

314x6
85

У К Р А Ї Н С Ь К А Л І Ш Е Р А Ш У Р А

Ю. Дольд-Михайлик

У ЧОРНИХ ЛИЦАРІВ

CF FOLIO

У К Р А Ї Н С Ь К А Л І Т Е Р А Т У Р А

Юрій
Дольд-Михайлик

У ЧОРНИХ ЛИЦАРІВ

*Пригодницький
роман*

Харків
«Фоліо»
2008

ББК 84(4 УКР)6
Д65

Серія «Українська література»
заснована у 2006 році

Текст друкується за виданням:
Дольд-Михайлик Ю. П. У чорних лицарів. —
К.: Рад. письменник, 1965

Художник-оформлювач
Є. В. Вдовиченко

ISBN 978-966-03-4246-0

© Є. В. Вдовиченко, худож-
не оформлення, 2008
© Видавництво «Фоліо»,
марка серії, 2006

ПРОЛОГ

Конвоїр грюкнув дверима, і замок клацнув, мов постріл з пістолета.

Григорій навіть здригнувся. І відразу почуття гострого невдоволення собою пройняло його. Коли зачитали присуд — «розстріляти», — він дав собі слово будь-що не вказати страху, будь-що, бодай зовні, триматися спокійно.

У житті Григорія були обставини, коли він мусив напружувати всі сили, щоб побороти той внутрішній холод, що охоплює людину під час смертельної небезпеки, стискаючи серце, здавлюючи горло. І все-таки цей стан не можна було назвати станом страху. Це була готовність зустріти найгірше.

Ще восени 1941 року, коли він під прибраним ім'ям Гедріха фон Гольдрінга перейшов лінію фронту, ця готовність до найгіршого допомогла йому щасливо пройти через усі випробування у ворожому таборі. Він усвідомлював, що смерть може чекати його на кожному кроці, і, проте, без страху йшов на найбільший ризик. Навіть на допиті в гестапо, в Бонвілі, коли зрозумів — ще мить-друга і треба пускати кулю в лоба! — навіть тоді не було страху. Була зібраність і готовність якнайдорожче продати життя. Григорій знав: точиться війна, його послано на найскладніший фронт, де успіх, саме життя залежать від уміння володіти собою.

У глибині душі Григорій пишався тим, що за всі роки війни почуття страху жодного разу не захопило його зне-

нацька, не паралізувало мозку, волі, готовності продовжувати боротьбу.

Звідки ж це почуття з'явилося тепер, коли сталося те, до чого він під час свого перебування в ворожому тилу був психологічно готовий буквально кожної хвилини?

Внутрішня демобілізація? Очевидно, так. По закінченні війни він, наче непосильний тягар, звалив зі своїх плечей ту напругу почуттів, якими досі мусив жити, щоб витримати, виконати все, що йому належало виконати, дочекатися перемоги. Йому тоді й на думку не спадало, що в радісній полегкості, яку він враз відчув, таїться небезпека нових випробувань...

Нових? Скажи краще, останніх, або ще точніше: останнього.

Дивно, але й досі не віриться, що це станеться. Тобто розумом він осягнув всю неминучість такого кінця, але всім своїм єством його заперечує. Надто вже несподівано все скоїлось!

Звичайно, несподівано лише для нього. А якщо зважити на логіку подій...

Сумна втіха логічно обґрунтовувати те, що призвело тебе до такого безглузлого кінця! А проте саме здатність підкоряти розумові почуття і сліпі інстинкти визначають людину, надають їй сил гідно триматися до останнього.

От і зникає поступово страх, який щойно тебе охопив. І хоч крає ще серце тужний жаль за всім тим, чого ти не встиг здійснити, але і його можна подолати. Треба подолати. Адже доля до тебе і так дуже довго була надто ласкавою.

У пам'яті спливли слова полковника Титова:

«Ти, хлопче, мабуть, у сорочці народився. Ніхто не вірив, що ти повернешся додому живий і здоровий...»

Сказано це було просто, як говорять про такі речі солдат із солдатом, але для Григорія ці слова прозвучали як найвища оцінка його роботи в глибокому ворожому тилу.

І от «народжений в сорочці» — сьогодні в камері смертників. І потрапив він сюди тільки через власну помилку. Ні, не помилку, а помилки. Адже він зробив їх не одну, а кілька...

У подорожі за кордон майже відразу по поверненні на Батьківщину, безперечно, помилки не було. Навіть полковник Титов, дізнавшись про мету поїздки, схвалив намір Григорія, хоч і вважав, що задумане ним — справа небезпечна. Та полковник розумів: бувають обставини, коли доводиться нехтувати власною небезпекою, бо і сам допомогу другові, який потрапив у біду, вважав найсвятішим обов'язком честі.

Ні, навіть сьогодні, опинившись у камері смертників, Григорій не нарікає на себе за своє рішення допомогти Матіні, не нарікає й на Курта, лист якого до всього спричинився.

Як розгублено глянув на нього Курт, коли Григорій, прощаючись, разом з годинником простягнув йому і вузьку смужку паперу з адресою свого батька! У бідолахи був просто ошелешений вигляд. Звичайно, хлопець давно здогадувався про антифашистську діяльність свого гауптмана і чим міг йому допомагав, але що гер гауптман навіть не німець... Ні, такого Курт навіть не припускав. Проте це не позначилося на ширості їхнього прощання, навпаки, зробило його ще більш теплим.

Про незмінну відданість Курта свідчить і його лист, переданий через одного радянського бійця, який втік з полону до гарібальдійців, провоював разом з італійськими патріотами мало не два роки і тепер повернувся на Україну.

У Григорія і зараз стоять перед очима ті два аркушки паперу, густо списані готичними літерами. Почавши із звичного звернення: «Вельмишановний гер гауптман!» — Курт закреслив слово «гауптман» і не зосім впевненою рукою написав «камад», додавши в дужках: «дозвольте вас так назвати, бо я прагну всім своїм життям заслужити

на таку честь». Григорій посміхнувся, уявивши, як довго розмірковував Курт над цим зверненням, та посмішка враз зникла з його уст, коли він прочитав дальші рядки. У них Курт повідомляв, що лікаря Матіні, який переїхав був до Рима, оселився на такій-то вулиці, за таким-то номером і вже почав працювати, несподівано віддано до суду як прихильника Муссоліні, прихованого чорносорочечника. Обвинувачення проти Матіні базувалося на тому, що він разом з німецьким офіцером Генріхом фон Гольдрінгом був членом делегації від гітлерівського командування для переговорів про обмін заручниками і виказав гестапо одного з гарібальдійців, з якими провадились ці переговори, Віктора Петруччо. Тепер ім'я цього провокатора і таємного агента гестапо возвеличують як ім'я героя, до смерті якого спричинився Матіні. Цю брехню легко міг би спростувати батько Лідії Ментарочі, командир загону гарібальдійців, але саме напередодні арешту його було вбито невідомим з-за рогу. Отже, у Матіні немає жодного свідка, жодних доказів його правоти...

Віктор Петруччо... «дядько Віктор», як назвала його Лідія, ще не знаючи про його зраду... Отой низьколобий мерзотник з надміру широкими кошлатими бровами, що інформував гестапо про кожен крок гарібальдійців... Лише випадково, через Лідію, Григорій допоміг його викрити і зробити так, щоб він дістав по заслугі... Підозріла, дуже підозріла історія. Комусь вигідно зганьбити справжніх патріотів і підняти на щит тих, хто їх зраджував. Уже процес слідства про це свідчить: Курт пише, що Лідію відмовились викликати свідком, мотивуючи відмову тим, що нею керує бажання помститися за смерть батька... Ясно, Матіні потребує негайної допомоги і подати її може лише він, Григорій.

Це його святий обов'язок, це веління серця.

— І ти певен, що зможеш йому допомогти? — запитав Титов, вислухавши розповідь Григорія про Матіні і прочитавши листа Курта.

— Я не знаю обстановки там зараз. Але мені хочеться вірити в правду. Матіні — справжній патріот, а для мене особисто зробив так багато! Було б чорною невдячністю злякатися не відомих ще мені труднощів, лишитися байдужим, коли йдеться про його долю, можливо, й життя. З його м'якою вдачаю мрійника й ідеаліста, мало пристосованого до життя, він не зможе сам себе захистити.

— А ти усвідомлюєш, як ти ризикуєш? — запитав Титов.

Григорій добре розумів: його поїздка на північ Італії, а потім до Рима мало скидатиметься на безтурботну туристську мандрівку — і щиро признався в цьому.

— У тому-то й річ...

— І все ж я просив би вашої допомоги, навіть зваживши на ризик. Деякий ризик, бо обіцяю бути максимально розсудливим і обережним...

Розмова з Титовим того разу затягнулася надовго. Усі можливі ситуації, в які міг потрапити Григорій під час подорожі, обидва всебічно розглянули і зважили, вишукуючи ту або ту лінію поведінки, за тих чи тих умов. Григорій бачив — полковник задоволений з його розсудливості і поступово заспокоюється.

— Ну що ж, — погодився він нарешті, — так тому й бути: виїхати допоможу. Коли вже твердо вирішив, допоможу. Тільки пам'ятай: поїздка — твоя особиста справа. Тільки особиста. Війну скінчено, ти вже не розвідник, навіть не військовий. Звичайний турист.

— Зрозуміло...

Свою обіцянку допомогти полковник виконав, та помітно було, що він сам картає себе за свою поступливість.

— От і знов турбуйся за тебе! — вихопилося в нього під час прощання. — Не як за підлеглого, а як за... — Не закінчивши, Титов сердито крутнув головою, немов відганяючи від себе не зовсім веселі думки, і міцно потис Григорію руку. — Щастя тобі!

Думка про те, що він не справив сподівань полковника, пече зараз нестерпним соромом. Ні, краще не згадува-

ти зараз про цей потиск і серйозний погляд стомлених, трохи сумовитих очей. Бо в уяві виникає інше прощання: на пероні вокзалу в Києві.

Бідний батько! Як намагався він приховати свою тривогу, як силкувався триматися весело і спокійно, хоч серцем відчував: той лист, що так стривожив сина, чимось причетний до його раптового від'їзду.

Що думає зараз старенький, одержавши коротеньку синову листівку? Певно, за своєю звичкою, загорнув аркушик у календарі — ту дату, до якої Григорій обіцяв повернутись. Мабуть, довго житиме надією, загортатиме нові й нові аркушики, не знаючи, що для сина не існує вже ні днів, ні ночей...

Дуже важко відвернути думки від найближчої в світі людини. Простіть мені, тату! Але я не маю права зараз про вас думати: мені треба затиснути в серці жаль і біль, щоб не осоромити нашого чесного роду.

Кажуть, ніби людина в передсмертні хвилини встигає згадати все своє життя. Дивно, мені не хочеться зараз думати про далеке минуле. Лише про ту його маленьку частку, що обіймає кілька тижнів. Бо мені конче треба, конче треба докопатися до того, де я схибив.

Початок подорожі, здається, не віщував нічого лихого. Вірний своїй звичці не заводити знайомств у дорозі, Григорій не втручався в розмови супутників, зробивши вигляд, що в нього болить голова — навіть таблетку пірамідону демонстративно проковтнув. Це справило враження. Ніхто не наважився звернутись до нього зі стереотипними запитаннями «звідки і куди їдете», не поцікавився, що то за книжку він так неуважно гортає. Людині нездужається, краще дати їй спокій, з усяким це може трапитись, та ще у вагоні, де через погано припасовані вікна і двері гуляють протяги. Скориставшись зі свого вигідного становища, Григорій напівповернувся до вікна.

На кожному кроці впадали в очі сліди недавно закінченої війни. Знівечений вибухом паровоз, схожий здалеку

на велику доісторичну тварину, що всім своїм тілом припала до землі, готуючись до стрибка, та так і застигла, вражена смертоносною зброєю. Кістяки напівобгорілих вагонів. Величезна купа щебеню, над якою височить єдина вціліла стіна — все, що лишилось від чиєїсь оселі. Чудом вцілілий височенний димар якоїсь фабрики чи невеличкого заводу — він самотньо стирчить над руїнами, немов обеліск на цвинтарі. Обпалені пожежею дерева простягли до ясного неба чорні вузлуваті руки, чи то благаючи, чи то проклинаючи... Швидкий рух поїзда скорочував відстань між цими позначками війни, і Григорію здавалось, що вони вишикувалися вздовж колії суцільною шерогою, наче траурний почет.

Та поступово око звикло до таких картин, Григорій почав помічати й інше: впереміж з чорними латками ясніла ніжна прозелень засіяних ланів, біля садиб порпалися люди, по розбитій ще дорозі вздовж колії сновигали вантажні машини з мішками, паками, цеглою, колодами лісу, худобою, на пощерблені перони станцій веселими зграйками вибігали дітлахи лише для того, щоб помахати вслід поїздові руками, як не раз це робив у дитинстві сам Григорій... Так, життя, нестримне у своїй творчій силі, продовжувалось, почало вирувати з новою силою. Думка, що війна вже позаду, що вона стала вже історією, лунко віддалася в серці такою проймаючою радістю, що, на очі Григорія набігли сльози. Як пишався він у ці хвилини своєю батьківщиною! Адже в тому, що центральна Європа сьогодні живе мирним життям — заслуга його країни, його народу, всеперемагаючої правди ідей, якими він керувався, за які не вагаючись ішов на смерть.

У напівтемряві камери, сам на сам із собою, Григорій знову переживає те почуття гордого піднесення, яке його тоді охопило. Бо, думаючи про свій народ, він згадав і про ту маленьку частку, яку сам додав до його зусиль. І, нема чого тепер перед собою ховатися, згадав про це з гордістю, відчув себе справжнім переможцем...

Стривай, а чи не в цьому крився початок помилки, яку ти припустив? Надто вже засліпили тебе власні «подвиги», і ти дозволив собі, мов павич, розпустити хвоста: розчулитися, запишатися, забути про обережність.

Коли б не надмірна віра в свою щасливу зірку, ти б не зійшов на тій треклятій станції, не порушив би даного собі слова не виходити без потреби з вагона.

Поїзд вже наближався до австрійсько-італійського кордону, може, це навіть була остання перед ним станція, коли ти вийшов на перон. Тепле чисте повітря, насичене запахом молоді зелені, здавалося, само вливалось в груди. Воно просто паморочило голову, таке було п'янке. Нестримно схотілося унести хоч часточку цієї благодаті з собою у вагон. Бодай пучок трави. Тоді Григорій і зробив ті кілька фатальних кроків до кінця перону.

— Гауптман Гольдрінг? — почулося збоку, коли він нахилився над якимось кущиком, схожим на молодий чебрець.

Тебе захопили зненацька, і ти здригнувся. Як хлопчисько, якого спіймали на гарячому. Цього не міг не помітити офіцер військ США і два солдати, які його супроводжували. Якби не це, то, можливо... А втім, ні! Серед юрби, яка встигла оточити підозрілого пасажира і патруль, Григорій побачив знайоме обличчя колишньої економки генерала Еверса — фрау Вольф. Помітивши на собі погляд того, кого она знала як Гольдрінга, фрау спритно сховалася за чиєюсь спиною.

«Виказала!» — майнуло в голові.

— Так, гауптман фон Гольдрінг, — після хвилинного вагання підтвердив він. Послатися на документи, заховані в валізі, залишеній у вагоні, він за таких умов не міг, це б тільки ускладнило становище. Ні, назватися справжнім ім'ям він не мав права. Ні за яких обставин. Треба вишукати іншу можливість, щоб звільнитися... Що ж, Гольдрінг так Гольдрінг! Що можуть йому закинути? Працював вій при штабі, безпосередньої участі у воєнних діях не брав, у каральних експедиціях у тилу теж...

Але вийшло зовсім не так, як Григорій сподівався. Бо він не міг знати того, що саме в цей час в Австрії і на кордоні Німеччини з Швейцарією виловлювали тих гітлерівців, які повірили запевненням фашистської пропаганди, що війна продовжуватиметься в горах південної Німеччини, і тікали сюди від військ переможців.

Зрозумівши, що їх ошукано, ці солдати і офіцери, переважно з військ СС, під вигаданими прізвищами, часом з найсумнівнішими документами в кишенях, а часто і без жодних документів тікали тепер на всі боки, рятуючись від можливої і заслуженої кари. Їх виловлювали і заганяли за колючий дріт таборів для військовополонених, звідки більшість, значну більшість союзники відпускали, навіть не поцікавившись їхньою злочинною діяльністю під час війни.

Усього цього Григорій не знав і був вкрай здивований, як повелися з ним в комендатурі табору.

Занотувавши лише прізвище «Гольдрінг» і частину, де він служив, черговий сержант ні про що більше не розпитував, вказав тільки номер намету, куди новоприбулого і відвели.

Табір. Він знову виникає перед очима, аж до найменших дрібниць.

Він був розташований біля невеличкого міста Шедді, на колишньому аеродромі, тепер оперезаному колючим дротом. Кожній раті відведено окрему ділянку. Взводні, ротні і батальйонні командири живуть при своїх підрозділах. Колишні штабні офіцери — в окремих наметах. Офіцерам вищих рангів призначені особисті денщики. Решта офіцерів, починаючи від лейтенанта і до майора, мають одного денщика на трьох. Заборонено мати при собі біноклі, фотоапарати, але офіцерам дозволено залишити в себе пістолети, а унтер-офіцерам — так звані зайтенгевери, тобто багнети від гвинтівок.

У таборі розмістилося близько вісімдесяти тисяч солдатів і офіцерів. Ціле містечко з наметів! Вони стояли пра-

вильно розташованими кварталами, по кількості яких можна було визначити кількість батальйонів. Великий ангар пристосували під клуб. Тут майже безперервно демонструвалися кінофільми.

Комендатура табору розташувалася в чотирьох двоповерхових будинках біля самого входу на колишній аеродром.

Як кожного новака, Григорія відразу ж оточили місцеві ветерани, і незабаром він уже цілком обізнався з розпорядком табірної життя і з усіма новинами, які могли хвилювати військовополонених. Сенсацією останніх днів було повідомлення комендатури, що всіх полонених незабаром відпустять додому, за винятком тих, хто служив у військах СС, СД і в гестапо. Вже не з офіційних, а з якихось інших джерел стало відомо і те, що полонених, сім'ї яких живуть у Східній Німеччині, відпустять в останню чергу і лише після того, як вони категорично відмовляться лишитися в західних зонах. Навколо цього точилося тепер у таборі найбільше розмов, суперечок, часом навіть досить гострих.

Декого, переважно штабних офіцерів, іноді викликали до комендатури, тримали там по кілька годин. Це збуджувало цікавість всіх. Та на запитання своїх колег про причини виклику штабісти відповідали неохоче, вдаючись до однакового пояснення: «Розпитували про роботу штабу».

Для Григорія час тягнувся нестерпно повільно. Незважаючи на кілька поданих на ім'я начальника табору рапортів, його нікуди не викликали, і він цілісні дні лежав у наметі з книгою в руках — при таборі була досить пристойна бібліотека. Доводилося одурманювати себе безперервним читанням, щоб прогнати неспокій, не думати про бідолаху Матіні, який марно чекає допомоги. Своє власне становище спочатку турбувало менше: почнуть відпускати інших, відпустять і його...

Те, що він віддався плинові подій, сподіваючись на швидке звільнення, було другою помилкою, якої Григорій

не може собі пробачити в ці останні хвилини. Але пізно картати себе, та й ні до чого... Мабуть, краще зовсім не дошукуватись і не згадувати.

Та збуджений споминами мозок вже не може відключитись від недавніх подій.

Ранок першого дня липня почався незвичайно. Григорій прокинувся від того, що хтось його торсав за плече, а коли розплющив очі, побачив біля своєї койки американського сержанта. Ламаною німецькою мовою той запитав:

- Ви гауптман фон Годьдрінг?
- Так, я.
- Тоді до комендатури!
- Хто мене викликає?
- Дізнаєтесь на місці.

Нескладний ранковий туалет забрав небагато часу, і за кілька хвилин Григорій вже переступив поріг приміщення, куди так прагнув потрапити. Телепень! Ти ж зовсім не на таку розмову сподівався!

Кімната, куди ввів його сержант, скидалася на по-діловому вмебльовану контору. Нічого зайвого: у правому кутку по діагоналі великий письмовий стіл і перед ним низеньке крісло з круглою спинкою, вздовж правої стіни — суцільна шафа з великою кількістю ящиків. Впадали в око опуклі чорні літери латинської абетки на кожному з цих ящиків та хіба ще біла ебонітова трубка телефону на письмовому столі.

Утім, усі ці деталі Григорій помітив згодом. Увагу його, природно, привернула постать чоловіка, що сидів за письмовим столом.

Григорій чекав побачити військового, а перед ним була людина в цивільному не першої свіжості костюмі, що мішкувато обвисав на кістлявих плечах. Розстебнутий комір сорочки оголював худу зморшкувату шию, і це довершувало картину якоїсь загальної неохайності в убранні господаря кабінету. Інше враження справляло обличчя.

З-за непомірно великих окулярів, що закривали мало не всю його третину, дивились холодні і пильні очі. Здавалося, саме в них зосереджувалася вся сила цього німецького, худорлявого тіла.

Ледь хитнувши головою у відповідь на привітання Григорія, очкастий вказав на крісло.

Кілька секунд людина в цивільному і Григорій розглядали один одного. Нарешті щелепа очкастого ворухнулася.

— Ду ю спік інгліш?

— Ні, розмовляю німецькою мовою.

Тоненькі губи очкастого перекошилися: чи то посмішка, чи то презирлива гримаса.

— Гаразд, розмовлятимемо німецькою мовою. Ви гауптман вермахту Генріх Гольдрінг?

— Так.

— Вам, звичайно, відомо, що ми почали демобілізацію колишніх військовослужбовців вермахту?

— Відомо.

— Тепер надійшла ваша черга. Саме з цього приводу я вас і викликав. Справа в тому, що перш ніж звільнити з табору, ми перевіряємо особу, яка підлягає звільненню. Документи штабів вашої армії в нашому розпорядженні, і ми маємо можливість ознайомитися з особистою справою кожного. Ви мене зрозуміли?

— Так.

— І от тепер я просто не знаю, що з вами робити...

— Чому?

Очкастий забарабанив пальцями по столу, примружив повіки, ніби обмірковуючи відповідь.

— Хоча ви воювали проти нас, але завдавати вам неприємностей не маю наміру, — сказав він миролюбно, хоч очі його дивились так само холодно.

— Я не зовсім розумію вас, сер. Про які неприємності йдеться?

— Я вже казав — ми мали нагоду обізнатися з персональною справою кожного.

— Тим краще.

— Не сказав би... Ви мусите визнати, що почали воювати в лавах Радянської армії, а потім перейшли до німців. Отже, проти нас воювали не з примусу, а добровільно.

— Я німець з походження.

— Але російський підданий. Отже, ми з вами можемо вчинити, точно дотримуючись договору між союзниками.

— Не знаю його суті.

— У нас з Радянським Союзом укладено договір, за яким емігрантами з Росії вважаються ті, хто виїхав з країни до тисяча дев'ятсот тридцять восьмого року. Всі особи, що виїхали пізніше, вважаються переміщеними і підлягають поверненню на батьківщину, незалежно від їх бажання.

— Я німець, отже і...

— Це не має значення. Ви, по суті, радянський підданий. Але я не думаю, що перспектива повернутися до Росії може викликати у вас захоплення. Адже радянський військовий трибунал ще восени тисяча дев'ятсот сорок першого року, — очкастий особливо пильно глянув на Григорія, — заочно присудив вас до страти, за так звану зраду батьківщини.

— Це мені відомо.

— Проте ми не зацікавлені в тому, щоб вас... ліквідували. Хоча договір між союзниками...

— Виходить, мене передадуть радянським військам, фактично на страту? — Внутрішньо Григорій сміявся.

— Такого рішення ще немає...

— Чи можу я сподіватись, що й не буде?

Очкастий довго не відповідав. Він мовчки запалив сигарету, глибоко затягнувся, випустив довгий струмінь диму і лише після цього з притиском сказав:

— Це залежатиме тільки від вас...

— Від мене?

— Ми завжди точно виконуємо міжнародні угоди. У себе в таборі ми ніякої агітації серед військовополонених не провадимо, надаємо кожному право вільного вибору. От і ви — ви самі повинні підказати нам вихід. Якщо ваші плани будуть прийнятні для нас, ми вам допоможемо. На це ви можете покластися цілком... За кілька днів я вас викличу, і ви скажете своє рішення. Сьогодні більше вас не затримую.

До свого намету Григорій повертався в задумі... Спритно використав очкастий езуїт його особисту справу! Та даремно він сподівається, що той, кого він вважає за Гольдрінга, сам підкаже «вихід».

Ясно, йде вербування. Але куди? Для чого? Тепер треба лише чекати. Рішення приймуть вони самі. Хто це «вони»? Григорій здогадувався і знав — найближчими днями вони про себе нагадають, відкриють забрало, за яким ховаються.

Але минув тиждень, а ніхто його не потурбував. І це почало непокоїти. Хоч зовні він нічим цього не виказував, але сам собі мусив признатися — неробство в таборі згубно впливає на нього — він починає нервувати.

Лише на десятий день після розмови з очкастим Григорія знову викликали до комендатури.

Кабінет, де відбувалася попередня розмова, був на другому поверсі, і Григорій заніс було ногу на внутрішні сходинки, але сержант, який його супроводжував, попередив:

— Не туди!

Цього разу він повів Григорія довгим коридором і прочинив двері в маленьку, майже порожню кімнату. Все її умеблювання складалося зі столика і двох стільців.

— Заждїть, до вас вийдуть! — кинув сержант і зник.

Григорій був певен, що за ним стежать через якийсь потайний отвір, і з підкреслено байдужим виглядом запалив сигарету.

Кілька недокурків він устиг покласти в попільничку, а ніхто не йшов, про нього немов забули. Гра на нервах!

Нарешті двері кімнати безшумно відчинились, і на порозі з'явилася постать, яку Григорій найменше чекав тут зустріти. Дрібними кроками кімнату перетинав попик, маленький, худорлявий, з висušеним, немов восковим, обличчям, вкритим мереживом глибоких зморшок... Опущені повіки позбавляли це обличчя найменших ознак життя. Здавалося, рухається мумія, загорнута в довгу чорну рясу. Та ось повіки піднялися, відкрили лагідні чорні очі, і відразу ожили уста, немов віяло, розсунулися зморшки, обличчя мумії стало обличчям живої, хоч і старої людини.

— Сідайте, сину мій! — Голос у попака був такий же м'який і лагідний, як і його погляд.

Григорій сів, злегка спершись на стіл, як це зробив і його несподіваний співрозмовник.

— У ваших очах, сину мій, я читаю подив, і тому приходжу до висновку, що вам не так уже часто доводиться мати справу з духовними особами. Адже так?

— Пробачте, панотче! Я не настільки знаю англійську мову, щоб вільно нею розмовляти. Розумію дещо, але все ж не настільки, щоб вільно підтримувати бесіду.

— А я майже не знаю німецької... То що ж нам робити? — Попик на якусь мить замислився чи удав, що замислився. Потім в його очах майнули вогники, і лагідна посмішка заграла всіма численними зморшками на щоках, навкруги очей і уст.

— Мені здається, є така мова, за допомогою якої ми швидко порозуміємось! — зовсім вільно, не запинаючись, промовив попик чистою українською мовою, співуче розтягуючи закінчення слів.

— Яволь! — навмисне по-німецькому відповів Григорій.

— Чому ви відповідаєте німецькою мовою?

— Бо вона мені рідна, як німцеві.

— А хіба слово, яке допомагає нам у дитинстві пізнати світ і науку, не стає рідним? Ви ж, як мені відомо, навчалися в українській школі?

Для Григорія стало зрозуміло — людина в рясі, як і той очкастий, добре поінформована про його минуле.

— Сподіваюсь, панотче, ви прийшли не для того, щоб виявити моє ставлення до української мови? — В голосі Григорія бриніло нетерпіння.

Попик докірливо похитав головою, але голос його, як і раніше, звучав лагідно і примирливо.

— Ви надто нервові, сину мій!.. Але нам, духовним пастирям, і вручено в руки святей хрест, щоб вносити в збуджені людські душі мир і благодать. Щоб зло в людських серцях поступалося перед...

— А чи не можна ближче до справи, шановний панотче? Я людина військова, звик говорити коротко і ясно. Того ж чекаю і від співрозмовників. До того ж на справах лікування людських душ я розуміюся дуже мало і, признатися, поповнювати свої знання в цій галузі не маю наміру.

Уся ця фраза прозвучала далеко гостріше, ніж того бажав Григорій. І тим несподіванішою була реакція попака. Підійшовши до Григорія і поклавши йому руку на плече, він майже весело промовив:

— Дуже приємно розмовляти з людиною діла. Ви, любий бароне, звільнили мене від потреби, краще сказати, нудного обов'язку марнувати час на вступну промову. У вашому характері, мені здається, поєдналися німецька пунктуальність і американська діловитість. Отже, час — гроші. То не будемо його витратити марно. Насамперед, хто я? Скромний рядовий священник греко-католицької церкви. Звуть мене отець Фотій. Наш найвищий пастир, його святейшество Папа Римський, доручив мені, обізнавшись із справою на місці, доповісти йому про стан нашої багатостраждальної пастви, особливо серед переможених. Адже коли страждає людська плоть, але звеселяється душа віруючого, благодать Бога стоїть біля врат життя раба свого.

— Пробачте, отче Фотію, але як можуть звеселятися душі таких-от; як я, коли в нас забрали автомати і загнали

за колючий дрiт табору для вiйськовополонених? — насмiш-
кувато запитав Григорiй, роздратований ухильними вiд-
повiдями попка на свої запитання.

Отець Фотiй нiби не помітив цього роздратованого
тону.

— Сильний, сину мiй, не той, хто має зброю земну, а
той, у кого дух у всеозброєнні, щоб боротися з ворогами
вiри нашої.

— Я вiддаю перевагу автомату з повним боекомплек-
том до нього. Отже, залишимо суперечки про характер
зброї і перейдемо до суті справи, яка, очевидно, привела
вас сюди.

На цей раз очі отця Фотiя блиснули недобрим вогнем.

— Коли ви наполягаєте, то слухайте...

— Отак краще. Тiльки я прошу дозволу запалити у ва-
шiй присутностi.

— О, прошу!

Григорiй запалив і сiв зручнiше.

— Викладу суть справи коротко. Як ви, може, поміти-
ли, менi вiдомi деякi подробицi вашої бiографiї. Не питай-
те звiдки. Це не має ваги. Але важливе iнше: ви людина
молода, енергiйна і, треба сподiватись, вiруюча. І для ме-
не, як духовного пастиря, зовсiм не байдуже, як складеть-
ся ваше майбутнє. Ви матерiально забезпеченi, це я знаю,
але святiй церквi хотiлося, щоб ви не загубили своїх та-
лантiв, а свiй розум, здiбностi і енергiю спрямували на бо-
ротьбу з ворогами вiри нашої.

— Тобто я мушу стати проповiдником? — одверто глу-
зуючи, спитав Григорiй.

Отець Фотiй знову вдав, що не помітив тону, яким це
було сказано.

— Ну, такої жертви ми вiд вас не вимагаємо. У ваших
здiбностях і талантах офiцера має потребу народ, який став
на шлях справедливої боротьби за свою свободу і свою вi-
ру, проти тих, хто пiдняв чорне знамено антихриста.

— Щиро кажу, не розумiю.

— Останнім часом, сину мій, ви не мали змоги ознайомитися з тим, що відбувається в світі. У вашому становищі це природно. Я поінформую вас. Зараз на благословенній землі моєї батьківщини — на Західній Україні — точиться запекла боротьба. Вірні сини українського народу підняли прапор боротьби з більшовизмом. Боротьба точиться успішно. Мало не всі західні області захоплені армією повстанців. Якщо ця боротьба офіційно не підтримується урядами, то наші численні і часом дуже впливові прихожани західного світу подають бійцям значну і великодушну допомогу. Наша могутня церква теж на боці тих, хто повстав за святу справу. Але, хоч повстанців багато, хоч вони добре озброєні, їм, проте, не вистачає досвідчених керівників. Ми знаємо, що ви, сину мій, ненавидите більшовиків і прагнете помститися за смерть свого батька. Це святе почуття керувало вами, коли ви перейшли лінію фронту восени тисяча дев'ятсот сорок першого року. Воно керуватиме вами і тепер, коли ви, разом з повстанцями, рушите на боротьбу за віру, проти антихриста. Ми ніколи не забудемо вас у своїх молитвах і в міру можливості допомагатимемо вам матеріально.

Запанувала довга мовчанка. Пропозиція Фотія була такою несподіваною, що Григорій ледве міг приховати, як він розгубився. Прийняти цю пропозицію, щоб зсередини розвалити мерзенну банду всіляких недобитків, що гендлюють інтересами свого народу? Викрити перед усім світом їх натхненників — отих «впливових» осіб, про допомогу яких казав Фотій?

«Ти гадав, що війна закінчилась, а вона продовжується. Тобі випала нагода знову пролізти в лігво ворога...»

Григорій тоді мало не спокусився цією можливістю. Та в пам'яті раптом спливла розмова з Титовим перед від'їздом, прозвучали слова: «Тільки пам'ятай: поїздка твоя — особиста справа, тільки особиста».

Порушити дану обіцянку Григорій не міг. Хто його знає, як обернеться ця авантюра. Бо справжнісіньким аван-

тюризмом може стати його втручання. Не знаючи броду, не лізуть у воду! Тоді категорично відмовитись? Це небезпечно, адже ясно вже зараз: усе, щойно почуте, продовження розмови, яку розпочала десять днів тому людина в окулярах.

Пригадуючи дальший хід подій, свою відповідь на пропозицію попака, Григорій приходиться до думки, що повірся тоді правильно.

— Ви були відверті зі мною, отче Фотію! — відповів він йому. — Хочу віддячити вам теж відвертістю. Ваша пропозиція спокуслива самою ідеєю боротьби з більшовизмом. Але мені, німецькому офіцерові, барону, не пристало змінювати мундир офіцера на кожушок повстанця.

Фотій посміхнувся.

— Це тільки зовнішній бік справи. Суть лишається...

— Зовнішнє з внутрішнім часом поєднується настільки щільно, що розірвати їх — то означає зазіхнути на суть — саме ество людини. Я офіцер не тому, що носив мундир, а всім своїм вихованням.

— Я розумію ваші почуття, сину мій, але схвалити їх не можу. Устами вашими промовляє гординя. Гординя, а не смирення перед волею Всевишнього. За тиждень приблизно мені знову доведеться бути в цих місцях... Я знайду вас. Обіцяйте подумати.

— Радий буду вас побачити, але не для продовження цієї розмови.

— Не треба квапитись! Зважте: життя людини в десниці Божій, а ця десниця не тільки жалує, а й карає нерадивих.

Цій замаскованій загрозі Григорій не надав тоді значення. І даремно. Знову помилка! Треба було виграти час — пообіцяти подумати. А за цей час розробити план втечі з табору. Григорій знехтував такою можливістю. Тобто план він обміркував, а от здійснити його не встиг.

У таборі було заведено, що офіцери напередодні остаточного звільнення додому діставали відпустку до міста —

з вечора й до ранку. Одержання такої відпустки фактично означало, що всі формальності з демобілізацією закінчено. Це було загальновідомим, і тому, коли до намету, де жив Григорій, зайшов сержант і простягнув йому перепустку, всі присутні при цьому кинулися вітати щасливця.

Григорій доклав чимало зусиль, щоб приховати своє збентеження. Що могла означати така несподівана «милість»? Згоди на пропозицію Фотія він не дав, ніхто інший після цього ніяких розмов з ним не вів. Дивно, дуже дивно... А проте, можливо, ця відпустка допоможе йому дізнатися про наміри адміністрації табору?

Сонце вже хилилося на захід, коли колишній гауптман Генріх фон Гольдрінг, зодягнутий у цивільний світло-сірий костюм, вийшов за браму табору. І відразу ж його охопило давно відоме почуття настороженості, яке він завжди відчував перед небезпекою.

Нічого, власне, не сталося: широка бетонована автострада, відполірована безліччю шин, виблискувала проти сонця. Жодного перехожого чи велосипедиста. Нікого, хто б міг за ним стежити. Тоді звідки ж це відчуття небезпеки? Що ближче він підходить до міста, це відчуття збільшується.

«З чієї волі і з якої причини мені надано відпустку? Може, для того щоб спокусити життям на волі і цим посилити бажання вирватися з табору? Може, хочуть перевірити, чи немає в мене тут якихось зв'язків? Здогадуються, хто гауптман фон Гольдрінг насправді?»

Прикидаючи в думках усі можливі несподіванки, які на нього чекають, Григорій не помітив, як наблизився до міста. Ось кривуляста вузьенька вуличка. Вона теж порожня. Проте ні!

Біля газетного кіоска ніби майнула якась тінь... Щось невловиме, що він устиг відчути інстинктивно, а не побачити оком...

Треба спокійно пройти повз кіоск, а потім озирнутися чи, може, підійти купити газету.

Безтурботно насвистуючи, Генріх проминув кіоск, потім зупинився, ніби про щось згадавши, помацав рукою в кишені, шукаючи грошей. Так, тепер можна озирнутися. Як це неприємно, коли відчуваєш, що в твою спину вп'ялися чийсь очі!

Швидко повернувшись, Григорій побачив, що біля кіоска стоїть якийсь молодик. Перш ніж він устиг затулити обличчя газетою, в око впали зачіска, чоло і пильний погляд водянистих очей.

Настороженість зникла в одну мить. Ясно, за ним стежать! А коли так, то боятися нема чого — хай переконаються, що, крім розваг, він на думці нічого не має!

«А працюють вони досить примітивно!» — майнула весела думка. Насвистуючи все ту ж пісеньку, почуту вчора в кіно, Григорій завернув на бічну вулицю, потім на другу. Молодика з водянистими очима він серед перехожих не помітив.

«Очевидно, нагляд за мною комусь передав. Ну що ж, і цей на доповіді у начальства кліпатиме очима!»

Уже без будь-яких пересторог Григорій зайшов до першого кафе, яке трапилось на дорозі.

Відвідувачів було мало, і Григорій міг розташуватися вигідно. Він сів біля вікна. Звідти було добре видно всіх, хто заходить у кафе, спостерігати за перехожими на вулиці.

Низенький і круглий, мов діжка, господар кафе ліниво вийшов з-за буфетної стойки:

— Що накажете?

— Пляшку лимонаду, свіжих яблук і хорошу сигару.

Господар хитнув головою, що мало означати уклін, і відійшов до буфету. Проходячи через зал, він на хвилину спинився, пропускаючи нового відвідувача. Григорій встиг помітити лише його високу, струнку постать. Ні, це не той біля кіоска. Втім, ще буде час розглянути, що то за цабе! Відвернувшись до вікна, Григорій байдужим поглядом провів одного-двох перехожих, потім так само байдужо

же повернув голову і глянув у бік буфету, на сусідні столики.

Високий, стрункий чоловік, який щойно зайшов, зняв капелюх і поштиво вклонився.

— Гер Кронне? — здивувався Григорій, впізнавши свого колишнього начальника по комендатурі.

Згадка про Італію, останні дні війни блискавкою промайнула й зникла. Ні, Кронне не міг знати про історію з греблею, загибель Бертгольда, взагалі про всі події, що сталися в Кастель ля Фонте, бо за місяць перед цим кудись виїхав.

— Я радий, гер Гольдрінг, що ви вже призвичаїлись до нових обставин, — сказав Кронне, пересівши за столик свого колишнього підлеглого. — Адже раніше, навіть у цивільному костюмі, ви назвали б мене гер оберст?

— Це завуальований докір?

— Навпаки, абсолютно щире схвалення. — Губи Кронне торкнула досить кисла посмішка. — Тим більше що я не сподівався вас бачити живим і здоровим...

«Випадкова зустріч чи ні?» — думав Григорій, вдвляючись у випеченого і чемного, як завжди, Кронне.

— Тепер, бароне, розкажіть коротенько, як ви дістались сюди з Кастель ля Фонте і що ви зробили із секретними документами? — Кронне запитував тихо, ввічливо, але його прохання звучало як наказ. Очевидно, давня звичка командувати давалася взнаки.

— Документи я, звісно, спалив, навіть ліквідував декого з небажаних свідків і через те прибув сюди пізніше, ніж більшість офіцерів з табору для військовополонених.

— Вам пощастило — я побоювався, чи не потрапили ви до рук гарібальдійців... А де зараз Бертгольд, його, тобто і ваша, сім'я?

— Доля Бертгольда мене дуже непокоїть... Адже буквально напередодні капітуляції він мав необережність виїхати до Північної Італії. Що ж до моєї нареченої і її матері, то... Знаю тільки, що вони виїхали до Швейцарії. Отже, надії розшукати їх я не втратив.

В останню фразу Григорій намагався вкласти якнайбільше схвильованого почуття, але прозвучала вона досить сухо. Мабуть, через те, що огиду до Лори і дружини колишнього групенфюрера він проніс через усю війну.

— А загалом, які у вас плани, гер Гольдрінг?

— Ніяких, буквально ніяких. Зараз мені просто страшно зазирати в майбутнє! Німеччина? Чи існує зараз взагалі таке поняття? Чи зможемо ми, до краю стомлені люди, відновити її у всій силі і славі?

Іронічна посмішка майнула на губах у Кронне.

— Ви людина ще надто молода, бароне, і, пробачте, вам бракує досвіду, вміння орієнтуватися в міжнародній обстановці. Минула війна нас дечого навчила, і ми не повторимо помилок, що призвели нас до краху. Вас я вважаю справжнім патріотом, і це дозволяє мені бути з вами відвертим. Так ось: боротьба, якій ми з вами присвятили життя, тільки починається! У мене є підстави це твердити.

— Я не запитую про них, гер оберст. Але потім, коли я звільнюся з табору... — Голос у Григорія переривався від хвилювання.

— Якщо ви згодні взяти участь у цій боротьбі...

— О, гер Кронне, ні, гер оберст! Дозвольте забути, що ми обидва в цивільному, і називати вас саме так!

— Не так голосно, Гольдрінг! Я знайду можливість зустрітися з вами чи то в таборі, чи то в місті...

— От цього я ніяк не можу гарантувати.

Григорій розповів про історію з перепусткою, не приховавши того, що він аж ніяк не сподівався її одержати:

— Розумієте, ніяких ознак, що мене демобілізують, не було. Тоді що означає ця перепустка і чи дадуть її мені ще раз?

— Спробую дізнатись про це, — спокійно пообіцяв Кронне і підвівся. — На жаль, мушу вас залишити. До нового побачення, яке неодмінно відбудеться, гер... гауптман!

Розмова з Кронне збудила багато думок, але Григорій добре помічав, що робиться навколо. Обстановка в кафе змінювалась. Зал заповнювався відвідувачами, жвавіше засновигали між столиками офіціанти. Проте дух поважного бюргерства не порушувався аж доти, поки в кафе не ввалився п'яний американський солдат. Розстебнутий комір сорочки, скуйовджене волосся, червоне обличчя — все свідчило, що солдат відвідав сьогодні не один такий заклад і не один раз прикладався до чарки або кухля з пивом. Замовивши цілу батарею пляшок і кинувши на столик кілька пачок сигарет, солдат з п'яною настирливістю почав пригощати всіх, хто був у кафе. Відвідувачів за сусідніми столиками він просто смикав за рукава, в тих, що сиділи далі, жбурляв сигаретами. Побачивши, що кілька чоловік підвелися зі своїх місць, солдат загородив прохід, перенісши свій столик аж до дверей.

— З кафе вийде лише той, хто вип'є кухоль пива і вкурить сигарету! — горлав він, заходячись реготом.

Кронне солдат не зачепив, але юнака, що йшов слідом за ним, силоміць посадив поруч себе. Переляканий молодик одним духом випив пиво і, схопивши сигарету, вискочив на вулицю. Решта відвідувачів не наважувалась наслідувати його приклад: збившись у купу біля буфету, вони вимагали, щоб господар кафе випустив їх чорним ходом.

Григорій був певен, що і йому, як Кронне, пощастить спокійно вийти з кафе. Розрахувавшись, він повільно рушив до дверей.

— Е-е, ні! Так не пройдеш! — вигукнув солдат і схопив Григорія за руку. — Пий! — наказав він, простягаючи по вінця повний кухоль.

Важкий дух горілчаного перегару примусив відсторонитися.

— Нн-е подобається? — люто вигукнув солдат. Одним рухом він виплеснув пиво з кухля, і лише те, що Григорій вчасно встиг відхилитися, врятувало його від несподіваного душу.

Усе, що сталося далі, відбулося в одну мить. Помахом руки збивши пляшки на підлогу і відсунувши столик, Григорій звільнив собі шлях до дверей, але вчасно помітив, що солдат схопився за пістолет. Блискавичний ривок — і зброя опинилась уже в руках Григорія. Тепер лише кілька кроків віддаляло його від виходу з кафе. Він подолав їх одним стрибком і, на вулиці розрядивши пістолет, жбурнув його на середину бруку. Знайшов свою зброю солдат чи ні, Григорій уже не бачив. У суміжний двір, куди він заскочив, долинали лише злостиві вигуки і погрози.

Цілу ніч Григорій не спав, обмірковуючи подробиці пригоди і силкуючись вгадати її наслідки. Багато варіантів виникло в його голові, але того, що справді сталося, він не передбачав.

Ранком колишнього гауптмана фон Гольдрінга було заарештовано. І вже ввечері відбувся суд.

Два свідки — сам «потерпілий» і господар кафе — в один голос твердили: так, підсудний мав намір оволодіти зброєю солдата; йому навіть пощастило це зробити, і лише хоробрість потерпілого, який голіруч кинувся за озброєним злочинцем, не дала можливості підсудному здійснити задумане.

Комедія суду тривала недовго. Усе було розписане, мов по нотах, і зарані вирішено. Пояснень Григорія судді навіть гаразд не вислухали. Ще б пак! Адже в них у руках був такий незаперечний доказ його провини: фото, нібито надіслане невідомим фотоаматором, що був свідком пригоди і якимось побитом передбачливо зафіксував її на плівці.

Присуд був короткий:

«Військовополоненого Генріха фон Гольдрінга, колишнього гауптмана німецької армії, за спробу оволодіти зброєю солдата окупаційних військ — розстріляти».

З якою метою влаштували цей суд, власне, не суд, а його інсценізацію? Висновок один — скромна особа фон Гольдрінга комусь заважала... А може, навпаки: когось ду-

же зацікавила? Взяти людину в окулярах, надто вже цей тип піклувався його долею, або отець Фотій... Щодо цивільного, то він нічого конкретного не запропонував. Лише намацав ґрунт. Так само, як Кронне. Кронне? А звідки він узявся там, у кафе? Чому солдат вільно його пропустив? Правда, навіть у цивільному одязі Кронне мав вигляд офіцера, а на солдатів це справляє враження. Хоча той лобуряка був настільки п'яний... Справді п'яний чи вдавав п'яного? Гм... скидається на те, що, вручаючи йому перепустку до міста, комендатура табору свідомо направила свого підопічного просто в пастку... Але знов-таки, з якою метою? Ясно з якою — потрібна була зачіпка, щоб збутися непотрібного свідка: забагато сказав йому Фотій...

Ось і розплутано стрічку спогадів до кінця! Ні, не фатальний збіг обставин, а власні помилки привели тебе сюди. Особлива сутичка в кафе. Зарані запланована і спровокована! Мов дурний задиристий півник, що тільки вбивається в колодочки, ти сам поліз у цю пастку.

Непереможне бажання опинитися на волі пойняло Григорія з такою силою, що на мить і його роздуми, і ця камера, і те неминуче, що на нього чекає, здалося йому нереальним, побаченим уві сні. Він навіть відчув запах верболозу напологому лівому березі Дніпра, де ще так недавно вудив рибу, побачив, як бовваніє в синьому серпанку улюблене місто.

Вітчизна! Люба вітчизна, якої йому вже не побачити! Це слово охоплювало зараз усе. Батькову посріблену сивиною голову; останню передсмертну посмішку матері; неозорість безкраїх ланів; велич зведених руками трудівників будов; радість світанків над рідною землею і чарівність її вечорів... І все те, що не вкладається в зримі образи, але є втіленням душі рідного народу, його славою і силою.

Скільки разів під час війни він черпав з цього вічного джерела цілющу воду, що загартовувала волю, збуджувала мужність, живила розум і серце...

Зробивши кілька кроків по маленькій камері, Григорій сів на єдиний міцно пригвинчений до підлоги стілець. Як-не-як, а треба берегти сили, навіть не сили, а оті крихітки часу, якими він ще володіє...

Одна коротка мить — це ж ціле багатство, якщо сповна її наситити інтенсивністю думки і почуття! Подумай, от ти щойно вдихнув ковток повітря, відчув, як пульсує кров у скронях, ворухнув рукою... у твоєму мозкові майнула згадка — Моніка в білій сукні з букетом у руках, вся залята сонячним промінням, пекуча ніжність у твоїх грудях... Хіба мало цієї одної миті? У ній же ти сам і цілий світ! Якщо ти поновиш у пам'яті ще щось прекрасне, тобою пережите, просто згадаєш якийсь рядок з улюбленого поета, вдихнеш у думках запах троянди, відчуєш дотик дружньої руки, побачиш вогонь багаття, уявиш стрімкий літ ластівки в неозорому океані неба, по якому, мов парусники, плывуть хмаринки, ще раз переживеш напругу боротьби і радість перемоги, думкою повернешся до кожного, хто збагатив твоє життя плідною ідеєю, дружбою, любов'ю... — яким багатством ти ще володієш!

Непомітно за маленьким загратованим вікном вечір перейшов у ніч, а потім ніч почала поступатися передранкової імлі. Григорій і на мить не заплющив очей. Такої розкоші він не міг собі дозволити. Адже йому так багато треба було згадати ще любого і милого.

Під ранок двері камери з рипінням відчинилися. Григорій швидко підвівся. Для роздатника сурогатної кави і ерзац-хліба занадто рано. Невже?..

Але поріг переступив не тюремник з конвоєм, не піп, на появу якого можна було сподіватись перед стратою, а досить елегантний пан, від якого тхнуло чи то дуже пахучим туалетним милом, чи парфумами. У тьмяному світлі червонуватої лампочки, що блимала десь під стелею, залисніла гладка зачіска з бездоганним проділом і скельця старомодного пенсне на сухому з горбинкою носі.

— Пробачте за вторгнення, — сказав пан так, ніби був у салоні, а не в камері смертника. — І дозвольте відрекондуватись: місцевий лікар.

— Дуже шкодую, що потурбувались, але лікарської допомоги не потребую, почуваю себе цілком нормально. Отже...

Григорій продовжував стояти, сподіваючись, що несподіваний відвідувач зараз-таки вийде. Але той, знявши пенсне, дмухнув на скельця і почав старанно протирати їх, очевидно готуючись до огляду і довгої розмови.

— Повторюю, ви даремно завдали собі зайвого клопоту. Дуже вам за це вдячний, але я волів би залишитись сам, — вже нетерпляче сказав Григорій.

— Розумію, розумію і ваше збудження, і ваше роздратування! Це так природно у вашому стані... Мені не хотілося б бути нав'язливим, але повірте, не лише обов'язки лікаря, офіційного тюремного лікаря, привели мене сюди.

— Тоді що ж?

— Дозволите сісти?

— А я маю право й не дозволити?

— Так, так, іронія, бравада... Ми всі за них хапаємось у найскрутніші хвилини нашого життя.

— Пане лікарю, хвилин у мене лишилось обмаль. Нагадую вам про це.

— Я не затримаю вас надовго, і ви не пошкодуєте, що мене вислухали.

— Ну що ж... — Григорій стомлено опустився на койку і зітхнув. — Кажіть, з чим прийшли, і чим швидше, тим краще.

— Хотів би відразу попередити, що я прийшов як друг. Я бачу, ви здивовані, а проте, це так.

Григорій відчув ніби дужий поштовх у груди — серце його шалено закалатало.

Невже з'явився якийсь шанс на порятунок? Чи, може, це нова гра, спроба його зломити перед стратою, вивести

з рівноваги? За всяку ціну стримати себе, не виказати свого хвилювання!

— Дивно. Ви мене не знаєте, бути посередником між мною і ще кимось не можете, бо жодної близької людини у мене тут немає. Таким чином...

— Пробачте, а гер Кронне?

— Кронне? — У голосі Григорія прозвучало щире здивування.

— Так, саме він просив мене висловити його найщиріший жаль з приводу того, що так сталося. Він вжив усіх заходів, але був просто безсилий вам чимось допомогти, з такою швидкістю закрутився цей чортів млин правосуддя. І тепер він прагне...

— Звідки він про все дізнався?

Запитання немов повисло в повітрі. Скрушно похитуючи головою, лікар застромив руку в кишеню, довго там порпався і нарешті витяг якийсь згорнутий папірець. Немов вагаючись, розгорнув.

Навіть у напівтемряві було видно набраний високим готичним шрифтом заголовок газети-листівки, яку ось уже протягом двох тижнів видавали в таборі для полонених. За основний матеріал у газеті правили платні оголошення: звернення матерів, батьків, дружин, які розшукували своїх близьких по таборах для солдатів і офіцерів колишньої гітлерівської армії. Кілька нудних повідомлень про табірні новини і неодмінна страхітлива розповідь якогось втікача з Східної зони заповнювали решту місця.

— Прочитайте ось це! — простягнув лікар газету.

— Ви забуваєте, в мене людські, а не кошачі очі. У цій п'ятій я нічого прочитати не зможу.

Несподівано блиснув кишеньковий ліхтарик, спрямований на окреслену червоним олівцем замітку на першій сторінці. Григорій прикипів до неї очима.

«Сьогодні, о п'ятій годині ранку, — писалося в інформації, — виконано вирок суду, який присудив колишнього гауптмана німецької армії Генріха фон Гольдрінга до роз-

стрілу за збройний напад на солдата окупаційних військ. Перед смертю гауптман Гольдрінг висловив щире каяття і порушив клопотання про помилування. Командування окупаційних військ відхилило клопотання».

— Котра година зараз? — запитав Григорій і відчув, як кров відхлинула від обличчя. Та й голосу свого не пізнав — він звучав хрипло і глухо.

Лікар освітив ліхтариком циферблат свого наручного годинника.

— Без дванадцяти чотири.

— Виходить, у моєму розпорядженні година і дванадцять хвилин. Для смертника година і на додаток дванадцять хвилин — то ж ціла вічність. Або єдина мить. Як хто сприймає...

— Повірте, ця газета з повідомленням пекла мені руки!

— Не часто доводиться читати повідомлення про власну смерть. Не скажу, щоб це було приємним, але... не позбавлено інтересу. До речі, вам не відомо, чого вони так зі мною поквапились?

— Ваша страта має стати пересторогою для інших. Війна всім остогидла, всі мріють про мир і відпочинок. Спроба поставити на чолі загонів, що перекидаються в Західну Україну, досвідчених військових керівників — зазнає провалу. Ваш приклад має настрахати інших: на страті, я чув, будуть присутні всі ті, хто ще вагається.

— Наочна, так би мовити, агітація? Ну й ну! Не дуже розбірливі в засобах молодчики з союзницького командування!

— Цілком з вами згодний. Саме тому я так охоче погодився виконати прохання гер Кронне.

— Шкода, що він тоді поспішив піти з кафе. Якби не це...

— О, він так себе картає!

— Перекажіть йому: страшно не мертвих, а живих, що дивляться в обличчя. Оскільки я незабаром зйду зі сцени...

— Ви мужня людина, гер Гольдрінг!

— Єдина розкіш, яку я можу собі ще дозволити. Хоч, судячи з інформації, я вмер як боягуз.

— Ваші друзі дізнаються, що це не так.

— Буду вдячний. А тепер... — Григорій підвівся, даючи зрозуміти, що хоче лишитися сам.

Лікар нервово засовався на стільці.

— Одну хвилинку!.. Гер Кронне хотів... і я сам, як людина гуманної професії... стривайте, де ж я її подів?.. Ага, ось вона, маєте! — Між пальцями лікаря, мінячись перламутровим світлом, блиснула маленька ампула. — Досить її проковтнути, і ви заснете тихо і безболісно.

— Щоб ніколи не проснутися?

— Так!

Григорій взяв ампулку і відчув на ній тепло пальців, які щойно її тримали.

«Невже в мене такі холодні руки?» — майнула думка.

— Цікаво! — згорнувши руку човником, Григорій замислено перекочував ампулку на долоні. — У такій маленькій оболонці міститься так багато: тихий безболісний сон, небуття, що триватиме вічно. А якщо глянути ширше, то і більше. Гейне казав, ніби кожна людина — то весь світ, який з нею народжується і з нею помирає. Що під кожним надгроб'ям поховано всю історію людства. Не пам'ятаєте, звідки це?

— О, у даній ситуації... у даний момент... коли в думках такий розбрат... Дуже прошу вас, обережно з ампулою! Вона може впасти, кудись закотитися, і тоді...

Посміхнувшись, Григорій рішучим жестом простягнув ампулу лікареві.

— Щоб вас не турбувало, візьміть!

— Тобто?

— Я однаково нею не скористаюся. Відпущений мені час я волю прожити сповна і зустріти смерть, як личить чоловікові.

— Саме цього Кронне і боявся! Що ж до мене, то я не розумію вас, просто не розумію...

— Кожен по-своєму живе і по-своєму вмирає.

— У вас міцні нерви. А мої, признатися... — у розгубленому сум'ятті лікар почав мацати кишені, нарешті витягнув портсигар і тремтячими пальцями припалив сигарету. — Даруйте, що без дозволу, дві-три затяжки мене заспокоять... Пробачте, зовсім не подумав, ви ж, мабуть, давно не курили. На жаль, лишилася лише одна. Будь ласка! Ах так, і сірники!

— От за це велике спасибі! — Ніздрі Григорія жадібно втягували запах тютюнового диму, і він ледве втримався від бажання припалити зараз-таки. — З вашого дозволу сірники залишу в себе, для останнього кейфування.

— Звичайно, звичайно... — поспішно підвівшись, лікар вклонився. — Не буду вам більше заважати. Моє вшанування, гер Гольдрінг.

— І моє також. Раджу вам змінити місце роботи. З вашими гуманними поглядами...

— Так, так, це не для мене, аж ніяк не для мене... — Лікар зробив вигляд, що не розуміє всієї дошкульності останньої репліки того, кого він вважав за Гольдрінга.

...Затиснувши сигарету між пальцями, Григорій підійшов до вікна. Передранкова імла світанку все яснішала, і тепер добре було видно чотирикутне тюремне подвір'я. На ньому для такої ранньої пори було незвично людно. Сновигали солдати в формі окупаційних військ, бігаючи від однієї купки полонених до іншої і, очевидно, запрошуючи їх вишикуватися, два офіцери нетерпляче кидали якісь накази, а потім поверталися до перерваної розмови, мабуть, дуже веселої, далекої від того, до чого тут готувалися, бо час від часу вони заходились реготом.

«Ще кілька хвилин, і прийдуть по мене, — подумав Григорій. — Не дадуть, чорт забирай, і запалити...»

Чиркнувши сірника, він припалив сигарету і з насолодою затягнувся. Але тютюн сьогодні чомусь не смакував. Можливо, через те, що довго не палив, та ще закурив після такої перерви натщесерце. Звичайно, через те. Он

і в голові паморочиться, а руки і ноги враз обважніли. Просто дерев'яніють, та й годі. І в очах темніє...

Спираючись об стіну, Григорій зробив кілька кроків у бік койки і впав на неї, наче сніп.

Мов з далечезного далека до нього долинули чийсь кроки, потім здалося, що хтось над ним схиляється. Григорій спробував розплющити очі, щоб перевірити — дійсність це чи сон, але розплющити повік не міг, як не силкувався. Вони немов налилися важким свинцем. А потім і це бажання зникло. Він взагалі більше нічого не хотів і не відчував...

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ перший ПРИМХЛИВИ ДОЛІ ЛЮДСЬКІ

Берта була в захопленні від Севільї. Власне, не так від самого міста, з яким вона ще не встигла обізнатися, як від своєї нової оселі. Подумати тільки! Замість шаблонної берлінської квартири в її розпорядженні цілий будиночок з патіо, тобто внутрішнім двориком посередині, де серед вічнозелених дерев і пишних квітів безугавно дзюркотить фонтан, наповнюючи кришталево чистою водою невеличкий, обкладений мармуровими плитами басейн.

— Наш маленький Едем! — сказав Іозеф, вивівши її в день приїзду на тінисту веранду. Вона огинала будинок з усіх боків, замикаючи патіо стрункою колонадою.

— О! — тільки й могла скрикнути Берта, не в силі висловити всю силу почуттів, які її охопили.

— Мусиш подякувати за це чудо маврам, стиль яких у Севільї зберігся до наших часів. Місцеві жителі дуже любляють патіо і навіть нові будинки споруджують на кшталт старовинних мавританських.

— І всі з фонтанами? — насторожилася Берта, яка привичайлась до думки, що вона володіє чимось виключним.

— Здебільшого, — посміхнувся Іозеф. — Та хай тебе, люба, це не смутить. Не всі з них діють. Уяви собі, значну частину фонтанів постачають водою з акведука, спорудженого ще за часів Юлія Цезаря, коли Севілья була римською колонією.

— Боже, яка старовина!

— О, в Севільї ти надивишся на неї досхочу! Буде чим похизуватися перед заздрісною Гретою Ейслер, яка вва-

жає, що я завіз тебе мало не в заслання. Один музей чого вартий. Недурно іспанці кажуть: «Хто не був у Севільї, той не бачив нічого».

— Я бачу, ти став справжнім іспанцем, Зефі!

— Довелося. Не знаючи досконало мови, я б нічого не встиг зробити.

— О, ця твоя робота! Я, мабуть, ніколи не при звичаюсь, що мушу зватись тут фрау Нунке! До речі, як же буде з листуванням? Не можу ж я написати рідним і знайомим...

— Листи надходитимуть на іншу адресу. Не турбуйся, я про все подбав.

— Все-таки я хотіла, щоб ти мені пояснив, чому твоя фірма...

— Таємниці експорту і імпорту, моя любя! Є випадки, коли доводиться діяти через підставних осіб. І не суши собі цим своєї гарненької голівки. У неї і так буде багато клопоту: треба умеблювати наш дім так, як це личить багатому комерсантові, подбати про твої туалети. Мої обов'язки вимагають того, щоб я зустрічався з широким колом людей. Нам доведеться виїздити в світ, приймати у себе... Ти задоволена?

Берта притиснулась головою до плеча чоловіка.

— Хіба ти не скучив за мною, Зефі? Хіба тобі не хочеться деякий час пожити лише вдвох? Пам'ятаєш, як тоді, під час шлюбної подорожі?..

У пам'яті Іозефа Нунке спливла поїздка по Італії. У них було обмаль грошей, і вони мусили зупинитися в другорозрядних готелях, де завжди гостро тхнуло кухнею, де вмиватися доводилося з фаянсової миски, а простирадла мінялися раз у два тижні. Берта була дуже милою і вдавала, що то їй аж ніяк не обходить, та він, Іозеф, нестерпно страждав від почуття повсякчасного приниження, яке виникало кожного разу, коли доводилось відмовляти собі у вигодах чи невинних розвагах. Саме тоді, в Італії, він дав собі слово будь-що вибитися в люди, скориставшись для

цього з першої ж нагоди. Спадкоємець юнкерського збіднілого роду, він по приїзді додому з настирливою упертістю почав відновлювати давні родинні зв'язки і незабаром став завсідником кількох невеличких салонів, де збиралися переважно військові, близькі до колоурядового оточення, які марили про реванш після ганебної поразки у війні чотирнадцятого року. Молодий енергійний офіцер привернув увагу до себе тим, що закликав уже зараз готуватися до такого реваншу. Його помітили. І невдовзі одна впливова особа однієї впливової установи запропонувала йому місце, солідний оклад і спеціальні преміальні за виконання особливо делікатних доручень. Одним з них і було тривале відрядження до Севільї — великого портового міста з артилерійським, авіаційним, збройовим і патронним заводами. Так з'явився «комерсант» Іозеф Нунке — людина багата, світська, люб'язна, яку залюбки приймали в місцевому товаристві.

— Ти не відповідаєш, Зефі?

— Пробач, любя! Я саме згадав зараз нашу шлюбну подорож. Я не міг тобі надати всього, що хотів би. Зате тепер...

— Ми були найбагатші з багатіїв: з нами була наша любов. Мені прикро, що ти про це забув.

У докірливому погляді Берти було чекання, вона сподівалась — чоловік заспокоїть її ревниві підозри. Майже півроку вони не бачились, мало що за цей час могло статися...

Та Нунке, захоплений планами на майбутнє, лише поблажливо поплескав дружину по щоці.

— Химерниця, як і всі жінки! Кожне витончене чуття потребує витонченої красивої оздоби. Тепер ми її матимемо. Отже, і любов наша розквітне наново. Побачиш, як весело і щасливо ми тут заживем.

Того ж вечора Нунке потяг дружину на плац Нуева — найулюбленіше місце прогулянок севільців. В алеях, що пролягали між апельсиновими деревами, було людно. Бер-

ту здивувало, як багато знайомих у її чоловіка. З одними він просто вітався здаля, до інших підходив, рекомендуючи свою дружину. Берту безцеремонно розглядали, але зустрічали привітно, вона відчувала, що подобається, і це трохи потішило її жіноче самолюбство. Проте, повертаючись додому, вона була сумна. Молода жінка воліла б перший вечір на іспанській землі провести наодинці з чоловіком, щоб звірити йому всі прикраси свого самотнього життя, відчути близькість того, за ким вона так тужила, переконатись, що почуття до неї в нього не згасло.

— Що з тобою? — запитав Нунке, здивований тим, що дружина мовчить, не розпитує про нових знайомих, не помічає, здається, краси і своєрідності окремих будов, повз які вони проходили.

— Обіцяй мені, що завтра ми побудемо лише вдвох, — замість відповіді попросила Берта. — Усі ці сеньйори і сеньйорини надто балакучі, сила нових облич мене просто приголомшує. До того ж я так погано знаю іспанську мову...

— Тобі доведеться опанувати її, і якнайскоріше. І, знаєш, я знайшов тобі чудесного вчителя. Місцевий лікар, який кохається у старовині. Він розмовляє по-німецькому, хоч і з акцентом, і охоче супроводитиме тебе в мандрах по місту. Я вже з ним домовився.

— Дякую! — сухо відповіла Берта.

— Ти даремно ображаєшся, люба, я просто не можу приділити тобі стільки часу, скільки б хотів. Не забувай — у мене є службові обов'язки...

— Розумію, — стримано хитнула головою молода жінка.

Ні, не так склалося Бертинє життя, як вона хотіла. Чоловіка вона бачила лише в обід і вечорами, та й то не завжди. Якби не клопіт, пов'язаний з улаштуванням нового житла, вона просто б не знала, куди себе подіти. І якби не дон Еміліо Ернандес...

Вже літній, трохи меланхолійний, дон Еміліо спочатку лякав Берту старомодною вишуканістю своїх манер, і в його

присутності вона відчувала скутість. Та він так тонко відчував усі відтінки її настрою, вмів так тактовно переключати її думки на інше, коли вона була чимсь невдоволена або засмучена, так на всьому знався, що став для Берти і незамінним порадиником, і чичероне.

Звільнившись від турбот по впорядкуванню своєї нової оселі, молода жінка залюбки блукала з ним вулицями. Вона навчилася відчувати аромат історії міста, бо про кожну нову пам'ятку старовини дон Еміліо розповідав так захопливо! Його сумовиті очі тоді спалахували вогнем справжньої пристрасті, і мертве каміння оживало, зали палаців сповнювались привидами їх колишніх володарів, на залишках міського валу знову здіймалися шістдесят шість веж дванадцятикутної до Торе дель Оро — Золотої башти, збудованої на Гвадалквівірі, до якої в сиву давнину приставали кораблі, навантажені скарбами іспанських конкістадорів...

Незабаром Берта могла б і сама добре впоратись з обов'язками гіда. Принаймні однієї неділі, коли Нунке був вільний, вона спробувала випробувати свої сили і перевірити набуті знання.

— Палаці Алькасар і Сан-Тельмо, Колумбова бібліотека, ратуша, університет, біржа, собор Пресвятої Діви... люба, невже ти збираєшся сюди мене тягати? Усе це я бачив, і, признатися, з усіх споруд, якими так пишаються севільці, мене найбільше цікавить цирк для бою биків. Після мадридського він, здається, другий за величиною в усій Іспанії. Ось це справжня екзотика, а не сточені часом палаці. Обов'язково підемо з тобою на корриду! Я одного разу був — незабутнє видовище і незабутні почуття...

— Але ж Алькасар збудований ще маврами! Уявляєш, коли це було? Його почали зводити ще в дванадцятому віці! Аюнтамьєндо — ратуша, про яку ти так зневажливо кажеш, — то ж будова п'ятнадцятого сторіччя, стиль раннього Ренесансу. У бібліотеці Колумба, заснованій його сином, крім сили рідкісних книжок, зберігається близько

двох тисяч давніх рукописів! Що ж до кафедрального собору, то я просто закохана в його велич і красу. Він весь ніби тягнеться до неба. А його дзвіниця, славнозвісна «Ла хіральда»! Знаєш, її перебудували з мінарета, та й увесь собор зведено на фундаменті маврської мечеті на самому початку п'ятнадцятого сторіччя. Правда, потім дещо розширювали, добудовували. Ну давай сьогодні підемо хоч у собор! Коли грає орган на п'ять тисяч труб... Або коли дивишся на святого Антонія пензля Мурільйо... У 1812 році герцог Веллінгтон зробив спробу купити це полотно, запропонувавши вкрити його золотими монетами... Коли дон Емілію розповів мені про це, я посміялася з екстравагантності герцога, та коли побачила картину... Мабуть, і сама я, будши герцогинею, не пошкодувала б усього свого золота!

— Тоді я мушу познайомитися з небезпекою, яка могла б зруйнувати наш з тобою добробут, — розсміявся Нунке. — Що ж, ходім у собор!

Славнозвісна картина Мурільйо містилася в правому олтарі храму. Того дня, як і завжди, тут скупчилося чимало туристів. Та Берті, яка до цього звикла, вони не заважали. Вона вся віддалася спогляданню улюбленого твору геніального митця. І як бувало це з нею кожного разу, серце її нестримно закалатало, ніби й вона прилучилася до цього чуда видіння Антонія Падуанського. Світозарне, справді неземне сяйво, що освітлює частину темної монастирської кельї. Воно не зовні сюди потрапило, а випромінюється з постаті немовляти-Христа, по-людському зворушливого у своїй земній наготі і безмежно величного силою милосердя, що ним дихає його личко. І інше обличчя — самого Антонія, який стоїть навколішках. Високе поривання духу, радісний захват, екстаз цілковитого самозабуття. Він живий, Антоній, живіший від усіх, що стоять поруч Берти...

Рука Нунке лягла на руку дружини:

— Ходім, Берто! Не стояти ж нам тут вічно.

— Мені здається, що це не картина, а моє власне видіння...

— Тебе загіпнотизували оті золоті герцога Веллінгтона. Як на мене, то нічого особливого. Живопис на релігійні теми мене лишає цілком байдужим.

— Але важлива не тема, а як виконано. Тут йдеться про людину з її вічним прагненням до ідеалу... так мені здається.

— От-от, здається. А ти подивися тверезими очима.

«Які вони різні з доном Еміліо! — з сумом подумала Берта. — Той сам весь перевтілюється, коли йдеться про щось близьке його романтичній душі... А Іозеф... він усім своїм еством прикутий до землі, до буденного...»

Нунке не здогадувався, що саме того дня дружина вперше глянула на нього критичним оком і це поступово спричинилося до руйнації його родинного життя. «Він дбає лише про кар'єру... для нього на першому плані гроші... Яка самовпевненість при цілковитій обмеженості!.. Вульгарне прізвище Нунке, яке він собі обрав, пасує йому якнайліпше... Взагалі, що то за таємнича робота, про яку він уникає говорити? Кохання для нього лише фізіологічний акт, не більше... Він забагато їсть — це огидно!.. Гарний з себе? Красива вівіска над крамничкою стандартних речей... Ти колись бачила, щоб він захопився якоюсь книжкою?.. Мабуть, у нього була і є полюбовниця — його пестоші стають нескромними... Ця звичка палити дома дешевенькі сигари!..»

День у день відзначаючи про себе все нові й нові вади чоловіка, Берта мимохить порівнювала його зі своїм новим другом. «Як чудово дон Еміліо розуміється на живописі! Недурно в місцевому музеї його зустрічають так шанобливо... У нього витончений смак, а тримає він себе як справжній аристократ... Він вміє схопити все з півслова, бо сам тонко відчуває... Очевидно, він пережив якусь особисту драму, інакше б його обличчя не було таким сумним... Які гарні у нього очі і які витончені риси!.. Сивина

на скронях йому навіть личить... У нього велика практика, але здебільшого в бідних кварталах — це свідчить про чуле серце і зневагу до грошей... Боронь боже захворіти! Іозеф тоді неодмінно звернеться до дон Емілію, а вона ні за які скарби у світі...»

Збагнувши, що вона не байдужа до дон Емілію, Берта злякалася. Який сором! Вона заміжня жінка... дочка таких статечних батьків... Треба покласти край їх прогулянкам, поки вона ще спроможна володіти своїми почуттями.

Під всілякими приводами Берта почала уникати зустрічей з лікарем поза домом, хоч, залишаючись на самоті в своєму патію, нестерпно нудилась. Вечірні виходи разом з Нунке в театр, ресторан чи до котрогось із знайомих її теж лише драгували.

— Ти стала дразливою, Берто! — помітив Нунке. — Чи не пояснюється це тим, що в нашому житті може з'явитися... — Він не закінчив, помітивши, як зблідла дружина. — Ти лякаєшся, що це станеться далеко від твоєї рідної домівки? — запитав він з не властивою йому лагідністю.

Тон, яким це було сказано, зворушив Берту.

«Я чудовисько! — подумала вона. — Це кошунство тужити за ним, коли я ношу під серцем дитину Зефі! Мені треба тікати з Севільї, позбутися її чар... Можливо, все, що я почуваю, лише зрушення в психіці, які пояснюються моїм станом... Безумовно, це так...»

Ця думка і рішення повернутись до Берліна заспокоїли Берту. Щоб перевірити себе, вона сама надіслала дону Емілію коротеньку записочку з проханням прийти.

— Я була в поганому гуморі і поводитись нестерпно з бідним Зефі і з вами, любий мій друже. Ви не сердитесь?

— Лише сумую, що перебрав міру: набрид вам з своєю старовиною, — відповів дон Емілію. — Такій молодій чарівній жінці треба відчувати пульс сучасного життя, а не прислухатися до шерехів минулого... Хочете, я покажу вам іншу Севілью? Веселу, розмаїту і не зовсім звичайну?

— Я вже зараз вмираю від цікавості! Куди ж ми сьогодні помандруємо?

— На правий берег Гвадалквівиру, у передмістя Тріану.

— У Тріану? — Нунке, присутній при цій розмові, високо звів брови. — А я вже збирався пристати до вашої компанії!

— Ви бачите з цього берега лише димарі її фабрик і заводів. А я покажу зовсім інше: своєрідну державу в державі, володіння гітанос. Навіть нас, севільців, що так люблять барвисті вбрання і прикраси, все тут вражає насиченістю барв, кольорів і відтінків, до болю в очах строкатих, часом неймовірних і, проте, привабливих. Про туристів я вже не кажу...

— Гітанос? Тобто цигани? Але ж вони кочівники, — здивувався Нунке. — Я не уявляю їх без халабуди, нап'ятої над возом.

— У південній Іспанії і зокрема в Севільї частина циган осіла на постійне життя. Їх силкувалися залучити до роботи на фабриках і заводах, тому їй дозволили оселитися в Тріані, але з того нічого не вийшло. Вони тримаються відокремлено, через це їй зберегли свою самобутність у всій її незайманості. Численні циганські сім'ї складають фактично один великий рід, в якому так переплутались родинні відносини, що тільки найстаріші з старих пам'ятають, кому і хто доводиться братом утретє чи сестрою вчетвертє. Що ж до таких, сказати б, родинних зв'язків, як сват, тітка чи дядько вп'яте, то тут сам чорт ногу зламає, коли схоче встановити, як хто кому доводиться... Своєрідний, цілком своєрідний світ!

— Ви кажете, цигани не працюють, з чого ж вони тоді живуть? — запитала Берта.

— Як і предки їх, кочівники, з того, «що Бог послав»: торгують кіньми, худобою, власного виробу мідними каструлями, виготовляють чудові примхливо оздоблені ножі, скуповують і перепродують ношений одяг... Жінки ворожать на картах, зорях і таємничих коренях тільки їм відо-

мих рослин. Молодь розважає туристів танцями і співами циганських пісень. Надривні, гостро сюжетні, або веселі й запальні — вони не можуть лишити слухачів байдужими... Свою частку в загальний казан вносять і дітлахи — десь щось потягнуть, десь щось випросять. Взагалі їх кількість не піддається будь-якому облікові. Вони нишпорять усюди. Де вони були цілий день, що робили, навіть чим харчувалися — не скаже вам і найдбайливіша циганська мати. Втім, ви самі все побачите.

Берта, як завжди, радо пристала на пропозицію дона Емілію. Після деякого вагання вирішив ознайомитись з життям гітанос і Нунке.

— Тільки з умовою: на зворотному шляху ви завезете мене до гавані Таблада. У мене там ділове побачення, — попередив він.

На той берег дісталися на старенькому «форді» лікаря, але в той куточок передмістя, де мешкали гітанос, вирішили йти пішки, бо, по суті, тут важко було й проїхати: частина Тріани, де жили цигани, скидалась на великий східний базар, на якому все вирувало, рухалося, мінилося. Це пояснювалось тим, що мешканці цих кварталів, хоч і були так-сяк забезпечені житлом, користувалися ним лише у велику негоду. А оскільки негода в Севільї була явищем рідкісним, то все життя гітанос проходило на подвір'ях, вулицях і майданах. Кімнати ж чи навіть квартири використовувались лише як склади для всіляких речей, призначених на продаж, і насамперед тих, які потрапили до котрогось з циган не зовсім легальним шляхом. Поліція час від часу, після чергової крадіжки в місті, робила спроби їх проревізувати. Та після того, як у двох поліцаїв, що робили обшук, під час акції зникли гаманці, а кобури пістолетів лишилися порожніми, запал охоронців порядку охолов. Сюди не потикались навіть тоді, коли в когось з місцевих жителів зникав кінь.

І все ж, нехтуючи перспективою позбутися гаманця, годинника чи якоїсь прикраси, севільці досить часто від-

відували цю найдальшу околицю передмістя. І не лише севільці — сюди приїздили навіть з найвіддаленіших населених пунктів Андалузії. Річ у тому, що тріанські ворожки уславились на всю південну Іспанію. Одні хотіли дізнатися про долю чоловіка чи сина, який у пошуках щастя подався до Америки і безслідно зник, інші — переконатися у вірності коханця чи коханки. Хворі — до знаменитих тріанських шептук, кожна з яких, не вагаючись, бралася за лікування навіть найтяжчих хвороб, будь то поширена на півдні Іспанії трахома чи сухоти.

Звиклі до появи чужих, цигани байдужим поглядом проводжали молоду сеньйору і двох її кавалерів. Лише серед жіночої частини населення поява незнайомих викликала деяке пошвавлення. Та, переконавшись, що сеньйора від ворожіння і ліків із сміхом відмовляється, і молоді ворожбитки, і старі шептухи взяли кожну за перервану справу. Дітлахи теж скоро відстали, одержавши пригорщу песет, зарані приготованих доном Еміліо. Можна було спокійно блукати вулицями, придивлятися і прислухатися.

— Мені якось навіть незручно, — поскаржилась Берта, — ніби я підглядаю в щілинку чуже життя... Як вони можуть жити так неприховано?

— Тваринна примітивність! — кинув Нунке.

— Не сказав би, — заперечив лікар. — Не знайомі з умовностями нашого цивілізованого життя, вони просто їх зневажають. Вони надто життєрадісні і волелюбні, щоб обмежувати себе рамками якихось прийнятих у нас правил, їхні предки мандрували через степи, видолки, хащі. Хто їх міг там бачити і чути? Перед ким вони мушили критися? Адже жили вони одним великим родом... отже й поміж себе...

— А ось і підтвердження ваших слів, дон Еміліо! — перервала Берта. — Погляньте на те дівча, що спокійнісінько, на очах у всіх, розчісує волосся. Навіть не дивиться в наш бік! Ми для неї просто не існуємо. Цікаво, як вона поводитиме себе, якщо до неї підійти.

— У тебе довгі, гарні коси, — сказав лікар, наблизившись до дівчинки. — Хочеш, я тобі дам грошей на шовкові кісники? Тільки за це ти нам станцюєш...

— Мені не хочеться зараз танцювати...

— Ти, може, не вмієш?

— Не хочу.

— Ти неговірка. Як тебе звать?

— Марія, — неохоче вимовила дівчина і, сердито блиснувши великими чорними очима, відійшла убік.

— Бачите, як незалежно тримає себе це дівча? Ні краплини запопадливості. А яка хода, ви звернули увагу? Її ноженята, здається, не торкаються землі.

— Треба сказати, досить брудні ноженята, — насмішкувато зауважив Нунке.

— Ти нестерпний, Зефі, зі своїм скепсисом. Дівчинка прегарна. Шкода, ми не спитали, як її на прізвище! Я б щось залишила для неї її батькам.

— А жінки-циганки не мають прізвищ, — пояснив дон Емілію. — З того часу, як уряд Іспанії зобов'язав і циган відбувати військову повинність, їх мають лише чоловіки. Але які! В облікових картках призовників-циган пишеться, приміром, так: «Педро, син Паласію кривого» або «Басілію, приймак ворожки Консуели, рідної сестри коваля Хуана»...

— Яке безглуздя! — пхиркнув Нунке.

Чи міг він у ту мить здогадатися, що доля колись перехрестить його шлях із шляхом чорнокосої і чорноокої дівчинки Марії, яка не має навіть власного прізвища?

Прогулянка по Тріані закінчилась надвечір, і дуже невесело: вже в машині Нунке помітив, що в нього не стало бумажника.

— Кубло злодіїв, яке треба змести з землі! — лютував Нунке. — Що за безглузда ідея виникла у вас, дон Емілію, затягти нас у цей набрід?! Не зовсім справедливо, що розплачуватись за неї мушу я!

Лікар зблід:

— Скільки було у вашому бумажнику, гер Нунке? Вважати за свій обов'язок усе повернути, — промовив він з холодною стриманістю.

— Лишіть своє при собі! — брутально відрубав Нунке.

Берта ковтала сльози. Коли біля гавані Таблада чоловік вийшов з машини, вона не витримала і розридалася.

— Пробачте, дон Еміліо, о, пробачте! Іозеф часом буває такий брутальний! Мені соромно перед вами...

— Не надавайте цьому значення, фрау Берта! Ми, чоловіки, часто буваємо нестримані у виразах... через обтяженість справами, службові неприємності...

— Не уявляю, щоб ви могли так повестися!

— Іноді і я втрачаю владу над собою, — сказав дон Еміліо дивно зміненим голосом. — Якщо ви плакатимете й далі, це може статися. Так, так, це може статися, бо... — він урвав мову і зупинив машину. — Давайте пройдемось по набережній! Нам обом треба заспокоїтись.

Призахідне сонце запалило на небі справжню пожежу. Води Гвадалквівіру розплавленим золотом плинули між берегів. Золотими були і шпилі численних церков, що височили над містом, а статуя «Віри» на дзвіниці собору немов пливла в повітрі, відштовхнувшись ногою від вістря, на якому її було поставлено.

Усе Берті здавалося нереально-казковим, як і те почуття, що сповнювало її серце.

— Ви не доказали того, що хотіли сказати, — нагадала вона раптом, торкнувшись руки свого супутника.

— Є речі, які не слід доказувати. Хай мрії лишаються мріями... Повірте, у зіткненні з дійсністю вони блякнуть.

— Отже, людина мусить або відмовитись від життя, або жити в казковому світі?

— Залежно від її вдачі. Слабкі натури тікають у царство мрій. Я з таких...

«А я?» — подумала Берта. І раптом згадала своє життя в Берліні, розмірене і впорядковане, може, трохи нудне, але стало в своїй раз і назавжди визначеній спрямованості. Ні,

воно міцно тримає її. Це через фізичний стан вона втратила рівновагу, піддалася спокусі облудних поривань. На мить їй здалося, що вона вирвалася з буденщини. Злетіла у високості, як ота статуя, що ніби відірвалася від п'єдесталу. Дурниця, ілюзія! Треба покласти всьому край...

За тиждень молода дружина Нунке, пославшись на свій стан, який потребує пильного і постійного лікарського нагляду і догляду домашніх, виїхала до Берліна.

І за дивним збігом обставин того ж таки травневого дня 1930 року з циганського селища в Тріані зникла маленька Марія.

Дівчинку в циганському селищі називали «покинutoю», бо, коли вона була ще немовлям, її батька й матір заарештували за крадіжку і вони безслідно зникли в таємних катівнях іспанської поліції. Рід не кинув малої, а прийняв до гурту і утримував. Саме утримував, а не виховував, бо про виховання, навіть суґубо циганське, ніхто не дбав. Марія змалку робила що заманеться, ходила, куди хотіла піти, а харчувалася кожного дня там, де сьогодні готували найсмачнішу страву.

Те, що Марії не стало, помітили не відразу. Та це й зрозуміло: все населення циганських кварталів у ті дні було охоплено неспокоєм і тривоґою.

Звістку про небезпеку, що звалилася так неждано, принесли циганчата, які, як звичайно, гасали по всіх усяодах, часто далеко за межами Тріани. Увечері двадцять першого травня вони прибігли налякані, ще здалеку виґукуючи: — Табір! Табір! Табір!

Заметушилися переполохані цигани. Навіть найповажніший з усіх — коваль Альфонсо, розпитуючи циганчат, не міг приховати свого неспокою. Так, дітлахи, з усього видно, кажуть правду: за кілька кілометрів від Тріани розташувався табір.

Кочівники! Найзапекліші вороги осідлих циган!

Давно, дуже давно виникла ця ворожнеча і з роками не пригасала, а ще більше роздмухувалася. І не через те

тільки, що кочівники ставилися до своїх осідлих одноплеменників, як найвища аристократія до плебсу. Головна небезпека полягала в іншому — кочівники жорстоко карали осідлих за зраду одвічних циганських традицій. Їх помста виявлялася в підпалах, викраданні дітей, у знущаннях над тими, хто необережно потрапив їм до рук, часто навіть у вбивствах.

Було чого непокоїтись, було чого хвилюватись тріанцям.

Того вечора околиця, де жили цигани, ніби завмерла. Не долинав з неї той багатоголосий гамір, що складається з галасу дітлахів, окриків старших, вигуків, лайок між старими циганками, звуків гітари, пісень. Подвір'я вщухли і спорожніли. Усі поховалися за щільно замкненими дверима і віконницями, прихопивши з собою найцінніше з розкиданого у дворі майна. Порожнеча, що тут тепер панувала, ще більше підкреслювала мовчазність селища. Лише на найдальшому його кінці, там, де головна вулиця вливалася в степову дорогу, чулися приглушені голоси. Там зібралось все чоловіче населення, озброєне сокирами, ножами, а то й просто дрючками.

У напруженому чеканні минув день, другий. А на третій послана розвідка повідомила:

— Табір знявся і виїхав!

Реакція на радісне повідомлення була бурхливою: вибуху таких веселощів навіть найстарші з циган не пам'ятали.

Коли розпочалися танці, старий Альфонсо гукнув:

— Маріє! Де ти? Покажи, як тріанські дівчата танцювати вміють!

Але Марія не озвалася. Її не знайшли. Ніде. Як не шукали.

Кожен з присутніх почав пригадувати, де й коли її бачив. Це не так легко було зробити, зваживши на сум'яття, яке панувало в селищі в останні дні.

— Я пам'ятаю, вона розмовляла з сеньйором і красиво білявою сеньйорою, — пригадав хтось з жінок.

— Теж мені, сказала! Вже після того я варила баранячу юшку, і вона обідала з нами.

— А я бачив її в той день, коли малеча прибігла зі звісткою про табір. Пам'ятаєш, Альфонсо, ти ще нагримав на неї, що вона в розмову встряває, де той табір, допитується?

Посперечавшись ще трохи, про Марію забули. Хоч зникнення «покинутої» і засмутило трохи присутніх, та гульбище не припинилося. Надто великою і загальною була радість, що табір знявся.

А тим часом Марія потрапила у велику скруту.

Спричинився до цього брак бодай циганського виховання.

«Чому то наші так перелякалися? — запитувала себе дівчинка. — То ж теж цигани... Цікаво, який він, той табір?»

Непереможна цікавість тягнула Марію обізнатися з усім самій. Вона не звикла попереджати будь-кого про свої мандри, до того ж підсвідомо відчувала, що переступає якусь заборонену межу. Тому вночі, потай, обминувши околицю, де вартували чоловіки, рушила вздовж берега, на північ від міста, в напрямку, вказаному циганчатами.

Вдосвіта Марія була вже біля табору. Ранкова імла оповивала намети і халабуди над возами. Дівчинка вирішила зачекати, доки таємничі кочівники прокинуться. Сівши на прибережний камінь, вона щільно охопила коліна руками — світанок був на диво холодний.

Першою побачила Марію стара циганка, скуйовджена і заспана, що, позіхаючи, вийшла з намету. Марію так розсмішив її розхристаний вигляд, що вона голосно розреготалася.

Стара щось крикнула, і за якусь мить весь табір прокинувся. Усі, від старого до малого, висипали з наметів і халабуд. Діти кинулись було наперед, але старий циган сердито на них гримнув, і вони горохом розсипались на всі боки.

Марія підвелася і зробила крок у напрямі табору. Зойк загального обурення вирвався з грудей його мешканців.

Ніхто-бо не знав досі випадку, щоб котрийсь із цих зрадників і запроданців осідлих добровільно прийшов до табору кочівників. Назустріч дівчині полетіло каміння, паліччя, кухлі — усе, що було під рукою.

Сивобородий циган щось гукнув юрбі і сам рушив стріти непрохану гостю.

Поцьвохкуючи батоном, підійшов до Марії і зупинився кроків за три від неї.

— Ти звідки? — суворо запитав старий, пильно розглядаючи дівчину в барвистому і пишному вбранні. Кілька днів тому Марія потягла в якомусь подвір'ї вивішені для просушки яскраві скатертини і пошила собі таку рясну спідницю, що їй заздрили всі тріанські модниці. З двох різного кольору хусток вийшла прегарна кохтинка. Вона щільно огортала тонкий дівочий стан, по лікті оголюючи засмагли, немов виточені, руки.

— Ти звідки? — перепитав старий ще суворіше.

— З Тріани.

— Прийшла чого?

— Подивитися.

Коли б Марія була розважнішою — адже старий циган ладен був спопелити її поглядом, — вона б повернулася і кинулася чимдуж тікати. Але дівчинка звикла всюди почувати себе своєю.

— То я хочу подивитися...

Марія не закінчила фрази. Довгий батіг старого цигана гадюкою оповився навколо грудей і спини Марії. Старий знав: бити батоном по широкій спідниці — то тільки вбивати з неї пилюку.

Цей удар ніби став сигналом для натовпу, що, затамувавши подих, стежив за розмовою старого з дівчиною.

Юрба кинулася вперед. Непрохану гостю били всі — старі й малі. Били чим попало і куди попало. Спочатку Марія намагалася відбиватися, але за мить вона вже лежала долі і, закривши обличчя руками, кричала. Та поволі її зойки стихали, а потім і зовсім ушухли.

— Геть! — наказав старий циган.

Першим ударивши Марію, він став осторонь і тільки спостерігав за розправою над зухвалою зайдою. Тепер він, очевидно, вирішив, що порушницю звичаїв покарано достатньо.

Старий боявся вбивства. Тоді неодмінно втрутиться поліція, і йому, як отаманові, доведеться відповідати за весь табір.

Як не був наелектризований розправою натовп, але грізне «геть!» вплинуло.

Усі стояли тепер півколом, посередині якого лежала Марія. Вона вже не кричала і навіть не рухалася.

— Води! — наказав отаман, уважно придивляючись, чи не поворухнеться дівчинка. Але та, як і раніш, не подавала ознак життя.

Старому не довелося повторювати наказ. Кілька цеберок води вже стояли біля його ніг. Він узяв найближчу і ногою перекинув тіло побитої так, що тепер вона лежала горілиць. Поволі лив старий воду на обличчя і груди непритомної. Ніяких ознак життя.

Старий грізно глянув на людей, які юрмилися неподалік.

Усі винувато мовчали. Знали-бо, чим це може скінчитись, особливо для їх ватажка.

Друга цеберка води, вилита на непритомну, теж не допомогла.

— Адело! — покликав отаман.

Циганка, що першою побачила Марію, а тепер стояла біля намету, смокчучи маленьку люльку, зрозуміла, чого від неї чекають. Вона підійшла до дівчини, припала вухом до її грудей і довго прислухалася. Очевидно, стара не почула биття серця, бо відхилилася і, не зводячись з колін, замислено подивилась на нерухоме тіло.

Тоді Адела вирішила вдатися до останнього заходу: кілька разів посмоктала люльку, потім встромила чубук у ніздрю дівчинки і шосили дмухнула на тліючий тютюн.

Присутні, мов заворожені, спостерігали за цією процедурою. Коли Адела вдруге дмухнула на тютюн і дим струмом ударив дівчині в ніздрю, та ворухнула головою.

Вигук схвалення і водночас мстивої радості прокотився над юрбою. Старий циган знов підійшов до Марії, носком чобота відкинув її розпластані руки.

Та, як і раніше, лежала нерухома.

— Знімайось! — гукнув отаман, і юрба миттю кинулася виконувати його наказ.

Коли б хто сторонній спостерігав, як табір готується до від'їзду, він помітив би дивну злагожденість у всьому і організованість. За якусь хвилину засновигали всі: одні ловили стрижених коней і тягли їх до критих халабудами возів; другі — запрягали коней; треті — гасили багаття, що жевріло ще з учорашнього вечора; четверті — складали лахміття, що правило кочівникам і за простирадла, і за ковдри...

Тільки старий циган не брав участі в загальній метушні, навіть не віддавав більше наказів. За всім наглядала Адела. Але ось і вона, переконавшись, що все йде як годиться, підійшла до отамана. Глянувши на нерухоме тіло дівчини, Адела перевела погляд на старого цигана, потім мовчки кинула в бік річки. Мовляв: кинемо?

Отаман грізно насупився і злісно кинув:

— До мене в халабуду!

Видно було, що рішення отамана забрати дівчинку з собою аж ніяк не припало кочівникам до серця. Про це красномовно свідчило сердите Аделине обличчя, про це промовляли і погляди інших циган, що з несхвальною посмішкою спостерігали, як Адела тягне нерухоме тіло Марії. Але жоден з присутніх не насмілювався прохопитися словом незадоволення чи заперечення. Наказ отамана звикли виконувати беззастережно.

Вже за якусь годину після подій на березі Гвадалквівіру табір швидко рухався берегом річки, на північ і на північ. Коней не шкодували. Усі розуміли — треба їхати якнайшвидше. Бо коли дасть дуба ота недобита...

Марні були б намагання простежити за мандрівкою циганського табору з Андалузії на північ Іспанії. Та й не кількістю зупинок і проїханою відстанню позначалося життя чотирнадцятирічної дівчинки в таборі Петра, а тими неписаними законами ворожнечі кочівників до осідлих циган, всю жорстокість яких повсякденно відчувала на собі Марія.

Дівчинку вважали тут парією, ізгоєм, покидьком циганського племені. Їй забороняли сідати з усіма в коло, щоб поспіяти чи повечеряти, а здаля кидали недоїдки. Оскільки ж цигани самі частенько були напівголодні, то Марії припадали лише кістки, якими годували і собак. Марія належала всьому таборові, тож кожен мав законне право примусити її виконувати найбруднішу і найважчу роботу. Коли табір ставав десь тирлом і мало не всі кидались в різні боки по здобич, щоб щось заробити, виворожити чи вкрасти, Марія під страхом найтяжчого покарання мусила лишатися біля халабуд.

Становище її особливо погіршувалося і тим, що стара Адела люто ревнувала до Марії Петра. Не те щоб старий циган ставився до дівчинки краще, ніж усі інші. Ні! Але час від часу він кидав на неї якісь загадкові погляди, і Адела тлумачила їх по-своєму.

І вона мстилася, як тільки могла...

Одного разу Марія спробувала втекти. Того ж дня її спіймали. Петро сам покарав утікачку вчетверо складеними віжками, потім прив'язав її до підводи і цілий день, збиваючи ноги в кров, дівчинка мусила бігти за халабудою отамана, мов прип'ята до воза худобина.

І все-таки Марія знаходила в собі сили для мовчазного опору. Надто яскравими були спогади про абсолютну волю, якою користувалася вона в Тріані, щоб відразу забути її і заподатливо виконувати накази Адели чи навіть самого Петра. Втім опір цей був своєрідний. Молодь не приймала Марію до гурту, щоб поспівати разом, — що ж, Марія співала сама, та так, що навіть старі цигани ми-

мохить заслухувались. Марії ніколи нічого не перепало з купленого, випроханого чи вкраденого одягу — ну й гаразд, вона прибереться сама! З лахміття, здавалося вже ні на що не придатного, буквально з клаптиків, Марія шила собі кохту чи спідницю, і вони личили їй більше, ніж іншим молодим циганкам їхні нові пишні обнови. Адела звалювала на Марію всю роботу. Дівчинка її виконувала, але лише тоді, коли за нею наглядала стара циганка. Досить їй було відвернутися, і Марія кидала почате і застигала на місці, мов кам'яна. Ні биття, ні лайка не допомагали. Адела любила вдень поспати в холодку. Марія теж простягалася десь у затінку, хоч спати їй і не хотілося. Вона просто заплющувала очі, щоб не бачити осоружних халабуд і наметів.

Якось до табору, що ось уже місяць тирлував біля містечка Альмаси в Кастилії, під'їхала автомашиною велика компанія. Гості, мабуть, добре знали циганські звичаї і традиції, бо приїхали не з порожніми руками: вручили отаманові пачку грошей, для всіх інших поставили кошики з вином та їстівним. Тепер уже ніхто не мав права випрохувати щось для себе особисто.

Після кількох розпитих усім гуртом пляшок молодь взялася розважати гостей. Почалися співи, а згодом і танці.

Марія, як завжди в таких випадках, заховалася десь на возі під халабудою. Та цього разу загальні веселощі захопили і її. Чи то глибоке переконання, що при чужих її не покарають, чи то так непереможно заграла молода кров, тільки дівчина скочила з воза і увійшла в гурт. Молодь одразу спинилась. Але Марія цього немов не помітила: вона пішла танцювати сама.

Розкинувши руки, мов птах крила, і ледь-ледь згинаючи їх у ліктях, вона повільно пропливла по колу, ніби виміряючи майбутню арену свого виступу. Та ось кроки її стали коротшими і коротшими, перейшли в дріботіння, дівчина випросталась і відразу наче повищала, руки її зімкнулись за спиною. Лише ледь помітне тремтіння пле-

чей та коливання довгої чорної коси виказувало, що танцюристка не стоїть на місці, а, дрібно-дрібно перебираючи ногами, прямує на середину кола.

— Швидше! Швидше! — владно кинула вона музикам, бо вже бачила: все завмерло навкруги, очі присутніх прикипіли до неї.

Дійшовши до середини, танцюристка з несподіваною силою тупнула ногою і, мов вихор, закрутилася по колу. Марія відчувала: в цьому шаленому танку вона ніби виходить на бій за свої права, ніби помщається Аделі за кривду, помщається всім тим, хто не мав її досі за людину.

Тепер дівчина не бачила нікого й нічого. Вона то вітром проносила повз людей, що обступили її суцільним кільцем, то на повному ходу несподівано зупинялась і плавко, немовби ліниво, вигиналась, то, враз випроставшись, граційно розхитувалась, і кожен м'яз її гнучкого тіла під зливою звуків тремтів, як тремтить молоденьке деревце під дощем.

А музики все прискорювали і прискорювали темп. Дарма вони намагалися стомити дівчину! Вже й не істотою з плоті здається вона глядачам, а легкою пір'інкою, підхопленою дужим вітром. Ось-ось її знесе вгору або приб'є до землі! Та Марія знову вистукує своїми капцями так, що заглушує музику. Тепер вона в самому центрі кола. Втім, вона це чи не вона? Мигтить лише гама барв, що зливаються в суцільну строкату лінію — Марія дзигною крутиться на одній нозі. Забиває дух від одного погляду на це шалене кружіння. Скільки воно може тривати? Час уже уповільнити темп. Та Марія не уповільнює його, а крутиться, крутиться, крутиться... І враз, несподівано для всіх, мов укопана, спиняється...

Збуджена, але не стомлена, радісна з перемоги, яку відчуває всім еством, Марія широко розкритими очима дивиться на присутніх. Вона звикла до схвальних вигуків трианців, тож і тепер усі вияви захвату і схвалення сприймає як річ цілком природну.

Дівчина кинулася з кола. Але пробитися крізь натовп не так уже й легко. Одна з гостей силоміць зупиняє її і, скинувши довгий шарф, пов'язує його Марії через груди. А лисуватий високий чоловік підносить їй великий кухоль вина.

— Чия ти? — запитує він нетерпляче.

Марія жадібно припала до кухля — так хочеться пити!

— Нічия. Вона в нас приблудна, — відповідає замість неї Петро.

Приблудна! Це слово, мов удар батога, розтинає повітря. Марія зривається з місця. Та мчить не до халабуди, звідки нещодавно вистрибнула, а в шатро отамана. Хай її вб'ють, але вона їм покаже! Так, вона зробить що хоче! І дівчина дозволяє собі нечуване зухвальство — падає на постіль самої Адели.

Тут вона й пролежала не знати скільки часу, забувши про все, крім образи після шойно пережитого триумфу, не прислухаючись до того, що коїться в таборі.

— Вийди, Маріє, гості попрощатися з тобою хочуть! — пролунав раптом голос Адели, такий незвично лагідний, що дівчині здалося — то їй вчувається. Та дружина отамана справді стояла поруч і дивилась спокійно, ніби вважала цілком природним, що дівчина лежить на її постелі.

Марія вийшла з шатра. За кілька кроків від нього чекав на неї увесь гурт гостей. Довготелесий сеньйор, що частував її вином, допитливо глянув в очі, потім міцно і довго тиснув руку. Дівчина відчула — в долоні залишився якийсь папірець. Вклонившись гостям, Марія знову сховалась у шатро: їй нетерпілось дізнатися, що за папірець лишився в руці. Глянула. То були гроші. Дивні якісь, таких досі навіть не бачила.

Коли гості від'їхали і звук мотора зовсім ушух, Марія вийшла на свіже повітря. Старі цигани ще допивали вино, привезене гостями. Дівчина спокійно попрямувала до гурту, на що раніше не наважилась би. Чоловіки припинили

розмову і з цікавістю глянули на неї. Марія підійшла до Петра і простягнула йому гроші:

— Візьміть! Це той дав...

Того вечора, вперше за рік перебування в таборі, Марія вечеряла разом з усіма, навіть сиділа поруч Адели.

А ранок наступного дня почався вже зовсім несподівано: Адела витягла з великого клунка квітчасту спідницю і шовкову кохтину і звеліла дівчині прибратися. Побачивши, що вбрання для тоненької Марії завелике, стара власноручно припасувала його, десь підрізавши, десь зашивши. І коли Марія пішла до річки вмитися, ніхто з неї не глузував, як то бувало раніш. Але всі чомусь з цікавістю дивились на неї.

Тільки поснідали, як до табору знову під'їхало вчорашнє авто. З його дверцят ледве протиснувся якийсь гладун, а слідом за ним виліз той довготелесий пан, який вчора частував Марію вином. Побачивши її, довготелесий привітно помахав дівчині рукою, але не підійшов — Петро відразу запросив приїжджих до себе в шатро. Слідом за ними сюди зайшли і кілька старих циган.

За чверть години всі вийшли з великого намету отамана, і гурт на чолі з Петром підійшов до Марії.

— Чужа ти нам, Маріє! — почав отаман. — Ось уже рік, як ти в таборі, а чужою була, чужою й зосталася. І врода в тебе циганська, і кров наша, та зіпсували тебе старші твого роду. То й вирішили ми найняти тебе ось цьому панові на рік, а може, й на довше. Це від тебе залежатиме. Будеш слухняною — залишишся. А вередуватимеш чи прокрадешся, пан раніше тебе поверне. І тоді начувайся! Ось я палець до цього паперу приклав, що даю тебе панові як служницю.

Петро кивнув на гладуна, що тримав у руках списаний папір.

Хвилину панувала мовчанка. Усі запитливо дивилися на Марію, сподіваючись, що вона щось скаже.

Марія окинула всіх довгим поглядом і мовчки пішла до авто.

Розділ другий ПОМСТА АГНЕСИ МЕНЕНДОС

Банкірові Карлосові Менендосу менш за все потрібна була служниця. Він загалом не знав, скільки в нього слуг і хто вони такі, бо всіма хатніми справами після смерті дружини заправляла його стара нянька Пепіта. Єдине, до чого вона не втручалася, було управління віллою свого колишнього вихованця в Сан-Рафаель, чудесній місцевості поблизу Мадрида. Тут порядкувала тітка Карлоса — донья Ірене, мовчазний свідок амурних пригод небожа.

Сюди і привіз дон Карлос Марію.

Донья Ірене звикла до того, що час од часу Карлос привозить з собою «добру знайому», якій конче потрібно подихати свіжим повітрям і відпочити від столичної метушні. Мовчазно включившись у цю облудну гру, донья Ірене шанобливо вітала кожну гостю, всіляко їй догоджала, тактовно не помічаючи брутальності манер чергової знайоми, надто вільної її поведінки, нескромності туалетів.

Але щоб на віллі з'явилась циганка, та ще така молоденька, мало не дівчисько, — ні, такого стара не пам'ятає!

Втім, донья Ірене спочатку не дуже вболівала з цього приводу. Пересвідчившись у скороминучості захоплення свого небожа, вона сподівалася, що мине місяць, другий, і Марія так само безслідно зникне, як і всі її попередниці. Очевидно, на такий фінал своєї нової любовної авантюри розраховував і дон Карлос. Принаймні він охоче відгукнувся на запросини одного свого приятеля взяти участь у морській прогулянці яхтою. Навіть почав готуватися до подорожі. Та всі його плани полетіли шкереберть.

Сталося неймовірне: банкір Карлос Менендос закохався. До нестями! Так, як ще ніколи не був закоханий.

Можливо, цьому сприяло колишнє життя підстаркуватого банкіра, що встиг добре-таки підтоптатися і тепер

прагнув до чогось більшого, ніж купована любов чи скороминуча інтрижка. Можливо, вибух цієї шаленої несподіваної пристрасті обумовлювався поведінкою Марії, що тримала себе з неприступністю королівни.

— Утечу! — заявила вона рішуче при першій же спробі Карлоса домогтися свого силою. — Сонного ось цим шарфом задушу і втечу! — Очі дівчини при цьому так блиснули, що Карлос зрозумів: свою погрозу вона виконає не вагаючись.

Те, що Марію може потягти до вільного циганського життя, тепер дуже непокоїло Карлоса. Часом він і зовсім розум втрачав зі страху. Виїжджаючи ранком до Мадрида, Карлос по кілька разів нагадував челядникам, що вони повинні стежити за кожним кроком дівчини. Подвоєний штат садівників мусив охороняти всі підступи до вілли і, в разі появи десь поблизу циган, негайно ж повідомляти про це в поліцію, з якою у донна Менендоса була спеціальна домовленість щодо цього. Часто серед дня Карлос кидав раптово всі справи і мчав у Сан-Рафаель, гнаний підозрами і страхом, непереможним бажанням переконатися, що Марія тут, не втекла. Лише побачивши дівчину, він заспокоювався і гнав тоді гінців до міста за якоюсь новою прикрасою, ласощами — всім, що заманеться його молоденькій чарівниці.

І Марія приймала подарунки з таким виглядом, ніби коштовне каміння, шовкове вбрання були для неї звичайними речами, байдуже відсувала вазу з найсмачнішими тістечками, ледве надкушувала дорогу цукерку, нехтувала найдобірнішими фруктами.

Відіспавшись на м'якому, від'ївшись за все своє голодне життя, дівчина явно починала нудитися. Цілими годинами вона могла просидіти нерухомо, втупивши погляд у якусь далеку хмаринку на виднокрузі, а коли та зникала, раптом зривалася з місця і починала жбурляти на підлогу все, що потрапляло під руку, зривати з себе браслети й намисто і люто топтала їх ногами.

Таких нападів люті Карлос особливо боявся. Він ладен був сам лягти дівчині під ноги, аби вона тільки заспокоїлась, аби тільки посміхнулась.

— Вона нашого господаря приворожила якимсь зіллям, усі циганки — чаклунки, — нашіптували доньї Ірене служниці.

Стара жінка і сама ладна була повірити в чари.

У натурі Марії було для неї щось незбагненне. Інші поводили себе, як і годиться у їх становищі, — спочатку трохи вередували, потім починали запобігати ласки, під кінець і зовсім знічувались. А ця ніби й не наказує, а все виходить по-її, приймає подарунки наче з милості, голову тримає гордовито, немов інфанта. І Карлос при ній навіть не як паж, а як блазень. Зовсім розум втратив. Ще добре, що ця циганська чаклунка на гроші не ласа. А то за один танок чи пісню цей божевільний погодився б усю свою маєтність до її ніг скласти.

Донья Ірене навіть не здогадувалась, якою близькою вона була до істини.

Так, дон Карлос не те що маєтність, а й ім'я Менендосів наважився запропонувати Марії.

Розуміючи, який сенсаційний скандал може викликати одруження одного з найбагатших банкірів Мадрида з неписьменною циганкою, дон Карлос вирішив не розголошувати про свій намір. Він просто раптово захворів на нервовий розлад, що вимагав тривалого лікування, а головне, спочинку від усіх справ.

— Розумієш, я так стомився, що тут жодні лікарі мені не допоможуть. Треба розвіятися, змінити умови життя. А в таких випадках найкращий лікувальний захід — поїздка за кордон, — пояснив він тітці, яка страшенно переполошилась, повіривши в недугу небожа.

— Я певна, що такий перепочинок піде тобі на користь, — погодилась вона. — Свіжі враження, нові цікаві знайомства...

Донья Ірене урвала мову, боячись прохопитися необережним словом. У глибині душі вона плекала мрію, що

Карлос, розлучившись з Марією, назавжди вилікується не лише від усіх недуг, а й від свого безглузлого захоплення, можливо, навіть знайде собі достойну пару і знову одружиться.

За місяць, владнавши всі свої справи в Іспанії, дон Карлос Менеїдос вирушив за кордон. Рушаючи в путь; він наказав збиратися і Марії.

— Завезу її назад у табір, — коротко пояснив він.

Донья Ірене полегшено зітхнула.

Відтоді монотонний плин часу позначався в Сан-Рафаель лише надходженням поштових марок і листів з незнайомими марками і штемпелями чужих країн. У своїх кореспонденціях Карлос коротко повідомляв, що почуває себе краще, але не настільки добре, щоб сподіватися на швидке повернення додому, туманно натякав на якісь особисті причини такого тривалого подорожування.

Стара тітка не знала що й думати. Та за кілька місяців надійшов лист, який усе пояснив. Небіж сповістив, що тиждень тому одружився з дочкою грецького негоціанта, що дружина його задля нього перейшла в католицьку віру, нарекли її Агнесою, і тепер вона добра католичка. А ще за рік телеграма-блискавка принесла нову радісну звістку: у подружжя Менендос народилася спадкоємниця, названа на честь старої доньї — Ірене.

Повернувся Менендос до Мадрида лише наприкінці 1935 року. Приїхав спочатку сам і надовго замкнувся з тіткою в своєму кабінеті. Про розмову, що відбулася за зачиненими дверима, донья Ірене нікому ніколи не розповідала. Про її бурхливість здогадувалися лише слуги, до слуху яких долинали ридання доньї і гнівні вигуки господаря дому. Та поволі голоси за дверима ставали все тихшими, а розійшлися небіж і тітка, здавалося, зовсім приязно.

— Отже, я покладаюся на вас цілком, — сказав дон Карлос, ніжно цілуючи тітці руку. — Запевняю вас, ніхто навіть не здогадається... Якщо ви все підготуєте, як ми умовились...

Того ж вечора дон Карлос виїхав до Севільї, де зупинилась Агнеса з маленькою донькою, яка трохи заслабла в дорозі, а донья Ірене почала гарячково готуватися до приїзду новоявленої племінниці й онуки. Пославшись на те, що подружжя везе з собою повний штат обслуги, вона звільнила всіх старих служниць, щедро їх нагородивши і проливши не одну сльозу, уклала договір з підрядчиком на ремонт вілли, викликала декораторів, що слідом за ремонтниками наводили лад в умеблюванні кімнат.

Від ранку й до пізньої ночі поралась донья Ірене серед цього клопоту, шукаючи в ньому розради і забуття. І вдень справді було легше. Та вночі сумні думки обступали її з усіх боків.

Як обдурив, як приспав її пильність Карлос! Усе життя вона йому віддала, всі неподобства попускала, аби тільки він був веселий і щасливий. Певно, за це і покарала її Мадонна. За всі сльози, пролиті першою дружиною Карлоса, за наругу над тими дівчатами і жінками, яких вона переховувала під цим дахом. Ось і стала одна з них господинею цього дому. Та ще найгірша з найгірших. Циганка! Та сама Марія, якої так хотілося здихатись! Що з того, що він навернув її у католицизм? Для неї вона назавжди лишиться бусурманкою, злою чарівницею... А може, то воля Мадонни — врятувати грішну поганську душу, а через неї і душу бідолахи Карлоса? Адже благословила Пречиста Діва їхній союз дітям... Карлос каже, що то Марія запропонувала назвати доньку Ірене. Напевне, бреше, щоб примирити її з Марією, чи то пак, Агнесою. Треба звикнути так її називати. Ім'я, дане святою церквою при хрещенні, священне...

Проте не ці роздуми, а поява самої Марії-Агнеси остаточно змирила стару з молодого дружиною небожа. Важко було впізнати в ній колишнє дике, гордовите і запальне дівча. Навіть зовні Марія змінилася. Розквітла, випечена, по-європейському прибрана, стримана в рухах, вона могла стати окрасою першої-ліпшої мадридської вітальні.

Під час зустрічі жодною згадкою про минуле не прохопилися обидві жінки.

— Вітаю тебе у твоїй новій господі, Агнесо! — невимушено сказала донья Ірене. — Сподіваюсь, вона буде для тебе щасливою,

— О, ось моє щастя! — Сміючись, Агнеса простягнула старій жінці білопінний мережаний згорток. — Неспокійне щастя, так що його вистачить нам на двох.

Ніби на підтвердження цих слів, із згортка долинув заливчастий плач.

— Вона ще хвора? — сполошилася донья Ірене.

— Просто набридло лежати сповитою. Зараз її розгорну.

Обидві жінки схилюлися над малям. Звільнена від пелюшок, дівчинка відразу заспокоїлась. Метляючи рожевими ручками і ніжками, вона загукала, немовби й собі хотіла привітатися. Серце доньї Ірене стислося від проймаючої ніжності.

— Та вона ж білявенька! — розчулено скрикнула стара. — Точнісінько як Карлосова бабка, Тереза Менендос! Боже, яке волоссячко! Наче святі янголи ткали його з найяснішого світла!

І справді, найяснішим світлом стала Ірене Менендос для всіх мешканців вілли в Сан-Рафаель.

Круті злами в долі й та «школа», яку пройшла Марія у панотців в Італії, здавалося, зовсім пригасили всі її пристрасті. Тим яскравіше спалахнула нова — несамовита любов до народженого нею маленького створіннячка. Нею обумовлювалося, нею вимірювалося все: виникнення почуття приязні і вдячності до Карлоса, примирення з його тіткою, що так дбайливо упадала біля малої, пробудження справжньої глибокої релігійності. Бо хто ж, як не Ісус і пресвята Мадонна, міг захистити її крихітку від усього лихого? Жодної меси не пропускала Агнеса (будемо віднині звати її так), благаючи небо подарувати її любій Ірене щасливу долю. Падре Антоніо, постійний Агне-

син духівник, не міг нахвалитися своєю новою парафіяною, її щедрими дарами, її відданістю святій католицькій церкві.

— Повірте мені, — говорив падре Ірене Менендос, — ця новонавернена католичка варта десятих старих. Як і в кожного неофіта, душа її палає вогнем віри, здатним запалювати й інших. Ви тільки погляньте, як змінився дон Карлос...

З цим останнім твердженням не можна було не погодитись. Про минулі нахили дон Карлоса нагадували хіба що великі «мішки» під очима. Віддавши данину світським звичаям і зробивши необхідні візити, він міцно осів біля дружини і доньки, відмовившись навіть від особистого керування банківською конторою, де правили тепер його довірені. Так, віднині його час належатиме тільки Агнесі та Ірене. Адже дружина збивається з ніг, упадаючи біля малої, такої втішної, але такої кволої.

Здоров'я дочки, справді, дуже турбувало і батька, і матір. Не те щоб дівчинка часто хворіла, але зростала вона надто тендітною, часто заходилася безпричинним плачем, погано їла. Звичайний лікар, оглянь він Ірене, порекомендував би і звичайні засоби: не тушкати так дитину, більше тримати її на свіжому повітрі, годувати не тоді, коли заманеться запопадливим матері, батькові й тітці, а суворо по годинах. І дівчинка напевне б зміцніла. Та дон Карлос запросив до доньки наймоднішого в Мадриді педіатра-педолога, а той дотримувався правила: чим багатший пацієнт, тим складніший треба поставити діагноз.

Відтоді подружжя Менендос жило в постійній тривозі за Ірене. Виявлялося це по-різному. Агнеса ще старанніше постилася, ще більше коштів офірувала на різні «притулки», ще палкіше молилася. Карлос же з головою занурився в різні медичні довідники, журнали, підручники. Газет він тепер не читав, бо нічого його більше не цікавило. Навіть перемога Народного фронту на виборах шістна-

дцятого лютого 1936 року, а відтак і встановлення в країні революційної влади дона Менендоса скоріше здивували, ніж зацікавили. Адже його маєтностей, розкиданих у різних куточках Іспанії, поки що ніхто не чіпав, законної дружини в нього жодна влада відібрати не могла, донька, хоч і хворіла, а день у день підростала. Поручивши своїм довіреним частину капіталу, в разі чого, переказати в закордонні банки, Менендос і зовсім заспокоївся.

— Цей набрид, що вплив на поверхню, не здатний керувати країною, — заспокоював він дружину і тітку. — Буде навіть корисно, якщо іспанці в цьому переконуються. Повірте, мине місяць-другий, і все стане на своїй місці.

Всупереч цьому прогнозові, розбурхана Іспанія вирувала все більше. Навіть такий недолугий політик, як дон Карлос, почав розуміти, що справа далеко серйозніша, ніж він гадав раніше. Менендос почав нервувати, все частіше заводив мову про потребу готуватися до можливої втечі за кордон. Біля безмовного досі радіоприймача в години вранішніх і вечірніх передач тепер купчилася вся родина.

Увімкнули приймач і ранком 19 липня. Першим передавалося оповіщення, яке дуже схвилювало Карлоса: революційний уряд Іспанії видав указ про реквізицію приватних машин для потреб робітничих організацій. Уся родина сприйняла це як справжню катастрофу. Позбавити їх машини? Та це ж просто нечувана сваволя! І не в матеріальних збитках тут справа. Якщо реквізують авто, їх поставлять у цілковиту безвихідь. А що як доведеться терміново викликати до Ірене лікаря? Як дістатися з Сан-Рафаель до Мадрида? Адже вони, через хворобу доньки, живуть на два доми, це не примха, а сумна необхідність. Не буде ж Агнеса з маленькою Ірене мандрувати дві години поїздом, коли машиною можна домчати за півгодини? Бувають випадки, коли кожна година, навіть кілька хвилин стають виграшом у боротьбі за життя.

— Ні, я буду протестувати! Я сплачу який завгодно штраф, податок, а машини не віддам. Зараз же їдьмо до Мадрида! Мусять же там зважати на винятковість нашого становища! — заявив господар дому так рішуче, що ніхто не наважився з ним сперечатись.

Одразу ж після сніданку рушили до Мадрида. Дон Карлос повів машину сам. І не прямим шляхом, як завжди, а через Гвадарраму. Це подовжувало дорогу, але мало й істотні переваги: менше було шансів потрапити на очі патрулів, які, безумовно, вже полюють на автомобілістів на битому шляху, та й місцевість, якою доведеться їхати, не така набридла і до найменших подробиць знайома. А їм усім треба розвіятись, відволіктись від тривожних думок...

Нові краєвиди справді трохи розважили Агнесу. Маленька Ірене заснула, і молодій жінці ніщо не заважало милуватися дорогою, бездонною синню неба, віддаватися тій насолоді рухом, яку завжди породжує швидка їзда. Карлос і донья Ірене, що сидить поруч нього на передньому сидінні, про щось стиха розмовляють, отже, чоловік не докучає їй зараз своєю запопадливою турботливістю. Так хороше, що можна віддатися плинові власних думок або просто заплющити очі, підставивши обличчя зустрічному вітрові, і ні про що не думати. Лише відчувати на колінах тепло ніжного дитячого тільця...

— За кілька кілометрів Гвадаррама, — кинув дон Карлос, повернувшись до дружини. Агнеса мовчки посміхнулася і, відкинувши голову на спинку сидіння, заплющила очі.

Молода жінка, очевидно, задрімала, бо ніколи потім не могла пригадати, з чого все почалося. Вона лише почула стрілянину, побачила голову чоловіка, що раптом впала на кермо, глибокий кювет, на який мчала машина, а за ним громаддя скелі... Далі все поринало в чорному тумані...

Опритомнівши, Агнеса побачила, що лежить за кілька метрів від розбитої машини. Несамовито зойкнувши, жінка почала шукати очима маленьку Ірене і тільки згодом

збагнула, що донька з нею: це її тільце вона так міцно стискає руками. Мабуть, в останню хвилину Агнеса встигла схопити дитину, і з машини їх викинуло разом.

Одного погляду, кинутого на Карлоса і його тітку, було досить, щоб пересвідчитися — вони вже не потребували допомоги. Хитаючись, Агнеса підвелася і попрямувала в бік Гвадаррами.

Якби не падре Антоніо, дружину покійного дона Карлоса Менендоса, напевне б, замкнули в божевільню. На слідстві, що почалося у справі бандитського наскоку на машину і її пасажирів, Агнеса вперто повторювала, що звать її Марія, а прізвища вона не має.

Викликані медичні експерти дійшли, висновку: в молодій жінки тяжкий нервовий розлад, що потребує тривалого лікування. Тільки Агнесин духівник розумів справжні причини її марення. Та чи й марення це було? Душевне зворушення, викликане катастрофою з усіма її наслідками — це воно призвело до втечі в минуле, про яке, крім падре, тепер ніхто не знав. Звабливе минуле, в якому забувається все погане і пам'ятається тільки хороше! Для людини, дух якої зломлено, воно часто стає найжаданішим притулком. Отже, треба боротися за душу Агнеси проти Марії. Католички Агнеси...

Знаряддя у цій боротьбі стала Ірене.

Лише згодом дізналася Агнеса, як багато зробив для її нещасливої дитини падре Антоніо. У господі, що після смерті Карлоса і старої доньї лишалася без керма і вітрил, він один керував тепер усім. Викликав лікарів, здобув найдефіцитніші ліки, стежив, щоб вправно і вчасно робилися всі потрібні маніпуляції. Агнеса всього того не помічала. Примостившись на ослінчику біля ліжка дівчинки, вона безтямно дивилася на її схудле, бліде личко і маленькі непорушні ніжки. Навіть плач дитини не міг вивести її з прострації.

Використавши всі заходи впливу на прибуту горем матір і не домігшись ніяких конкретних зрушень, падре вирішив вдатися до крайнього заходу.

— Ходімо! — сказав він одного разу владно.

Молода жінка сиділа непорушно.

— Ходімо! Ім'ям цієї страдниці наказую тобі, ходімо!

Знітившись під поглядом палаючих чорних очей свого духівника, Агнеса підвелася.

Не помічаючи дороги, йшла вона за падре кудись далеко, аж на край селища. Біля похилої, збитої з дощок і жерстяних листів халупи Антоніо зупинився.

— Заходь ти перша!

Агнеса переступила поріг. Страшний сморід ударив їй в ніс. Та не від цього похитнулася молода жінка. А від картини, яку побачила перед собою: у кутку, на купі дрантя, вовтузилась якась істотка, схожа на павучка. На тонкій шийці безладно теліпалася маленька голівка, тонкі, мов дві шворочки, рученятка намагалися чи то щось схопити, чи то об щось обіпертися. Лише висохлі ніжки лежали непорушно, як дві стеблинки пожовклого бур'яну.

— Ти хочеш, щоб і Ірене стала такою? — безжалісно запитав падре, вказуючи на калічку.

Вперше за весь час Агнеса розридалась і, не чекаючи на свого супутника, кинулася додому.

Так вдруге померла Марія і вдруге народилася Агнеса. Вірна дочка католицької церкви. Сповнена діяльної любові мати. Спадкоємниця роду Менендос.

Падре недаремно боровся за душу своєї кращої парафіянки. Тепер молода жінка підкорялася йому в усьому, він ніби заново ліпив її душу, керуючись одному йому відомими планами. А плани Антоніо сягали далеко, і Агнеса в їх здійсненні мала відіграти не останню роль.

Втім, падре не квапив подій, бо не до його задумів було зараз молодій доньї Менендос. Ірене все ще не спиналася на ніжки, хоч трошки повеселішала, навіть поправилась. Вбачаючи в цьому вірну ознаку одужання, Агнеса почала потроху заспокоюватись, але тут на неї звалилося нове лихо: уряд конфіскував більшу частину майна покійного Карлоса, будинок у Мадриді було забрано під госпіталь.

І саме в цей час дівчинка почала скаржитись на біль у хребті. Поволі, поруч з горем, в серці Агнеси народжувалось і почуття пекучої ненависті до винуватців її лиха. А винуватцями вона вважала не бандитів, які їх обстріляли, а нову владу, що видала наказ про реквізицію автомашин. Коли б не цей наказ, не поїхали б вони того дня до Мадрида, отже, й не сталося б аварії, в якій скалічило її доньку і забило чоловіка. І хіба не нова влада конфіскувала її майно, забрала мадрридський будинок? Правду каже падре, що то безбожники, а найперше комуністи до всього спричинилися...

...Ось тепер падре Антоніо міг звірити Агнесі і свою заповітну мрію — розпочати хрестовий похід проти гонителів віри.

— Великих жертв потребуватиме цей похід, але й нагорода за них буде велика. Не одне чудо явить Господь своїм обранцям. Пристаєш до нас, дочко? — урочисто запитав падре.

— Пристаю! — палко вихопилося в Агнесі.

— Тоді будемо готуватися до цього і чекати слушного часу...

Слушний час настав, коли в березні 1939 року Франко вступив у Мадрид і оголосив себе диктатором. Другого ж дня в газетах з'явилася заява вдови дона Карлоса Менендоса, Агнеси Менендос, що віднині основна мета її життя — помста за смерть чоловіка і каліцтво доньки. На це вона витратить усю свою спадщину, цьому віддасть усі свої сили.

Ім'я Агнеси Менендос кілька днів не сходило з газетних сторінок. На її адресу надходили численні телеграми з Берліна, Рима, Нью-Йорка, Лондона, Парижа. Представник Ватикану відвідав віллу в Сан-Рафаель і передав Агнесі папське благословення. Особистий посланець Гітлера, майор Нунке, повідомив, що йому доручено лишитися в Мадриді і в разі потреби стати спеціальним радником благородної іспанської сеньйори.

Несподівана поява Нунке спочатку занепокоїла падре Антонію, але обидва швидко порозумілися, домовилися про форму, в яку має вилитись розпочатий рух, і сфери своєї діяльності. Наслідком цього було вміщено в усій франкістській пресі повідомлення, що удова Менендос відкриває школу «лицарів благородного духу», де готуватимуться кадри для майбутнього хрестового походу проти безбожної більшовицької Москви.

Тепер уже не тільки вітальні телеграми, а й грошові перекази, всілякі цінності надсилали Агнесі Менендос відомі й невідомі друзі та однодумці. Несподівано з'ясувалося, що спадщина вдови дона Карлоса не така вже велика. Його довірені не тільки заплутали справи, а й добре підживилися. Мало не всі нібито переказані за кордон гроші кудись таємниче зникли.

Агнеса вкрай розгубилася. Тепер майор Нунке став не просто радником, а потрібною людиною. Навіть падре Антонію почав перед ним запобігати.

О, він розумна голова, цей Нунке! Його не сполохало повідомлення падре про те, що в Агнеси, по суті, немає вільних грошей для школи. Того, що лишилося, ледве вистачить на утримання хворої Ірене. Спинка все ще болить, а ніжки відмовляються носити худе тільце...

За таких обставин школа мусить утримувати Агнесу, а не вона її.

Нунке насамперед запропонував не розголошувати фактичного стану речей.

— Нові гроші липнуть до старих... Чули цю приказку? Отже, про людське око Агнеса мусить лишатися багатою... Решта залежатиме від нас з вами...

І Нунке не гаяв часу. Не від імені Агнеси, а як її радник, він розіслав у різні країни світу, за одному йому відомими адресами, численні листи, запобігливо сповістивши номер банківського рахунку популярної тепер удови Менендос.

Розділ третій ТЕРАРІУМ БІЛЯ ФІГЕРАСА

Коли від невеличкого міста Фігерас, розташованого в іспанській провінції Каталонії, ви проїдете по шосе кілометрів з двадцять на північний схід і на ньому побачите добротні будови, придорожню таверну, двір якої обнесено високим, може, надміру високим муром, у вас одразу складеться враження, що господар цього, по-нашому кажучи, шинку робить добрий бізнес, бо всі будівлі і внутрішнє обладнання таверни свідчать про достаток і ту господарську дбайливість, яка красномовно переконує: тут можна не боятися, що вам подадуть погано приготовану страву чи покладуть нечисте простирadlo, якщо після смачного обіду вас клонитиме на сон. Та коли б ви мали час зупинитись у таверні на день-два, у вас мимоволі б виник цілий ряд запитань, і зовсім не на кожне з них ви одержали б відповідь.

Багато чого ви б не зрозуміли, а передусім того — звідки ж той достаток? Таверна від Фігераса — за якісь двадцять кілометрів, отже, подорожній, що їде з міста, не встиг проголодатися і тому проїздить повз таверну не зупиняючись, а якщо й зупиниться, то лише на кілька хвилин — промочити горло вином з водою, як то полюбляють іспанці. Так само поводять себе і ті, що їдуть не з міста, а до міста. Їм теж немає рації надовго затримуватися майже біля самісінького Фігераса — кожен, природно, поспішає швидше дістатися додому або до міського готелю.

Колись, правда, основним джерелом прибутку в тутешніх місцях були туристи. На подив іспанців, вони пили лише чисте вино і в такій кількості, що вражали навіть каталонців. Але після франкістського перевороту туристи обминають Іспанію. Ті ж німецькі мандрівники — їх бо навіть туристами не назвеш! — що сновигають тепер усюди, від казарми до казарми, їздять з власними дорожніми буфетами, де є все потрібне, щоб задовольнити і голод, і спрагу.

Поживши з день у таверні, ви б з подивом подумали, який то мізерний її прибуток: від сили п'ять, ну хай десять песет!

Правда, час од часу до таверни під'їжджають криті вантажні машини, які господар пропускає просто у двір, довіряючи шоферам і вантажникам самим поратися в кам'яних коморах і льохах. З двору машини виїзять навантажені ящиками, мішками, паками. Можна подумати, що тут розташовано не таверну, а якусь оптову базу.

Так, багато дивного і незрозумілого вразить вас на плато. Спробуйте в час вечірньої прохолоди прогулятись, і ви побачите, як спохмурніє враз господар.

— Дорогою ліворуч ходити заборонено! — неодмінно попередить він. — За шлагбаумом вас можуть спіткати всілякі неприємності...

І ви пригадаєте, що ліворуч від таверни справді бачили добре заасфальтовану дорогу, перетяту на самому початку смугастим шлагбаумом.

Раджу не розпитувати господаря, куди веде асфальтований шлях і чому їздити ним заборонено.

— Там закритий пансіонат, — буркне він. Досі привітний і запопадливий, власник таверни почне розмовляти з вами за допомогою лише двох слів: «так» і «ні». Жодного слова більше, жодного пояснення! І з того, як сердито стукотітиме дерев'яшка, прикріплена до кукси його правої ноги, з похмурих і підозріливих поглядів у ваш бік ви зрозумієте: краще їхати далі, бо ставлення до вас різко змінилося.

Тепер уже і особа самого господаря здається вам непевною. У вас склалося враження, що це колишній військовий, звиклий наказувати, але тепер, у силу обставин, змушений обмежити кількість підлеглої команди трьома помічниками: дружиною, огрядною і колись, можливо, красивою жінкою, глухонімим слугою і дванадцятирічною дівчинкою. Господар здавався добродушним, як усі товстуни, привітним, як усі власники приватних готелів чи ресто-

ранів. Тепер ви помічаєте його інше обличчя: насторожене і підозріле, немовби, запитавши про пансіонат, ви збиралися вивідати в нього таємницю, що одна править за джерело його існування.

І це, друге, враження куди ближче до істини, ніж перше.

Оцей напівресторан-напівготель являє собою фальшиву вивіску перевалочної бази школи «лицарів благородного духу», створеної у свій час Агнесою Менендос.

Удова дона Карлоса ще 1939 року ліквідувала свої справи в Мадриді, позбулася розкішної вілли в Сан-Рафаель і разом з хворою донькою ось уже шість років живе тут, в окремому особнячку, що стоїть поза огорожею школи, розташованій в колишньому католицькому монастирі.

Втім, залишимо на деякий час Агнесу та Ірене в їх новій оселі і звернемося до події, яка так хвилює керівників школи «лицарів благородного духу» протягом двох тижнів.

Наш старий знайомий, а нині наставник і керівник цього своєрідного учбового закладу Іозеф Нунке два тижні тому, повернувшись з одного із своїх таємничих відряджень, привіз хворого, якого ніяк не щастить звести на ноги. Запрошений на допомогу лікарям власної медичної служби школи відомий невропатолог з Жерони, професор Кастільйо, ось уже тиждень б'ється над тим, щоб вивести хворого з шокowego стану, і нічого вдіяти не може. Він навіть не гарантує полегшення на майбутнє: навряд, щоб бідолаха видужав і став колись здоровою людиною.

Тимчасом Нунке не криється, як важливо для нього домогтися зламу в перебігу хвороби. Найбільші вимоги професора він ладен задовольнити, скільки б це не коштувало школі, найретельніший догляд обіцяє забезпечити, аби пацієнтові професора полегшало.

Професор Кастільйо і сам бачить, якої ваги надає Нунке одужанню невідомого молодика. Черговий лікар тричі на день мусить інформувати керівника школи про стан хворого, а ввечері доповідає і дає свої висновки сам про-

фесор. І тоді між ними і Нунке відбувається однаковий майже кожного дня діалог.

— То можу я завтра з ним поговорити чи бодай відвідати його? — запитує Нунке, заслухавши чергове повідомлення.

— Боюсь, що це спричиниться до погіршення стану.

— А може, навпаки, виведе з клятого шоку?

— Ні! Я не можу ризикувати...

Цим категоричним запереченням закінчується їхня вечірня розмова.

На дванадцятий день перебування професора в школі (і на дев'ятнадцятий з дня появи хворого в цих стінах) вечірня розмова закінчилася зовсім інакше.

— Мушу признатися: я не гарантую молодикові видужання ні зараз, ні в найближчі дні, — стомлено сказав професор. — Час — єдиний лікар у таких випадках. Час, догляд і спокій. Та ще свіже повітря. Я навіть вважаю своє дальше перебування у вас зайвим.

— Чому?

— Я от порадив колезі, — професор чемно вклонився в бік шкільного лікаря, що сидів поруч, — винести з кімнати хворого все, що нагадує йому про його недугу... Всі ці слоїки, баночки, шприци — геть! Якщо ви знаєте колишні звички і нахили свого підопічного, оточіть його звичними для нього речами, дайте йому те, що він колись любив. Тобто створіть обстановку, до якої він звик... Хворий любив вино чи бренді?

Нунке заперечливо похитав головою.

— Шкода, склянка бренді добре тонізує організм. І вона б не завадила вашому... ну, скажімо, приятелю чи там знайомому... Загадковий перебіг хвороби, перший у моїй практиці!

— Ви відмовляєтесь від дальшого лікування? — уточнив Нунке.

— Не відмовляюсь, а зважую на особливість випадку. Немає рації перевантажувати організм ін'єкціями, порош-

ками, мікстурами, коли він їх не сприймає. Природа з її величезним життєвим потенціалом часто буває мудріша за нас, лікарів.

Нунке відвернувся до вікна і якийсь час замислено дивився на колишній монастирський сад.

— А зайти до палати, нарешті, можна? — роздратовано запитав він.

— Я не знаю, за яких обставин з ним це трапилось. Якщо ви в якійсь мірі причетні до цього, навіть просто були присутні, я радив би зачекати. Усе, що нагадує обстановку або причину захворювання, може викликати значні, може непоправні, ускладнення. Якщо ж...

— Гаразд, — перервав професора Нунке, — я на це зважу. Спасибі за всі турботи. Сподіваюсь, ви не відмовитесь взяти участь у консиліумі, якщо в цьому виникне потреба?

Після від'їзду професора до Жерони Нунке ще довго крокував по кабінету, щось обмірковуючи. Нарешті подзвонив.

— Мундир оберста німецької армії, — наказав він черговому.

Прибравшись в парадний мундир і почепивши на нього кілька хрестів і медалей, Нунке попрямував у дальній кінець коридора. Лікар підтюпцем поспішав за начальством, а коли вони підійшли до дверей, забіг наперед, щоб їх відімкнути.

— Я знайду один, — зупинив його Нунке, побачивши, що лікар і далі збирається його супроводжувати. — Але будьте поблизу. В разі чого я вас покличу на допомогу.

Кімнат, відведених хворому, було дві. Перша, до якої зайшов Нунке, правила і за кабінет, і за вітальню. Письмовий стіл з апаратом домофону, диван, кілька стільців, круглий столик, дверцята вробленої в стіну шафи — ось усе, що тут було. Окинувши довгим поглядом речі, навіть стіни, Нунке навшпиньки попрямував до другої кімнати — опочивальні. Вона теж була умебльована дуже скром-

но: широке дерев'яне ліжко з тумбочкою біля нього, підставка для одягу, маленький столик з домофоном. Двері збоку вели в туалетну.

Якщо першу кімнату щедро освітлювала п'ятилампова люстра, то в опочивальні було напівтемно, світло ледве просівалося з-під темного абажура настільної лампи. Нунке, очевидно, добре знав ці покої, бо відразу знайшов за дверима вимикач. Під стелею спалахнула велика матова куля. Присунувши стілець до ліжка, Нунке сів у ногах хворого.

Той лежав, вкритий по груди ковдрою, з випростаними вздовж тіла руками, заплющеними очима, не реагуючи ні на світло, ні на появу відвідувача. У цій непорушності пози було щось моторошне, здавалося, що тіло хворого вже скував холод смерті. Кілька хвилин Нунке пильно вдивлявся в довгасте знайоме обличчя. Обросле маленькою борідкою, змарніле, воно скидалося на маску...

Схопившись з місця, Нунке попростував було до дверей, щоб покликати лікаря, та вже на порозі круто повернувся і знов підійшов до ліжка. Треба самому пересвідчитись, перевірити, чи є пульс.

Та ледве начальник школи торкнувся руки хворого, як той відкрив очі й раптом сів на ліжкові. Від несподіванки Нунке відсахнувся.

— Гер оберст? — ніби не вірячи власним очам, запитав хворий.

— Лежіть, лежіть! — Ствердно киваючи головою, Нунке м'яко натиснув на його худі плечі.

— І справді, щось паморочиться в толові. Гаразд, ляжу. Але, сподіваюсь, ви не примара і не розтанете зараз у повітрі? Мені конче треба задати вам кілька запитань.

У спрямованому на Нунке погляді промайнули на-смішкуваті іскорки.

— Радий, що ви опритомніли, і охоче відповім. Отже?

— Скажіть, лікар, що приходив до мене в камеру, був від вас?

— Від мене... — буркнув Нунке.

— А для чого ви все це зробили, гер Кронне?

— Давайте умовимось, я не гер Кронне, а гер Нунке, розумієте? Нунке! Так мене всі тут називають, звіть і ви. І ви не Генріх фон Гольдрінг, а, скажімо, Фред Шульц. Ви тут в одному закладі, і треба було вас якось записати. Порадитися з вами я не міг, довелося вибрати ім'я на свій смак. Отже, ви Фред Шульц. Не заперечуєте?

— Але для чого все це потрібно? Дая чого весь цей спектакль? — У голосі Генріха, а відтепер Фреда Шульца, чулося неприховане роздратування.

— Я, звісно, зобов'язаний вам усе розповісти. Але ви ще хворий, навіть дуже. Лише сьогодні професор Кас-тільйо, вельмишановний і компетентний...

— Гер Нунке, ціна вашому шановному професорові — три крони, та й то тільки на лейпцигському ярмаркові. Протягом майже двох тижнів він мене, мов різдвяного гусака, нашпиговував усякою бридотою, а діагнозу такої звичайнісінької хвороби встановити не міг!

— Виходить, ви все відчували? — здивувався Нунке.

— Ще б не відчувати! Вас би так пошпигали!

— І розуміли, в якому ви стані?

— Чув розмови ескулапів біля свого ліжка і, признати-ся, дуже ними втішався.

— Даремно! Бо суть вашої недуги...

— Вона мені відома краще, ніж будь-кому...

— У чому ж вона полягає?

— Си-му-ля-ції, — відрубуючи склад від складу, про-мовив новоохрещений Фред Шульц.

Нунке довго, хоч і беззвучно, реготав.

— Ну, тепер ми ніби сквиталися! Але що вас спонука-ло до такої дивної поведінки?

— Я не зовсім звичайним шляхом потрапив в ось ці апартаменти. Згодьтесь, гер Нунке, мені потрібен був час, щоб дізнатися, де я і для чого мене тут тримають.

— І що ж ви вже знаєте?

— Що я в Іспанії, біля міста Фігерас. Наскільки я пам'ятаю карту, це десь на півночі Каталонії.

— Так. Далі...

— Що я в школі з пречудовою назвою «лицарів благородного духу»... Назва романтична, але, боже мій, яка смішна!

— І хто ж учні цієї школи, чого їх навчають?

— Гер Нунке! Ви, очевидно, вважаєте мене за жовтого горобця. Невже важко здогадатися, що коли з камери смертників людину везуть за тридев'ять земель, то напевне не для того, щоб вона вивчала нумізматику, іхтіологію чи стародавні китайські рукописи!

— Маєте рацію, — погодився Нунке, не уточнюючи завдань школи, до якої він привіз Гольдрінга.

— Незрозуміле для мене лише одне — ваша роль у цьому, гер Нунке! Чому саме вас так зацікавила моя персона?

— Почну здалека... Про те, що ви потрапили до табору військовополонених наших офіцерів, я дізнався від фрау Вольф.

— Це ж вона і виказала мене патрулеві!

— Не сердьтесь на фрау. Після того як Еверс застрелився, сердешна так бідувала! А тепер вона має кусень хліба: англійці і американці платять їй по п'ять доларів за кожного виказаного офіцера, бо вона ж знала багатьох, і не тільки в нашій колишній дивізії.

— То наша з вами зустріч у кафе, в Австрії, не була випадковою?

— Ваша відпустка до міста коштувала мені п'ятдесят доларів.

— А сутичка з п'яним американським солдатом?

— Здирщик! Менш ніж на сто п'ятдесят доларів не погодився, як я не торгувався...

— А фото, яке фігурувало на суді?

— Власник кафе старий фотоаматор.

— А отець Фотій?

— О, тут я ні в чому не завинив. Його втручання було для мене цілком несподіваним. І треба сказати, цей клятий Фотій мало не зіпсував мені всієї справи. Що ви потрапите під суд після сутички в кафе і надісланій американському комендантові фотографії, я не мав сумніву. Але вас мали везти на страту за місто — до речі сказати, за це я дурно заплатив двісті доларів! — і тут повинні були передати мені з рук на руки. Та Фотій змішав мені всі карти. Напередодні того, як це мало статися, я випадково дізнався, що він збирається — адже вас однаково вирішено переселити на той світ! — розстріляти осудженого прилюдно, щоб настрахати непокірних. Запевняю вас: увечері напередодні страти мені довелося добре попрацювати! Обміркувати новий план, домовитися з тюремним лікарем...

— Він знав, що за сигарету мені лишив?

— Так!

У кімнаті запанувала довга мовчанка. Порушив її Фред.

— То, виходить, скільки коштував вам увесь цей спектакль?

— Школа сплатила мені одну тисячу доларів. Сюди входять усі гроші, витрачені на постановку спектаклю, як ви називаєте всю цю операцію, плюс транспортні витрати, ну і, звичайно, куртажні... Здається, я відповів на всі питання?

— Ні!

— А саме?

— Ви не сказали, для чого ви взяли на себе весь цей клопіт.

— Я волів би розмову про це перенести на завтра. Хоч ви бадьоритесь, але вигляд маєте поганий. Мабуть, доза снотворного була завелика і спричинилась до отруєння. Дев'ятнадцять днів ви у нас, а й досі не очуняли!

— Не бійтеся, гер Нунке! За кілька днів я стану колишнім.

— Фредом, — підказав Нунке.

— Ну, хай Фредом. Але ви не відповіли на моє останнє запитання!

— Коли ви наполягаєте на цьому, прошу...

Нунке кілька разів пройшовся по кімнаті, потім сів на стілець і почав:

— Ви пам'ятаєте нашу розмову в кафе, в Австрії?

— Дуже добре, гер Нунке!

— Хочу вам сказати — ви справили на мене тоді не дуже добре враження. Говорили і поводили себе, як учень початкової школи...

— Пробачте, ще Талейран сказав: «Нам дано язика, щоб приховувати свої думки!»

— Ви забули, що він говорив про язик дипломатів, а не розвідників.

— Що-о? Виходить...

— Я не скінчив: розвідників-друзів, хотів я сказати... Але повернемось до нашої тодішньої розмови. Я говорив вам тоді, що одна війна скінчилась, треба готуватися до нової. А хто готує нову війну? Дипломати і розвідники, насамперед. І от тут переможці грабують нас найбільше. Те, що вони забирають машини, мистецькі цінності, що наші винаходи стають американськими чи англійськими, — це мене мало хвилює. Прийдуть кращі часи — я цього певен — і все повернеться на свої місця. Не так стоїть справа з розвідкою. У нас забирають людей. Розумієте, найдосвідченіших працівників! Ті кадри німецької розвідки, які ми готували десятиліттями, сьогодні вже служать чи перебувають на обліку — отже, незабаром теж будуть служити розвідці Англії чи Сполучених Штатів. Списки нашої агентури, на яку ні фюрер, ні попередні уряди, я вже не кажу про кайзера, не шкодували ні часу, ні грошей, тепер потрапили до американців. Отже, вся наша агентура під загрозою. Частина перекинеться до американців, частина ж, ті, які не підуть на це, піде в небуття — їх усунуть. Сьогодні Німеччина лежить у руїнах. Мене це теж хвилює, але не настільки, щоб я втратив апетит, а замість нього

дістав хронічне безсоння. Бо будинок, завод відновити легше, ніж заново побудувати розвідку. Для цього потрібні не роки, а довгі десятиріччя. А ви розумієте, Фреде, що це означає? І оця найстрашніша руйнація розвідки відбувається на моїх очах, в моїй присутності — адже я не такий наївний, щоб післявоєнні часи переживати в таборі полонених німецьких офіцерів...

— Дякую за комплімент! — кинув Фред, криво посміхнувшись.

— Правда, багато наших розвідників, я б навіть сказав, керівників колишніх служб СС, СД, втекли. Їх було чимало тут, в Іспанії. Але після перемоги союзників ставлення уряду Франко до нас різко змінилося. Франко сам тремтить за свою шкуру, і наші емігранти, не всі, звісно, виїхали до різних країн Латинської Америки... Сподіваюся, Фреде, що ми ще побачимося з ними. Але так чи так, а сьогодні німецької розвідки не існує. І це в часи, коли між Росією і її колишніми союзниками вже починаються незгоди, які, треба сподіватися, переростуть у суперечки, ворогування, а там, дай бог, і в війну... Що для нас найцінніше сьогодні? Наш народ працьовитий і творчий. Не мине й двох десятиліть, як ми загоїмо рани війни і наші міста стануть такими, якими були вони до війни. Наші жінки ніколи не скаржилися на безплідність. Не мине й двадцяти років, як ми матимемо повні контингенти призовників до армії. Але де ми будемо брати розвідників? Де, я вас питаю?

Фред з великою зацікавленістю слухав того, хто вчора ще був Кронне, сьогодні перетворився на Нунке, а завтра, можливо, набере собі нове ім'я. Таким схвильованим він ще не бачив завжди спокійного і холодного оберста. А той, ніби підігріваючи власними аргументами самого себе, гаряче вів далі:

— Найцінніше, що ми повинні сьогодні зберегти, це кадри нашої могутньої і таємної армії. І коли вас затримали, я злякався. Ну, ясна річ, що Гольдрінга, як знавця Радян-

ського Союзу, знавця російської мови, негайно завербують американці! І вирішив будь-що цьому завадити, якось зробити так, щоб ви опинилися в школі «лицарів благородного духу», начальником якої я є... Про цю школу розповім згодом, скажу лише одне: я її перетворю на осередок, де виховуватимуть і готуватимуть кадри майбутньої німецької розвідки. Мій план дістав цілковите схвалення тих керівників розвідки фатерлянду, які перебувають сьогодні в еміграції... Мені здається, що ваше перебування тут буде більш ніж корисно. Те, що для всіх ви покійник, що всі ваші знайомі, в тому числі й наречена, одержать повідомлення про страту Генріха фон Гольдрінга, — піде тільки на користь справі. Минуле вмерло в маленькому місті Австрії. Нове для вас народилося тут, в Іспанії, біля невеличкого міста Фігераса. Усе зрозуміло для вас, колишній офіцер німецької армії Генріх фон Гольдрінг, а нині Фред Шульц?

— Усе. І спасибі за відвертість.

— На сьогодні досить. Будемо спати. Про все інше поговоримо пізніше. Тільки ви не нехуйте медициною, набирайтесь сил і якомога швидше ставайте на ноги. Майте на увазі, вам доведеться пройти через одну нудну формальність: познайомитися з патронесою нашої школи — донькою Агнесою Менендос.

— А що це за птиця?

— А чи не забагато для одного вечора? Потім розповім. Втім, хочу застерегти: не зачіпайте її релігійних почуттів.

— Вона католичка?

— Ненавидить усе, що не має відношення до католицизму. І так само виховала свою доньку.

— Коли буде потрібно, я з однаковим правом можу назвати себе магометанином.

— О, до цього, звичайно, не дійде... На добраніч!

Але ніч ця не була доброю для Григорія Гончаренка, який у свої двадцять чотири роки вже побував і лейтенантом Комаровим, і Генріхом фон Гольдрінгом, а віднині став Фредом Шульцем.

Рій думок, породжених новою ситуацією, не давав спати.

І головне, непокоїло те, що на всьому світі не було людини, яка б знала, де він, куди потрапив, і яка могла б допомогти.

«Знов один у полі воїн!» — промайнула думка.

Лише на світанку прийшов тривожний сон.

Розділ четвертий ТАЄМНИЧИЙ ВАНТАЖ

«Гришо, ходи-но сюди! Гришо, ходи-но сюди! Поглянь, як за ніч розпукли яблуні!» — Голос батька долинає відкільсь здалеку, і Григорій марно намагається прорватися крізь товшу сну, озватися бодай словом. «Я за... я за... я за-а-раз!» — видавлює він з себе нарешті й раптом з жахом помічає, що в прямокутнику дверей стоїть зовсім не батько, а Кронне. На устах оберста глузлива посмішка, в очах зловтіха.

Обливаючись потом, Григорій прокинувся.

Погано!

Невже він справді кричав уві сні? Не зумів відмежуватися від свого «я» і цілком перевтілитися в цього клятого Фреда?.. А може, то тільки наснилося? Так чи так, а треба посилити контроль над собою. Григорія Гончаренка нема, є тільки Фред Шульц. Затям це так, щоб навіть у думках ти звертався до себе як до Фреда!

Так ось, Фреде: твої справи кепські з усіх поглядів. Найгірше ж полягає в невизначеності твого становища. Небезпека відома — то півнебезпеки.

Можна було сподіватись, що Нунке схоче продовжити почату розмову і розповість про школу, як обіцяв. Але наступного дня він не прийшов. І не тільки наступного. До кінця тижня Фред бачив лише лікаря. А той поводить

себе більш ніж стримано. Історія з симуляцією явно зачепила його професійне самолюбство, він не приховував своєї глибокої образи і під час огляду пацієнта обмежував свою розмову з ним суто діловими зауваженнями і такими ж діловими запитаннями.

— Можу я вийти бодай у садок? — не витримав нарешті Фред.

— Поки що ні.

— До вашого арсеналу не входять такі ліки, як свіже повітря?

Лікар знизав плечима.

— Не можна сказати, щоб з вас був дуже говіркий співрозмовник! Про що вас не питаєш...

— Усі свої запитання адресуйте начальникові школи.

— Так я ж нікого, крім вас, не бачу! Передайте кому слід, що я сконаю тут без свіжого повітря, що мені потрібен моціон. До речі, це входить до ваших лікарських функцій... І хай мені принесуть книжок!..

Промимривши щось невиразне про своє невтручання в справи, які його не стосуються, лікар вийшов.

Але за якісь півгодини ключ у замку повернувся, і на порозі з'явився високий згорблений старик зі стосом книжок під пахвою. Відрекомендувавшись бібліотекарем, він без будь-яких дальших пояснень поклав принесену літературу на стіл і, чемно вклонившись, вийшов.

Ніколи ще пальці Григорія так не тремтіли, обмацуючи палітурки, гортаючи сторінки. Одна книжка, друга, третя... ось уже і весь стос переглянуто, а нічого путнього нема! Переважно німецькі видання часів Гітлера. На увагу заслуговує хіба що тритомний довідник «Россия», видрукуваний російською-таки мовою. Що ж, це цікаво!

Під час свого перебування за кордоном Генріху фон Гольдрінгу доводилося бачити безліч подібних путівників і довідників, але тритомний до рук не потрапляв. Тож зрозуміло, що двійник Гольдрінга — Фред взявся саме за нього.

Фред був певен, що в кімнаті є підслуховувач. Не виключена можливість, що за тим, кого привезли сюди як Гольдрінга, стежить і чиєсь пильне око. Тому він завжди поводив себе так, як і годиться в подібному становищі. Але, розгорнувши навмання довідник і прочитавши перші рядки, на яких спинилося його око, він не витримав і зайшовся голосним реготом.

«Для росіян цукор — не продукт харчування, — ще раз прочитав він вголос, — а ласощі. Ними частують тільки найдорожчих гостей».

Усе ще сміючись, Фред глянув на титульну сторінку: «Переклад з другого нью-йоркського видання», — значилося там.

Ні, недурно, видно, довідник перевидавали і перекладали. Бо як би без цього світ дізнався про всі прикмети незбагненної російської вдачі!

Чого варті, наприклад, отакі рядки:

«Найдорожча річ для кожного росіянина — ікона. За неї він ладен віддати все, що має...»

Або ось це:

«Росіяни не розуміють слова “демократія”».

«Руська жінка любить, коли її б'є чоловік. Биття вона сприймає як доказ любові...»

Навмання гортаючи сторінки, Фред знову і знову заходився реготом, немов перед ним був не довідник, а найдотепніший гумористичний журнал.

Мабуть, саме регіт і заглушив кроки нового відвідувача, на появу якого Фред сьогодні не сподівався. Втім, Нунке був не сам: слідом за ним увійшов невисокий, досить огрядний, але з військовою виправкою чоловік, того невідзначеного віку, коли людині з однаковою підставою можна дати і тридцять п'ять і сорок п'ять років: зморшок не видно, колір обличчя свіжий, та лоб переходить у велику лисину, що сягає аж за тім'я; погляд сірих опуклих очей ніби й жвавий, та під ними вже намічаються брижі, що ось-ось перетворяться на мішечки. Але все це впадало в око

пізніше, бо насамперед увагу привертав рот чоловіка, трохи скошений великим шрамом, що перетинав усю ліву щелепу. Пізніше Фред дізнався — то була пам'ятка від одного чеха, який під час допиту кинувся на слідчого голіруч і мало не розірвав йому рота.

— Мій заступник, гер Шлітсен, — відрекомендував Нунке і, не чекаючи, поки скінчиться церемонія першого знайомства, привітно, навіть ласкаво додав: — Радий бачити вас в доброму гуморі. Може, і нам дозволите прилучитись до ваших веселощів?.. Що це вас так насмішило?

— Оцей опус, що зветься довідником. Якщо цією нісенітницею в школі починають голови майбутніх агентів у Росії, гарантую їм цілковитий провал. Першого ж місяця їхнього там перебування.

Фред відразу схаменувся, зрозумівши, що бовкнув зайве. Адже чим дурнішими і брехливішими будуть ці довідники, тим краще! Дезінформація іноді важить більше, ніж цілковита обізнаність. Бо, не знавши броду, стережуться, а коли брід показано невірнo... Треба пом'якшити сказане.

— Я не хочу ганити довідник цілком... — почав він, але Шлітсен перервав його.

— У кожній довідковій літературі можна знайти дрібні огріхи, це прикро, звичайно, але не має істотного значення, — менторським тоном проголосив він. — Важливо створити загальне уявлення про характер і звичаї нації. Оскільки ж справа в даному довідникові стосується Росії, то я певен: автори цього тритомника якнайкраще зуміли малювати вдачу росіян.

— Чим же вона позначається, ця вдача?

— Передусім тим, що росіяни — дикуни. Навіть прилучившись зовні до західної цивілізації, якоюсь мірою опанувавши сучасну техніку, вони в глибині душі лишаються дикунами, здатними...

Посміхнувшись, Фред узяв довідник, швидко знайшов потрібну сторінку і вголос прочитав:

— «Якщо руського розлютити, він хапається не за сучасну зброю, навіть не за мисливську рушницю, яка може бути в нього напихваті, а за звичайний дрючок і, вправно ним володіючи, б'ється з ворогом...» Ви це мали на увазі?

— І це... Я був на Східному фронті, працював на захопленій нами території, отже, стикався з партизанами — щойно вами прочитане характеризує їх якнайкраще.

— Так чим же, по-вашому, нас вигнали з Росії — дрючками чи «катюшами»? Берлін росіяни брали з допомогою голобель чи танків і артилерії?

Шрам на обличчі Шлітсена з блідо-рожевого став фіолетово-червоним.

— Не перебільшуйте моці росіян. Воєнні поразки дуже часто впливають не з переваги однієї сторони, а з помилок, припущених другою стороною... часом просто через фатальний збіг обставин... Проживши стільки серед росіян, ви підсвідомо ідеалізуєте їх. Своєрідний гіпноз оточення, — в'їдливо зауважив Шлітсен.

«Ага, і він знає біографію Гольдрінга, — відзначив про себе Фред. — Що ж, тоді і триматися треба з властивою баронові зверхністю».

— Розвідник, гер Шлітсен, керується не підсвідомими почуттями, а розумом, свідомістю покладеного на нього обов'язку, — гостро кинув він. — Що ж до гіпнозу оточення...

— Гершафтен! Гершафтен! Навіщо такі пристрасті! — втрутився Нунке. — Навіщо чіпати давноминуле, коли у нас так багато справ сьогодні.

— Дозвольте не погодитись з вами, гер Нунке! — заперечив Фред. — У минулому ховається коріння сучасного, так само як у сучасному — коріння майбутнього. Тому хибна оцінка давніх подій може призвести і до хибних висновків зараз. Боюсь, якраз гер Шлітсен знаходиться під гіпнозом... хибних ідей. Я розвідник з походження, розвідник за освітою і професією. Як, гадаю, і шановний

гер Шлітсен. А як розвідники, ми не маємо права недооцінювати сили ворога. Краще вже переоцінити, ніж недооцінити...

— Абсолютно згоден з вами, гер Шульц, абсолютно! — Нунке глянув на Фреда, потім на свого заступника, поглядом закликаючи їх припинити суперечку. — Тільки ми прийшли сюди не для дискусій, якими б цікавими вони не були...

— З охотою вас вислухаю.

— Перш ніж приступити до справи, ще одне. Як ви себе відчуваєте, гер Шульц?

— Цілком задовільно фізично, проте морально...

— Розумію, дуже добре розумію, ви засиділись серед чотирьох стін, а тому й нудьгуєте. Тоді, може, погодитесь трохи розім'яти м'язи?

— Ще б пак! Залюбки поблукав би по саду.

Шлітсен посміхнувся.

— Йдеться про щось більше, ніж прогулянка по парку, — багатозначно почав було він, але, помітивши нетерплячий рух шефа, урвав мову.

— Так, значно більше, — підтвердив Нунке. — Не хотілося б вас квапити, але бувають випадки, коли можна покластися лише на людей перевірених і цілком певних. На жаль, я не можу пояснити ситуації в повному обсязі, бо й сам керуюся лише вказівками згори. Ви, як і я, людина військова, отже, розумієте: накази треба виконувати, а не обговорювати.

— Йдеться про якесь доручення?

— І дуже серйозне.

— Тоді ви мене здивували: як можна новакові, людині ні з чим тут не обізнаній...

— Я знайомий з вами не перший день і знаю ваші якості: вміння швидко орієнтуватися в складній обстановці, рішучість, хоробрість. Призначаючи вас комендантом Кастель ла Фонте, я мав про вас усі потрібні відомості і ніколи не каюся, що спинив вибір саме на вас.

- Дуже вам вдячний...
- Таким чином, ваші побоювання...
- Пробачте, але повинен же я знати бодай таку дрібничку: чиї накази я мушу виконувати!
- Пригадайте нашу першу розмову тут-таки.
- Здогадка — ще не певність. А наосліп я діяти не збираюсь. Що собою являє ваша школа «лицарів благородного духу»? Так, здається, зветься цей богоугодний заклад?

— Ет, вивіска! Данина схильним до романтики іспанцям. Ширма, за якою можна почувати себе зручніше і безпечніше. Таким, як ми з вами, людям, що піклуються долею не тільки Німеччини, а всього західного світу, треба накопичувати сили потай. Поки що. За якою завгодно вивіскою! — з пафосом вигукнув Шлітсен. — Усвідомивши свою історичну роль, ми незабаром об'єднаємо свої розпорошені сили і тоді...

— Чудесно сказано, гер Шлітсен, але я волів би перейти до справи, — поморщився Нунке, знаючи схильність свого заступника до довгих і пишних промов. — А справа полягає ось у чому...

Начальник школи спинився, ніби хотів паузою підкреслити всю вагомість того, до чого збирається перейти. Показуючи, що він розуміє це, Фред виструнчився на стільці, Шлітсен поклав на край попільнички сигару, яку хотів було припалити.

— Минулого разу ми з вами говорили про становище, в якому опинилась Німеччина. Її розчленовано, в ній господарюють переможці. Ми не можемо сховати від них своїх фабрик, заводів, усіх тих матеріальних надбань, що є невід'ємною власністю нації. Але ми можемо сховати інше — наші державні таємниці, зробити так, щоб суди око переможців не сягнуло. Йдеться про державні секретні документи, листування, що йшло поза звичайними дипломатичними каналами, списки потрібних для відновлення фатерлянду людей... Ви не новак у таких справах, Фреде,

тому не вдаватимось до зайвих пояснень. Скажу лише одне: значну частину таких документів сховано і сховано якнайнадійніше. Але є документи, потрібні вже сьогодні, так би мовити, для поточних справ... Хоча б такої школи, як наша. Зрозуміло?

— Починаю потроху розуміти.

— І чому саме з вами я почав цю розмову? Це теж розумієте?

— В основному. Очевидно, мені буде доручено одержати цінні документи і привезти їх в певне місце. Так, гер Нунке?

— Висновок логічний. Чи не правда, гер Шлітсен?

— Якщо це висновок, а не інтуїтивна здогадка, — виправив педантичний Шлітсен. — Перш ніж погодитися з вами, я хотів би простежити за ходом думок нашого молодого колеги.

— Ви вважаєте, це має таке принципове значення? — нетерпляче запитав начальник школи.

— Я лише відповів на ваше запитання, гер Нунке, — образився Шлітсен. — Точність у висловах, на мою думку, являє собою...

— Гаразд, висловлюсь максимально точно: у нас обмаль часу, шановний колего! — У голосі Нунке тепер звучало не лише нетерпіння, а й роздратування.

Помітний антагонізм між начальником школи і його заступником у подальшому Шульцу міг тільки допомогти, та зараз Фред не хотів загострювати взаємин ні з першим, ні з другим.

— О, моя відповідь не забере багато часу, гер Нунке, — промовив він поспішно. — В одному з підручників «Логіки» одного відомого автора є твердження: чим інтелігентніша людина, тим з меншими подробицями вона розповідає про бачене, прочитане чи почуте... Мені не хотілося б, щоб гер Шлітсен мав мене за людину неінтелігентну, і тому я відповім коротко: мене попереджають про серйозне доручення, потім кажуть про приховання секретних доку-

ментів і потребу частину їх мати в своєму розпорядженні зараз, не важко здогадатися...

— Ви задоволені, гер Шлітсен? — уципливо запитав Нунке.

— Цілком.

— Тоді конкретно про те, що стосується Фреда. Наша людина днями привезе в умовне місце секретні документи, може, навіть цінності. Вам, Фреде, доручається їх одержати і приставити сюди. За всяку ціну приставити цілими і неушкодженими!

— Куди їхати?

— До Мадрида.

— Літаком, машиною, поїздом?

— Літаком.

— Мене буде хтось супроводжувати?

— Так. Ми зважили на те, що ви не знаєте іспанської мови, і в допомогу вам даємо спритного і добре перевіреного співробітника школи. Та й завдання виконати вам буде легше з помічником.

— Що я маю робити в Мадриді?

— Чекати.

— Весело, чорт забирай! Я волів би діяти, а не сидіти сиднем.

— Не так довго, як ви гадаєте: лише від шостої до сьомої вечора за місцевим часом. Весь день і після сьомої ви вільні. До речі, хоч Мадрид не Париж, але в ньому є що оглянути.

— Отже, моя поїздка до столиці Іспанії матиме і загальноосвітній характер?

— Сподіваюсь, цей жарт не ознака вашого легковажного ставлення до дорученого, — голос Нунке зазвучав сухо офіційно. — Місія, на вас покладена, має виняткове значення для нашої школи, для нашої справи загалом. Повторюю: кожного дня від шостої до сьомої вечора ви повинні чекати в номері готелю, ні на мить нікуди не відлучаючись. Коли вантаж прибуде, вам подзвонять, у який спосіб ви його одержите. Усе, що вам скажуть, вважайте

наказом, дотримуватись якого треба абсолютно точно. Не виключена така можливість: агенти ворожих розвідок якимсь побитом дізнались про документи. Тому, зберігаючи максимальну пильність, ви того ж таки дня вантажите одержане на літак, який буде надано в ваше розпорядження, і вилітаєте сюди.

— Виходить, повертатись доведеться іншим літаком?

— Про це вам скажуть. Усе залежатиме від обставин.

— Коли я мушу вилетіти?

— Знов-таки покажуть обставини. Завтра, післязавтра, через три дні... Умовне повідомлення про потребу надіслати свою людину ми можемо одержати першої-ліпшої хвилини. Зваживши на це, ви вже сьогодні повинні почати підготовку до подорожі.

— Разом із своїм супутником?

— Він у Мадриді бував, а тому це недоцільно. Познайомитесь в літаку.

— Дозвольте звернутись з одним проханням!

— Прошу!

— Я попросив би дозволу виходити за межі цих апартаментів. Мені хотілося б...

— Знаю, знаю... Можете вільно виходити на прогулянки до парку. Гер Шлітсен, оформіть потрібну для цього перепустку!

Цупкий картонний чотирикутник з таємничими позначками, що давав право на вихід з боксу, одержане доручення, перспектива побачити Мадрид збудили давно пережите, але яскраве, незабутнє...

Уперше ноги Григорія ступатимуть по іспанській землі, вулицями Мадрида!

Як палко прагнув він сюди якісь дев'ять років тому, марив цією землею у сні й наяву!

Григорію Гончаренку пішов п'ятнадцятий рік, коли Франко вчинив заколот проти революційного уряду Іспанії. Хлопець тільки скінчив семирічку і готувався вступити в технікум. Та хіба можна було спокійно сидіти за

підручниками, конспектами, коли гинула його дитяча віра в справедливість, яка повинна, яка неодмінно повинна панувати на землі! Жаль кожного підлітка за тим, що без його участі вибороли цю прекрасну справедливість у рідній країні, знаходив тепер вихід у романтичному прагненні самому прилучитися до великої битви за кращу долю трудівників усього світу.

Так звана «будка» — маленький будиночок залізничного сторожа-обхідника, де жив старий Гончаренко з сином, — стояла за три кілометри від станції, на якій пасажирські поїзди зупинялися на одну-дві хвилини, щоб висадити нечисленних пасажирів і скинути пошту й газети...

І кожного дня, а то й двічі на день Гриша бігав на станцію, щоб зустріти поїзд і чим скорше одержати передплачуваний батьком «Комуніст». Хотілося якнайшвидше дізнатися про новини в Іспанії.

Іспанія! Тоді це слово не сходило з уст радянських людей, тоді карти цієї країни висіли в кожній квартирі, в кожній хаті. Перечитавши останні повідомлення про бої з фашистами, люди маленькими прапорцями позначали місця, де вирішувалася доля іспанських патріотів.

Була така карта і в будиночку колійного обхідника, звичайному будиночку, що загубився серед зелених українських просторів. Зміїлася на ній нитка червоної заповочі, і коли на якійсь ділянці шпильку з ниткою доводилося відсувати трохи назад, серце хлопчика болісно стискалося.

Біганина на станцію забирала багато часу, і Гриша гарячково почав складати власний детекторний радіоприймач. Іноді йому допомагав батько. Він погано розумівся на радіотехніці, більше заважав, ніж пособляв. Та обидва любили ці спільні години мудрування над приймачем — вони породжували і радість, що завжди супроводжує творення чогось нового, і почуття єдності та розуміння один одного.

Гриша ніколи не забуде виразу батькового обличчя, коли приймач нарешті був готовий. Що з того, що він зовні нє зовсім зграбний, диктора часом ледь-ледь чути. Але чути! Тепер уже не на другий день з газет, а три-чотири рази протягом дня можна дізнаватись про найостанніші події в Іспанії.

Почувши якесь нове повідомлення, Гриша не в силі був усидіти за підручниками і біг на ділянку, де порався батько, оглядаючи колію, виполюючи траву чи підгортаючи пісок і гравій. Батько мовчазно працював, а син переказував щойно почуте і тут-таки коментував інформаційні зведення, сиплючи назвами незнайомих іспанських міст, річок, старовинних фортець,

Уночі вони йому снилися. Він бачив себе бійцем революційної армії, що проривається крізь вогонь і дим, з ходу захоплюючи ворожі позиції, щоб піднести над ними червоний стяг. Його будило калатання власного серця, і хлопець довго лежав з широко розплющеними очима, прислухаючись до довгих і кличних гудків паровозів, що мчали повз будку. «Ту-ди! І-ди!» — гукали гудки. «Мер-щій! Мер-щій!» — вистукували колеса вагонів.

Живучи далеко від станції, Гриша рідко бачився зі своїми колишніми товаришами по школі, і всі враження накопичувалися в його душі, шукаючи виходу в дії. Одного вечора він сказав батькові:

— Тату, я поїду до Іспанії!

Павло Гончаренко скинув на сина серйозні очі.

— А що ти можеш?

— Битися з фашистами.

Батько навіть не посміхнувся.

— Ну, одного, двох, хай десятюх покладеш, а далі? Фашисти он в усьому світі починають шкірити зуби. Щоб їх повибивати всіх до одного, треба багато вміти і знати.

Того вечора старий солдат Павло Гончаренко довго розмовляв з сином. Не умовляв, не гримав. Просто розповідав. І Гриша з подивом побачив: його неговіркий, з куцою ос-

вітою батько далеко краще за нього розуміє грізну небезпеку, що нависла над світом.

— До цього запеклого бою треба готуватися, Гришо, таким-от молодим, як ти. Сам же читаєш, що фашисти технікою тиснуть — танками, літаками... А далі техніка в усіх арміях світу ген-ген сягне! Вправлятися з нею — не на коня верхи скочити, тут спритності самої мало, хоробрості — теж. Розумом все треба досягнути...

З цього вечора Гриша подорослішав. Інтерес до подій в Іспанії не відволікав його більше від навчання, навпаки, підганяв: скорше! краще!

1939 року Григорій Гончаренко вже був курсантом спеціальної школи. Тепер вісімнадцятирічний юнак багато чого навчився, багато чим зміг би допомогти іспанським трударям в їх збройній боротьбі проти фашизму. Але Франко на цей час став повновладним диктатором Іспанії. Та й Григорій дивився тепер на світ більш тверезими очима: він знав, що сам готується до боротьби не менш важливої і безжальної, в якій перемаже краще навчений, глибше свідомий і тільки той, хто інтереси свого народу, інтереси людяності й добра ставить над усе.

І от він, через багато років, усе-таки опинився на іспанській землі.

Може, ось тут, навіть біля цього колишнього монастиря, кілька років тому точилися запеклі бої? Може, ця сонцем спалена земля рясно зрошувалась кров'ю кращих синів Іспанії, Та й не тільки Іспанії, а всіх тих, хто поспішав сюди, щоб власними тілами перегородити шлях фашизму.

Де ви тепер, колишні безстрашні бійці революційної іспанської армії, де ви, бійці прославлених інтернаціональних бригад? Скільки полягло вас тут, біля цього в боях зруйнованого монастиря, що став після відбудови ще чорнішим кублом, ніж був досі! Скільки поневіряється вас у тюрмах Каталонії, Андалузії, в катівнях Мадрида, Барселони!

А той, хто юнаком мріяв захистити цю землю від во- рога, тепер ступатиме по ній не як борець за волю Іспанії, а як людина, змушена ховатися за машкарою мало не дру- га ненависного режиму Франко.

Бридке почуття! Ніби обличчя і справді торкається пропахлий клеєм муляж, який хочеться зірвати навіть зі шкірою.

«Треба якнайкраще обізнатися з обстановкою, а там...»

Що буде «там», Григорій уявляв досить туманно. Вте- ча? Навряд чи пощастить скоро втекти. Не для того його рятували від страти, везли так далеко, замкнули в цю кліт- ку, щоб дати змогу легко з неї випурхнути. І парк, і вся територія школи, звісно, пильно охороняються. У Мад- риді за кожним кроком теж будуть стежити: «помічник» — його безперечно приставили для нагляду — і всі ті, від імені яких йому мають подзвонити. Отже, треба начувати- ся! Зайвою поспішністю можна самому собі відрізати всі шляхи до волі. Принаймні зараз. Доки він не приспав їх пильності... Та й шкода буде втекти, рятуючи лише власну шкіру, нічого не дізнавшись про чорні задуми цих недо- битків. А їх, з усього видно, чимало врятувалося від заслу- женої карі! І знову гуртуються вони по темних закутках, подібних до цієї школи... «Лицарі благородного духу» — ну й втяли!

Хоч Нунке і наказав підготовку до подорожі розпочати негайно, та Григорій всю другу половину дня блукав але- ями парку. Блукав спочатку навмання, потім, щоб вивчи- ти територію, перетнув його в усіх напрямках вздовж і впоперек. Але в який би бік він не потикався, всюди нав- перейми виростав високий, глухий мур, без жодної щілин- ки чи уступу, де можна було б примостити ногу. До єдиної великої брами підходити не було сенсу — здаля впадало в очі, як міцно вона замкнена і як добре охороняється. Парк був гарний, тінистий, тим більше вражало безлюддя, що тут панувало. За весь час прогулянки — нікогісінько, хто потрапив би назустріч. Лише вертаючись назад до боксу,

Григорій мало не зіткнувся на веранді з високим огрядним старим, що походжав тут, заклавши за спину руки і щось мугичучи.

— А-а, мій майбутній заступник! Привіт, привіт! — голосно вигукнув незнайомиць, уступаючи дорогу.

— Пробачте, не маю честі...

— Звіть Воронов, Ворон, паном генералом... що більше до смаку! Сподіваюсь, вже найближчих днів ми з вами познайомимося ближче. А зараз пробачте, треба йти. На добраніч!

І старий зник за дверима. У сутінках Григорій навіть не встиг його добре розгледіти.

«Російською мовою володіє бездоганно... — заснували думки. — Але чому він сказав «заступник»? Може, мав їхати до Мадрида, а звеліли мені?.. Втім, годі сушити собі голову здогадками і припущеннями. Головне, віз зрушив з місця, а куди він покотиться, то вже твоя справа подбати...»

Другого дня зранку місцевий бібліотекар мав чимало клопоту — подзвонив новачок і попросив приготувати всі путівники по Мадриду.

— Усі путівники, гер Шульц? — перепитав бібліотекар, і його кошлаті брови піднялися високо вгору, мало не до підстриженого йоржиком сивого волосся. Одержавши ствердну відповідь, він скрушно покрутив головою: мабуть, отой Шульц уяви не має, що таких довідників не два, не три, навіть не десяток!

Зайшовши хвилин за двадцять у бібліотеку, Фред Шульц і справді побачив на приготованому йому столику цілі стопи книжок, різної товщини і формату. Довелося зупинити свій вибір на кількох. Видрукувані в Німеччині, вони вражали своєю докладністю, кількістю всіляких довідок, силою відступів і екскурсами в минуле. Це стосувалося не лише пам'яток старовини, а й усіх біль-менш визначних архітектурних споруд: крім детального опису їх зовнішнього і внутрішнього вигляду, перелічувались прізвища тих, кому будь-коли належали ці будинки, коли й за скільки їх

було продано, які добудови чи перебудови було зроблено новими власниками тощо...

Випускаючи зайві деталі, Фред зосереджував свою увагу на найпотрібнішому. Час від часу він заплющував очі, щоб краще уявити прочитане. І тоді перед його внутрішнім зором поставали з усіма найменшими подробицями ніколи раніш не бачені споруди, оживали цілі ансамблі, вулиці і площі ставали гомінкими.

Після короткої перерви на обід Фред розгорнув перед собою план Мадрида. Тепер, коли йому вже були знайомі окремі деталі, мертва схема немов обростала живою плоттю. Почавши від аеродрому, Фред поволі мандрував містом, не пропускаючи жодної вулиці, жодної площі, обираючи все нові й нові маршрути, комбінуючи їх в різних варіаціях, так щоб можна було пройти до першого-ліпшого пункту, не питаючи дороги в перехожих.

На кінець вечора план так добре викарбувався в його пам'яті, що місто здавалося знайомим, ніби справді довелося колись блукати по його вулицях, ходити по музеях, милуватися пам'ятниками і краєвидами.

Не встиг Фред повечеряти, як його викликали до Шлітсена. Начальника школи в кабінеті не було, і його заступникові випала добра нагода вдовольнити свою пристрась до велеречливих, повчальних промов. Нудно і довго Шлітсен говорив про почуття відповідальності, яким мусить проїнятися гер Шульц, вилітаючи сьогодні до Мадрида, про високу честь, яку йому вчинили, доручивши таку важливу місію, як приставка документів, про історичне значення самого факту здобуття цих документів.

Не знати як довго просторікував би на ці теми Шлітсен, на щастя Фреда, до кабінету зайшов Нунке. Цей розмову відразу повернув по-діловому.

— Скільки грошей взяли на дорогу? — запитав він, перериваючи незакінчену тираду свого заступника про почуття вдячності, що повинно жити в грудях кожного німця, якщо тому...

— Я гадав, що питання про гроші...

— Ви повинні не гадати, а знати: коли вам наказано бути готовим до вильоту першої-ліпшої миті, то це й означає, що кожної хвилини, не затримуючись і на секунду, ви мусите бути готовим сісти в машину, щоб рушити на аеродром. Ви ж навіть про гроші на подорож не подбали!

— Пробачте, гер начальник! Винен!

— Візьміть! — Нунке кинув на стіл пачку банкнот. — Витрачайте ошадливо — може, доведеться почастувати людину, яка привезе вантаж, або матеріально їй допомогти, — але й не прибіднюйтесь...

Давши ще кілька ділових настанов, Нунке вийшов, та тільки-но Шлітсен почав картати Шульца за недбалість, як начальник школи несподівано повернувся.

— Мало не забув! Ви розумієтеся хоч трохи на гобеленах? — запитав він Фреда вже іншим, товариським тоном.

— Дуже мало...

— Шкода! Що ж його робити?.. Гаразд, рискну! Розумієте, за кілька днів моїй дружині минає... надцять років — не будемо виказувати секретів дам! Вона дуже кохається в гобеленах. У Мадриді, кажуть, можна знайти досить пристойні. Виберіть на свій смак...

Нунке поклав перед своїм підлеглим п'ятдесятидоларову купюру.

— Знайду найкращого консультанта, аби тільки догодити фрау Нунке.

— Хочу думати, моя дружина не буде на вас в претензії... Гер Шлітсен, поквартесь: за чверть години літак вже має бути в повітрі!

— Негайно їдемо!

Коли Шлітсен і Фред підійшли до машини, поруч з шофером вже хтось сидів. Незнайомець підняв руку на знак привітання, навіть не повернувшись, і відразу замукав якийсь модний мотив. Це, очевидно, дратувало Шлітсена — всю дорогу він похмуро мовчав. І навіть під

час самої посадки в літак обмежився лише коротким нагадуванням:

— Гер Шульц! Ви відповідаєте за виконання доручення як старший! Пам'ятайте, коли хтось почне щось питати — ви хочете оглянути «Ескоріал»? — це означатиме, що людина від мене...

Фред мовчки козирнув у відповідь.

Зробивши коло над шкільним аеродромом, літак взяв курс на Мадрид.

Лише тепер Фред зміг розгледіти свого майбутнього помічника. Це був високий, але вузькоплечий і вузькогрудий молодик з маловиразним, проте досить нахабним обличчям. Принаймні тримав він себе розв'язно і відразу взяв фамільярний тон.

— Сподіваюсь, гер старший, ви не дуже гордий та пишний? Давайте по-приятельському: ви — Фред, я — Гаррі. Ці цирліх-манірліх перед такою подорожжю, коли можна гульнути... Не заперечуєте?

— Якщо приятельські взаємини не стануть на заваді службовим справам.

— Вам не сподобався вираз «гульнути»?

— Почасті. Не хотілося б бути педантом, але доведеться вам нагадати, Гаррі: на жаль, ми виїхали не на прогулянку, і чекають нас не розваги, а справи, може, дуже клопіткі й не зовсім безпечні.

— Бачу тінь Шлітсена, що стоїть за вами!

— Тоді мушу вас попередити про ще одне: я розумію гумор, люблю дотеп, але не терплю, коли переступають дозволону звичайною чемністю межу.

— Ви неправильно мене зрозуміли, гер Шульц!

— Дуже радий, якщо це так. А тепер даруйте мені — хочу трохи подрімати. Дуже стомився за день.

Ображений Гаррі замовк, Фред відкинувся на спинку сидіння і заплющив очі. Він дійсно сподівався заснути, він справді стомився, та сон тікав, як не силкувався Фред відішитися від настирливих думок.

Чому за документами послали саме його? Коли вони такі вже важливі, необережно цю справу доручати людині новій, необізнаній з місцевими умовами, до того ж такій, що не володіє іспанською мовою. За вантажем з таким важливим вмістом годилося б поїхати Шлітсену, навіть самому Нунке. Певно, ті документи не такі вже цінні, якщо їх доручено... Ось тут, мабуть, і зарито собаку! Якщо папери не такі важливі, як про них кажуть, одержати і привезти їх міг сам Гаррі, цей телепень, якого дали йому в помічники. Краще сказати, не в помічники, а в наглядачі... Достеменно так! Перевірка політичної благонадійності Генріха-Фреда чи випробування його ділових якостей? Скоріш останнє. Хоча... Ганебна поразка, замість світового панування, багатьом німцям протверезила голову. Такий досвідчений проноза, як Нунке, не може на це не зважати. А Шлітсен і поготів: цьому, може, й не відомі взаємини Генріха фон Гольдрінга з таким великим цабе, як Бертгольд, взаємини, що стали для Генріха, тепер Фреда, найнадійнішою атестацією, міцним щитом, за яким можна було почувати себе в безпеці...

Непомітно прийшов сон.

Коли Гаррі збудив Фреда вже на мадридському аеродромі, годинник показував чверть на одинадцяті.

З усього було видно — Гаррі в Мадриді не вперше. Взявши свій невеличкий чемодан, він впевнено попрямував уперед, час від часу озираючись — чи не відстав попутник. Так само впевнено на майдані за аеровокзалом звернув ліворуч і підійшов до великої чорної машини, що стояла трохи осторонь інших. Недбало привітавшись з шофером і жестом запросивши свого попутника сісти, Гаррі кинув:

— Поїхали!

Він не назвав адреси. Очевидно, водій знав, куди треба приставити пасажирів.

Поновлюючи в думках план міста, Фред силкувався вгадати, якими саме вулицями вони їдуть, але машина

мчала швидко, будинки з яскравими плямами вікон і ще яскравішими — вітрин немов тікали назад, ліхтарі вуличного освітлення зливалися в суцільну смугу.

Зупинилися перед високим модерним будинком. Готель цей звели, мабуть, зовсім недавно — Фред не міг пригадати, чи бачив його в путівниках. Втім, для спроб перевірити свою пам'ять не було часу: здаля, як з добрими знайомими, привітавшись з портье і черговим адміністратором, Гаррі попрямував просто до ліфта і натиснув кнопку четвертого поверху.

А ще за хвилину він уже порядкував у двокімнатному номері, як у власній господі: дбайливо повісив на плічка чисті сорочки і світло-бузкового кольору модного крою костюм, наказав налити в карафку свіжої води, кинувши туди льоду, і принести пляшку вина.

— Це про всяк випадок, щоб завжди було в запасі, — підморгнув він Фреду, беручись переодягатись. — До ресторану підемо?

— Ні, я недоспав. Волю відпочити.

— Як знаєте... А то пішли б? Шматочок гостро приправленої риби і чарка бренді плюс гарненька співачка відразу проженуть і сон і втому. Ручуся!

— Я, бачте, після недуги, всього днів зо три як звівся з ліжка.

— Тоді прислати щось у номер?

— Дуже вам вдячний, Гаррі... Як, до речі, вас на прізвище? Ми так і не відрекомендувались один одному газд.

— Браун... для таких-от випадків, як цей, Браун... У школі ж нас величають лише на ймення. Так прислати щонебудь?

— Ще раз спасибі, не турбуйтеся!

Почепурившись ще хвилин з десять біля дзеркала, Гаррі Браун вийшов. Фред розібрав постіль і мляво почав роздягатися. Лише тепер він відчув у повній мірі, що отруєння сигаретою не минулося для нього легко. Видно, не

пошкодував отой тюремний людинолюбєць чортовиння, домішаного до тютюну. Мало навіки не приспав!

Прохолодний дотик свіжої постільної білизни прогнав ці думки. Так приємно було витягнутися на повний зріст, розслабивши всі м'язи. У літаку сон був тривожним. Перед очима мигтіли сторінки путівників, мов телеграфна стрічка, розкручувалися рядки чорних літер. Між словами не було інтервалів, і він ніяк не міг збагнути смислу речень. Тепер сон зморив відразу, глибокий і міцний, без сновидінь.

Прокинувся Фред пізно вночі, і не тому, що виспався, а від незвичних для вуха звуків. Спросоння він не міг відразу зрозуміти, звідки вони походять. Здалося, що десь поруч розташовано зоологічний парк, і всі його мешканці, чимось сполохані, виявляють своє незадоволення кожен на свій кшталт: клекотом, свистінням, хрюкотом, хрипінням.

Фред схопився з ліжка і ввімкнув електрику. Одного погляду було досить, щоб зрозуміти: Браун перебрав у ресторані й тепер за це сплачував кошмарами, які його душили. Про те, що Гаррі прийшов на доброму підпитку, свідчили і розкидані повсюди речі: піджак недбало звисав з крісла, сорочка і краватка валялися на килимі, один черевик лежав у пройомі дверей, що вели до опочивальні, другого черевика Гаррі зовсім не зняв, а лише розшнурував, та так і звалився просто на ковдру нерозібраної постелі.

Півголосом вилаявшись, Фред попрямував до ліжка свого помічника з наміром розбудити його, надававши добрих штурханів, але напівдорозі спинився. Марна річ! Ні штурханом, ні кухлем холодної води, вилитим на голову, Гаррі не отверезити.

Довелось взяти під пахви подушку, простирадло з ковдрою і йти до передньої кімнати, досипати на канапі.

Та про сон годі було й думати. Тоненька розсувна стінка не могла приглушити звуків, що долинали з опочивальні. Вони стали навіть чутнішими. Мабуть, голова п'яного

запала за подушку, і тепер він час від часу скрикував і стогнав.

Накинувши на плечі макінтош, Фред вийшов на балкон і щільно причинив двері. Сюди різноголосе хропіння Брауна майже не долидало, але балкон був невеличкий і наскрізь продимався нічним вітром, шезлонг через тісноту не розсувався — його спинка стирчала мало не під прямим кутом. Краєвидом теж не можна було потішити ока: небо над Мадридом вкрили хмари, вуличне освітлення в цю пору частково вже виключили — ліхтарі блимали тьмяно і де-не-де.

Сердитий, навіть лютий, сидів Фред у темряві, не знаючи, куди себе подіти.

«А що як на адресу Курта написати листа до Матіні? Власне, не листа, а свої пояснення щодо справи, порушеної проти бідолашного Мартіна. Самому Матіні писати навряд чи варт, він може бути під арештом. А Курт здогадається передати свідчення фон Гольдрінга куди слід... — Думка ця обпалила наче вогнем, потім морозом обсипала плечі. — Ризиковано, чорт забирай! Розвідник не має права будь-кому писати. Якщо листа перехоплять, якщо стане про це відомо в школі... Ні, свідчень своїх давати не можна. Їх можуть оголосити в пресі і тоді тобі кришка! Тоді вже не вислизнеш. Проте можна проінструкувати Курта, як діяти і кого з товаришів Ментарочі він повинен розшукати. Потім за свідка може стати Карл Лютц. Якщо він живий і Курт підтримує з ним зв'язок... Лист треба написати без підпису, запитати лише, як ходить годинник, який я йому подарував... Курт зрозуміє, від кого лист і чому він непідписаний...»

Тепер уже Фред ладен був розцілувати Гаррі Брауна за те, що той напився. А його хропіння здавалося йому райською музикою. Затінивши настільну лампу ще й своєю верхньою сорочкою, Фред взявся писати, старанно добираючи і зважуючи кожне слово, пересипаючи текст натяками, що їх міг зрозуміти лише один Курт...

Гаррі Браун прокинувся лише о дев'ятій ранку, коли Фред уже встиг поголитися і випити ранкову каву. Шульц сидів у передній кімнаті, гортаючи ілюстровані журнали, наспулений і сердитий.

— Доброго ранку, гер Шульц! — роблено невимушено привітався Гаррі, пригладжуючи скуйовджене волосся і розминаючи набряклі щоки.

— Під три чорти, Браун! Ну й концерт ви влаштували вночі! Це навіть хропінням не можна назвати, ніколи не чув, щоб з горлянки людини вихоплювались такі звуки... Жодної ночі я не лишуся в одній опочивальні з вами!

— Розумієте, гер Шульц...

— На біса мені потрібні ваші виправдання! Я хочу спати, а не стирчати ніч на балконі! Робіть що хочете — перебирайтесь з номера ви чи переселяйте кудись мене — тільки з вами я не лишуся.

— Але...

— Ніяких «але»!

— Гер Шульц, запевняю вас, зараз усе влаштую, — розгублено лопотів Гаррі, тупцюючи на порозі. — От тільки приберуся... Я миттю...

Браун повернувся до опочивальні, пововтузився там хвилин з п'ять і, на ходу зав'язуючи краватку, попрямував до вихідних дверей.

Впорався він справді досить скоро.

— Владнав! — весело вигукнув він ще з порога. — Я житиму в сусідньому номері, праворуч.

— А не можна хоч через номер? — посміхнувся Фред.

Цю посмішку Гаррі зрозумів як знак примирення. Вираз приниження і розгубленості зник з його обличчя, воно знову стало самовпевненим і нахабним.

— То, може, поснідаємо разом?

— Вже снідав.

— Я, власне, про їжу не можу й подумати. От пива б випити... А то в голові після учорашнього... Піду, може, десь надобаю на справжнє.

— Йдіть куди хочете, але від шостої до сьомої щоб були тут!

— Ет!

— Раджу пригадати нашу розмову в літаку.

Трохи глузлива посмішка заграла на устах Брауна.

— Що ми виїхали не на прогулянку?

— От-от... І що я вимагатиму точного виконання даної нам інструкції.

— Мені такої інструкції не давали!

— Зате дали мені! Як старшому, що відповідає за виконання доручення.

— Запевняю вас, чекати сьогодні — то марнувати час! Вряди-годи вирватися до Мадрида і не використати сповна всіх можливостей! Ви як хочете, а в мене на сьогоднішній вечір інші плани.

— Мене вони не обходять. Я маю наказ Шлітсена і мушу забезпечити його виконання.

— А коли я вам скажу, що ні сьогодні, ні завтра, ні позавтра ніхто не подзвонить?

— Звідки у вас така певність?

— З досвіду і... ще деяких джерел.

Фред відкинувся на спинку крісла і зміряв Гаррі Брауна холодним поглядом.

— Так от, запам'ятайте раз і назавжди, — роздільно сказав він, — накази не тлумачаться як кому заманеться, не обговорюють, а виконують. Рівно о шостій ви будете тут!

— Бути рівно о шостій. Слухаю, гер начальник! — З підкресленою поштивістю, в якій був виклик, Гаррі виструнчився і відкозиряв.

«Чому він тримається так зухвало? — запитав себе Фред. — Отакі самовпевнені нахаби звичайно бувають боягузами, вони лізуть на рожен лише тоді, коли за їх спиною хтось стоїть. І якщо вже цей паршивець наважився... Нічого, впіймаєш ти в мене облизня!»

Написаний вночі лист не давав спокою. Списані аркушики лежали у внутрішній кишені піджака, не запечатані

навіть у конверт. На письмовому столі їх лежало з десяток, але на кожному стояв фірмений знак готелю. Необачним було б взяти один з них. Доведеться відкласти відправку листа до якоїсь зручної нагоди. А поки — якнайліпше заховати. Куди? Мабуть, під туго накрохмалену манжету сорочки, обережно її прорізавши з боку підкладки бритвою. Тут аркуші не шелестітимуть і будуть напохваті.

Вітер, що знявся вночі, вдень став сухим і гарячим. Після контузії поблизу Сан-Ремі у Фреда в таку погоду завжди дуже боліла голова. А тут ще безсонна ніч! Він вирішив не виходити. Хочеться, звичайно, поблукати вулицями міста, опинитись серед гомінкого натовпу, на якийсь час забути, що по суті ти бранець. Але під час першого виходу треба бути в цілковитій формі, та й підготуватися до нього слід. Спустившись у вестибюль, Фред купив словничок-розмовник іспанської мови, розпитався у порт'є, що непогано володів німецькою, де можна купити старовинні гобелени.

— О, сеньйоре, можете не клопотатись! За півгодини у вас будуть адреси всіх антикварних магазинів.

— Якщо я засну, прошу покласти на стіл. А це вам за турботи.

— Ви надто щедрі, сеньйоре! Красно дякую! Вважати-му, що я у вас в боргу. Перше-ліпше доручення...

— Так, так, матиму на увазі...

До п'яти годин Фред сидів, схилившись над словником. Знання французької мови і те, що він трохи знав італійську, полегшувало засвоєння найпотрібніших у вжитку речень. Перебудовуючи їх, підставляючи замість одних слів інші, Фред силкувався скласти фрази, які йому можуть стати в пригоді. Він так цим захопився, що забув про плин часу. Нагадав про наближення вечора голод. До шостої, коли можуть подзвонити, лишалася всього година — треба було подбати про обід. Спускатися до ресторану не хотілось. Фред подзвонив знайомому вже порт'є і попросив, щоб той замовив йому страви типово іспанської кухні.

— Пробачте, що знову вас турбую. Мені хотілося б пообідати в номері, а я не певен, чи зрозуміє мене обслуга ресторану, та ще телефоном, бо з іспанської мови знаю лише кілька слів, — пояснив Фред.

— О, сеньйоре, надалі хай це вас не турбує! Наш персонал добрано так, щоб ми могли обслужити туристів усіх національностей. Та ваше доручення я виконаю з особливою приємністю. Дозвольте замовити на свій смак?

— Так. На мій смак замовте лише каву. Попросіть, щоб заварили міцну.

— Обов'язково, сеньйоре! У Мадриді тепер багато німців, і ми знаємо, до якої кави вони звикли.

Приступаючи до обіду, Фред відчував вовчий апетит, та незабаром змушений був відкласти ніж і виделку: і закуска, і всі страви були надто приправлені гострими спеціями. Лише кава трохи притушила пекучу гіркість в роті.

Рівно о шостій з'явився Браун.

— Прибув за вашим наказом, гер начальник! — знову виструнчився він з підкреслено вправною виправкою.

— Не будьте блазнем, Гаррі! Оці ваші «гер начальник» і козиряння мені дошкуляють дуже мало. Могли б, бодай для годиться, по-товариському перепроситися, що зіпсували ніч, і все!

— Коли ви наполягаєте... Що ж, прошу пробачити! Хоча, мені здається, між мужчинами такі тонкощі зайві.

— Треба мати десять талантів, щоб вони разом замінили одинадцятий — увічливість, — кажуть французи.

— Пфе, французи! Мабуть, з ввічливості вони так люб'язно і поступались нам своєю територією! Що ж до мене, то я мужньо переживу брак цього одинадцятого таланту і сльоза жалю за ним не затуманить мені очей. Правил пристойного поведження я не вивчав...

— А не завадило б.

— Послухайте, Шульц! Слово честі, мене дивує ваше ставлення до мене! Ми майже одного віку, обидва були

офіцерами однієї армії, послані виконувати одне завдання... Здавалося б, у нас багато спільного і ми легше, ніж будь-хто, можемо порозумітися, насправді ж вийшло не так...

— З вашої вини, Гаррі!

— Почасти і з вашої, Фреде! Знаєте що? Давайте покінчим непорозуміння між нами так: я щиро визнаю — минулої ночі я поводив себе як свиня! А ви мусите визнати, що трохи погарячкували. Згода?

«Чому це він сьогодні такий приятний? Знову випив і розчулювся? На певному етапі сп'яніння з декотрими це буває...»

Очі Гаррі справді занадто блищали, обличчя було трохи розчервонілим, але скидалося на те, що випив він не так уже й багато, а скоріше був чимсь занепокоєний чи схвильований.

Відчуваючи, що зміна в поведінці Брауна викликана більш поважними причинами, ніж примхи настрою, Фред значно м'якше сказав:

— Мені самому не подобається, як склалися наші взаємини. Поставимо на тому, що було, хрест.

— Ну, слава богу!

Браун жбурнув капелюх на диван, розстебнув комір сорочки і, присунувши фотель поближче до Шульца, сів.

— Як доказ мого щирого до вас ставлення, Фред, дозвольте викрити вам одну таємницю...

— Що вас послано стежити за мною?

Гаррі розреготався.

— Он чому ви так комизилися! Звідки ви знаєте?

— З досвіду, як сказали ви раз... Я не перший день у розвідці. Навіть здогадуюсь — це вам доручив Шлітсен. Ви давно з ним працюєте?

— З осені сорок першого... Тоді він був іншим... Чи, може, здавався іншим...

— Не смію запитувати, яким він був, не годиться втручатися у взаємини двох бойових друзів.

Фред вирішив не форсувати подій і не виявляти великого інтересу до розпочатої Брауном розмови.

— Так, колись ми були друзями... Було, та сплигло... Слухайте, Фреде! Тільки признайтесь по-щироному: і вас іноді охоплює розчарування, почуття зневіри, як-от мене?

— Буває всяко...

— Майн готт! Якими ми були на початку війни! Фюрер! Фатерлянд! Райх! Безсмертя героям! Райське життя живим!.. Де воно все те, заради чого гинули кращі наші солдати, за що поневірялись ми? Куди все це поділося? Якщо пригадати, ким ми буди і ким стали...

Розмова дедалі все більше цікавила Фреда, втім, як і раніш, він цього не виказував.

— Ви сьогодні в поганому гуморі, Гаррі!

— Тільки сьогодні? Ось уже майже рік...

— Вчора ви перебрали, Гаррі, сьогодні трохи додали...

А коли людина вип'є, все, що ховається десь глибоко, виходить назовні, бо вона не здатна вже керувати своїми почуттями. Це зле взагалі, а для розвідника тим паче.

— Надто все у вас правильно, щоб бути щирим... Що, розвідник, по-вашому, не людина? Того й напився, що хочеться придушити в собі всі людські почуття. Я ж, як молитву, повторював собі раз у раз слова фюрера про покликання раси панів, а де опинився? Перед руїнами фатерлянду, руїнами власних мрій і сподівань. Бо дурні це були сподівання і мрії, он що я вам скажу! Ніхто мені нічого не дасть, якщо сам я не вирву свого кусня, сам не подбаю, щоб стати паном! І плювати мені тоді на всіх і вся, на всіх шлітсенів і нунке... Та не дивіться ви на годинник! Казав же вам — сьогодні не подзвонять... Скільки до сьомої?

— За чверть години можете вважати себе вільним.

— Тоді в нашому розпорядженні ще з півгодини. Умовився з одним дівчиськом зустрітися о восьмій. Шкода, якщо хтось її перехопить. Бо це миле створіннячко, як ви самі розумієте...

— Здогадуюсь.

— Ідея, Фреде! А чи не гайнути нам вдвох? Дуже пристойний дансінг, а дівчатка є — пальчики оближеш.

— Ні, мене більш спокушає ось цей словник. У чужому місті, не знаючи мови... До речі, чи не допомогли б ви мені написати кілька цидулок по цих адресах? Це антиквари, список дав мені портьє. Хочу запитати про гобелени, щоб даремно не ходити.

— Ат, встигнете! Напишемо завтра зранку. Коли вже почали говорити по ширості...

Гаррі ще довго нарікав на долю, що так його скривдила, і на власну дурість, яка привела його в школу «лицарів благородного духу», де ним потурають, мов бидлом, де над усіма збиткуються ті, що сидять вгорі і зуміли про себе вчасно подбати.

— Запевняю вас, Фреде, ми для них пішаки, що їх вони викинуть з гри, коли досягнуть свого. А я не хочу бути пішаком! І ви, я бачу, не з тих, кого можна совати по шахівниці, — гаряче шепотів він, присунувши свій фотель ще ближче до Фредового. — Коли раніше мене посилали на завдання, хай найскладніше і найвідповідальніше, я не замислювався і не вагався. Я вірив — це ще одна сходинка вгору. А тепер? От Шлітсен сказав, що у вантажі важливі документи, можливо, навіть цінності. А я раптом подумав: а кому ми їх будемо везти? Фюреру? Батьківщині? Чи отім бонзам, які нас втягли в авантюру, а потім першими повтікали? Немає у нас з вами ні роду ні племені! Виходить, ми, два офіцери, по суті злидарі, мусимо наражатися на небезпеку, як наражались вже не раз, щоб вдовольнити честолюбство і пельки тих, хто нас обдурих і дуритиме далі, якщо ми не порозумнішаємо? У наших руках буде справжній скарб, бо документи — то теж скарб, а ми його любісінько віддамо Шлітсену і Нунке, які зуміють нагріти на ньому руки! Чому ж ви мовчите, Фреде?

— Бо зараз уже чверть на восьму, вам треба йти, — посміхнувся Шульц, показуючи годинника.

Гаррі неохоче, ніби вагаючись, підвівся з крісла. Він поволі, надто поволі застібнув комір сорочки, почистив щіткою черевики, поправив перед дзеркалом краватку... Навіть зі спини Фред бачив, як напружено Браун чекає на відповідь чи якесь зауваження.

Та Фред не промовив і слова. Примруживши повіки, він замислено палив сигарету, ніби зважуючи в думках все щойно почуте.

Скрушно зітхнувши, Гаррі повільно вийшов.

Розділ п'ятий ГОБЕЛЕНИ БУВАЮТЬ РІЗНІ...

Перший-ліпший путівник для туристів, змальовуючи ту або ту місцевість, завжди грішить проти істини. І не тому, що в своїх описах та ілюстративному матеріалі автори таких довідників свідомо припускають неточності. Просто, зупиняючи увагу на найвизначнішому, найбільш характерному, вони мимохіть затушовують решту фону, від чого змінюються пропорції, співвідношення звичайного з незвичайним. Образ міста, про яке йдеться в путівнику, стає красивішим, але втрачає якісь суттєві прикмети, без яких неможлива гармонійність єдиного цілого.

Коли після розмови з Гаррі Фред вийшов з готелю, ця невідповідність дійсності й уявного породила в його серці почуття деякого розчарування. Він швидко зорієнтувався, де знаходиться, пізнавав знайомі по фото і описах будинки, але характерні їх обриси й деталі ніби нівелювалися в потоці стандартних споруд, звичайних для центру кожного великого міста. Хода нового віку! Крокуючи вулицями міст, він безжально стирає рештки своєрідного, поблажливо переступає де-не-де через пам'ятники старовини, поступаючись поколінню, ще міцно зв'язаному своїм корінням з минулим.

Думки про це промайнули в голові Фреда і зникли. Надто багато у нього було сьогоднішніх турбот, щоб віддатися їх плинові. Хотілося поскоріше відправити листа Курту, треба було обміркувати, як поводити себе з Гаррі Брауном, визначити, наскільки той у своїх зізнаннях і нагяках був щирим.

На вулиці, якою рушив від готелю Фред, було людно. Це і утруднювало, і полегшувало його становище. У натовпі легше було загубитися, але водночас можна було не помітити, що за тобою хтось стежить. Довелося кілька разів зупинятися, то біля вітрини, то біля того чи того цікавого з архітектурного погляду будинку, щоб перевірити, наскільки можна почувати себе в безпеці. Нагляду, здається, не було.

Ось і площа Пуерта-дель-Соль — «Ворота сонця», як поетично назвали її іспанці. Простора, оточена високими, сяючими вогнями, будинками, вона пульсує, мов величезне оголене серце, що розширюється і стискається, то виповнюючись кров'ю, то женучи її далі по вулицях-судинах. Пуерта-дель-Соль і справді серце столиці, той вузол, звідки беруть початок десять головних її вулиць, широких і рівних, сповнених невинного руху. Помилувавшись фонтаном, Фред звернув на одну з найбільш поживлених — Алькола.

Сухий неприємний вітер, що дув вдень, надвечір ушух. Лише інколи по верхечках дерев пробігало ледве помітне тремтіння — останній стомлений віддих конаючого дня. Та прохолода немов струмилася з самого вечірнього неба, на якому одна по одній почали запалюватися зорі. Звідси, з землі, вони здавалися ледве помітними цяточками, бо на вулиці спалахували свої нічні світила. Вони пробігали і згасали вздовж фасадів на рекламних транспарантах, загорялися в глибині дзеркальних вітрин, мигтіли в вікнах завжди невсипущих готелів, мінілися над входами численних ресторанів і кафе. Здавалося, люди хочуть свідомо засліпити себе цим штучним світлом, боячись глянути

вгору, неспроможні подолати свій страх перед безоднею неба.

Пройшовши два квартали, Фред, вагаючись, спинився: дуже хотілося пити, треба було дістати конверт... Зайти в якесь невеличке кафе, а вже потім продовжувати свою вечірню мандрівку по Мадриду?

— Може, сеньйор офіцер хоче оглянути місто? — почувлося збоку на ламаній німецькій мові.

Фред озирнувся.

Перед ним стояв невисокий худорлявий чоловік. Берет відкривав опукле, трохи здавлене в скронях чоло, на яке спадало пасмо прямого чорного волосся. Близько поставлені до перенісся очі хворобливо блищали в глибоких западинах очниць. Вузьке обличчя теж здавалося хворобливим і виснаженим.

— Хто ви такий і звідки ви взяли, що я офіцер? — запитав Фред не зовсім привітно.

— Я водій таксі. Мені здалося, що сеньйор, мабуть, уперше в Мадриді.

— Чому ж ви все-таки назвали мене офіцером?

— О, тепер у нас багато таких! — Сумна іронія прозвучала в цих словах. Та водій, видно, відчув, що повівся не зовсім чемно, і поспішно додав:

— Перепрошую... я хотів сказати колишніх німецьких офіцерів...

Тепер він говорив зовсім байдужим тоном, та Фредові здалося, що в глибині його очей швидко промайнули і згасли насмішкуваті іскорки.

— Ви вгадали, я справді хочу оглянути місто. Що ж до чину, яким ви мене нагородили, то доведеться вас розчарувати.

— Тим краще!

— Чому «краще»? — Фред не приховував доброзичливої посмішки. Йому все більше подобався цей чоловік, що, видно, не дуже полюбляє колишніх гітлерівських офіцерів, які, рятуючись від можливої кари за вчинені злочи-

ни, цілими юрбами тікали тепер до фашистської Іспанії. — Ви проти офіцерства чи взагалі проти нас, німців?

Водій скинув на Фреда пильні очі. «Хто ти і чому про це питаєш? — запитували вони. — Яке тобі діло до думки простого іспанського трудівника? Чи безпечно говорити з тобою відверто?»

— Я бачив різних німців, — ухильно відповів він, хоч погляд незнайомого сеньйора і світився приязню. — Я поважаю туристів, котрі милуються нашим містом, і не люблю пасажирів, яких доводиться возити по... будинках, не хочеться їх навіть називати!..

— Я не збираюся сьогодні довго мандрувати, але охоче проїдуся. Де ж ваша машина?

— Прошу, навпроти!

Фред перетнув вулицю, сам відкрив дверцята машини і першим сів.

— «Мерседес» тридцять дев'ятого року?

— О, сеньйор добре розуміється на машинах?

— Трохи.

— Не сказав би. Тільки щодо цієї, хочу попередити — лишилася тільки оболонка. Все нове! Ходить, мов звір!

— Ну, заводьте свого звіра!

Машина легко знялася з місця і плавно покотилася по асфальту. Водій скоса глянув на Фреда, перевіряючи враження.

— Відчуваєте, який м'який хід? Шкода, не можу зараз дати повної швидкості. Ви б побачили тоді, що старенька здатна ще позмагатися з найновішими моделями. Сам усе змінив, до останнього гвинтика. — Сухі, загрубілі в роботі пальці ласкаво пробігли по колу керма. — Так куди накажете їхати?

— А що б могли запропонувати ви?

— Якщо їхати в цьому напрямку, дістанемось Прадо.

— Облишимо це на завтра. Музей мене цікавить не так своїм зовнішнім виглядом, як вмістом.

— Біля музею починаються чудові бульвари. Ввечері ніде голці впасти.

— Тоді боронь боже до бульварів! Не люблю дуже людних місць.

— Може, до старої частини міста? Побачите королівський палац, оперу, палату зброї... А на додачу й сорока чотирьох королів Іспанії... Філіппа IV на коні... Туристи особливо ним захоплюються.

— Що ж, везіть мене на прийом до королів! Ми не порушимо правил етикету, якщо з'явимося так пізно? Який-небудь сеньйор Оліварес не зніме нам голови?

— Страшніші живі временщики, сеньйор!

— Влучно. З цього приводу запалимо по одній. Будь ласка! — Фред вийняв пачку сигарет і простягнув водієві.

— У вас же самого лише три...

— Я думаю, цьому лихові ми зарадимо. Добре, що звернули увагу, а то б на всю ніч лишився без курива. Сподіваюсь, по дорозі можна десь купити?

— Звичайно.

— Візьміть відразу дві пачки! Ага, і роздобудьте, будь ласка, конверт. Зовсім забув, що мені треба відправити термінового листа. Дома непокоїтимуться. Марок купіть кілька, як для іноземної кореспонденції.

— Тоді проїдемо трохи далі.

Метрів за двісті водій зупинив машину і вийшов.

— Постараюсь не затриматись, сеньйоре. Сигарети купити такі ж?

— Якщо є. Коли не буде, візьміть сигари. Хотілося б покуштувати місцевих...

«А що як він підійшов на вулиці Алькала не випадково? — запитав себе Фред, коли шофер відійшов. — Справляє він враження порядної людини, а проте... Дурниця, не може бути!.. Переглянь кожен крок після того, як ти вийшов з машини...»

Водій повернувся дуже скоро. На цей час Фред вже цілком заспокоївся.

— Спасибі за сигарети і особливо за конверт! — сказав він весело. — Відразу ж надпишу і вкину в поштову скринь-

ку. Дружина в мене чудова жінка, але має одну ваду: ревнива. Варт мені забаритися з листом, і вона уявляє казна-що.

— Не ви один, сеньйоре, від цього потерпаєте... Мені п'ятдесят, як бачите, на Аполлона не скидаюся, а моя Мануела...

Ніяково посміхнувшись, водій махнув рукою і знову взявся за кермо.

Лише вкинувши листа в найближчу поштову скриньку, Фред цілком заспокоївся і зміг віддатися думкам про розмову з Гаррі, що так його стривожила.

З якою метою Браун почав цю розмову? Провокація? Навряд. До такого примітиву ні Шлітсен, ні сам Гаррі не вдалися б. Перший надто досвідчений, другий — теж, мабуть, не ликом шитий. У Мадриді він почуває себе зовсім впевнено, отже, посилали його сюди не раз... У голосі Гаррі звучали нотки непідробної ширості — вухо досвідченого розвідника відразу може вловити найменшу фальш. Скидається на те, що несподівана відвертість Гаррі викликана якимсь пристрасним почуттям. Саме пристрасть і, може, легке сп'яніння примусили його забути про обережність. Тоді ж яка навала почуттів могла так оволодіти Гаррі, що він так відчайдушно пустився берега?

У пам'яті сплив табір військовополонених і пристрасті, що там буяли. Власне, не пристрасті, а єдина пристрасть, яка охопила всіх офіцерів: дістати грошей, за всяку ціну дістати грошей! Щоб мати змогу втекти, переховатись десь у безпечному місці і непоміченими прожити кілька гарячих післявоєнних років, подалі від тих місць, де кожен стовп, кожна гілка на дереві, кожен камінець нагадували про тисячі, мільйони закатованих, розстріляних, спалених безвинних людей. У лихоманці гонитви за грошима офіцери вдавалися до всіх засобів. Продати родинну реліквію, пронесену через усі роки війни, обіграти вчорашнього однопольчанина в карти, укласти вигідне парі, позичити в якогось простачка, а потім не віддати боргу — годилося

все, аби тільки давало прибуток... Саме це непереможне бажання забезпечити себе на майбутнє керувало, мабуть, і Гаррі Брауном. Нагода збагатитися за рахунок посилок з документами і цінностями позбавила його розуму, здорового глузду, примусила шукати собі спільника... Ясна річ, що без допомоги Фреда Гаррі нічого вдіяти не зможе... Якщо не наважиться взагалі усунути його з дороги...

— Он уже і королівський палац, — перервав роздуми Фреда водій. — Зупинити?

— На кілька хвилин. Мені хотілося б поглянути на пам'ятник Філіппу Четвертому. Кажуть, він справляє приголомшливе враження.

— Туристам він до вподоби...

— Ну а вам?

— Бачите, сеньйоре, я на скульптурах розуміюся погано. Може, він дійсно дуже гарний — не скажу, надто вже звикло до нього око. Але мене кожного разу вражає інше: руки людини, здатні це створити... Просто не ймеш віри, як він тримається, отой баский кінь, на якому сидить вершник. Самі зараз побачите.

У супроводі водія Фред підійшов до пам'ятника. Здиблений кінь справді спирався на п'єдестал лише самими задніми копитами. Здавалося, що все громаддя майже шестиметрової бронзової скульптури висить у повітрі.

Фред обійшов пам'ятник, роздивляючись його з різних ракурсів.

— Згоден з вами: неймовірно, як він тримається! І подумати тільки: такий величний пам'ятник поставлено одному з найнікчемніших королів, що призвів Іспанію до політичного і економічного занепаду!.. Я не ображаю ваших національних почуттів?

— Ви ж не сказали нічого лихого про іспанський народ, сподіваюсь, і не подумали... А королі?.. Якби на хвилину оживити кожну з цих скульптур і запитати, скільки вони разом з інквізицією замордували людей, звідки взяли їх розкішні палаци, неосяжні землеволодіння... Бою-

ся, сеньйоре, склепіння неба розколось би в ту мить і земля розверзлась би під їхніми ногами! Коли я проїжджаю майданом, де відбувалися аутодафе, мені здається, що й досі кожен камінь там волає до неба...

— Дивно збігаються людські думки: я щойно теж подумав про інквізицію. До найменших подробиць пригадалася картина одного художника... Зічі, здається, яку наш викладач історії одного разу приніс на урок. На ній було зображено п'ятеро «єретиків», приречених інквізицією на спалення. Підніжжя стовпа, до якого прив'язали засуджених, вже лизали язики полум'я. У густому диму, що слався низом і поволі здіймався десь збоку, вже конали в корчах троє з приречених. Мов караючий меч, схилявся над ними оперезаний чорним перевеслом хрест... Та не ці страхітливі подробиці, пам'ятаю, мене тоді так вразили, а постать і обличчя дівчини, яка була в центрі групи. Вона стояла вся в білому, високо здійнявши руки до неба, але і в цих її зведених вгору руках, і в виразі обличчя було не відчайдушне благання порятунку, а гордий виклик, звернений до небесного судії. У мою дитячу душу цей образ запав так глибоко, що часом ця дівчина мені навіть снилася... Може, я передчував, що колись зустріну подібну, її теж скарали бузувіри-фанатики, розчавивши колесами вантажної машини. Так, вони були дуже схожі, навіть обличчям...

Фред урвав мову. Це зізнання вирвалось в нього мимохіть — надто свіжою ще була згадка про загибель Моніки. На мить оголивши своє серце, він відчував тепер пекучий сором.

Та водій зрозумів настрої свого дивного нічного пасажира — буває з людиною, коли навалляться на неї спомини. У такі хвилини треба мовчки вислухати, розпитувати не можна.

— Пробачте, сеньйоре, своєю балаканиною я навів на вас сум. Краще нам поїхати звідси. Десь на люди. Бо з мене, як бачите, поганий співрозмовник.

— Навпаки, сама доля послала вас мені сьогодні. У чужому місті почуваєш себе так самотньо. А не з кожним зустрічним можна перемовитись щирим словом. Як, до речі, вас звуть?

— Хуан Лопес, сеньйоре! Мені теж сьогодні пощастило — дуже рідко трапляється пасажир, який дивиться на тебе як на людину, варту розмови.

— Тоді нам годиться закріпити знайомство. Давайте посидимо десь у кафе? Я трохи зголоднів, та і ви, мабуть, не відмовитесь трохи підкріпитися... Згода?

Хуан Лопес критично себе оглянув.

— Я в робочому костюмі, сеньйоре. У більш-менш пристойне кафе мене не пропустять. Та й я почуватиму себе ніяково серед шикарної публіки.

— А ви оберіть таке місце, де на нас не звернули б уваги.

— Вас не злякає, що там буде дуже людно? І що публіка там досить сумнівна?

— Навпаки, це мене навіть розважить.

— Тоді поїхали!

Як завжди, спомин про Моніку нелегко було прогнати. Заплющивши очі, можна було уявити, ніби вона сидить поруч, у білому платті, що так їй було до лиця. Яким би захватом сяяли її очі, коли б вони поїхали подорожувати вдвох! Він зробив би так, щоб жодного разу їх не затуманив смуток. Ні, ні, це було б невірнo! Вона ж не з тих, хто обмежував свої прагнення особистим щастям. Вони вдвох відвідали б всі ті місця, де в запеклих боях складали свої голови борці за краще майбутнє Іспанії. Він повів би її на ту площу, де «свята інквізиція» живцем спалила понад тридцять п'ять тисяч чоловік з півмільйона закатованих нею, щоб вона побачила, яке глибоке коріння живить сучасний фашизм. Не з релігійних, а з расових мотивів, сьогоднішні фашисти відновили методи аутодафе, спаливши вже не сотні тисяч, а мільйони людей. І не знати ще, які багаття вони збираються розпалити в майбутньому.

— Приїхали, сеньйоре!

Машина спинилась. Хуан спритно прочинив дверцята, почекав, поки Фред вийде і, пропускаючи його вперед, попрямував слідом за ним до бару.

У великому круглому залі, куди вони зайшли, стояв гамір і було дуже людно. Діжки з олеандрами, пальмами і якимись в'юнкими рослинами, що відокремлювали столик від столика, створювали враження ще більшої тісноти, проте правили за добре укриття для тих відвідувачів, які шукали затишку для інтимної розмови. Помітивши вільний столик, Хуан швидко попрямував до нього.

— Даруйте, що так поспішив. Боявся, щоб хтось не захопив вільних місць. Тут нам буде зручно.

Замовивши закуску для свого нового знайомого і каву для себе, Фред, за властивою йому звичкою, уважно оглянув всі столики, що потрапляли в поле його зору. Раптом повіки його очей трохи примружились.

— Побачили когось із знайомих? — запитав Хуан.

— Ні, тільки здалося. Отой лисий з важкою щелепою когось нагадує. Не пригадаю кого.

Хуан озирнувся.

— Ви де зупинилися, сеньйоре? У готелі?

— Так. «Гвадаррама».

— Так це ж власник бару при вашому готелі! Дивно, що він опинився тут. Хоча... різні ходять про нього чутки. Він людина люб'язна, а проте я не радив би вам на нього звірятись.

— Щодо якості їжі, то напевне не звірюся. Від сьогоднішнього обіду досі в роті пече!

Фред невимушено розсміявся, хоч серце його закалатало: в співрозмовникові бармена він впізнав Гаррі, хоч той і сидів до них спиною.

Кава відразу перестала смакувати Фреду. Чому ці двоє розмовляють тут, а не в «Гвадаррамі»? Гаррі квапився на побачення з якоюсь дівчиною — де ж вона? І розмова у них, з жестикуляції видно, не зовсім застольна. Лисий на

чомуś наполягає, обличчя в нього глузливе і роздратоване. Вузькі плечі Брауна ще більше зіщулились, голову він втягнув у плечі. Нахилився до лисого зовсім близько, мало не ліг на стіл... щось шепоче... Бармен ствердно тричі киває головою, поставивши долоню руба, і тричі б'є по столу.

Розмовляючи з Хуаном, Фред скося весь час, ніби ненароком, позирав на дальній столик. Неспокій його все збільшувався. Чи не про передачу документів домовляються ці двоє? Чи не про те, як його, Фреда, усунути з дороги? Ось лисий обома кулаками, навхрест, ударив по столу і вишкірив зуби. Плечі Гаррі теж дрібно затрусилися від сміху. Спи́на його догідливо зігнулася. Очевидно, дійшли якоїсь згоди... Так і є! Лисий підвівся. Не прощаючись, кинув на стіл кілька монет, кивнувши офіціантові, і попрямував до дверей біля стойки. Може, пішов до туалету? Ні, коли розплатився, не повернеться. Та і Гаррі підводиться. Ось він уже повернувся обличчям до входу. Зараз рушить і собі...

Ніби ненароком скинувши серветку, Фред швидко нахилився, щоб підняти її з підлоги. З-під ліктя він побачив, як пройшов до дверей Гаррі. Він ступав, мов сновида, скоріш інстинктивно обминаючи перешкоди на своєму шляху, ніж бачачи їх.

Трохи переcheckавши, підвівся і Фред.

— Чомуś розболілась голова, сеньйоре Лопес. Спасибі за приємно проведений вечір! Був би радий продовжити прогулянку по Мадриду завтра. Ви зможете подзвонити до пів на одинадцятьу?

— З приємністю.

— Тоді ось за цим номером. Спитаєте Шульца. — Фред написав номер свого телефону на клаптику паперу і простягнув його Хуану Лопесу. — А тепер до «Гвадаррами»!

За чверть години, стоячи на балконі готелю, Фред уже прислухався до мугикання, що долинало з номера Брауна.

— Гаррі, ви вже дома?

— Зараз зайду! — відгукнувся той, вистромивши голову в прочинене вікно.

Не встиг Фред зайти до кімнати, як без стуку прочинилися двері, на порозі з'явилася знайома довготелеса по-стать.

— Так швидко вас відпустила ваша іспаночка?

— Ледве відкараскався. Уявила, що зовсім до неї переїду. — Гаррі широко позіхнув і потягнувся. — Та я не з тих, кого можна легко налігати.

— У вас тут, певно, і без неї багато знайомих? Адже ви в Мадриді не вперше?

— Бував. Тільки все в термінових справах. Приїхав, виїхав... Ну, звичайно, не без того, щоб побавитись з дівчиною. Раджу і вам не ловити гав, бо хто знає, коли доведеться вдруге вирватися зі школи. А може, вже підчепили якусь сеньйориту? Ви ж кудись виходили!

— Тільки збавив час через клятий гобелен. По адресах, що дав портє, зайшов до кількох антикварів. З виглядом знавця розглядав збляклі малюнки, придивлявся до фактури матеріалів, мацав... А купити, так і не купив. За те, що здалося пристойним, правлять надто дорого, більш дешеві — явна підробка... Доведеться дзвонити Нунке, хай висилає гроші. Хочеться швидше позбутися цієї мороки.

— Додайте своїх, потім розрахуетесь з шефом.

— У тому-то й річ, що своїх у мене не густо. Нунке тицьнув справжню мізерію. Може, ви зможете до завтрашнього вечора позичити кілька десятків доларів? Тоді б я на свій ризик зрання забрав гобелен.

— Якщо віграю сьогодні в більярд.

— Ви ще збираєтесь виходити?

— Не стирчати ж весь вечір у номері!

— Тоді спустимось униз разом. Я ще не вечеряв.

— Піду одягну краватку.

— А я тим часом помию руки.

У туалетній кімнаті Фред вийняв з бумажника п'ятдесятидоларову купюру, уважно придивився до її номера,

потім записав його на манжеті сорочки. Він сам ще гаразд не збагнув, для чого це зробив. Якийсь невиразний план тільки почав вимальовуватися в його уяві.

Бар при готелі, на відміну від того, де побував уже сьогодні Фред, вражав своєю добропристойністю і тишею. Поміж столиками з нечисленними відвідувачами безшумно сновигали бездоганно охайні офіціанти, оркестр під сурдинку награвав приємну ліричну мелодію, світло, приглушене матовими плафонами, не різало очей.

— Тут непогано, — похвалив Фред, коли вони разом з Гаррі переступили поріг бару.

Ніби оглядаючи приміщення, він на мить спинився, притримавши рукою лікоть свого супутника. Йому конче треба було побачити, як поставляться один до одного бармен і Гаррі. Але і перший і другий немов не помітили один одного. Власник бару лише ковзнув по них холодним, байдужим поглядом і відразу ж відвернувся, даючи якесь розпорядження одному з офіціантів, Гаррі ж навіть голови в бік стойки не повернув.

«Вони приховують свої близькі взаємини», — відзначив Фред.

Під час вечері він в цьому остаточно переконався. Жодного погляду, жодного натяку на те, що ці двоє знають один одного. Втім, Гаррі не довго затримався за вечерею.

— Даруйте, що лишу вас самого, — вибачився він хвилини за двадцять. — Піду спробувати щастя. Більярд тут чудовий, а гравець з мене непоганий...

Посидівши для годиться ще трохи, Фред покликав офіціанта, щоб розрахуватися.

— На жаль, у мене лише ця велика купюра, — сказав він, витягаючи п'ятдесятидоларовий банкнот. — Прошу, розмінійте і приготуйте рахунок.

З свого місця Фред бачив, як лисий бармен рахував гроші, як, згорнувши банкнот, він поклав його не до каси, а до кишені свого піджака. Це було природно, п'ятдесяти-

доларові банкноти випускаються в обмеженій кількості... А проте? Коли підозри Фреда мають підставу?..

Думка ця не давала спокою весь кінець вечора. По-клавшись на ліжко, Фред спробував читати, брався за словник, та рядки розпливалися перед очима, довелось відкласти і журнал, і словничок. Закинувши руки за голову, Фред знов повернувся до питання, яке мучило його цілий день, хоч він і не дозволяв собі про це навіть гаразд подумати.

А що коли він зробив непоправну помилку, нічого не відповівши Гаррі, коли той завів розмову про їхню жалюгідну долю? Може, треба було виявити більше зацікавленості, примусити Брауна поставити всі крапки над «і», — цілком відкрити свої карти? У свою чергу скористатися з нагоди послати школу, Нунке, Шлітсена під три чорти, заховатися десь — у Гаррі ж напевне є зв'язки! — а потім спробувати перейти кордон з Францією?.. Хуан Лопес, здається, порядний хлопець, він зміг би допомогти...

Виходить, стряхнути прах з ніг, вмити руки, мов Понтій Пілат, мовляв, мене чорні наміри «лицарів» не обходять... Потрапити в центр, можна сказати, подій і спокійнісінько ретируватися, нічого не зробивши? Ні, зараз тікати рано!

Як же поведеться тоді з Брауном? І чи справді він наважиться на такий відчайдушний крок? Рівняння з багатьма невідомими! Поки що ясно одне: у Гаррі зародилася думка скористатися з документів; він чомусь приховує своє знайомство з власником бару, хоч мав перед цим з ним дуже важливу розмову; сам бармен — людина сумнівної репутації, а коли так, він може бути лише посередником, справжній натхненник справи, звичайно, буде триматися в тіні; для того щоб оволодіти документами, треба або залучити до компанії того, хто їх безпосередньо має одержати, або знешкодити його; Гаррі ласий до розваг, а на це потрібні гроші, навряд він привіз зі школи достатню для цього суму... Виграші від гри в більярд? Можливо.

Проте, не треба виключати припущення, що його спокушують дрібними авансами.

Цікаво, виконає він прохання про позичку? Повинен виконати — йому треба приспати пильність Фреда, навіть офіруючи якоюсь сумою. Коли це так, він сьогодні ж спробує дістати дещицю...

Знов і знов перебираючи в думках різні припущення, співставляючи факти, обмірковуючи лінію своєї дальшої поведінки, Фред не помічав, як спливає час. До дійсності його повернув стукіт у двері.

Гаррі не ввійшов, а ввалився в номер, пихкаючи сигарою.

— Алло, Фреде! Ви ще не спите?

— Як бачите. Ого, які ми сигари сьогодні палимо! З якої це радості? Виграш?

— Ще й який! Тому і зайшов. Ось, маєте — п'ятдесят доларів вас влаштує?

— Дуже вдячний. Цілком. Даремно тільки ви потурбувались. Можна було відкласти до ранку.

— Е, обіцянка є обіцянка! Я людина товариська. Ось навіть пляшечку захопив, щоб випити з вами во здоровіє мого йолопа-партнера. На завтра умовились про реванш. З певністю вам скажу, його грошики вже ось тут! — Гаррі похлопав себе по кишені. — Бренді, першосортне, налити?

— На денце стакан. Я загалом, як ви помітили, не п'ю. Лише з нагоди вашого виграшу.

Гаррі, проте, наповнив два стакани мало не по вінця. Простягнувши один Фреду, він верхи сів на стілець і нахильці випив.

— Чорт забирай, як міняється настрої! Трохи поталанило, і життя немов заграло новими барвами. Аж соромно, як згадаю, чого я вам тільки не наплів сьогодні. Сподіваюсь, ви не надали значення п'яним теревенням?

— Для цього в мене досить здорового глузду. Ви були напідпитку, але, певно, пам'ятаєте, що я і словом не озвався? Якби я сприйняв це серйозно...

— Зрозуміло... Недурно я відразу відчув до вас таку симпатію. Отже, розмови не було, ви про неї забули?

— Абсолютно.

— Тоді вип'ю ще трохи, за ваше здоров'я!

— А чи не забагато буде?

— Міцніше спатиметься. Та відпийте ж і ви хоч трохи!

Фред пригубив свій стакан.

— З умовою, щоб ви так дуже не хропли, як першої ночі! — пожартував він.

— Не будьте злопам'ятливим! Я ж відразу пішов на поступку і оселився окремо... Ось піду зараз до себе, впаду на ліжко і як засну! Зичу і вам доброго сну!

Коли, трохи заточуючись, Гаррі вийшов, Фред швидко підвівся, замкнув двері й лише після цього глянув на позичений щойно банкнот.

Номер збігався з записаним на манжеті!

Ніч Фред майже не спав. Заснув лише під ранок, а вже о дев'ятій задзвонив телефон.

— Фред Шульц? — запитав хрипкий голос.

— До ваших послуг.

— Мені телеграфував гер Нунке з приводу гобелена.

— Тобто?

— Просив вам допомогти.

— Чудово! Де і коли ми зможемо зустрітись?

— Рівно об одинадцятій я буду вас чекати на площі Кортесів, біля пам'ятника Сервантесу. Не запізнюйтесь! — Голос звучав владно, навряд щоб так розмовляв запобігливий торговець.

Рівно о пів на одинадцятю приїхав Хуан Лопес.

— З чого почнемо нашу мандрівку, сеньйоре?

— Мої плани дещо змінилися. Об одинадцятій маю зустрітись з одним знайомим на площі Кортесів. Підвезете мене туди і зачекаєте. Сподіваюсь, затримаюсь ненадовго.

— Скільки завгодно, сеньйоре!

— Їдьте так, щоб прибули хвилин за п'ять до одинадцятої.

— Гаразд, оберу саме таку дорогу.

До пам'ятника Сервантесу Фред підійшов хвилина в хвилину. На нього вже чекали. Опасистий середнього віку чоловік, що походжав трохи збоку, рвучко повернувся і попрямував назустріч.

— Я не помиляюсь, гер Шульц? — запитав він так, ніби зустрів давно баченого знайомого.

— Власною персоною.

— Ходімте, сядемо!

Одійшовши від пам'ятника, незнайомиць важко опустився на лаву і почав старанно витирати носовичком товсту червону шию, безцеремонно розглядаючи Фреда.

— Припікає! — буркнув він нарешті, ховаючи хусточку.

— Як на мене, не дуже.

— Ну, у ваші роки і з вашою комплекцією... — Незнайомець чомусь сердито глянув на Фреда і, без жодного переходу, відрубав: — Справа кепська! Міняється весь план. Гобелен одержите завтра вранці на аеродромі і негайно вилітаєте додому. Все! Більше вас хай ніщо не турбує.

— Пробачте, ви розмовляєте зі мною в такому тоні...

— Хочете оглянути «Ескуріал»?

— З цього і треба було почати! Признатися, мене занепокоїв ваш телефонний дзвінок, та ще не в умовлений час.

— Змінились обставини.

— Не питаю, що саме сталося, але...

— Ваша обережність мені подобається. Назву і номер банкнота, який дав вам Нунке для купівлі гобелена: п'ятдесят три, сімдесят два, чотирнадцять. Погляньте і переверте!

Фред поволі витягнув з кишені бумажник, ще повільніше розгорнув п'ятдесятидоларову купюру.

— Даремно мене не попередили, що вона матиме якесь інше значення. Я її, було, розмінював...

— Тоді, може, це інша?

— Ні, мені треба було перевірити одну здогадку, і я добре запам'ятав номер, навіть записав. Ось! — Фред відгорнув рукав піджака і показав ледь помітний запис на манжеті.

— Цікаво! Виходить, і у вас виникли підозри? Розкажіть, де саме ви розміняли купюру і як вона знову до вас потрапила. Не пропустіть жодної деталі, це дуже важливо!

— Деталей не так уже багато: просто я розміняв банкнот у барі готелю, а потім одержав його, як позичку, від Брауна.

— Що вас спонукало записати номер купюри і з якою метою ви позичали гроші у Брауна?

— Несподівано я став свідком його зустрічі з барменом нашого готелю в якомусь другорозрядному барі. Це збудило підозру.

— У вас добре розвинена інтуїція. А яким побитом ви самі опинились в цьому підозрілому закладі і чому запросили до столу водія? Офіцерові це не личить.

— Він трохи розмовляє німецькою мовою і правив мені за гіда і перекладача водночас. А на мені не написано, що я офіцер!

Фреда почав дратувати цей допит, і співрозмовник це помітив.

— Гаразд, гаразд! — сказав він примирливо. — Загалом, ви діяли вірно, і ніяких претензій до вас я не маю. Більше того, хвалю за обережність. Але надалі дійте суворо за моїми інструкціями.

— Це лише полегшить моє становище. Слухаю вас, сеньйоре!

— Сьогодні, ні, зараз-таки ви повертаєтесь до готелю і цю ж купюру знову розміняєте в барі «Гвадаррами».

— Буде негайно зроблено.

— Від шостої до сьомої біля телефону хай чергує Браун. Сам один.

— Який привід я маю висунути?
— Залишіть для нього у порт'є записку з попередженням, що ви можете трохи спізнитись і просите вас заступити. Без будь-яких пояснень. Він радо ухопиться за можливість почергувати самому. Не буду пояснювати чому, але це його цілком влаштовує.

— Що я робитиму після розміну купюри?

— Що заманеться. Завтра вранці ви відлітаєте, а до цього можете почувати себе цілком вільно. Огляньте Мадрид, музеї. До готелю просив би повернутися після восьмої.

— Як поводити себе з Гаррі?

— Ви його не побачите.

— Як я поясню це Нунке?

— Ніяк. Пошлетесь на мій наказ і все. А тепер... — Незнайомець підвівся, недбало приклав до скроні два пальці і неквапливо почовгав через площу, як людина, що вийшла просто прогулятися.

Фред посидів ще з хвилину вкрай розгублений.

«Виходить, мене бачили вчора в барі разом з Лопесом, отже, за мною стежили, а я цього не помітив!»

Думка, що його пошили в дурні, була нестерпною. Особливо гнітило припущення, що нагляд за ним здійснював Хуан Лопес, який так припав йому до душі. Звичайно, нічого особливого водій розповісти не міг, але було образливо, що він, Фред, так помилився в людині.

— Мушу повернутися в готель! — сказав Фред сухо, сідаючи в таксі. Водій ствердно хитнув головою. Він бачив, що його пасажир повернувся в похмурому настрої, і не наважувався розпочати розмову.

— Зачекати? — тільки й спитав Хуан, коли машина зупинилась.

— Так, з півгодини.

Не піднімаючись до себе в номер, Фред с'як-так похапцем поснідав і вдруге розміняв злосчасну купюру. Цього разу бармен скинув на нього зацікавлений погляд. Фреду довелося здаля вклонитися і розвести руками: мовляв, даруйте, але інших грошей при мені нема. Власник бару

догідливо і заспокійливо похитав головою, даючи зрозуміти, що з розміном усе гаразд.

Ця німа сценка, за обставин, що склалися, тільки розсмішила Фреда. З почуттям величезної полегкості він подумав про зняту з нього відповідальність. Тепер можна не сушити собі голову, а просто відпочити. Хороше, незважаючи ні на що!

У машину Фред сідав уже не таким похмурим, як півгодини тому.

— Для початку повезіть мене кудись подалі, скажімо на околиці. Про центр Мадрида я вже маю деяке уявлення, хотілося б побачити його з чорного ходу.

Хуан посміхнувся:

— А знаєте, як у нас називають околиці? Терновим вінком Мадрида!

— Звучить образно. Хоч не можу не сказати, наскільки це влучно.

— А ось побачите! — Хуан натиснув на педаль, крутнув кермо, і машина помчала вулицями, закружляла по завулках, проскочила через міст.

І пасажир, і водій мовчали. Хуан з чемності, Фреда все ще злостила думка, що можна так помилитися в людині, поклавшись на перше враження. Нарешті цікавість побоювала неприязнь.

— Ви ще довго працювали вчора, Хуан? — запитав він зненацька.

— Ні, завдяки вам я вчора добре заробив. Від готелю поїхав до поліції, а звідти просто додому.

— До поліції?

— Так, сеньйоре, чорний список! Після ув'язнення мушу кожного дня з'являтися і докладно доповідати, де був і кого возив.

— І вам це до вподоби? — руба запитав Фред, не приховуючи, як його вразило це пояснення.

Хуан Лопес густо почервонів. Руки його, що досі вільно лежали на кермі, побіліли в суглобах, так дуже він його стиснув.

— Ви невірно мене зрозуміли, сеньйоре! Я не зі стукачів. Я просто відбуваю цю формальність. Інакше я позбувся б роботи, перспективи будь-коли здобути роботу... Повірте в мою щирість, сеньйоре! Я міг би від вас приховати, але ви повелися зі мною так по-людському...

Хуан звів на Фреда очі, сповнені такої туги, що в нього заскніло серце.

«А що коли це зізнання теж своєрідний хід? — запитав він себе і, паленіючи від сорому, відразу відкинув цю думку. — Зле, але, коли в серці криється безпідставна недовіра! Виказавши її, можна смертельно поранити людську душу...»

— Пробачте, Хуане! Слово «поліція» вивело мене з рівноваги. Не тому, що в мене з нею якісь особисті рахунки. Просто не люблю насильства, підступу і таке інше... Про нашу поїздку вас теж щось питали?

— Так. Особливо допитувались, чому ви запросили мене до ресторану. Я пояснив це тим, що ви не знаєте мови... Повірте, сеньйоре, жодного зайвого слова від мене не почули. Сказав лише, куди їздили, і все...

Хуан Лопес так щиро був засмучений підозрою, яку сам на себе викликав, що у Фреда відлягло від серця.

— Та цур йому пек! Годі про це. Скажіть краще, чому околиці назвали терновим вінком?

— Бачте, через клімат, взимку холодний і вітряний, а влітку пекучий і теж вітряний, та ще через недостачу води. Мадрид раніш зростав дуже повільно. Ще з середини минулого сторіччя тут налічувалося ледве двісті тисяч жителів. Річка Мансанарес маловодна і в спеку зовсім пересихала. Після побудови каналу, що увібрав у себе води з вершин Гвадаррами, картина відразу змінилася. Місто почало бурхливо зростати. З'явилося чимало парків, мов гриби, зростали розкішні вілли. Зводились усе нові й нові підприємства. Вони потребували робітників, багато робочої сили. Навалом посунули сюди люди. Будуватись не було коли і не було за що. Тулилися, де хто міг. От і ство-

рився вінок з халуп. Мабуть, жодне велике місто таких не бачило! Зважте, значна частина підприємств Мадрида — дрібні. Сотні їх щороку банкрутують, прогоряють, як поміж себе ми кажемо, і робітник, який вчора працював, сьогодні — безробітний. Тут і халупа вже — недосяжна мрія... Мабуть, удесятеро зросло місто, а про благоустрій околиць ніхто не дбає...

Скоро Фред пересвідчився, що Хуан не перебільшував. Здавалося, з раю, яким поставав в уяві тепер центр, людину перенесли просто в пекло. Мешканці околиць справді тулилися, а не жили. Тулилися серед смітників, брухту, бруду.

— Я бачив околиці Берліна, Парижа, багатьох інших міст, читав про трущоби Чикаго і Нью-Йорка, але такого не уявляв! — вихопилося у Фреда.

— Тут ще нічого, на північній околиці гірше, — зітхнув Хуан.

Так, «терновий вінок» цілком виправдував свою назву! І носив його розіп'ятий, зраджений, проданий іспанський народ.

Частину дня Фред збирався присвятити музею Прадо, але після щойно побаченого наважитися на це не зміг. Він знав: усі витвори мистецтва здадуться йому тепер облудними і фальшивими. Сприйняти їх він був просто не здатний.

Після скромного обіду в невеличкому ресторанчику Фред попросив Хуана проїхатися вздовж парку Каса де Кампо і далі повз університетське містечко.

— Тут, здається, були запеклі бої за Мадрид? — запитав вік, коли вони в'їхали в майже суцільну зелену зону.

— Так, були... — після довгої паузи відповів Хуан Лопес. — Тільки мені про це краще не згадувати. Сьогодні.

✓ Може, колись ще побачимось, тоді розповім...

Розпрощався Фред з Хуаном пізно ввечері, вкрай стомлений довгою поїздкою, силою нових вражень. Водій таксі довго і міцно тиснув руку свого не зовсім звичайного пасажира.

— Сеньйоре, ще раз прошу, не думайте про мене лихого! Я трудівник і жодної людини не зрадив.

— Не маю найменшого сумніву... камарад! — підкреслив останнє слово Фред.

Очі Хуана вдячно засвітилися.

Перш ніж зайти до свого номера, Фред, про всяк випадок, постукав у суміжні двері. Ніхто йому не відповів.

Перевтома далася взнаки — сон навалився відразу, мов величезна брила. Коли ранком задзвонив телефон, Фредові здалося, що відтоді, як його зморив сон, минуло не більше години.

Та номер готелю заливало щедре сонце, телефон дзвонив не вгаваючи.

— Куди ви, чорт забирай, поділися! — долинув з трубки знайомий хрипкий голос.

— Просто міцно спав. Даруйте, не сподівався, що подзвоните так рано.

— Мерщій спускайтеся вниз! Чекатиму вас у машині.

Спросоння не збагнувши, чого й так поспішно викликають, Фред швидко одягнувся і хвилин за три вже вийшов з готелю.

Вчорашній незнайомиць чекав його в розкішному «форді».

— Чому без речей? — не вітаючись, запитав він.

— Слово «мерщій» я зрозумів буквально. Дозвольте повернутись, забрати чемодан і розрахуватись?

— Розрахуються без вас! Сідайте! Їдемо на аеродром.

Тон наказу був настільки категоричний, що заперечити Фред не наважився.

Хвилин з десять їхали мовчки. Незнайомиць спочатку сердито сопів, потім несподівано розсміявся.

— Ось вам за втрачені речі! — сказав він, вийнявши з старомодного гаманця фатальну п'ятдесятидоларову купюру.

— З вашого дозволу, я передам її Нунке.

— Як хочете...

До аеродрому незнайомец не озвався більше й разу. Фред теж похмуро мовчав. З ним повелися не дуже чемно, і він не хотів приховувати, наскільки це його образило.

Цього разу дорога до аеродрому здалася Фреду значно коротшою.

Він здивувався, що машина зупинилася так скоро. Та попереду бовваніли крила літаків.

Здоровенний водій взяв під пахву згорнутий і не дуже ретельно зашитий гобелен і озирнувся, чекаючи наказу власника машини.

— Не випускати аж до літака, — коротко наказав той.

— Це мене чи гобелен? — ущипливо запитав Фред, хоч і розумів, що стеретися з документами треба.

Незнайомец примружив очі:

— А знаєте, ви мені сподобались.

— Тоді, може, скажете, куди подівся Браун?

— Якщо вам хочеться сказати надгробну промову над його труною — ви запізнилися, — відповів незнайомец.

Розділ шостий ВОРОН БЕЗ ГНІЗДА

Другого дня він прокинувся пізно. Була неділя, і сигнал побудки, що звичайно голосно розлягався по всій території школи, сьогодні не пролунав. Та й стомився Фред за поїздку так, що однаково його б не почув.

Сніданок уже чекав на столі. Мабуть, заради свята, поруч з тарілками і закритими судками стояла карафка з коньяком. Глянувши на цей «натюрморт», Фред відчув гострий голод. Адже протягом минулого дня він майже нічого не їв, прибули ж до школи поночі — ніхто й не подумав вечеряти.

Нашвидку зробивши кілька гімнастичних вправ і прийнявши душ, у самій піжамі Фред сів за стіл і з насолодою оглянув страви. О-го-го, як сьогодні частують! Навіть для

його апетиту забагато: оселедець, варені яйця, шинка, куряча ніжка з рисовим гарніром... і, звичайно, термос, з незмінною чорною кавою.

Та тільки Фред взявся за виделку, як у двері постукали і на порозі з'явилася огрядна постать чоловіка, якого Фред зустрів колись на веранді і який відрекомендувався так кумедно: Вороновим, Вороном чи генералом.

— Ви, молодий чоловіче, звісно, здивовані, що я прийшов до вас у неділю, та ще й без запрошення? Але ще більше здивуєтесь, коли побачите ось це!

Воронов витяг з кишені штанів загорнуту в папір пляшку, не поспішаючи, розгорнув її і урочисто, ніби він робить надзвичайно приємний подарунок господареві, поставив на стіл. Поставив так, щоб Фред міг одразу побачити етикетку.

— «Русская Смирновская водка», — вголос прочитав Фред і здивовано глянув на Воронова. — Щось не чув про таку!

— Ні, ні, ви прочитайте написане дрібним шрифтом! — наполягав Воронов, задоволений зізнанням Фреда, що той навіть не чув про існування такої горілки.

— «Поставщик двора Его Императорского Величества», — далі читав Фред.

— От у тому-то й штука, батеньку мій! Поставщик двора! Це не на Хитровому ринку і не в Охотному ряду торгувати!

— Так це ви з дореволюційних часів пляшку зберегли? — з навмисною наївністю запитав Фред.

Воронов зареготав. Він впав на стілець біля столу, його величезний живіт затрусився, наче генерала тіпала лихоманка.

— Ха-ха! От сказав! Зберігаю з дореволюційних часів! Ха-ха-ха! Та ви, батеньку мій, гляньте на мій ніс! Це ж вивіска. Найлаконічніша характеристика! Муки Тантала — дрібниця в порівнянні з тим, що довелося мені перетерпіти, щоб учора ввечері відкласти для вас цю пляшку. Навіть

вночі прокидався! А ви: «з дореволюційних часів»... Це з Англії! Поставщик Смирнов емігрував туди і горілчаний завод збудував. Славиться! Кращої горілки, як «Смирновська», весь світ об'їдьте, не знайдете.

— А «Московська»?

— Куштував! Хороша, нічого не скажеш. Але хто звик до «Смирновської» — іншої не питиме.

— То давайте снідати разом! Прошу!

Воронов підвівся, підійшов до домофону і подзвонив:

— Це Воронов. Мій сніданок принесіть до тринадцятого боксу, — наказав він комусь і, поклавши трубку, запитав: — В опочивальні теж є апарат?

Фред ствердно кивнув головою.

Воронов мовчки висмикнув з штепселя вилку домофону, зайшов до опочивальні і зробив так само.

— Вільніше себе почуваш, коли апарати вимкнено, — пояснив він, повернувшись до їдальні.

— Мене попереджали, що вимикати домофон не можна.

— Ет!.. Я викладач і маю право... — Генерал витер долонею піт, що рясно вкрив його широке з записинами чоло, і важко впав на стілець.

У двері вдруге за цей ранок постукали.

Цього разу прийшов парубійко зі сніданком для Воронова. Ті ж страви, що і в господаря кімнати, тільки хліба в кілька разів більше, і на маленькій тарілочці — солоний огірок.

— Приготуй постіль і все, що треба! — наказав Воронов денщикові. Той клацнув закаблуками і вийшов.

— Ще ж ранок, навіщо вам постіль? — здивувався Фред.

— Кожен сам себе краще знає! — весело підморгнув Воронов, киваючи в бік «Смирновської». Тепер поруч неї з'явилася і величенька карафка з горілкою — мабуть, сніданкова порція генерала.

Воронов налив собі велику чарку, заніс руку з пляшкою, щоб налити й Фредові, але вона так і застигла в повітрі:

— А крім цього наперстка, у вас пристойнішого нічого нема?

— Пане генерале, загалом я на горілку не ласий. Цього разу вип'ю маленьку чарочку, щоб скуштувати «Смирновської» і подякувати за такий приємний візит.

— Мені більше припадає, — відверто зрадів Воронов. — Ну, то будьмо! Я сподіваюсь, приймете мене, старого, з такою ж щирою і відвертою душею, з якою я прийшов до вас.

Виголосивши цей тост, Воронов одним ковтком спорожнив велику стограмову чарку, скривився, ніби в ній була отрута, понюхав скоринку хліба і надкусив огірок.

Фред теж відпив зі свого наперстка.

— Ну як, сподобалася? — поцікавився Воронов.

— У дегустатори горілчаних виробів я б не пішов. Кольоньяк краще.

Якийсь час їли мовчки. Паузу перервав Фред:

— Пане Воронов, от ви говорили про одвертість. А мене взяли сумніви. Хіба може людина, що все життя віддала роботі в розвідці, бути цілком щирою?

— Е-е! Це ви даремно, молодий чоловіче! Немає такої живої душі на світі, яка час від часу не хотіла б комусь звиритись.

— Звіряються друзям, іноді просто приятелям, але таким, яким безумовно віриш, яких...

Воронов гірко посміхнувся:

— Ви хочете натякнути, що ми не друзі, що ви мені не довіряєте, а тому і сподіватись на вашу дружбу і відвертість мені зась!

— Боронь боже! Адже я з власного досвіду знаю: друзів не шукають, вони знаходяться. Але до дружби у мене великі вимоги. Пам'ятаєте у Сервантеса: «Не так важко померти заради друга, як знайти друга, за якого варто померти».

— Не розумієте ви мене, Фреде, чи не хочете зрозуміти! От ви живете зараз в Іспанії. Але ви, фактично, серед

друзів, однодумців. Нунке, Шлітсен, не буду перелічувати, — всі вони ваші співвітчизники. А я як виїхав, певніше, втік з батьківщини в дев'ятнадцятому році, то й тиняюся по білому світу. Двадцять шість років! Ви розумієте: двадцять шість! Більше, ніж ви загалом на світі живете. Адже вам двадцять чотири?

— Вже двадцять п'ятий.

— От бачите! Заздрю я вам. Просто заздрю.

Воронов вихилив другу чарку, знову понюхав скоринку і надкусив огірок.

— А не здається вам, пане генерале, що заздрити мені нема чого? Ви ж чудесно знаєте: першої-ліпшої години мене можуть послати на чужу землю, і хто знає, яка мені судилася доля. У кращому випадкові життя на чужині, тривожне, напружене, в гіршому — дев'ять грамів свинцю і «со святими упокой».

— Хочете, скажу, чому я вам заздрю? От зараз скажу, поки не напився, як свиня.

— З охотою вислухаю.

— Ви дуже молодий. Це раз. Але ви вже, як кажуть росіяни, стріляний горобець і маєте великий досвід у нашій справі. Це два. Ви чудесно володієте російською мовою, знаєте життя в Росії. Якщо навіть вас туди і пошлють, можливість вашого провалу дуже мала. Це три. І не тільки це. Хоч потрапивши в Росію, ви, як німець, і почуватимете себе серед чужих, та почуття помсти за розгромлену росіянами Німеччину даватиме вам чималу втіху... Не те що я! Вірите: під час війни слухаю радянські зведення і десь глибоко в душі жевріє гордість — ага, нарізалися на росіяни! Це вам не Франція! Гіркості цього почуття ви ніколи не визнаєте. Це вам чотири. А п'яте те, що вас, здається, взагалі нікуди не пошлють, а лишать викладачем при школі...

— Боюся, що ви помиляєтесь...

Фред уважно спостерігав за виразом обличчя співрозмовника. Ні, здається, ще не п'яний.

— Але, прошу, зробіть вигляд, — вів далі Воронов, — що ви нічого не чули. Це я вам видав перший аванс за дружбу... Тільки знаєте що: не довіряйте долі! Зрадниця вона, як і кожна баба. Сьогодні кокетує з тобою, цілується, а завтра, шльондра клята, верть хвостиком — і до іншого переметнулася... Ні, ні, ви не дивіться на мене так. Дві чарки для Воронова — це однаково, що для слона французька булочка... Півлітра — порядок. Що поперх того — то від лукавого... І зі мною замолоду доля кокетувала. І я колись щастя, здавалося, за хвіст тримав. Вирвалося! Певніше, вирвали і під зад коліном дали. Так турсонули, що з Далекого Сходу аж до Франції летів... А я ж був одним з найкращих агентів розвідки, а потім контррозвідки! І не якої-небудь, а одної з найкращих — російської! Не вірите? А от давайте я вам розповім один випадок. Я навіть чарку відставлю, поки розповідатиму. Хочете?

— Ще б пак!

— У лютому 1916 року німецька розвідка послала в Росію одного з найкращих своїх агентів — Альфреда фон Бенсберга. А треба сказати, що цей Бенсберг за два роки, вже під час війни, чотири рази відвідував Росію і щасливо повертався додому. Це була, як тепер кажуть, нова зірка на небосхилі кайзерівської розвідки. Йому тоді минуло щось, здається, років з тридцять.

Так от, на цей раз він прибув до Прибалтики з документами багатого сибірського купця і з завданням за всяку ціну роздобути план проходу через заміновані поля в Ірбенській протоці. Німці знали, що наші есмінці проходять через цю протоку, а от їхні спроби прослизнути нею до Ризької затоки були марні.

У ті часи штаб російського військово-морського з'єднання, яке базувалося в Ризькій затоці, містився в Пярну. Тож природно, що німецький розвідник прибув саме сюди. Оселився в найкращому готелі і став жити широко, як і годиться багатію. Вдень був заклопотаний купецькими справами, а ввечері — бали, ресторан. От тоді він і по-

знайомився з молодою вродливою вдовою, чоловік якої рік тому загинув на війні.

Удова вже скинула жалобу і почала виїздити в світ. І де б вона не з'являлася, завжди біля неї можна було побачити закоханого купця. Він оточував її найпильнішою увагою, надсилав квіти, коштовні подарунки і все таке інше — ви самі знаєте, як поводять себе в подібних випадках безмірно закохані чоловіки... Але Олена Дмитрівна — так звали молоду жінку — досить стримано ставилася до нового залицяльника. Справа в тому, що в неї був наречений — молодий красень, капітан другого рангу, який працював у штабі з'єднання. Ви, певно, вже здогадалися, що саме на нього, а не на вдову, націлився псевдокупець. Капітан був перевантажений роботою в штабі — адже точилася війна! — і міг приділити Олені Дмитрівні лише години. У такі дні вона замикалася в своєму особняку і нікого більше не приймала. І виходило так: коли в Олені Дмитрівні прийом — нема капітана, коли є капітан — нема прийому.

А час квапив, в Берліні не хотіли, не могли більше чекати! Тоді Альфред Бенсберг вирішив прискорити хід подій. Він встановив нагляд за особняком молодої жінки і, коли одного вечора капітан зайшов до неї, почекав з півгодини на ганку, а потім і сам натиснув на кнопку дзвінка. Раз, другий, третій... Нарешті покоївка відчинила двері і, одержавши від пізнього відвідувача досить крупну купюру, не зовсім впевнено запросила його до вітальні.

— Зачекайте, Олена Дмитрівна трохи зайнята.

Альфреду довелось чекати досить довго. Він уже почав нервувати, передбачаючи, що і цього разу з капітаном йому не познайомитись: до вітальні долинав відгомін досить бурхливої розмови. Слів розібрати Альфред не міг, але ясно було, що розмова ведеться на верхньому регістрі, як кажуть музиканти...

— Я півчарочки, — перервав розповідь Воронов, — щось у горлянки пересохло.

Він похапцем випив і вів далі:

— Та все кінчається в світі, навіть бурхливі сварки, і Олена Дмитрівна вийшла нарешті до вітальні. Але в якому вигляді! Біла, з запухлими від сліз очима. Як у таких випадках буває, переполошений закоханий запитав про здоров'я, молода жінка послалася на головний біль, розмова не клеїлася і не в'язалася. А кінчилося все тим, що Олена Дмитрівна не витримала і розридалася.

— Ви тепер єдиний мій друг! — з тугою вихопилося в неї.

Слово за словом, вона звірила йому своє горе: за першого чоловіка її видали силоміць, вона не була щасливою в шлюбі, єдиною її втіхою була згода про поштиве і ніжне кохання помічника чоловіка по службі. Вона відповідала йому рівною вдячною приязню. Але, лишившись самотньою, і сама покохала Сергія Вікторовича. Вони заручилися. Вперше вона пізнала, що таке кохання і щастя. Та сьогоднішня пошта принесла анонімного листа. Виявляється, Сергій Вікторович уже одружений, має двох дітей! Ні, вона і сама спочатку цьому не вірила, тому й викликала Сергія з роботи. Він прийшов просто зі штабу, прочитавши листа, дуже розхвилювався, почав благи пробачити його, запевняв, що з дружиною він давно живе нарізно і, лише жаліючи дітей, не взяв офіційної розлуки. Зрозуміло, Олена Дмитрівна вигнала капітана. Він пішов так поспішно, що навіть портфель забув...

Згадка про портфель пройняла Бенсберга, наче електричний струм. Він уже бачив його: елегантний, шкіряний, з блискучими застібками, що ховає в собі — ні, не таємницю, якою вкрай треба оволодіти, на таке годі й сподіватися! — а хоч краєчок цієї таємниці, натяк на неї, якийсь компрометуючий документ, що його можна буде використати для шантажування. Можливо, Альфред думав не достеменно так, але про те, наскільки портфель оволодів всіма його думками, свідчить уся його поведінка далі. Він силкувався посилити у скривдженій жінки почуття образи, збудити в її душі прагнення помститися.

— Це непорядно, а непорядності не можна пробачити. Тому так багато бридоти і розвелось навкруги, що ми з нею миримось. Раніше людину, що порушувала правила честі, викликали на дуель, тепер з нею, в кращому випадку, не здоровкаються, — обурювався він. — І ви йому подаруєте, коли він завтра чи, може, сьогодні прийде по портфель? Серце люблячої жінки не камінь!

— Ніколи, нізащо в світі не подарую! Накажу взагалі не пускати!

— Але ж портфель йому потрібен, можливо, в ньому якісь службові матеріали. Я певен, що він ще сьогодні схаменеться і за ним прибіжить.

— Так, так, неодмінно прибіжить... Щоб викроїти час для наших побачень, він часто бере з собою якісь документи і працює потім дома. Це забороняється, але він так робив заради мене, щоб ми могли частіше зустрітись... Боже мій, благаю вас, не кидайте мене саму! Я не можу, я не хочу з ним зустрітись!

— Найпростіше було б відіслати портфель зараз-таки... Покоївка ваша ще не спить?

— Я її гукну.

— Хоча, стривайте... Чи зручно доручити це служниці? Вони — народ цікавий і безцеремонний, а в портфелі, крім документів, можуть бути і якісь особисті листи. Ваші, наприклад. Від дружини. Від якоїсь іншої жінки, яку він теж ошукав. Через надмірну цікавість напівписьменної покоївки, яка й змісту не добере, ваше ім'я тріпатимуть по лакейських, кухнях і передпокоях... Я радив би вам перевірити вміст портфеля.

Це майже точний діалог розмови, що відбулася між Оленою Дмитрівною і псевдокупцем. Як бачите, натяком на листи від проблематичних коханок він хотів влучити в найбільчисте місце жінки.

— А далі події розгорталися так. Олена Дмитрівна схопилася з місця і вибігла з кімнати: за хвилину вона повернулася з портфелем у руках і почала гарячково в ньо-

му порпатись; але руки її погано слухались, а очі нічого не бачили; не в силі подолати хвилювання і сорому, від свідомості, що вона, наче злодійка, копається в чужих речах, молода жінка з огидою жбурляє портфель на канапу.

— Ні, не можу! — простогнала вона. — Я поводжу себе як покоївка, про яку ви щойно говорили. Вже краще передати з рук у руки!

— Я не хочу бути нав'язливим... Але, якщо ви довіряєте мені цю неприємну місію, — несміливо і запинаючись пробурмотів закоханий купчик, — то я... я вважатиму за честь і вияв вашої приязні... ви ж знаєте, що для вас я готовий на далеко більше...

— Я вам буду безмежно вдячна! — щиро вихопилося в Олени Дмитрівни.

Схопивши клаптик паперу, вона написала адресу і простягнула його Бенсбергу. На якусь мить її засмучені очі повеселішали, в них блиснули лукаві вогники.

— Це буде і моєю маленькою помстою, — сказала вона з сумовитою посмішкою. — Він дуже ревнивий і терпіти не може вас...

— Чи треба вам, друже мій, говорити, — вів далі Воронов, — що до свого готелю Бенсберг не йшов, а летів. Ви можете уявити і те, якою була його радість, коли серед всілякого канцелярського мотлоху він знайшов пакет з написом: «Цілком секретно», а в ньому копію плану замінюваних полів в Ірбенській протоці... І звичайно, ви вже здогадались, що за якихось десять хвилин, а може, й менше, закоханого купчика не було в Пяру.

— А за кілька днів в одному з найфешенебельніших ресторанів Берліна Альфред Бенсберг справляв гучний банкет для своїх приятелів і друзів. Колосальна винагорода, одержана Бенсбергом від розвідки і військово-морського відомства за виконане доручення, давала йому змогу бути щедрим.

На тому ж таки банкеті Бенсберга і заарештували...

— Заарештували? — здивувався Фред.

— Так... А спричинилося до цього ось що: коли кораблі німецького військового флоту, керуючись щойно роздуботою картою мінних полів, рушили через Ірбенську протоку, щоб увійти в Ризьку затоку, багато з них підірвалося на мінах, саме там, де за картою їх не було... Затонув навіть крейсер «Вільгельм».

Альфреда Бенсберга судив військовий суд. Де його мали судити і коли — знали лише троє чи четверо найдовіреніших осіб. І, проте, в день першого засідання суду на ім'я його голови пошта приставила з Швейцарії листа. Цитую напам'ять, бо й зараз він у мене перед очима:

«Пане голово! Що загинула третя імперська німецька ескадра в водах Ірбенської протоки, винен не розвідник Альфред фон Бенсберг, відомий під кличкою Ключ, а німецький генштаб, що ігнорував наявність російської контррозвідки, коли планував операцію. Це вам буде уроком на майбутнє. Я буду дуже засмучена, якщо мого колегу і добре виховану людину — Альфреда фон Бенсберга незаслужено суворо покарають. Він з усіх своїх сил прагнув виконати завдання. Олена Дмитрівна».

Воронов налив одну по одній дві чарки і жадібно їх випив.

— Капітаном другого рангу були ви, пане Воронов? — запитав Фред.

Якусь мить Воронов осоловіло дивився на співрозмовника.

— Я цього не сказав... А загалом...

Были когда-то и мы рысаками
И кучеров мы имели лихих... —

несподівано свіжим для своїх років голосом проспівав Воронов.

— Розумієте, я той... перебрав. Як ішов до вас, я вже клюкнув. І біля цього столу перехилив трохи... Старий стаю! П'янію...

— Це ж у ваші роки небезпечно!

— Небезпечно? Та мене ще довбнею не доб'єш. І службі не шкодить. Перевіряли. Напували, мов бика. Дресировка старого розвідника виручила. Жодного секрету не виказав! Тому і тримають... Вигадник... І оцю історію з вашим польотом у Мадрид вигадав... О, здається, мене дужче розбирає... Слухайте, Фреде! Дайте я вас поцілую... Не хочете? А справді, кому мої поцілунки потрібні? Старий самітний ворон без гнізда! Служу кому завгодно. Хто більше дасть...

Воронов схопив серветку, завченим, спритним рухом перекинув її через ліву руку.

— Чіво ізволіте-с? — з лакейською запопадливістю, напівуклоняючись, запитав він.

І раптом випростався.

— Фреде! Не сердьтеся! Хоча... який ви Фред! Такий, як я Воронов... Та хто я насправді, ніколи не дізнаєтесь. Не хочу ганьбити роду... А може, перед смертю і скажу. Ви в Сибіру жили? Люблю Сибір! Ой, як люблю! Простір! Широчінь! Гуляй, душа, без кунтуша...

Воронов урвав мову, силкуючись щось пригадати, потер пальцями брижі на чолі, немов розминаючи їх, і махнув рукою.

— Слухайте, друже! Я не такий уже нібудько! Я пам'ятаю... все добре пам'ятаю. Шеф доручив мені розповісти вам про школу, про її завдання й іншу петрушку. Але я впився... Іншим разом цю шарманку прокручу... Увімкніть цього шпигуна, — Воронов ткнув пальцем у напрямі домофону, — і скажіть тридцять п'ятому, щоб забирали звідси тіло старого Ворона... А ви, як будуть мене тягти, співайте: «Нині отпускаєш раба твого, Владико...»

Фред подзвонив.

Воронов ще щось белькотав, поривався кудись іти, та денщик, що за хвилину з'явився в боксі, напрочуд швидко його вгамував, поклавши на коляску-ліжку. Старий одразу і заснув.

А Фред, відсунувши недоїдений сніданок, підійшов до вікна і довго дивився в садок. На блакитному небі не було ані цяточки. Але перед очима Фреда майоріли два чорних крила. Здавалося, то кружляє і кружляє в пошуках при- тулку великий підбитий птах.

Птах без гнізда.

Розділ сьомий ОДВЕРТА РОЗМОВА

— Скажіть, гер Нунке, для чого ви мене привезли сю- ди? На якого біса я вам здався? Саме я? Генріх фон Гольд- рінг. Облишмо на хвилину осоружне прізвисько, на яке я повинен відгукуватись. До речі, добираючи мені ім'я, ви не виявили великої винахідливості й смаку. Смішно, але ця дрібниця мене дратує. Ніби напнули на мене карна- вальну личину такого собі пересічно-середнього дурни- ка... — Фред зім'яв у пальцях шойно запалену сигарету і сердито жбурнув її в попільничку. — Попереджаю, я не звик до ролі безголосого попихача, пішака, котрого хит- ромудрі гравці спроквола совають по шахівниці!

Нунке докірливо похитав головою.

— Пхе, бароне, я вас не впізнаю! Виявити стільки ви- тримки після своєї появи тут, одурити самого професора... Хотілося б мені розповісти йому дещо і після цього гляну- ти на його пику! Так от, допливати до самісінького берега і раптом уже на мілкому втратити рівновагу! Чи, може, це нова симуляція, га? Щоб ухилитись від боротьби? Я знаю багатьох, які після поразки з вовків обернулися на побитих псів, що, підібгавши хвоста, чимдуж тікають у кущі.

— Я не з побитих псів, але й не з тих, що хвіст трима- ють трубою.

— Тоді маю цілковите право себе поздоровити. Бо для нас шкідливі і перші й другі. І мабуть, другі — найбільше. Вони повертають до себе увагу.

— Вам не здається, що я вже осягнув ці азбучні істини і затримуватися на них не варто? Може, ви поясните, до якого саме берега я доплив! Тільки конкретно, без узагальнень. Мене, насамперед, цікавить те, що стосується моєї персони безпосередньо.

— А я і зайшов для того, щоб поговорити про дальшу вашу долю. — Нунке зручніше вмотивувався в кріслі, даючи зрозуміти, що розмова буде довга. — Ви вже маєте уявлення про наш заклад?

— Ані найменшого. Звісно, я говорю не про її загальний напрям, а про структуру, конкретні завдання. Після милої прогулянки за документами мені здалося, ніби я де-що розумію, але відтоді минув тиждень, а я все ще в якомусь невизначеному становищі напівв'язня.

— Тобто?

— Тепер дверей мого боксу не замикають, я можу вільно ходити по садку, заглядати в бібліотеку. І тільки. Куди б я не поткнувся в самому приміщенні, вартовий мені зараз-таки заступає дорогу, пославшись на якийсь список. Мовляв, мого імені в ньому нема.

— Що вас досі тримають на правах новака, признаюся, для мене новина. Нерозпорядливість Шлітсена. Сьогодні ж, ні, зараз-таки я виправлю цю прикру помилку.

Нунке підсунув домофон і набрав номер.

— Гер Шлітсен? Це Нунке. негайно ж переведіть Фреда на режим викладача. Так, я тут, у нього... У разі якоїсь потреби дзвоніть сюди... Так, так... Але я волів би, щоб нам не заважали... Потім, про це потім... — Нунке поклав слухавку і, вже звертаючись до Фреда, кинув: — Бачите, як усе просто!

— Ви сказали «на режим викладача»?

— Про це трохи згодом. На жаль, Воронов не виконав місії про все вас докладно проінформувати, і тому деякі відступи в нашій розмові необхідні. Почну з запитання. Ви пам'ятаєте нашу першу з вами розмову?

— Дуже добре.

— І певно, зрозуміли, що завдали мені чимало клопоту?

— Звичайно. От тільки не збагну, що вас до цього спонукало. Чому саме моя скромна персона привернула вашу увагу?

— Ви досить обізнана в таких справах людина, щоб зрозуміти: між ризиком і метою завжди стоїть знак рівності. Не буде ж начальник школи витрачати стільки часу, коштів і винахідливості лише для того, щоб залучити до школи ще одного кандидата в клас «Д», як ми називаємо клас диверсії. На вас я поклав і покладаю куди більші надії.

— О!

Нунке замовк і пильно глянув на Фреда. Але той виявив своє зацікавлення лише цим коротеньким вигуком і тепер запитливо дивився на начальника школи.

— Ще там, в Австрії, дізнавшись про ваше перебування в таборі військовополонених, я вирішив: далі шукати годі, навряд чи знайдеться краща для школи кандидатура вихователя російського відділу. Зрозуміли?

— Поки що не зовсім. У загальних, так би мовити, рисах.

— А як по-вашому, кого готує наша школа?

— З досвіду операції «Мадрид», назвемо так вашу спробу перевірити мою придатність, — диверсантів, можливо, розвідників...

— Ставлю всі крапки над «і»: диверсантів, агентів-розвідників і навіть резидентів. Майте на увазі, навіть резидентів! У школі є російський відділ. Крім викладачів спеціальних дисциплін, там потрібен і вихователь. І я хочу, щоб ним стали ви, Фред Шульц. Що ви на це скажете?

— Не знаю його обов'язків.

— А здогадатися, як на мене, легко! Надто вам.

— Я не люблю братися до справи, керуючись лише здогадками.

— Мені подобається ваш діловий підхід, слово честі, подобається! Тоді не будемо витрачати часу на марні роз-

мови, а відразу перейдемо до суті. Вихователь, за нашим задумом, це не наглядчач за поведінкою учнів, а своєрідний митець, який довершує справу навчання, відшліфовуючи кожного з майбутніх агентів за зарані обраним взірцем. Як гончар, який виготовляє посуд різного призначення. Залежно від зовнішності, манери триматися, звісно, і розумових здібностей ми готуємо своїх вихованців до тих амплуа, в яких вони далі виступатимуть у Росії. Одного, приміром, до ролі колгоспника, другого — робітника, третього — дрібного службовця, ще котрогось — інтелігента-туриста... І звичайно, багато важить національний колорит. Треба, щоб той чи той агент не лише виглядав як росіянин, українець чи білорус, а й поводив себе відповідно до цих національних категорій. Найменша помилка, найменший недогляд можуть призвести до несподіваного провалу. Радянська контррозвідка вже завдала нам чимало відчутних ударів. Деякі з них можна пояснити лише нехтуванням, здавалось би, незначними дрібницями. Ви повинні не тільки тренувати учнів у цьому напрямку, а й суворо їх контролювати. Навіть звичка росіян зав'язувати шнурки на черевиках «бантиком» повинна перетворитись не на копіювання, а на звичку, що увійшла в плоть і кров. Те ж стосується і решти одягу, починаючи від нижньої білизни та шкарпеток і закінчуючи кепкою. До речі кажучи, з нею буде найважче. Я й сам її терпіти не можу. З їжею у вас теж буде клопіт. Росіяни споживають багато хліба. Привчайте до цього і ваших вихованців. Українці люблять борщ, а росіяни — щі. Коротше: ваш обов'язок полягає в тому, щоб людина, яку ми посилаємо в Росію, не там при звичаювалась до місцевих умов, а тут, у школі.

— А чи не здається вам, що ця робота не по мені?

— Ви, очевидно, недооцінюєте її значення. Як швидко забувається сумний досвід минулої війни! Не могли ж ви не знати про скандальний провал усієї нашої агентурної сітки в перші ж дні вторгнення військ райху в Росію?

— Ще б пак! Ну й покепкували з нас в усьому світі, коли дізналися, що червоні всю нашу агентуру давно тримали на довгому поводку! — не втримався від дошкульної репліки Фред. — Тільки ми поткнулися — хлоп! — і добре засекреченої сітки, як у нас вважали, немов не бувало! Адже так? Я знаю про ці подробиці з третіх уст, тому, може, перебільшую...

— На жаль, ні, — скривився Нунке. — У перші ж дні війни нам поспіхом довелося закидати нових агентів, і якраз цей поспіх спричинився до нового провалу. В одного гудзика на міліцейському мундирі було пришито не ті, другий не звук ходити в чоботях, третій їв не по-їхньому. І викривали наших агентів не контррозвідники навіть, а саме населення...

— У перші дні війни я був ще в Одесі і добре пам'ятаю, як одесити волокли вулицями міста кожного підозрілого.

— От бачите! Загалом, під час війни наша розвідка зазнала колосальних втрат. Але в воєнний час ми змушені були відмовитись від запроваджуваних Гімmlером і Канарісом методів розвідки. Вони намагалися замінити добре натренованого розвідника-одинака масовістю агентури і надто широко розгорнулись. За три роки перед війною ми заслали до Англії аж чотирнадцять тисяч своїх агентів. Чотирнадцять тисяч! Ясна річ, що така навала нових офіціанток, покоївок, перукарів не могла лишитися непоміченою.

— Покійний Бертгольд мені говорив, ніби до Голландії було заслано ще більше — щось близько двадцяти тисяч...

— Покійний? Ви сказали «покійний Бертгольд»... Ви в цьому певні? — зацікавився Нунке.

Фред навіть не помітив, як це кляте слово «покійний» вихопилося з його уст, і тепер внутрішньо весь похолов. Зі стенографічною точністю відновилася в мозкові розмова з Кронне в Австрії, своє твердження, ніби Бертгольд рушив кудись на північ Італії, а дальші його сліди загуби-

лися... От ще одна помилка, та дрібничка, про яку щойно говорив Нунке, і на якій він, Фред, може спійматися.

— Як це не сумно, але я поступово призвичаїв себе до такої думки. Усі мої спроби відшукати його в Італії, як я вже вам колись казав, були марні. Жодного сліду, натяку на слід! Припущення, що йому пощастило непомітно прослизнути до своїх, у Швейцарію, на жаль, теж довелося відкинути. Як би не склалися обставини, а він зумів би подати про себе знак. З табору військовополонених, опинись він там, і поготів. Я добре знаю Бертгольда, більш, ніж хто інший, нас зв'язували не лише служба, а й родинні взаємини. Лишається припустити одне — найгірше...

Як важко було надати звучанню цих слів той відтінок стриманого жалю, з яким повіряє свої скорботи чоловік чоловікові!

І Нунке, з усього було видно, повірив у щирість сказаного.

— Не треба втрачати надії, — спробував він заспокоїти свого співрозмовника. — Майте на увазі, що багато з керівних працівників нашої розвідки своєчасно втекли і тепер перебувають у найдальших від Німеччини куточках світу, звичайно під чужими прізвищами. Я вже зв'язався з декотрими і можу їх запитати про Бертгольда. Опинившись десь далеко на чужині, не так-то легко відразу подати про себе звістку. Запевняю вас!

— Буду безмірно вам вдячний. Даруйте, що затримав вас своїми особистими справами.

— У наших інтересах теж відшукати такого цінного і досвідченого працівника. Але повернемося до теми нашої розмови. Так, помилки багато чого навчили нас, багато проти чого застерігають. Цікаву річ розповів мені Воронов з практики роботи російської розвідки під час Першої світової війни. Перед самим її початком командуючий одеським військовим округом, під виглядом точильників, закинув у Галичину п'ять своїх офіцерів-розвідників. Ті

вільно ходили, точили ножі та ножиці і, зібравши всі дані про шляхи, мости, укріплені пункти, цілісінькими повернулись додому. Тоді командуючий київським військовим округом, мабуть, з почуття заздрощів, вирішив, як кажуть росіяни, переплюнути свого одеського колегу і надіслав до тієї ж Галичини аж сто вісімдесят точильників. Уявляєте картину, коли під вашими вікнами день у день горляють: «Точити ножі, ножиці!»? Австро-угорська розвідка була не дуже повороткою, але й вона збагнула, в чому річ. Усі «точильники» опинились незабаром за ґратами. Кількістю в нашій справі бою не виграєш. Потрібен кваліфікований одинак. Бездоганно підготовлений. Щоб нічим не відрізнятись від маси населення тієї країни, куди його закинуть.

— Досі в школі не було вихователя російського відділу?

— Був, навіть зараз є, але...

— Хто?

— Генерал Воронов. Один з найобдарованіших працівників царської контррозвідки, він, природно, дуже добре знав свою країну, її порядки. Підкреслюю: знав, а не знає. Бо про нову Росію у нього уявлення досить туманне. Емігрувавши, він ніколи туди не повертався. І це призвело до прикрого провалу. Закинули ми до однієї з південних областей України нового резидента. Найздібнішим учнем був. Чудово вивчав мову, звичаї. Під виглядом жебрака він мав пробратися до Полтави, де йому були забезпечені явки. Я сам оглядав його перед польотом, ознайомившись перед цим з усіма зразками російського живопису, де фігурують старці. Все як слід, хоч із самого картину малюй! Воронов навіть розчулився, так йому нагадав його підопічний типову для Росії постать. І по дорозі до Полтави — провал! Виявилось, Воронов не врахував найголовнішого: у Радянському Союзі жебракування ліквідовано і заборонено. Ви розумієте тепер, чому ми мусимо усунути Воронова?

— Мені не хотілося б ображати старого...
— О, генерал сам на це погодився. Тепер він викладає тиме маскуванню.

— Дозвольте кілька запитань?

— Прошу!

— Під час перебування в Росії я переконався, що зміни не лише в економіці, а й у побуті відбуваються дуже швидко. Як же їх вивчає вихователь вашого російського відділу?

— Ми одержуємо велику кількість журналів і газет, причому не тільки центральних. Коли нас цікавить певний район, ми різними шляхами здобуваємо районну газету, іноді навіть багатотиражки заводів або фабрик. Росіяни за натурою народ відвертий, і це проривається, як не дбають вони про пильність.

— А може, це не відвертість, а певність своєї сили? Мовляв, нам нічого боятися, що ви дізнаєтесь про деякі наші дрібні таємниці? Не забувайте, що ми відчули їхню силу і гнів на власній шкурі.

— Прийде час, і ми поквітаємось!

— Ви справді вірите в таку можливість, гер Нунке?

— Авжеж. Передумови для цього починають вимальовуватися. Зважте, тільки-но скінчилась війна, а дружба між вчорашніми союзниками починає тріщати по всіх швах. Тане, наче сніг на сонці. Я бачився з Борманом, коли він, втікши з Німеччини, на кілька днів зупинився в Іспанії. Борман теж дотримується моєї думки. Протягом цілого вечора тільки й розмовляв зі мною про неминучість третьої світової війни... О, цього разу Німеччина не лишиться самотньою!

— У Другій світовій війні вона теж не була самотньою. Майже вся Європа...

— У третій проти Росії стануть Німеччина і весь світ! Тільки б дожити нам з вами до цих часів, Фреде! А справді, кепське я обрав для вас ім'я! В інтимній розмові навіть язик не повертається. Проте будемо додержуватися заліз-

ного правила. Я — Нунке, ви Фред. Поки що... Будуть ще якісь запитання?

— Одне.

— Я вас слухаю.

— Чи не вважаєте ви доцільним, щоб вихователь час від часу особисто відвідував Росію? Боюсь, самих газет і журналів замало для докладного вивчення обстановки. Я гадаю, що для справжньої всебічної обізнаності...

— Навряд чи ви самі наважитесь ризикувати, згадавши про заочний присуд лейтенантові Комарову. Так, здається, вимовляється прізвище, під яким вас знають в частині, де ви служили?

— Вимова у вас бездоганна. Але чому вам спало на думку моє прізвище?

— За асоціацією... Я подумав, що вас так само легко можуть пізнати в Росії, як пізнали в Австрії.

— Це мене самого примушує замислитись... Я не з похливих, але свідомо наражатися на небезпеку, та ще після війни, з якої вийшов цілим і неушкодженим... бр-р! — щось не хочеться. Вирок про страту — поганий супутник у дорозі. То, може, ви б підшукали собі якусь іншу кандидатуру на посаду вихователя? Як-не-як, а лінію фронту я перейшов на початку війни, а після того не був у Росії. Сама війна і руйнація, безсумнівно, так усе змінили, що я гірше за Воронова можу вскочити в халепу. А питатимуть з мене! І вам однаково доведеться шукати когось іншого...

— Не кваптеся з відмовою...

— Я хотів би, щоб ви мене правильно зрозуміли. Відмовляюсь я не через небажання працювати. Просто вважаю себе мало підготованим для такої відповідальної роботи. А умови, що склалися, позбавляють мене змоги вивчити справу глибше.

— Я знаю ваші ділові якості, Фреде. Вашу наполегливість, ініціативу. У процесі роботи щось винайдем. Тому то я так і обстоював вашу кандидатуру. Повірте, що й тут мені довелося подолати деякі труднощі.

- Навіть так?
- Не я один керую школою. Є й інші. І не всі вони ставились з такою довірою до вас, як я.
- Підстави?
- Те, що з Північної Італії ви подались до югославського кордону. Адже ви туди тікали?
- Так.
- Чому саме?
- Вважав це найпростішим і найбезпечнішим. Там я легко міг видати себе за росіянина.
- Так і я пояснив Шлітсену. Проте він...
- Очі Нунке прикипіли до Фредового обличчя.
- Не довіряє мені?
- Не не довіряє, а не довіряв. Хоча це не те слово. Ми не дістали ніяких відомостей про ваше перебування в Югославії, і це його занепокоїло. Річ природна, і ображатися не слід.
- Я образився не так на нього, як на вас.
- Справді? — Нунке здивовано звів брови. — На мене, людину, яка вас врятувала, привезла сюди, хоче забезпечити цікавою і відповідальною роботою? Ну, знаєте, це вже казна-що!
- Ви ж то мене добре знали! Навіщо ж було так випробовувати мої нерви з цією мадрридською операцією?
- Хотів довести Шлітсену, що він помиляється. Як начальник школи, я міг би, звісно, не погодитись на операцію. Та сумніви Шлітсена зачепили за живе і мене. Як не-як, а ви моя креатура!
- Могли хоча б попередити!
- Навіщо? Знаючи, що документи не такі вже важливі, ви поставилися б до завдання з меншою серйозністю, а це неодмінно позначилося б на результатах. І потім ще одне: мене тішило, що я хоч трохи помщуся за всі неприємності, яких ви мені завдали, симулювавши тяжкохворого. А тепер ми квити. Не хотів вам цього казати, але сьогодні у нас одверта розмова, так що слід покінчити і з цим непорозумінням.

«Хитрує він, посилаючись на Шлітсена, чи справді персона фон Гольдрінга не викликає в нього жодних сумнівів? — думав Фред. — Може, через мою необережність у розмові про Бертгольда він теж тепер насторожиться? Не треба було сьогодні зачіпати і питання про необхідність поїздки в Росію... Втім, надмірна обережність теж буде підозрілою. Нічим не можна відрізнитися від колишнього фон Гольдрінга. Я повинен триматися з тим же апломбом, діяти рішуче, поводитись незалежно. На таких, як Шлітсен, це впливає. А саме його я мушу особливо стерегтися...»

Ніщо не свідчило про занепокоєння Фреда. Вираз його обличчя швидко змінювався, залежно від теми, яка зачіпалася в розмові, поза була невимушена, руки спокійно лежали на підлокітниках фотелю.

— Я бачу, ви все ж замислились над моєю пропозицією, — перервав коротеньку паузу Нунке.

— Ні, мене турбують взаємини зі Шлітсеном. Не дуже приємно, коли тобі не сповна довіряють. Це псує настрій і шкодить роботі.

— О, щодо цього можете не турбуватися! Шлітсена покладено на обидві лопатки! Він навіть сам запропонував вашу кандидатуру для виконання одного досить складного доручення...

— Тепер його доручень я боятимусь як вогню. Не дуже приємно, коли тебе збираються пошити в дурні.

— Боронь боже. Доручення серйозне і зовсім іншого плану.

— У чому ж воно полягатиме?

— Про це вам розповість сам Шлітсен, який відповідає за цю справу. Зараз я його викличу.

Наказавши своєму заступникові зайти в тринадцятий бокс, Нунке з посмішкою кинув:

— А ви не дуже гостинний господар, Фреде! Розмова за чашкою кави була б значно приємнішою.

— Я не вважав, що маю право щось замовляти. Їв, що приносили і коли приносили...

— Знов недогляд Шлітсена. Як викладач, ви маєте таке право.

— Ви говорите так, ніби ми про все вже домовились.

— А хіба ні?

— Хотілося б на дозвіллі зважити всі «за» і «проти»...

День-два я матиму в своєму розпорядженні?

— Значно більше. Виконання нового доручення забере чимало часу, і ви матимете змогу добре все обміркувати.

— Це мене влаштовує. Ваше розпорядження про зміну режиму залишається в силі?

— Так. Але мушу звернути вашу увагу на один суворий закон, неодмінний для всіх, хто б там не був, учні чи викладачі.

— Який саме?

— Той, хто потрапив до нашої школи, виходить звідти або до кінця відданим співробітником, або...

— Не виходить зовсім? — докінчив Фред. — Не дуже оригінально! Наскільки мені відомо, такий закон запроваджений у всіх подібних закладах.

— Вважав своїм обов'язком про це попередити. До речі, хочу сповістити, що колишній ваш напарник Гаррі вже покійник...

— Лишилося запитати одне: чому ви не розповіли про школу ще в Австрії? Я міг втекти з табору, і вам не довелося би...

— Можна було просто викупити вас з табору. Декотрі з тамтешніх керівників на цьому роблять непоганий бізнес. Але мені не хотілося привертати увагу американців до вашої персони. Знавців Росії вони цінують на вагу золота. Це раз. По-друге, я хотів, щоб для всіх ви були покійником. Так для розвідника зручніше.

— А подумали ви, гер Нунке, про те, що я маю наречену, яку люблю і з якою хотів би бодай зустрітись перед новою розлукою? Про те, що Лора може випадково дізнатися про мою «страту» і як тяжко це її вразить? Врешті,

не можу ж я зовсім відмовитись від особистого життя, від дорогих мені людей! Фрау Ельза і Лора лишилися самотніми, на чужині, хто ж, як не я, мусив подбати про їх повернення додому, влаштувати їхні справи? Бертгольд мені б цього ніколи не простив...

— У цьому каюсь. Яюсь випало з голови. Звичайно, родинні обов'язки — то найсвятіші обов'язки. Подумаю, як можна це виправити. Можливо, згодом ми дамо вам змогу...

Поява Шлітсена перервала цю розмову. Ввічливо вклонившись Нунке і ледь хитнувши головою у бік Фреда, він став поруч зі своїм шефом, чекаючи, поки той запросить його сісти.

Дивлячись на обох своїх начальників, Фред ледве стримав посмішку. Надто вже непрезентабельний вигляд мав Шлітсен в порівнянні з Нунке. Один випечений, підтягнутий, в елегантному спортивному костюмі, в бездоганно свіжій сорочці. Другий — присадкуватий, з помітним черевом, на якому занадто вузький піджак щільно напинався і ліз вгору, від чого вилоги стояли сторч. Обличчя Шлітсена, хоч і старанно виголене, теж чомусь здавалося неохайним. Може, через перекошений шрамом рот. Нікому і на думку не спало б, що такий-от працював слідчим у гестапо — звичайний собі бюржер, обважнілий від надмірного вживання пива.

Діставши дозвіл сісти, Шлітсен запитливо глянув на Нунке, а коли той ствердно кивнув, перевів свої безбарвні очі на Фреда.

— Наскільки я зрозумів, гер Нунке вже підготував вас до того, що ми хочемо дати вам одне важливе доручення?

— Так. Але не сказав яке.

— Перш ніж пояснити суть справи, я хотів би зробити одне зауваження. Те, що ми вам доручаємо, не входить у коло ваших безпосередніх нових обов'язків. Таким чином, за вами лишається право вибору: ви можете погодитись виконати завдання чи відмовитись, якщо вважатимете його

для себе надто важким. Для вашої майбутньої кар'єри було б краще, коли б ви погодились.

— Гадаю, треба виходити не з міркувань моєї майбутньої кар'єри, а з успіху чи неуспіху у виконанні завдання, — кинув Фред.

— Мені подобається ваша розважливість у підході до справи, — схвалив Шлітсен з такою бундючною зверхністю, що Фред ледве стримав себе, щоб не відповісти якимсь ущипливим зауваженням.

— Ми довго розмірковували, кому можемо доручити цю місію, і всі прийшли до висновку — ваша кандидатура з усіх поглядів найприйнятніша.

— І ви в тому числі? — неприхована іронія звучала в голосі Фреда.

— Чому вас цікавить саме моя думка? — з притиском на слові «моя» запитав Шлітсен.

— Бо ви вже раз напучували мене в дорогу.

— Я тільки-но похвалив вашу розважливість, а тепер мушу зробити зауваження: накази керівництва школи не підлягають обговоренню.

— Наказ було виконано. Я людина військова і розуміюся на дисципліні, але в порядку розбору проведеної операції маю право висловити свою думку. Так от: шкода, коли фізичні й моральні сили людей витрачаються марно. Зброя розвідника — це його нерви.

— Я пропонував би перейти до суті, — втрутився Нунке.

— Маєте цілковиту рацію, — вклонився Шлітсен. — Почну з дуже короткої передмови, щоб поновити в пам'яті безперечно відомі вам факти. Ви знаєте про політику нашого уряду, спрямовану на фізичне винищення радянських військовополонених. Частина з них — в загальному масштабі, звичайно, незначну, та все-таки вона являла собою якусь боездатну силу — ми дотепно переманили на свій бік і навіть озброїли.

— Армія Власова, — кинув Фред.

— Так, армія генерала Власова. Вона билася на фронтах проти своїх, і досить уперто. Після закінчення війни власовці, як і наші частини, були інтерновані, але за Потсдамською угодою їх мають передати до рук радянських властей. Великого бажання виконати цей параграф угоди колишні союзники Росії не виявляють. Та й ми не хотіли б, щоб це сталося. Адже цих людей можна буде використати.

— Так, про угоду, укладену в Потсдамі, я знаю з газет.

— Радянські місії по репатріації нишпорять тепер по всій Німеччині. Союзники всіляко утруднюють росіянам складання списків тих, хто підлягає поверненню. Та коли вже місії мають такі списки, і американцям, і англійцям доводиться поступатись, хочуть вони того чи не хочуть, інакше може виникнути міжнародний скандал. Проте багатьох власовців союзникам пощастило приховати від радянських місій.

— Гер Шлітсен, ваша коротка передмова переростає в популярну лекцію для нижчих чинів, — гостро перервав свого заступника Нунке.

— Пробачте, я хотів лише...

— Гадаю, Фред уже зрозумів ситуацію.

— Тоді суть: в одному з есесівських таборів в американській зоні переховується група з п'ятдесяти чотирьох колишніх офіцерів власовської армії. Це — люди, які спалили за собою всі мости і добровільно до Росії не повернуться. Американці збиралися вивезти їх до Сполучених Штатів, але тиждень тому одержали від радянської місії категоричну вимогу передати їм з рук у руки всіх п'ятдесят чотирьох. Правда, докладного поіменного списку радянська місія не дала, назвавши лише загальну кількість, і це дозволяє зволікати справу.

— Очевидно, в групі діє радянський агент, який не зміг чи не встиг передати росіянам список. Так принаймні гадають американці, — пояснив Нунке.

— Агента викрито? — запитав Фред.

— Поки що ні. Якщо він і є, то вжито всіх заходів, щоб перервати зв'язок між табором і зовнішнім світом. Навряд, щоб у найближчі дні список міг потрапити до росіян, — відповів Шлітсен. — Тепер конкретно про ваше завдання: ми вас хочемо заслати в цей табір. Американці згодні передати нам групу, якщо ми зможемо непомітно її вивезти.

— Цим і обмежується моє завдання?

— Друге пов'язане з першим: треба будь-що виявити агента, який сповістив росіян, і ліквідувати його. Без цього до основної операції приступати небезпечно.

— Зрозуміло.

— На підготовку маєте три дні. За цей час ознайомтесь з вашою новою біографією-легендою, розробіть зі Шлітсеном і Вороновим план вивезення групи, — наказав Нунке. — Якщо вам пощастить виконати завдання, нове поповнення і становитиме основний кістяк вашого російського відділу.

— Із заступником начальника табору містером Хейендопфом можете говорити прямо і відверто: він наш союзник, — додав Шлітсен.

— Чудесно! Це значно спростить справу! — зрадів Фред.

— Отже, про суть завдання я вас повідомив. Сьогодні ввечері ви вільні, а завтра візьмемось до підготовки. О дев'ятій ранку чекатиму вас у себе.

Поштиво вклонившись Нунке і досить холодно Фреду, Шлітсен вийшов.

— Помітно, що великої приязні до мене гер Шлітсен не відчуває, — посміхнувся Фред.

— З часом взаємини налагодяться. Шлітсен — людина жовчна. Але годі про нього! Працівник він непоганий, однак його незграбний вигляд і перекошений рот мене нестерпно дратують. До того ж манери в нього жажливі. Особливо за столом. Я волію обідати у себе, щоб не зустрічатися з ним у їдальні. До речі, віднині ви теж можете нею користуватися. Взагалі, вам слід оглянути всю нашу школу. А оскільки

вам потрібний буде чичероне, попрошу зайти до вас Воронова або когось з інших викладачів.

— Буду дуже вдячний.

— Я надішлю вам правила нашого внутрішнього розпорядку — рекомендую добре їх простудіювати... До від'їзду вам треба буде познайомитись і з патронесою нашої школи — Агнесою Менендос.

— Це обов'язково?

— Як патронеса, вона має знати весь персонал школи. Кожна нова людина повинна з'явитися до неї з офіціальним візитом. Ми вважаємо це своєрідною посвятою в «лицарі благородного духу».

— Якщо існує така традиція, не буду її порушувати.

— Завтра чи позавтра ввечері я вас відрекомендую. Вона живе тут-таки, в особняку.

Коли Нунке пішов, Фред знесилено впав у фотель, потім схопився і забігав по кімнаті, не в силі подолати збудження.

Він їде до Західної Німеччини! А до Східної, окупованої радянськими військами, — рукою подати.

Було від чого втратити спокій.

ЧАСТИНА ДРУГА

Розділ перший ОБМАНУТА І ОДИНОКА

— На сьогодні годі, ясонько, вже досить...

Ірене встромила голку в цупкий єдваб, провела кінчиками пальців по опуклому вишиваному малюнку і невдоволено похитала головою.

— Від цього блакитного кольору аж холодно. Він нагадує небо взимку. І квіти якісь неживі. Ніби їх виліпили з воску.

У звернених на матір великих очах дівчинки світився справжній відчай.

— Ну й дурненька. Так вболівати через гаптований клапоть!

— Як ти можеш, мамо! Це ж покров! Моя обітниця, молитва Мадонні. Кожен стібок — маленька літерка, з яких складаються слова молитви. Я тягну шовкову ниточку і промовляю в думці ці слова. І так гарно слово до слова ліпиться. А ось тут...

Сонце, що хилилося до обрїю, золотаво-рожевим промінням освітлювало куточок кімнати, де стояла коляска Ірене. У цьому примхливому світлі збуджене обличчя дівчинки втратило свою прозору білість. Здавалося, що його підсвітили зсередини і воно теж випромінює мерехтливе рожеве сяйво. Його відблиск забарвлює живим теплом великі карі очі. Від матері Ірене успадкувала тільки брови і губи, правда, в доньки вони окреслені значно м'якше. І все ж вони контрастували з пастельним, лагідним обличчям дівчинки, натякаючи на приховану силу, що таїть ся в якихось ще не займаних глибинах природи Ірене.

Милуючись голівкою доньки, Агнеса намагалася забути про її скалічене тіло. Якою б красунею вона могла зрости! Цей автомобіль, цей тричі проклятий день!

— Чому ти на мене так дивишся, мамо? — занепокоїлась Ірене.

— Просто замислилась. Подумала, що ти сьогодні засиділась за вишиванням, і тепер тобі слід прогулятися.

— Ти побудеш зі мною в садку? — зраділа дівчинка.

— Ні, цього разу тебе супроводитиме Пепіта. Мені треба поклопотатись по господарству, у нас завтра — гості.

Ірене розчаровано зітхнула.

— Знову цей гидкий Нунке!

— Ірене!

— Знаю, знаю, що ти зараз скажеш! Що він багато для нас зробив, що він розумний, що...

— Я хотіла б, щоб ти справді це зрозуміла.

— Та як же я можу, коли знаю, що він лихий! Звелів Хуану вивести Росінанта, підняв пістоля і... — на очі дівчинки набігли сльози. — А потім ще на Хуана звалив, що він не догледів.

— Ти ж обіцяла мені! Скільки можна побиватись! Хочеш, куплю тобі іншого коня? Або маленького гарненького мула?

— Не треба мені іншого! Не хочу мула!

— Боже, як ти мене змучила! — Ці слова вихопились з уст Агнеси, наче зойк, й Ірене враз притихла.

— Я буду хорошою-хорошою, тільки не кажи так! Хочеш, ліки вип'ю? І поклич Пепіту. Я гулятиму з нею довго-довго і зовсім не сумуватиму за тобою.

Ірене притулилася щочою до матеріної руки — мовчазне прохання, щоб її пробачили. За довгі безсонні ночі, проведені біля доньчиного ліжка, Агнеса збагнула науку цієї безмовної розмови так досконало, що наперед вгадує всі бажання Ірене, знає, коли їй гіршає, а коли — кращає.

Сьогодні Ірене її непокоїть. Не дала зробити масаж, відмовилась від прогулянки, засіла за вишивання. І так

квапиться, наче її щось підганяє. Агнеса здогадується, що саме: віра в чудо, якою і сама вона жила багато років.

Виряджаючи доньку на прогулянку, молода жінка знов і знов перебирала в пам'яті всі події свого життя після автомобільної катастрофи. Власне, й не події, а те надлюдське напруження, яке її в той час тримало.

Тоді Агнеса теж вірила в чудо. Адже найсвітліша Мадонна теж була матір'ю! Не могла ж вона, велика Богоматір, не зглянутись на неї, матір земну! Жодної меси не пропускала Агнеса, навіть удома обладнала капличку. Тут вона могла лишатися сам на сам з Мадонною, тут могла промовляти до неї своїми словами. Відклавши вбік молитовник, можна було по-жіночому, довірливо розповісти, що в її крихітки знов болить спинка, а на ніжки, такі гарненькі, вона й досі не спинається. Можна було нагадати Мадонні, що й вона колись тримала маленьке дитя на руках і знає, яке то солодке щастя. Усе своє безмежне співчуття до матері-страдниці, сина якої розіп'яли, можна було вилити словами молитви, вкладаючи в них і свій біль, і свою тугу...

Ірене кілька місяців пролежала в гіпсі, і спинка її вирівнялася. Падре Антоніо твердив, що то знак, посланий Агнесі небом. Вона й сама в це повірила. Віднині всі її думки були спрямовані на те, щоб віддячити за милість неба, виблагати для доньки повне зцілення. Саме тоді падре Антоніо й повідав їй про свій намір — почати похід за віру Христову. Молода жінка погано розуміла, чого від неї хочуть. Підписувала якісь листи, що складав падре, уклала якийсь фонд для заснування чи то товариства, чи то школи. Її уяву полонила сама назва — «лицарі благородного духу», і Агнеса охоче на все приставала. А потім з'явився Нунке...

Провівши рукою по чолу, Агнеса намагалась відігнати думки про дальші події. У кімнаті, здалося, зависла нестерпна задуха, і Агнеса прочинила всі вікна... Вирватися звідси хоч на годину! Забути про все, спочити від усього...

Як стій, накинувши на голову лише шарф, Агнеса побігла до конюшні.

— Хуан, осідлай Раміро!

Вороний кінь, зачувши голос господині, запрядав вухами, почав дрібно-дрібно перебирати передніми ногами. У передчутті швидкого бігу вже тремтів під лискучою шкірою кожен його м'яз.

Встромивши ногу в стремено, Агнеса сама, без допомоги Хуана, скочила в сідло.

— Е-гей! — гукнула вона, ворухнувши уздечкою.

Мов підхоплений вітром, кінь зірвався з місця. І він, і вершниця немов злилися в одне ціле. Чутлива тварина, скоряючись ледь помітному порухові руки, що тримала повіддя, то йшла риссю, то бігла галопом, то, розпластавши над землею передні і задні ноги, мчала галопом.

Віддавшись насолоді швидкої їзди, Агнеса на якийсь час забула про свої турботи. Кожною клітинкою тіла вибирала надвечірню прохолоду, терпкі пахощі розімлілих за день чагарників і трав, запах кінського поту, що збуджував невіразні згадки про напівзабуте дитинство.

Отак би летіти й летіти вільним птахом, не вибираючи дороги, навмання, аж поки вистачить сил, аж поки не впадеш на землю в солодкій знеможі, в нестримному бажанні злитися з нею, розчинитися в її материнському лоні, прорости потім на світ бездумним кущиком трави, дикою квіткою.

Усе частіше в останній час Агнеса тікала з дому і, скопивши на Раміро, гасала по кам'янистих схилах, покручених дорогах, випалених сонцем рівнинах.

В одну з таких мандрівок вона мало не наскочила на циганський табір, що розташувався у видолинку. Стримавши коня, вона застигла на краєчку схилу, неспроможна поворухнутися, повернути назад. Непереможна сила вабила її під'їхати, вдихнути дим великого, розпаленого в центрі табору багаття. Щоб побороти це бажання, Агнеса крадькома, може, навіть підсвідомо помацала шрам, на-

завжди викарбуваний на її плечі замашним батогом старого Петра. Ні, ніколи не подарує вона їм тих знущань!

Агнеса вже ворухнула повіддям, коли побачила, що до неї шодуху мчить юрба дітлахів. Босі, напівроздягнені, вони оточили її галасливою зграйкою, випрошуючи гостинців. Молода жінка, мов зачарована, дивилась на замуззані личка, що пашіли рум'янцем, на подряпані, вкриті пилом багатьох доріг, але міцні ніжки, на стрункі й верткі фігурки. Гостра заздрість ножем полоснула її по серцю. Сердито grimнувши, Агнеса смикнула коня і подалася геть, ненавидячи весь світ, ненавидячи циганчат, ніби це вони вкрали здоров'я в її Ірене.

Сьогодні ця зустріч мимоволі спливла в пам'яті Агнеси. Тепер вона пошкодувала, що не кинула циганчатам пригорщі дрібних монет — адже при ній були тоді гроші! — з гіркотою подумала, яке в неї стало лихе і жорстоке серце.

Не таким воно було раніше, ні! Це життя так жорстоко поглумилося з неї. Попихачка Адели і Петра, забавка Карлоса, пішак у руках падре і Нунке! Вони всі її дурили, всі обкрадали, всі вабили фальшивими манками.

На кінчику язика бринить ще одне ім'я, навіть у думках його страшно вимовити, бо це буде богохульством. Але вона її теж ошукала. Найлагідніша. Найласкавіша. Матір усіх знедолених. Мабуть, надто високо на небі ти оселилась, що не почула палких волань, не побачила покладеного до твоїх ніг материнського серця.

Агнесі стає лячно від цих зухвалих думок. Ні, не має вона права нарікати на Мадонну. Боронь боже, вона не хотіла цього! Просто серце її пересохло, як ручай у спеку. Зосталось саме річище без живої води.

Як хочеться поділитись з кимось своїми сумнівами, мати біля себе людину, яка вміла б розряти тугу, дати пораду в скрутну хвилину! На падре Антонію Агнеса більше не покладається — вона давно вже здогадується, що не любов і справедливість хоче принести він заблудлим.

Бо дивно падре розуміє милосердя. Ще коли Агнеса жила в Мадриді, на самому початку заснування школи, їй якось довелося побачити, як з тюрми в тюрму переганяли велику групу заарештованих. Пепіта, що супроводжувала Агнесу, скрикнула: серед арештантів вона побачила свого небожа і кількох односельців. Агнеса як могла заспокоїла стареньку, пообіцявши, що про них поклопочеться падре Антоніо. Адже односельці Пепіти були добрими католиками! Та падре до Агнесиноного прохання поставився з незрозумілою ворожістю. «Це такі, як вони, скалічили вашу доньку, — вигукнув він сердито. — Це вони, наче плевели, засмічують ниву Господню!» Як не благала Пепіта, як не плакала, а падре і пальцем не поворухнув для полегшення долі нещасних.

Зклопотана своєю бідюю, Агнеса про цей випадок скоро забула. А от зараз він виринув у пам'яті з такою яскравістю, ніби все відбулося лише вчора. Перед очима постали видублені сонцем і вітрами зморшкуваті обличчя, натруджені руки, згорблені спини. Таких навколо багато... Може, і її, Агнесиних, батьків так само переганяли з тюрми за якусь дрібну провину, а то й зовсім без провини, аж поки вони не сконали десь у дорозі або в темній вогкій кам'яниці?

Вершниця зовсім попускає повіддя, і Раміро скошує на неї вологе, з синім полиском око, не розуміючи, як себе поводити. Йти йому ступою, бігти риссю чи повернути додому і помчати вчвал? Кінь закидає голову і тихенько ірже. Ніби прокинувшись, Агнеса злегка ляскає його по шиї.

— Час додому, Раміро! — каже вона сумно.

Сонце величезною кулею висить над виднокругом. Треба поспішати. Спустившись з крутизни поблизу таверни, Агнеса жене коня по шосе. Сьогодні, як завжди, воно безлюдне. Асфальтований шлях, рівний і гладенький, звивається, як велика гадюка, що головою вже заповзла за браму колишнього монастиря.

Що коїться тепер за його високими мурами? Чому інколи звідти долинають постріли? Ні Нунке, ні падре Антонію, ні Воронов, ні всі ті, хто зрідка буває на самотній віллі, про це ніколи не розмовляють. Її справа підписувати рахунки, на яких вона зовсім не розуміється, час від часу відповідати під диктовку падре на листи, що їх вона, правду кажучи, не завжди й читає. Здебільшого про зміст листа повідомляє той же падре. За щось їй дякують, за щось хвалять, обіцяють всіляку підтримку...

Як важко все це збагнути їй, простій жінці, яку примхлива доля вирвала ще в дитинстві зі звичного оточення тріанців, кидала по світах, аж поки не закинула сюди, в цей богом і людьми забутий закуток.

Розділ другий ДУМБРАЙТ ІНСПЕКТУЄ

Після розмови зі Шлітсеном ранком наступного дня Фредові принесли друковану на машинці «легенду» — біографію людини, яку він має на час відрядження уособлювати. Фред глянув на першу сторінку: «Сомов Гнат Васильович». Перегорнув останню: на ній стояла цифра «182». Отже, сто вісімдесят дві сторінки тексту доведеться вивчати напам'ять, щоб знати найменші подробиці життя якогось Сомова. Хто ж він за один? Лейтенант 119-го гренадерського полку... фольксдойч...

Поки досить! З читанням можна почекати. Фред жбурнув папку з легендою, щоб бодай на короткий час не муляла вона очей.

Як усе остогидло! Григорій Гончаренко став Комаровим, потім Генріхом фон Гольдрінгом, тепер — ненависним Фредом Шульцем, який теж має перевтілитися ще й на якогось Гната Сомова. І це менш ніж за двадцятип'ятирічне життя! Чому саме йому судилася така доля?

Уже на першому курсі інституту іноземних мов йому пророкували майбутнє поліглота, і він мріяв про серйозну наукову роботу. Його зброєю мало стати слово: найпрекрасніший дар природи, що разом з працею підняло людину над твариною. Здавалося б, наймирніша з професій! І ось саме лінгвістичні нахили спричинились до того, що його доля різко змінилася. Замість товстих фоліантів старовинних рукописів він повинен вивчати тепер біографію Гната Сомова!

І вивчити треба! Як не крути, а треба! Бо це поки що єдиний шлях, яким можна вибратися з тераріума біля Фігераса, куди він так несподівано потрапив.

Добре, що він пробив мур недовір'я Шлітсена. Цей товстун міг би набагато ускладнити справу, надовго замкнувши його в стінах колишнього монастиря. До речі, треба старанно оглянути всю довколишню територію. Невідомо, як складуться обставини. Може, доведеться тікати саме звідси. Бо під час поїздки...

Куди ж доведеться їхати? Здається, у папці з легендою була якась карта?

Ось вона! Ага, Баварія... Що говорив мені про неї колись Бертгольд? Щось цікаве, інакше б зараз згадка про якусь розмову не спливла в пам'яті. Так, так, он воно що: саме населення Баварії Гітлер мав намір переселити в Україну! Непогане місце фюрер обрав для баварців. От тільки з замашки та вийшла промашка... Ще говорив Бертгольд про якийсь заповідник на баварських землях, котрий буцімто збираються там заснувати, і що в зв'язку з цим будь-яке будівництво тут заборонено. Шкода, не розпитав тоді докладніше...

А може, й не доведеться їхати в Баварію, а пощастить зникнути ще по дорозі? Перевірити, чи не почепили хвоста, і гайнути? Хвоста, мабуть, все-таки почеплять. Коли Нунке цього не зробить, то зробить Шлітсен. Приставить якогось миршавенького агента, щоб супроводив аж до Баварії, а там передав іншому...

Про спосіб, яким він дістанеться до місця призначення, теж не було мови. Може, літаком? Це гірше. Можна було б зникнути ще у Франції, там би знайшлися друзі, які допомогли б.

А поки що треба братися до вивчення легенди...

Півтора дня просидів Фред, вивчаючи біографію Сомова, усі ті подробиці, що роблять кожну легенду вірогідною. Лише склавши іспит самому собі, подзвонив Шлітсену:

— Я готовий.

Заступник Нунке негайно викликав Фреда до себе.

— Вивчили? — суворо запитав він.

— Так.

— Як звали вашу бабуню по матері?

— Ельза.

— Коли ви потрапили до полону?

— Шістнадцятого вересня сорок першого року під Києвом.

— Найулюбленіша страва вашого батька?

— Сластьони...

— Чим відзначався ваш вчитель у сільській школі?

— Був трохи заїкуватий, а коли випивав хоч чарку, запинався так, що його важко було зрозуміти.

— Номер вашого полку, коли служили в Радянській армії?

— Я був в окремому саперному батальйоні.

Дві години тривав цей своєрідний екзамен. Фред відповідав лаконічно і чітко, силкуючись приховати від причепливого Шлітсена свою втому. Нарешті той визнав:

— От тепер я певен, що ви вивчили легенду. Де вона?

Фред простягнув друкований текст і карту.

— Сподіваюсь, ніяких записів ви не робили?

— Я не жовторотий!

— Відповідайте чітко й ясно: записів не робили?

— Ні, такі «ази» мені відомі — розвідник не має права щось занотовувати.

— Гарзд, здається, все. Ходімо на веранду!

Прочинивши двері, Шлітсен акуратно взяв їх на защіпки і підійшов до круглого столика. Під великою серветкою стояло два прибори і пляшка вина.

— Вип'єм за ваш, отже і наш, успіх! — проголосив він урочисто, піднімаючи бокал. — Пробачте, може, вам не до смаку сухе вино, але я п'ю лише його і лише тоді, коли абсолютно впевнений в успіхові справи.

— Це завуальований комплімент?

— Компліменти говорять панночкам. Розвідникові ж, посилаючи його на виконання завдання, начальник зобов'язаний говорити правду.

— Навіть у тому разі, коли ви не зовсім впевнені, як буде виконане... доручення?

— Тоді б я не підняв цього келиха. Так, так, у нас, старих вовків, що проїли зуби на своїй справі, є чуття. Ви здатні впоратись і впораєтесь з дорученою вам місією. Але хочу вас застерегти: не легковажте. Моя віра в успіх не означає, що завдання легке. Майте на увазі: серед тих, які не хочуть повертатися до Росії, напевне є радянські агенти. Будьте обережні — вони не стануть панькатися з вами...

— Дозвольте запитання?

— Прошу!

— Скільки часу надається мені для виконання завдання?

— Найбільше — місяць.

— А якщо виникнуть непередбачені ускладнення і я не встигну впоратись?

— Мусите впоратись! Заступник начальника табору вам сприятиме.

Несподівано на веранду швидко вийшов Нунке. Привітавшись, він кинув на стіл перед Шлітсеном якусь телеграму. Той здивовано глянув на шефа і пробіг очима текст.

— Що це означає?

Нунке знизав плечима, нічого не відповівши. Гадаючи, що він заважає, Фред попросив дозволу вийти.

— Зачекайте, ви будете потрібні, — спинив його Нунке.

— Якщо гер Шлітсен дозволить, я пройду в кабінет.

— Будь ласка...

У кабінеті Фред розташувався в найдальшому куточку, але двері лишилися прочиненими.

— А чому телеграма з Нікарагуа? — долинув голос Шлітсена.

— Очевидно, шеф переїхав туди... Телеграма сповіщає, що цей Думбрайт позавчора вилетів до Італії. Якщо й далі подорожуватиме літаком — то не сьогодні-завтра має бути тут.

— Гер Нунке, а саме прізвище Думбрайт вам нічого не говорить?

— Дорогий колего! Коли хтось приїздить із спеціальною місією до такої школи, як наша, то це не лікар, не вчитель, не духівник, а птах такого ж польоту, як і ми з вами, тільки рангом вище. А в розвідника може бути стільки прізвищ, скільки волосся на голові.

— Ну що ж, чекати доведеться недовго. Побачимо, що воно за один, цей Думбрайт.

— Я боюся найгіршого, — роздратовано промовив Нунке, — що зміна резиденції шефа означає і зміну вітру. Чи не продав він нас усіх оптом, разом із школою?

— Невже ви гадаєте?..

— Про це потім...

Розмова на веранді урвалася. Нунке з Шлітсеном зайшли до кабінету.

— Фреде! — ще з порога почав Нунке. — Ваш від'їзд відкладаю на день-два. Приїздить якесь начальство, і весь персонал школи має бути в наявності.

Фред мовчки вклонився.

Тим часом Шлітсен, викликавши телефоном таверну, наказав:

— Вілі! До вас прибуде особа на прізвище Думбрайт... Повторюю: Думбрайт. Супроводжуватимете його аж до школи. Усе, про що він розпитуватиме, запам'ятайте, потім доповісте мені.

Думбрайт приїхав навіть раніше, ніж на нього чекали. Того ж дня надвечір до Фреда зайшов Воронов і трохи іронічним тоном сповістив:

— Вітаю вас з прибуттям високого гостя!

— Хто ж він, цей гість, та ще й високий?

— Точно не скажу, але мені здається, що я десь його бачив.

— Не питаю, де й коли, бо здогадуюсь про характер зустрічі.

— Пусте! Справа давно минулих років, інакше я б одразу його пізнав. Де ж, справді, я з ним здибався? Стривайте, стривайте, здається, пригадав... Точно! Ми зустрілися з ним восени 1942 року в Швейцарії, куди я супроводжував князя Гогенлое — він же Паульо — на якісь таємні переговори з одним впливовим американцем, що ховався під прізвищем Балл. Обов'язки одного з секретарів у таємничого посланця дяді Сема виконував цей Думбрайт... А ще кажуть, Воронов постарів, у Воронова склероз... Ні, є ще порох в порохівницях!

— Шкода, що ви часто його підмочуєте, генерале. Це не може не відбиватися на пам'яті.

— Під три чорти пам'ять! А що, коли я й прагну її позбутися? Щоб забути, ким я був і ким став... Та нічого! Ще рік і... — Воронов свиснув, махнувши рукою.

— Не розумію, — запитливо глянув Фред.

— За рік кінчається мій десятирічний контракт. Одержу пенсійну винагороду, поїду до Італії чи Швейцарії... Збудую будиночок в руському стилі, насаджу садок і буду спокійно доживати віку.

— Ворон мріє про власне гніздо і про ідилію в аркадійському стилі?

— Так! Тому-то й доводиться низенько вклонятися навіть тоді, коли хочеться грюкнути кулаком по столу і на весь голос гукнути: «Йолопи!» От і шукаю розради на дні чарки. А тепер цього Думбрайта принесло, бодай він провалився, і Нунке оголосив сухий закон...

— Гість з дороги, мабуть, відпочиває...
— Де там! Тільки прибув, замкнулися з Нунке і Шліт-
сеном і з годину просиділи. А тепер ходять, школу огля-
дають. Не пропускають жодного закутка.

— У вас уже були?

— У мене після всіх — мої ж кімнати в кінці правого
крила. Зайшли б колись увечері! Посиділи б, поговори-
ли... Кортить розпитати, що ви бачили в Росії.

— Сумуєте все-таки за рідною землею?

— Засміяв би, коли б мене раніше про таке спитали.
Обтрусив порох з ніг та тричі перехрестився. А тепер отут
ссе і ссе. І чим ближче до смерті, тим дужче. Ненавиджу,
проклинаю, а тягне...

Двері без стуку прочинилися, і до кімнати, немов гос-
подар, зайшов високий незнайомиць, без піджака, в самій
сорочці з короткими рукавами.

— Містер Думбрайт, на якого ми всі так нетерпляче
чекали, — багатозначно промовив Нунке.

На квадратному обличчі Думбрайта лише примружи-
лись очі. Вони ховалися під густими навислими бровами,
що утворювали майже горизонтальну межу, відокремлю-
ючи верхню частину обличчя. Нижню частину з важким
підборіддям перекреслював широкий рот. Великий порис-
тий ніс звисав грушею.

— Старий наш працівник, вихователь російського відді-
лу, знавець царської розвідки, генерал Ворон і вихователь,
який має його заступити, Фред Шульц, — відрекомендував
Нунке з підкресленою поштивістю до гостя. — Я вам го-
ворив...

Ледь повівши рукою, — мовляв, знаю! — Думбрайт з
відвертою безцеремонністю розглядав шойно відрекомен-
дованих.

— Скільки років? — зненацька запитав він Воронова.

— Сімдесят перший. За рік кінчається контракт.

— Мрієте про спочинок? Рано! Старі дуби міцніші за
молоді. А якщо зважити на ваш досвід...

— Досвід досвідом, а старість старістю...

— Старість?.. Ану дайте руку!

З'єднавши руки в міцному потискові, Воронов і Думбрайт стояли один проти одного нерухомо. Лише по тому, як червоніли їхні обличчя, можна було здогадатись, що кожен з них вкладає в цей потиск усю свою силу. Раптом обоє ще дужче напружилися, обличчя в них почервонішали. У генерала воно стало буряково-червоним, присутні були певні, що він здає. Та сталося несподіване.

— Ой! — приглушено скрикнув Думбрайт і мало не присів від болю.

Очі Воронова ще світилися переможним блиском, але в голосі почулася розгубленість:

— Даруйте, бога ради, даруйте! Мені б слід було попередити, що я оцими руками колись підкови згинав, — виправдувався генерал.

На устах Думбрайта вперше з'явилася посмішка.

— Але ж ви на чверть віку старіші за мене! Чудесно, просто чудесно! О'кей, старий! — Думбрайт поблажливо, як старший молодшого, поляскав Воронова по плечу.

— Спробуємо і з вами? — повернувся Думбрайт до Фреда.

— Боронь боже! Ви мою руку просто розчавите... От партію в бокс... обіцяю протриматися хвилин з десять. Адже ви куди вищої вагової категорії. Проте...

Думбрайт примружився і втупився у Фреда, ніби обмацуючи його очима.

— Статура тонка, але збудована міцно. Розрахунок на спритність, блискавичність нападу і влучність удару. Відчувається натренованість... — кидав він поволі, речення за реченням.

У манері Думбрайта говорити було щось образливе для присутніх. Він ніби зовсім на них не зважав, а просто вголос висловлював свої думки, незаперечність яких підкреслював категоричністю тону, з яким вимовляв кожне слово, однаково, йшлося про речі важливі чи якісь дрібниці.

Трохи спантеличені несподіваною поведінкою гостя, Нунке і Шлітсен Perezирнулися, немов запитуючи один одного, як себе тримати.

— Я бачу, містере Думбрайт, ви кохаєтесь у спорті... — обережно почав Нунке.

— Не те слово! Спорт для нас з вами не мета, а засіб. Зброя. А зброя мусить поцілити влучно. Мені подобається, що ваші хлопці з російського відділу витривалі. Навіть старий... а от молодик... Так, кажете, бокс? А якщо навкулачки? Як Тарас Бульба з Остапом?

— Ви знаєте Гоголя? — здивувався Воронов.

— «А повернись-но, синку...» — навіть без акценту промовив Думбрайт, з насмішкливою зверхністю і в той же час хвалькувато поглядаючи на генерала.

— Не сподівався, аж ніяк не сподівався, — розвів руками той. — Звідки, яким побитом?

— Я, містере Ворон, жив у Росії з часів Денікіна і аж до початку минулої війни. Двадцять років! За цей час можна вивчити не тільки мову та літературу, а й... — Думбрайт не став уточнювати, що саме він вивчав у Росії, та для присутніх це й так було зрозумілим.

— Може, на цьому припинимо роботу сьогодні й ви підете відпочинете? — запропонував Нунке. — Даруйте, коли, не знаючи ваших смаків...

— Відпочивати я привчив себе раз на добу — уночі, — спинив його Думбрайт.

— Тоді продовжимо наш огляд?

— Марнування часу! Загальне враження про ваш заклад у мене вже склалося.

— О, так, так... Зайва деталь, звісно, нічого не додасть до загальної картини, схопленої досвідченим оком, — запобігливо погодився Нунке. — Ми, німці, багато втрачаємо через свій нахил до надмірної пунктуальності. Є така межа, за якою чесноти переростають у свою протилежність. На жаль, мушу це закинути своїм співвітчизникам. Заклопотані деталями, вони часом за деревами не бачать

лісу, не здатні швидко узагальнювати. В міру сил я намагаюся позбутися цієї, так би мовити, національної риси, і мені дуже приємно, що ви, містере Думбрайт, не виявляючи причепливості до другорядного, зуміли з першого погляду...

Брови в Думбрайта нетерпляче ворухнулися і знову з'єдналися в пряму лінію.

— Вам слід було б позбавитися ще однієї національної риси: багатослів'я, — в'їдливо кинув він і повернувся обличчям до Воронова і Фреда. — Радий познайомитися з вами, — сказав він з діловитою стриманістю, яка попереджувала, що до попереднього, дещо фамільярного тону бесіди вороття бути не може. — Найперше, прошу всіх сісти, бо розмова у нас не буде короткою.

Після невеличкої паузи, під час якої присутні розташувались хто на фотелях, а хто просто на стільцях, Думбрайт вів далі:

— Містер Нунке не встиг поінформувати вас про ті новини, які я привіз з-за океану. Тому я зроблю це сам.

— Новини краще слухати з перших уст, — спробував втрутитися в розмову Воронов.

Думбрайт сердито позирнув у бік старого, і той одразу знітився.

— Ваша школа не є іспанською чи німецькою, — чітко промовив заокеанський гість, підкреслюючи кожне слово. — Прошу поставитись до цього не як до констатації факту, а як до вихідного положення, з якого впливатиме все, що я говоритиму далі. Повторюю, школа позбавлена будь-яких національних ознак... Це чудесно! Саме це й потрібно. Ще б пак! Заклад, що утримується на кошти різнонаціональних противників комунізму! Кращої вивіски не вигадаси! Так би мовити, міжнародне угрупування прибічників хрестового походу проти Москви готує свої кадри... Мушу відзначити далекоглядність і винахідливість містера Нунке.

Начальник школи клацнув закаблуками і схилив голову у вдячному поклоні.

— Досі Сполучені Штати, у сонмі тих, хто утримує школу, були репрезентовані окремими жертвувателями. Хай визначними, але окремими особами. Тепер справа дещо змінюється. Гадаю, що віднині основна сума коштів, потрібних для існування й процвітання школи, надходитиме від нас...

Думбрайт не уточнив, від кого саме: від збільшеного кола приватних осіб чи від організації, яку він репрезентує.

— Ви казали, що у вас склалося певне враження про нашу школу. Можна дізнатись, яке саме? — порушив паузу Нунке. Похвалений за далекоглядність і винахідливість, він, очевидно, чекав нових компліментів. Але сподівання його не справдилися: Думбрайт обвів присутніх похмурим поглядом і відрубав:

— Погане! Розумію, слухати це прикро, але погане!

Чисто виголене рум'яне обличчя Нунке помітно зблідло, Шлітсен засовався на стільці, Воронов невиразно хмикнув. Фредові, як новакові в школі, личило поводитися стриманіше, і тому на його обличчі з'явився лише вираз глибокого зацікавлення.

Думбрайт ще раз окинув поглядом усіх чотирьох, ніби намагаючись прочитати їхні думки.

— Хотів би вас попередити: навіть найнеприємніші речі я говорю відверто, не криючись, не завуальовуючи сказаного, не прикриваючись солоденькими словами. Це мій стиль! Коли вже нам судилося працювати разом, то краще давайте зводити один до одного.

— Може, ви обґрунтуєте ваше твердження? — глухо запитав Нунке.

— Вас, містере Нунке, мені рекомендували як одного з найкращих працівників німецької розвідки, так невже ви самі...

— Ви тільки-но говорили, що не вмієте підсолонжувати...

— А я й не збираюся цього робити. Навпаки! Якщо у вас, найкращого чи одного з найкращих розвідників,

школу поставлено ось так... то нам з вами доведеться багато попрацювати, щоб піднести її на рівень сучасних завдань.

— А саме?

— Школа погано технічно обладнана. Навіть дуже погано. Ваші підслуховувачі застарілі і примітивної конструкції, електроапаратура — доби кайзера. У вас немає нічого, що для рядового американського детектива, підкреслюю, звичайного детектива, а не розвідника, було б новинкою.

— Але, містере Думбрайт! Треба ж зважити, що протягом війни школа майже не існувала і лише тепер...

— Ми не аналізуємо причин, а кажемо про наслідки. А вони невтішні: відсталість є відсталість. Що б її не породило. До речі, цей закид я роблю не вам, а вищому керівництву вашої школи. Воно мусило б бодай повідомити вас про всі ті найновіші прилади, якими озброєно тепер наших розвідників. Втім, і це не така вже велика біда. Тепер, коли ми об'єднуємо наші зусилля в боротьбі зі спільним ворогом, нашу школу ми обладнаємо найновішою технікою. Головне не в цьому. Сам напрямок школи не може задовольнити...

— Пробачте, але напрямок... мені здавалось... — забелькотів вкрай розгублений Шлітсен. — Здається, саме в цьому...

— Можливо, я неправильно висловився. Йдеться не про мету, а про методи, які допоможуть її досягти. Ви живете старими уявленнями про розвідку, її завдання. Ви не рухаетесь уперед і не ставите перед собою нових завдань.

— Я і мої колеги ждали б більш конкретних вказівок, містере Думбрайт! — голос Нунке зривався від прихованої образи.

— Тут не місце говорити на цю тему. Про це ми поговоримо сам на сам трохи пізніше і, запевняю вас, дуже докладно. Зараз же я волів би обмежитись кількома зауваженнями, що безпосередньо стосуються присутніх. Так от,

я цілком згодний з вами, містере Нунке, що головний спільний наш ворог, проти якого ми готуємо кадри, — Радянський Союз. Саме тому я й почав розмову в присутності фахівців з російського відділу. А що ми маємо робити сьогодні в Росії, проти Росії? Як на вашу думку, містере Ворон?

— Збирати агентурні дані, розвідувати... — почав було генерал, але Думбрайт, нетерпляче поморщившись, спинив його.

— Ну от, от! Виходить, тільки те, що й до війни? Ні, не лише це! — Ребром долоні він ударив по столу, немов відрубав. — Не лише цим треба займатися. По-перше, щодо суґубо розвідувальної роботи. Тут кількість інформації, що здобувається, повинна перейти в нову, найвищого ступеня якість — цілковиту обізнаність з усім, що робиться по той бік червоного кордону. Ми на цьому зупинимось окремо, іншим разом, бо зараз я хочу говорити про ту нову роботу, яку ми мусимо і будемо вести. Важчу, куди важчу, менш помітну, але сьогодні найбільш потрібну — про ідеологічний наступ на комунізм! Так, так, саме наступ. Розгорнутим фронтом. У всеозброєнні форм, засобів, методів, впливові яких важко буде протистояти, бо вони діятимуть, мов луг, що непомітно роз'їдає речовину.

Квадратне обличчя Думбрайта почервоніло, в очах зникла каламуть, яка, мов тонка плівка, приховувала їх вираз. Тепер вони дивилися гостро — здавалося, що з зіниць ось-ось вистромляться тонкі буравчики.

Фред майже фізично відчув їх дотик і, щоб не виказати свого настрою, швидко опустив повіки. Краєчком ока він помітив, як подалися вперед Нунке і Шлітсен. Ворон, що сидів поруч, гучно перевів подих.

Задоволений враженням, яке справив на присутніх, Думбрайт ледь помітно посміхнувся.

— Я бачу, ви мене зрозуміли, — вів він далі, витримавши маленьку паузу, що мала підкреслити значущість щойно сказаного. — Так, основне тепер, після війни, — дискре-

дитація самої ідеї комунізму. Самої ідеї! Тут треба вдатися до всього: починаючи від філософських систем, поданих як найновіше досягнення ідеалістичної людської думки, і аж до антирадянського анекдота. Збройна боротьба закінчилася, починаємо війну психологічну.

— З Росією? — запитав Воронов.

— З комунізмом, — з притиском відповів Думбрайт. — Зі світовим комунізмом. Бо після війни він виріс саме в світову силу... Над Росією сяє ореол рятівника людства від фашизму. Цей ореол ми повинні зняти, розвіяти. Сподіваюсь, нема потреби доводити, чому саме?

— Але роль Росії у війні... — несміливо озвався Воронов. — Історія...

— Її уроки тим і визначаються, що людство їх швидко забуває, сказав один з мислителів. Не пам'ятаю хто, але сказав дуже влучно. У людства справді коротка пам'ять. І нам це дуже з руки. Ми заплатимо німецьким генералам десятки, сотні тисяч доларів, і вони нам напишуть мемуари з історії Другої світової війни в потрібному для нас аспекті. Доведуть, що не на Сході, а в Африці, Італії на Тихому океані кувалася перемога, апофеозом якої стало відкриття другого фронту.

— А куди подіти той факт, що основні сили німецької армії були прикуті до Східного фронту? — запитав Фред.

— Ми повинні довести протилежне. Мемуари, та ще військових, завжди обмежені подіями на якійсь окремій ділянці. Треба обрати такі події і таких авторів...

— Я міг би порадити кілька кандидатур, — втрутився Нунке.

— Буду дуже вдячний. Тим більше що нас цікавлять саме спогади німецьких генералів і їх трактування подій. За кілька днів я полечу до Західної Німеччини, приготуйте список ваших кандидатур.

— Буде зроблено.

— Щойно сказане, звичайно, не клопіт вашої школи. І коли я згадав про це, то лише для того, щоб ви зрозумі-

ли масштаби наступу, який ми збираємося розпочати проти росіян. А ваша робота стосується безпосередньо Радянського Союзу. Росія лежить зараз у руїнах. На думку наших економістів, потрібно буде п'ятдесят років, щоб росіяни відбудували населені пункти, промисловість, сільське господарство, загалом свою економіку.

— Англійські економісти кажуть про менший строк — тридцять років, — нагадав Шлітсен.

— Тридцять, п'ятдесят... обидва ці строки нас не влаштовують. Треба, щоб росіяни витратили на відбудову вдвічі, втричі більше часу! — стукнув кулаком по столу Думбрайт. — Тут я впритул підходжу до нашого з вами завдання: завадити росіянам повинні ми. Не лише засобами диверсій — це малоефективно; не тільки засобами шкідництва — шкідників швидко викривають; не терористичними актами проти окремих діячів — вони лише згуртовують народ навколо своїх вождів. Серед усіх народностей, що входять до складу Радянського Союзу, стомлених війною і нестатками, треба збудити зневіру в можливість побудови комунізму не лише в найближчий час, а й взагалі. Якими шляхами? Їх багато! Арсенал цієї небезпечної зброї невичерпний. Тут усе залежатиме від нашої з вами винахідливості. Для прикладу, наведу вам лише кілька напрямів діяльності. Ревізія марксизму-ленінізму. Треба взяти на озброєння всі течії новітньої філософії, відфільтрувати їх, відібравши на перший погляд найневинніше, і, прикриваючись щитом матеріалістичної діалектики, яка твердить, що все знаходиться в русі, все змінюється, залежно від середовища і обставин силкуватися просунути ворожі марксистомві ідеї. Могутньою зброєю може стати і дезінформація. Найвизначніші досягнення людської думки в галузі фізики, біології, техніки, інших наук можна подати під соусом ідеалізму і ще якогось «ізму»! Поки розберуться, поки схаменуться, час спливатиме і вода литиметься на наш млин.

— Навряд чи така робота буде посильною для рядового агента, — з сумнівом похитав головою Шлітсен.

— Цю роботу ми доручимо добірним кадрам. З науковців, фахівців своєї справи. Не обов'язково, щоб вони зосереджувались у якомусь центрі, треба, щоб кожен працював у своїй галузі, але ми повинні всіх таких людей мати на прикметі, щоб в разі потреби можна було використати їх ерудицію. У себе на батьківщині ми вже дещо зробили в цьому напрямі. Треба, щоб і тут ви знали, на кого і в чому можете покластись.

— Доведеться поновити деякі зв'язки серед мадридського товариства, — замислено промовив Нунке.

— Неодмінно! Для цього ви матимете спеціальні відрядження... Втім, усе це високі матерії, перейду до прикладів простіших. Людська вдача така, що в скруті людина завжди шукає якоїсь віддушини: один чіпляється за релігію, інший заливає пельку вином, ще котрийсь шукає розради у відчайдушних веселошах. Є такі, що гарячково беруться до праці, вважаючи її за найліпші ліки. Росіянам зараз скрутно, і нам треба, щоб цих, останніх, було найменше. Удова, що втратила на війні чоловіка... молода дівчина, яку зрадив коханий... хлопець, який не знайшов собі відразу місця в житті... — наштотхніть їх на думку, що вони повинні волати до Бога, затягніть їх у секту, коли такої нема, самі її організуйте! Слов'яни люблять поспівати за чаркою горілки? Нагадайте їм, як добре вони варили самогон за часів громадянської війни. П'яному море по коліна, — кажуть росіяни. Утворіть таке море, тоді той п'яний побреде туди, куди нам треба. Росіяни, українці, білоруси схильні до гумору? Допоможемо їм! Озброїмо любителів гострого слівця анекдотами, які б висміювали їхнє сучасне і майбутнє. Влучний анекдот розповсюджується з блискавичною швидкістю, часом навіть людьми, цілком відданими радянській владі. Недарма у росіян існує приказка, що «для красногo слівця не пошкодую і отця». Не посміхайтесь, містере Шлітсен! Вам, німцям, це важко зрозуміти, бо від ваших вітчизняних дотепів завжди тхне казармою. Вони можуть звеселяти хіба що куховарок.

А тим часом анекдот — велика сила. У одного він може вислизнути з голови непомітно, а в іншого лишить у свідомості тонкий намул, що правитиме за своєрідний каталізатор для всього антирадянського.

Фред відчув, як у нього почало сіпати в скронях. Йому здалося, що він захлинається в якомусь липкому смердючому потоці.

«Нічого, останнім посміюся я, — заспокоював він себе. — Хотів би я подивитись на твою пику, коли ти почуєш найліпший з анекдотів: перед ким ти розкриваєш сьогодні свої карти!»

— Ви знаєте, — вів далі Думбрайт, — що надія кожної нації — її молодь. Ми повинні зробити так, щоб більшовиків ця надія одурила. Це найбільш вразливий прошарок населення, до якого найлегше підібрати ключі, бо молоді взагалі властиво захоплюватись. Отруйте її душу зневірою в сенс життя, пробуджуйте інтерес до сексуальних проблем, зваблюйте такими принадами вільного світу, як модні танці, красиві ганчірки, спеціального характеру пластинки, вірші, пісні... Дітям завжди є щось закинути батькам. Скористайтесь з цього і посваріть молодь зі старшим поколінням... Я міг би перелічувати і перелічувати заходи, до яких у кожному випадку можна вдатися, але мета моєї сьогоднішньої розмови — не в цьому. Я прагну довести одне: ми мусимо бути такими винахідливими в засобах психологічної війни з комунізмом, щоб комуністична пропаганда не встигала за нами! Тепер зрозуміло, чому вашу школу я вважаю відсталою? — звертаючись до всіх, закінчив свою промову Думбрайт.

Хвилину якусь панувала мовчанка. Вже знаючи манеру заокеанського інспектора переривати співрозмовника, ніхто не наважувався взяти слово першим.

— Я хотів би почути вашу думку, — нетерпляче промовив Думбрайт.

— Грандіозно! — з перебільшеним захопленням вигукнув Шлітсен. — Масштабність задуму мене особисто про-

сто вразила. Звичайно, ми і раніше дещо робили в цьому напрямку...

— Кустарщина! Тепер я розумію, справжнісінька кустарщина! — покругив головою Воронов.

— Радий, що ви це зрозуміли. Від вас, як від одного з працівників російського відділу, багато залежатиме. Але ваш відділ дуже малий. Його треба поповнити — і чим скоріше.

— Я вже доповідав вам, містере Думбрайт, про те доручення, яке має виконати Шульц, — поспішно нагадав Нунке. — Це дасть змогу...

— Ви маєте на увазі групу колишніх офіцерів з армії Власова? Чудове поповнення! Шульц, це завдання мусите виконати будь-що! Зрозуміло?

— Так точно!

— Коли ви маєте виїхати?

— Післязавтра вранці. До поїздки майже все готове, — відрапортував Шлітсен.

— Не відкладайте й на день. І так ви втратили багато часу. Як добре не заховані власовці, а радянське командування вас може випередити: є підстави гадати, що воно вже заслало туди свого агента. Ви попередили про це містера Шульца?

— Так, гер Шлітсен мене про це проінформував.

— Сподіваюсь, ви розумієте, з якою обережністю треба поставитись до вивезення групи?

— Звичайно!

— Тоді зичу вам успіху. Що ж до боксу, то ми з вами неодмінно позмагаємось. Часу в нас буде вдосталь, бо, повернувшись із Німеччини, я отаборююсь тут надовго. Адже офіційно я консультант компанії «Армстронг», що контролює виробництво і експорт пробкового дерева, а його тут, кажуть, до біса... А зараз — вечеряти! Бо я голодний, як церковний пацюк... Так, здається, кажуть у Росії?

— Бідний мов церковний пацюк, а голодний як собака, — виправив Фред.

— Містере Думбрайт, дозвольте запитання? — несподівано звернувся Воронов.

— Прошу.

— Ви мене не пам'ятаєте? Вам не доводилося мене бачити?

— Де?

— Ну, скажімо, в Швейцарії, восени 1942 року...

— Заждіть, заждіть... Ви були з князем... не будемо уточнювати імені!

— А ви супроводжували дуже поважну особу, що ховалася під прізвищем Балл...

— Ви знали, хто то насправді? Лише «так» чи «ні»! Знов-таки не викриваючи інкогніто.

— Здогадувався.

— О, коли б ті переговори закінчилися успішно, інший вигляд мала б карта світу! — з щирим жалем вихопилося в Думбрайта. — Росіяни зірвали наші плани.

— Ми всі мали дуже туманне уявлення про мету переговорів. Живилися здогадками.

— Ще б пак! Адже йшлося не більше не менше, як про сепаратний мир. Антигітлерівська опозиція прагнула розв'язати собі руки для боротьби на Східному фронті... Шкода, зірвалось!..

Думбрайт у супроводі Нунке і Шлітсена попростував було до дверей, навіть не попрощавшись, та раптом зупинився.

— Забув попередити, містере Шульц! З вами ми зустрінемося до мого наступного повернення ще в Німеччині.

— Пробачте, я не зовсім зрозумів: це буде приватна зустріч чи...

— Можливо, я в чомусь зможу вам допомогти.

— Не знаю, як складуться обставини. Навіть вийти за межі табору мені, мабуть, буде важко.

— Хай це вас не турбує. Я матиму можливість підтримувати з вами зв'язок.

— Буду дуже радий.

«От тобі й нове ускладнення!»

Ні, аж ніяк не радів Фред, дізнавшись про зустріч з Думбрайтом у Німеччині...

Розділ третій У КЛІТЦІ БЕЗ ГРАТ

— Підемо навпростець! — запропонував Нунке і, зішовши з асфальтового шляху, ступив на ледь помітну стежку, що довгою покрученою стрічкою звивалася понад чагарником все вгору і вгору в напрямку двоповерхової самотньої вілли на самому вершечку горба.

Уперше після поїздки до Мадрида Фред вийшов за шкільну браму. Вона зачинилася беззвучно і так щільно, що здалося, ніби схований за нею потаємний світ лишився в якомусь іншому вимірі простору, настільки все навколо було відверто ясним у своїй природній простоті. Непереможне бажання волі охопило Фреда.

«Кинутись зараз убік, і хай куля в спину покладе на цю таку любу землю? Єдина, до краю насичена мить, якої в мене не відберуть, не зможуть відібрати! І що це дасть?.. Ні, не тобі, бо для тебе це, може, й вихід — єдина така мить іноді стає вартою цілого життя... Але що це дасть іншим? Тим людям, братерство з якими ти відчуваєш кожною клітинкою свого тіла? Це ж на їх щастя, на саме їх життя зазіхнув Думбрайт, проти них укладається змова... Може, сама доля привела мене сюди, щоб зашкодити планам цього збіговиська хижаків... Я ще не уявляю собі, що зумію зробити і в який спосіб, але доможуся свого або накладу головою. Що-що, а це зробити я завжди встигну...»

— Чого це ви в такому мінорі, Фреде? — гукнув Воронов, що йшов позаду. — Повірте моєму досвідові, у дамське товариство завжди треба з'являтися з веселою фізіономією. Сумну вони пробачають лише закоханим.

— У дамське товариство? Адже йшлося про саму патронесу. Та й ту, мабуть, дамою не назвеш... Я зустрівався з цим гатунком висохлих вобл, що так люблять спливати на поверхню всіляких благодійних притулків і товариств, щоб покрасуватися бодай так. Але щоб жінка стала патронесою такої школи, як наша, даруйте, такого я ще не чував... З ким же я маю познайомитися ще, крім неї! З якою дамою чи дамами?

Воронов вибухнув голосним сміхом.

— Коли вже ви вдалися до риб'ячої термінології, то наша патронеса більше скидається на прегарну золоту рибку. З таким, знаєте, довгим хвостиком-віялом, що коливається за нею, наче серпанок. Що ж до другої дами... — тон Воронова раптом став серйозним і несподівано теплим, — про другу я вам нічого не скажу... Вона не від світу цього, отже, і змалювати її не зумію.

— Ірене — слабкість генерала, — іронічно кинув Нунке. — Як у всіх його співвітчизників, у нього хворобливий потяг до убогеньких та калічок. У слов'ян це походить з почуття власної неповноцінності як раси, отже, теорія...

— Облиште, Нунке! — гостро перервав його Воронов. — Останнє слово про повноцінні і неповноцінні раси сказала війна. Шкереберть полетіли і ваші теорії, і... Втім, не будемо про це. Є речі, в які краще не заглиблюватись. Таким-от, як я. Як ми з вами... Що ж до Ірене, то просто неблагогородно ставитись до бідолашної хворої дівчинки так, як ставитесь ви. Еге ж, неблагогородно...

— Попросив би вас не ставити знака рівності між нами обома. Сподіваюсь, не треба пояснювати, чому саме? — Спинившись, Нунке повернувся обличчям до Воронова і зміряв його зневажливим поглядом. — Ще просив би зазгадати: для вас я не Нунке, а гер Нунке!

Генерал сердито засопів. Навіть у напівтемряві видно було, як червоніє його обличчя. Ось-ось, здавалося, з його уст зірветься дошкульна відповідь. Та звичка беззастережно підкорятися наказам начальства взяла верх.

— Так точно, гер начальник школи... — буркнув Воронов. — Затямлю...

В останньому слові Фредові вчулася чи то іронія, чи то погроза. Він допитливо глянув на генерала. Але той швидко опустил повіки і нахилив голову, ховаючи вираз свого обличчя не так від Фреда, як від Нунке. Шеф, очевидно, нічого не помітив. Не приховуючи задоволеної посмішки від шойно здобутої перемоги, він повернувся до своїх супутників спиною і знову попростував стежкою. Фредові і Воронову лишилося рушити слідом за ним.

Деякий час ішли мовчки. Нунке ступав широко і легко, хоч стежка ставала все крутішою, а генерал одразу ж пристав. За своєю спиною Фред чув його важке дихання, часом прокльони, коли віття чагарника било по ногах чи з-під ніг сипалися дрібні гострі камінці, якими подзьобано було всю стежку, наче скаллям. Мимоволі Фред притишив ходу, щоб дати старому змогу відсапатись.

— Наш шеф не дуже зважає на ваші роки і мою незвичку ходити такою крутизною. Може, спочинемо?

— Тепер уже не варт.

Справді, хвилин за п'ять стежка круто звертала, вибігаючи на невеличке плато, і вілла, що в міру підйому вгору зникла було з очей, тепер з'явилася так несподівано, ніби виросла з землі. Нунке вже чекав на своїх супутників, стоячи біля живоплоту з високих підстрижених кущів, що оточував садок і будинок.

— Хочу вас попередити, Фреде: Агнеса Менендос — наша натхненниця, але до внутрішніх справ школи не втручається. Тому й у розмові не слід їх чіпати.

— Я сам обізнаний з ними надто мало.

— Це я на майбутнє... Час від часу вам доведеться одвідувати донью Агнесу, як робимо це ми з Вороновим, бо іншого товариства тут немає.

— Коли так заведено... — зітхнув Фред.

— Даремно ви скривилися, — жваво озвався Воронов. — Відвідини «горба», — ми так зємо віллу, — все-таки різ-

номанітять наше життя. Вдень нудьгувати ніколи, та вечорами!.. Іноді така туга напосяде, хоч вовком вий. А у доньї Агнеси завжди знайдеться для вас келих доброго вина, та й співає вона непогано...

— Я жодного разу не чув! — здивувався Нунке.

— При вас вона інша. Вважає, раз ви начальство... — Воронов урвав мову, бо на терасі на них уже чекали.

— Падре Антонію, — відрекомендувався Фредові невисокий худорлявий чоловік у сутані, з низько навислими над очима кострубатими, дуже чорними бровами. Він широко прочинив двері і гостинно запросив: — Заходьте! Ми на вас давно чекаємо!

— Як Ірене? — запитав Воронов.

— Як завжди, — зітхнув падре. — На жаль, доньї Агнесі не вистачає витримки. Вона потурає всім її примхам, і це зле відбивається на лікуванні: схотіла — випила ліки, схотіла — ні. Сьогодні навіть від масажу відмовилась...

Падре Антонію і Воронов розмовляли іспанською мовою, і Фред раптом зняковів. А що як патронеса не знає німецької? Як він з нею тоді порозуміється? За допомогою перекладача? Це нудно і завжди створює напружену, офіційну атмосферу... Мабуть, доведеться привітатися, перемовитися кількома словами, вивченими в Мадриді, а потім весь вечір просидіти мовчки, нудьгуючи.

Його замішання ще збільшилося, коли вони переступили поріг вітальні і Фред почув, що його супутники звертаються до господині по-іспанськи... Посміхнувшись, вона підвелася з фотелю і, повагом зробивши кілька кроків назустріч гостям, зупинилась посеред кімнати.

Усе в цій жінці якимось пасувало одне до одного: струнка і гнучка постать, постава голови, здорова засмагість молодого ще й гарного обличчя.

Поки Нунке і Воронов віталися з Агнесою, Фред встиг її добре розгледіти. Широке спокійне чоло, на якому дугами зводяться чітко окреслені брови. Рівний, тупий на кінчику ніс. Трохи завеликі, але гарного малюнка уста,

яких, певно, ніколи не торкалася губна помада. На підборідді, теж тупому на кінці, м'яка западинка. Такі ж ледь помітні западинки і на щоках, нижче вилиць. Це надає обличчю і закінченості, і виразності. Особливо коли жінка зводить очі, великі й чорні, з синюватими білками.

Прибрана Агнеса досить химерно. На ній золотисто-жовта блузка, що щільно облягає торс, і трохи темнішого кольору широчезна спідниця, прикрашена по низу пишними чорними оборками. Туалет доповнює кілька разків яскраво-червоних коралів. Але і це вбрання до лиця Агнесі. Воно добре відтіняє смуглявість обличчя, колір очей, кучеряве чорне волосся, недбало скручене на потилиці у важкий вузол.

Почувши своє ім'я, Фред зрозумів, що його рекомендують патронесі, і, зробивши два кроки вперед, поштиво вклонився.

Агнеса з посміхом простягнула йому руку і щось привітно сказала. Що саме — Фред не зрозумів. Навмання він промовив вивчене в розмовнику стандартне привітання, потім промимрив кілька слів німецькою мовою. Глянувши одне одному в очі, обоє розсміялися. Фред озирнувся, шукаючи очима Нунке.

— Як бачите, мені з господинею дому доведеться розмовляти на мигах. Якщо ви нам не допоможете...

— Та ви ж знаєте італійську, а донья Агнеса теж! Вона деякий час жила з чоловіком в Італії.

Почувши слово «Італія», Агнеса радо закивала головою.

— Як це добре, гер Шульц! — вигукнула вона вже італійською мовою. — Може, я дещо забула, але загалом...

— Я теж, мабуть, чимало забув. Отже, ми з вами на рівних правах: ви виправлятимете мене, я — вас... Втім, у Мадриді я купив кілька словників і сподіваюсь, що незабаром...

— Боже, як давно я не була в Мадриді! — з сумом вигукнула Агнеса.

— Ви так любите це місто?

— Там я не відчувала так гостро самотності, хоч, правду сказати, друзів у мене було мало. Але коли за стінами твого будинку вирує життя, мимоволі здається, ніби й ти до нього прилучилася... А вам, гер Шульц, Мадрид сподобався?

Фред почав розповідати про свої враження від іспанської столиці. Агнеса то схвально хитала головою, то жваво заперечувала проти якогось твердження, мішаючи іспанські й італійські слова. Схаменувшись, молода жінка весело сміялась, вибачалась, щоб за хвилину знову збитися з італійської мови на іспанську. Це, може, й утруднювало взаєморозуміння, але робило бесіду веселою і невимушеною.

Незабаром до розмови Фреда з господинею прилучився і Воронов. Він лаяв мадридський клімат, а відтак і іспанців, які таке невдале місце обрали для своєї столиці, протиставляв Мадриду Рим, де прожив мало не рік ще замолоду, силкувався втягти в суперечку з Агнесою падре Антоніо і Нунке.

Проте і падре, і начальник школи були заклопотані власними незгодами. Про що йшлося, Фред не розумів, бо сиділи вони в протилежному кутку кімнати і розмовляли півголосом. Та обличчя в обох були невдоволені, в тоні голосу відчувалася неприязнь.

— Шановна патронесо, — вказав очима на них Воронов, — ці двоє знов не помирилися. Недавно ще були друзями, а тепер... Що між ними сталося?

— Просто вони дуже різні. Падре над усе ставить потреби духу. Тому він вважає, що всіма справами в світі повинна вершити наша свята церква. Нунке ж заперечує це. Він каже, ніби тепер заповіді пишуть не апостоли і святі, а воїни... Сеньйоре генерале, хіба ж це може бути? Адже їх написано раз і назавжди. Вони єдині й вічні, як сонце над землею!

— Сонце теж не вічне, люба патронесо! А написане людиною і поготів. Не варт сушити голову над всілякими теологічними тонкощами, і тому я пропоную...

— Тео... логічними? А що ж це означає, сеньйоре генерале? — Обличчя молодій жінки, хвилину тому таке жваве, тепер стало серйозним, очі дивилися запитливо і трохи розгублено.

— Хай це пояснить вам ваш духівник, бо гер Шульц може подумати, що в цьому домі гостей частують лише розмовами. А я ж йому пообіцяв дорогою келих доброго вина. А коли до цього ви додасте і...

— Пане Воронов, прошу вас! — зупинив його Фред.

— Ні, ні, сеньйор генерал має рацію... Я миттю! Даруйте, гер Шульц, ви самі трошки завинили, почавши про Мадрид...

Швидко підвівшись, Агнеса вийшла з кімнати, в коридорі задріботили її каблучки, потім долинуло, як вона гукала:

— Пепіто! Пепіто!

Нахиливши голову набік, Воронов замилувано прислухався до переливів Агнесиноного голосу.

— Природжена співачка! Ви тільки вслухайтесь: чуєте, як співоче виводить кожен склад, наче знімається вгору, а потім спадає вниз округла хвиля... Ось вам і «вобла»! Що тепер скажете?

— Гарна і, здається, дуже мила жінка. Просто не віриться, що вона могла встряти в політику.

— Агнеса і політика? — генерал розсміявся. — Та вона ж така далека від неї, як найдальша зоря від нашої грішної Землі...

— Чим же тоді пояснити її роль в школі?

— Овечка, що, рятуючи свос ягня, вибігла необережно з кошари і потрапила до вовків.

— А якщо з мови Езопа перекласти на звичайну, загальновживану?

— Розкажу колись на самоті. Зараз не час і не місце. — Воронов важко підвівся і пройшовся по кімнаті.

Тепер, коли Агнеса пішла і розмова між нею, Фредом і генералом перервалася, голоси Нунке і падре стали чутнішими.

— А я вам кажу, що честолюбство в сутані — то найстрашніший гатунок честолюбства! — сердито доводив Нунке. — Бо людина світська знаходить розраду в жінках, вині, картах, захоплюється спортом чи полюванням... Зайвину своєї енергії їй є куди спрямувати. Для особи ж духовного сану...

— Нам теж є куди спрямувати свою енергію і сили. На справи милосердя і просвітительства. Їм же нема краю. До того ж згадайте: слідом за завойовниками завжди йшли місіонери. Вони закріплювали здобуте ними. І хіба не природно, не законно, коли вони вимагають своєї частки?

— Частка може бути різна.

— Достатня для того, щоб приумножити славу церкви і її можливості.

— Славу церкви чи славу її служителів?

— А хіба у вас, світських, не успіхи полководців і всього воїнства уславлюють армію?

— Доволі про це! Скажу з чого почав: зараз школа не має можливостей зважити на вашу вимогу.

Нунке підвівся і прочинив двері на веранду. Сонце вже хилилося до обрїю. Його проміння черкалося лише об вершечки дерев, заливало дах і горішній поверх будинку. Із саду повіяло ледь помітною прохолодою, сильніше запахли квіти, випростуючи згорнуті вдень пелюстки.

— Може, спустимось у садок? — запропонував падре. — Наш гість ще не бачив, який чудовий краєвид відкривається з альтанки.

— Ви йдїть, а мене верне від цих краєвидів. — Воронов сїв у солом'яний фотель на веранді. — Вивіску першої-ліпшої корчми в найбруднішому куточку міста проміння би на ці ваші ландшафти. Намозолили вони мені очі за весь мій вік.

Нунке позіхнув.

— Я теж волюю посидіти. До мого серця промовляють лише типово німецькі пейзажі.

Фред і падре спустилися в садок. Він був невеличкий і трохи занедбаний, але всюди було багато квітів, біля дому — культивованих, далі в траві — диких.

— Це єдина розвага нашої маленької хворої, — пояснив падре.

— А що з дівчинкою?

— Навряд щоб вона підвелася, — сумно похитав головою падре, не вдаючись у дальші пояснення.

Взагалі розмова не в'язалася. На запитання Фреда падре Антонію відповідав коротко і неуважно, видно було, що з думки його не йде суперечка з Нунке.

Коли обоє повернулися з прогулянки по саду, на веранді вже нікого не було, а в кімнаті на гостей чекав сервірований до вечері стіл. Біля нього метушилася старенька служниця, розставляючи страви, та повагом походжала Агнеса, щось пересуваючи і переставляючи.

— А чому ви мене не познайомите з нашим гостем? — пролунав збоку нетерплячий дитячий голос.

Лише тепер Фред побачив, що трохи осторонь, у затишному куточку, декорованому в'юнкими хатніми квітами і невеличким екраном, у спеціальній медичній колясці сидить дівчинка. Незважаючи на літній вечір, її світлосіре, прикрашене пишним мереживом платтячко було застебнуте біля самого горла, а ноги щільно огортав картатий барвистий плед, край якого нервово торсали довгі пальчики. Вираз нетерплячого чекання пожавив її бліде, аж прозоре личко, облямоване пухнастим білявим волоссям. Не заплетене в коси, тільки перев'язане стрічками, воно довгими пасмами звисало вздовж грудей. Очі дівчинки, такі ж, як у матері, великі, але світліші, дивились вимогливо, навіть трохи сердито.

— Коли ніхто не здогадався познайомити нас, давайте зробимо це самі, — серйозно запропонував Фред, підходячи до хворої. — Адже вас звать Ірене?

— Угу! Тільки не стискайте мені так дуже руку, як дідусь Воронов, а то я і з вами почну сваритись.

— О, цього я хотів би найменше!
— Чому?
— Бо в мене тут немає друзів.
— Ви гадаєте, що я... що ми... — дівчинка зніяковіла і спідлоба недовіжливо глянула на Фреда.

— Мені хочеться сподіватися на це...

Ірене відкинулася на подушку, на хвилину заплющила очі, а потім обдарувала Фреда вдячним осяйним поглядом.

— Тоді кажіть мені «ти». А я вас зватиму просто Фред.

— З великою охотою...

— Ну-бо... а де ж ваше «ти»?

— Одразу це не так легко, — розсміявся Фред, сідаючи на маленький ослінчик біля дівчини. — Для першого разу скажи мені: ти теж була в Італії?

— Що ви! Ми виїхали звідти, коли я була зовсім маленька...

— Звідки ж ти знаєш мову?

Ірене трохи нахилилася вперед, подавши Фредові знак, щоб він зробив так само.

— Це страшенна таємниця, я про неї нікому не казала... Тільки вам скажу. Ви обіцяєте, що нікому, жодній душі?.. — прошепотіла дівчинка, нахилиючись ще нижче. — Восени я поїду на прощу до Ватикану, он як!

— І ти лише для цього вивчала мову?

— Звичайно! Як же я розмовлятиму з Папою, коли не знатиму італійської! А латинь я не знаю зовсім!

— Ірене, про що ти там шепочешся з Фредом? Я зараз покажу тобі, як від мене критися! — жартівливо grimнув здала Воронов.

— Ось він зараз підійде, і я вас не спитаю про найголовніше! — ще швидше зашепотіла Ірене. — Якщо Папа добре помолиться за мене, як ви гадаєте, я зможу ходити?

Фред обережно поклав руку на пальчики Ірене і відчув, як вони тремтять від хвилювання. Мабуть, тремтіли і губи, бо дівчинка прикусила їх зубами.

— Ну, чого ж ви не відповідаєте? — вимогливо і не-терпляче допитувалась вона, пильно вдивляючись в обличчя свого нового друга, немов хотіла прочитати на ньому його думки.

«Збрехати їй? Підтримати наївну віру у видужання, подароване небом? Адже самонавіяння часом впливає краще за найліпші ліки... Але ж тоді вона покладатиметься тільки на Папу і його молитви, — вагався Фред. — Отже, відібрати в неї ту палку надію, якою вона зараз живе?»

— Я вірю, що поїздка в Італію тобі допоможе, — сказав Фред впевнено. — Тільки знаєш що? Бог подає свою допомогу лише тим, хто сам докладає всіх сил, щоб досягти мети. Сама зваж, як він може потурати недбалим? Один сидить, пальцем не ворухне, щоб досягти свого, тільки волає до неба: зглянься, мовляв, на мене, любий Боже, допоможи! А інший — шукає, бореться, побивається, ладен все зробити і все стерпіти... Кому, на твою думку, найперше треба допомогти?

— Другому!

— От бачиш! Так і з тобою...

Ірене притихла, вражена новим ставленням до небесного милосердя. Уста її щільно стиснулись, і в їх кюточках залягли дві гіркі складочки. Обличчя дівчинки враз ніби постарішало.

— Чого це в нас насупліні брови? — До коляски підійшов Воронов і, як завжди, важко плюхнув в найближчий фотель. — Фреде, ви погано розважаєте вашу даму! І за це вам доведеться сплатити штраф. Ірене, що ми для нього вигидаємо? Стривай, надумав! Давай поставимо живі ша-ради, хоча б на таке речення... Нахили вушко! Гаразд?.. Так от, Фреда ми примусимо зіграти роль Дон Кіхота, я буду Санчо Панса.

— А Нунке хай зобразить Росінанта! — вигукнула Ірене з викликом.

Воронов хмикнув.

— Знаєш, облиш його! Навряд, щоб він погодився нап'ясти на себе шкуру коня, бодай алегоричну.

— Я так хочу! Гер Нунке, йдїть-но сюди! — поклікала Ірене.

Нунке, який знов завів суперечку з падре, невдоволено поморщився.

— Одну хвилинку... — кинув він недбало.

— Ірене, не докучай дорослим! У них пильні справи. — Агнеса підійшла до доньки і приклала долоню до її чола. — У тебе голівка гаряча, тобі треба в ліжку, — стурбовано промовила вона.

— А в мене теж пильна справа! — дівчинка сердито крутнула головою, звільняючись від материної руки. — Я хочу, щоб він зараз підійшов! Падре Антонію, і ви йдїть сюди!

Знизавши плечима, Нунке підійшов до Ірене.

— Ти, як завжди, вередуєш, — сказав він холодно. — Добре виховані дівчатка так себе не поводять.

— Пробачте їй, вона зрання сьогодні нервує, — заступилася за дочку Агнеса.

— Це він мусить просити в мене пробачення!

— Не годиться казати «він» про людину, яка присутня тут-таки, — втрутився падре. — Одинадцятирічній дівчинці слід про це знати.

— А обдурювати годиться? — голос Ірене дзвенів від гніву. — Так вчинити, як він вчинив, годиться?

— Може, ти поясниш, у чому справа? — не приховуючи роздратування, запитав Нунке.

— От тобі й маєш! — розвів руками Воронов. — Йшлося про шаради, а перевернулося...

— Які ще шаради! І при чому тут я? Може, ви поясните, Фреде?

— Гадаю, що тепер уже не варт.

— Варт! Варт! Варт! — Ірене застукала кулачком по підлокїтнику коляски. — У нашій шараді ви повинні зіграти роль коня Росїнанта!

— Що за нісенітниця!

— Тільки хто ж йому пустить кулю в лоба? — Ірене подалася вперед, на блідих її щічках спалахнув рум'янець, очі гарячково блищали.

— Врешті, усе має межі! Донья Агнеса, я просив би вас втрутитися!

— Ірене, благаю тебе, заспокойся! І зараз-таки, цієї миті попроси у гера Нунке пробачення.

— За те, що він застрелив Росінанта? А потім ще одурив, сказав, що його обпоїли?

— А-а, он з якого приводу ця істерика! Так, я застрелив шкапу, яку ти нарекла таким поетичним ім'ям. І вважаю, що зробив правильно.

Очі дівчинки вражено розширились.

— Правильно? — прошепотіла вона. — Та чим же він вам заважав?

— Тим, що з нього не було користі. Старі і кволі — не потрібні на землі, вони лише заважають іншим, — злісно відрубав Нунке, роблячи наголос на слові «кволі».

Фред побачив, як пополотніла Агнеса, навіть уста побіліли. Воронов засопів і стиснув кулаки. Ірене відсахнулася, немов від удару. Падре Антоніо забіг за коляску і схопився за її спинку.

— Я відвезу Ірене в її кімнату, — сказав він глухо, — їй недобре...

Та дівчинка знову випросталася. Тепер вона здавалась навіть спокійнішою.

— Чому ж ви не застрелите і мене? Я ж теж квол! — дзвінко пролунало в кімнаті.

На обличчі Нунке промайнув вираз замішання, та за хвилину він опанував себе.

— Здається, ми зараз говорили про коня, а не про тебе, — зле кинув він, знов наголошуючи на слові «зараз».

Дівчинка якусь мить дивилась на Нунке з кривою, жалісною посмішкою, потім підборіддя її дрібно затремтіло, вона скрикнула і затулила личко руками.

— Мамо, відвези мене звідси... Швидше відвези мене звідси... швидше відвези... — захлинаючись, шепотіла вона.

Відсторонивши падре Антонію, Агнеса схопилась за коляску і покотила. Фред забіг наперед і прочинив двері.

— Може, вам треба чимсь допомогти? — запитав він схвильовано.

Молода жінка на мить спинилась і підняла опущені повіки. Фредові здалося, що на нього глянула сама туга. Мимохіть він схопив Агнесу за руку і міцно стиснув її.

— Мені так прикро, повірте, мені дуже прикро... я так би хотів стати вам у пригоді... І перекажіть завтра Ірене...

Він не докінчив речення, бо коляска покотилася далі.

— Виведіть його, — кинула з-за плеча Агнеса.

Зачинивши двері, Фред повернувся обличчям до присутніх. Усіх їх наче порозкидало бурею по різних кутках кімнати. Воронов стояв біля вікна, вдивляючись у темряву вечірнього неба, падре походжав уздовж стін, завченим рухом пальців перебираючи чотки, Нунке розвалився в фотелі, витягнувши ноги.

«Підійти зараз і дати йому ляпаса?» Ця думка була така спокуслива, що у Фреда навіть засвербіла рука. Тамуючи лють, він підійшов до Нунке.

— Ми зараз у приватній господі, і тому я з вами розмовляю не як підлеглий з начальником, а як офіцер з офіцером! — примруживши очі, сказав Фред. — Ви били лежачого. Більше того — дитину! Це огидно! Запам'ятайте, у моїй присутності таке ніколи не повториться!

— Ви збожеволіли! Ви сьогодні всі збожеволіли! — рвучко схопився з місця Нунке.

Воронов швидко відвернувся від вікна і ступив на кілька кроків уперед. Падре, опустивши чотки, застиг на місці.

— І у моїй теж! — роздільно промовив Воронов. — Те, що ви зробили, гірше за вбивство.

— Генерале Воронов! Ви розумієте, що одного мого слова досить, і ви... — Нунке красномовно піддав у повітрі коліном. — Відповідайте, розумієте ви чи ні?

— Я... я... — постать Воронова під поглядом Нунке враз якось обм'якла. — Можливо, згарячу... Але погодьтесь, що і ви... Е, та що казати! Що можу вдіяти я? Покидьок, стара калоша! — безнадійно махнувши рукою, генерал рушив до дверей.

Розділ четвертий ДВОБІЙ

— Слухайте, Сомов! На якого ж біса вас тоді прислали?

— Мене не питали, хочу я сюди потрапити чи ні. Так само, як, напевне, і вас, сподобається чи не сподобається вам моє товариство.

— Попереджаю: я тут начальник групи! Розумієте? Коли я накажу...

— Плював я на ваші накази!

— Що-о?!

Протопопов схопився так швидко, ніби в його тілі розгорнулася туго скручена пружина, і кулаками, що міцно стискували прямокутнички доміно, сперся на стіл, всією своєю кремезною, присадкуватою постаттю подавшись уперед. Маленькі чорні очі, глибоко посажені під широким опуклим лобом, прикипіли до новака, жовна на шелепах випнулися клубком і перекочувались під шкірою, мов два великих горіхи, що їх Протопопов силкується розгризти, щоб потім зубами вп'ястися в горло супротивника, який так спокійно палить сигарету і, ледь посміхаючись, поглядає на нього.

Три партнери Протопопова з цікавістю дивилися на того, хто завадив їхній грі й тепер так зухвало себе тримає. Та ще з ким? З колишнім заступником начальника розвідки одної з дивізій Власова, що і тут зумів стати за верховоду! Його люта, нестримна в гніві вдача багатьом далася взнаки. Нижче трави, тихше води тепер перед ним навіть

вищі за чином. Куди вже цьому молодикові, колишньому лейтенантові гренадерського полку гітлерівської армії.

— Та знаєш ти...

— Прошу не тикати! Ми з вами разом свиней не пасли!

Сомов кинув своє застереження недбало-спокійно. Він чудесно розумів, що Протопопов припустив помилку, почавши розмову з ним в присутності своїх партнерів і цим поставивши на карту свій авторитет керівника. Отже, й самому треба повестися так, щоб цей авторитет якомога сильніше похитнувся. Від враження, яке він, Сомов, справить зараз на присутніх, багато залежатиме.

Навмисне не дивлячись на Протопопова, Сомов веселим поглядом окинув присутніх. Але краєчком ока він бачив, як той, збліднувши і прикусивши губу, відірвався від стола і повагом, злегка похитуючи тулубом, почав наближатися до нього.

Скрушно похитавши головою і знизавши плечима, Сомов жбурнув у куток свій рюкзак і теж підвівся.

Тепер поміж ними не було стола — вони стояли обличчям до обличчя. Вірніше, Сомов стояв, а Протопопов, так само розхитуючись тулубом і злегка човгаючи ногами, наближався.

Зараз лише якихось п'ять кроків відділяли їх один від одного. Присутні здивовано презирнулись. Чому цей молодик не стає в бойову позицію? Сподівається, що Протопопов жартує? Так очевидно ж для всіх, що він іде у таран!

І справді, зробивши ще два повільних кроки, Протопопов раптом пригнув голову і, мов бик, кинувся вперед.

Усе, що сталося потому, присутні осягнули лише згодом, такою блискавично короткою була ця боротьба і так несподівано для них вона закінчилася. Вони встигли помітити немов розрізнені кадри: постать Сомова раптом відхилену трохи вбік, долоню його руки, що руба падає на шию їхнього начальника нижче потилиці, незграбну постать, розпластану на підлозі.

Протопопов упав мов підкошений, не випустивши й пари з уст. Якусь мить усі чекали продовження бійки. Здавалося, зараз він схопиться і вчепиться в супротивника. Потім моторошна непорушність його тіла злякала. Партнери опустили на навколішки і перевернули Протопопова на спину. Падаючи, він розбив носа, і тепер з нього юшила кров, заливаючи обличчя.

— Лікаря! — гукнув хтось.

— Не варт, — спокійно припалюючи сигарету, спинив Сомов. — Від такого удару не вмирають. Хлюпніть на нього води, за п'ять хвилин очунає...

Справді, за кілька хвилин Протопопов розплющив очі і очманілим поглядом обвів присутніх. Побачивши Сомова, він рвонувся, щоб підвестися, але руки відразу ж зігнулися в ліктях, голова відкинулася назад і глухо стукнулася об мокру підлогу.

— Покладіть його на канапу і підмостіть щось під голову! — спокійно кинув Сомов, і недавні партнери Протопопова мовчки скорилися владним ноткам, що прозвучали в його голосі.

Пройшовши до стола, Сомов, нібито ненароком, опустився на стілець, на якому перед сутичкою сидів начальник групи.

— Та ви, виявляється, майстер битися! — не приховуючи свого захоплення, прошепотів білявий молодик з погонами старшого лейтенанта на досить-таки пошарпаному мундирі.

— Доводилося! — недбало пробурмотів Сомов.

Протопопов знову розплющив очі і часто-часто закліпав повіками, немов силкувався розірвати тонку плівку, що заважала йому бачити. Та ось його погляд знову зупинився на Сомову, невідривний, сповнений непримиренної ненависті. Побачивши, що Протопопов сідає, присутні затамували подих. Не може такого бути, щоб Протопопов змирився з поразкою, не спробував негайно розрахуватися! Даремно Сомов так байдуже пересуває кісточки доміно, викладаючи з них якийсь складний узор.

Та, на загальний подив, Протопопов не квапився по-квитатися.

— Пішли до мене! — несподівано наказав він двом з своєї групи, майорові і капітанові.

Усі троє вийшли.

Молоденький лейтенант ближче присунувся до Сомова. Йому не терпілося вдовольнити свою цікавість, ближче познайомитись з цим новачком, який тримає себе так незалежно, ні, просто зухвало.

— Здорово все-таки у вас вийшла оця штука! — він рубанув долонею в повітрі. — Тільки тепер стережіться — такого наш Протопопов не подарує. Він і батька рідного рішить, якщо той поперек дороги йому стає.

— А я не з лякливих.

— Ще б пак! Дати йому такого відкоша! Тільки от не збагну: ви навмисне його дратували чи справді хочете повернутися до Росії?

— А може, спочатку познайомимось?

— Охоче! Домантович, Михайло Данилович.

Сомов назвав себе.

— Так вас цікавить, чи справді я вирішив повернутись? Обов'язково!

— Ну й ну! Та це ж однаково що самому полізти в зашморг. Простіше зробити це тут. Менше клопоту і ментальний ефект.

— А я ще збираюся пожити.

— Не збагну, слово честі, не збагну! Ніякісінької логіки! Хочете пожити, а свідомо наражаєтесь на небезпеку. Чому?

— Там у мене дружина, батьки, а тут — нікого.

— Та ви ж їм передсмертного поцілунка не встигнете передати! Вас же першого дня, як ви до Росії потрапите, розстріляють! Служба в німецькій армії — ви з цим додому хочете поткнутись?

— Але це була служба з примусу. Мене, напівросіянина, напівнімця, гітлерівці майже силоміць взяли з та-

бору військовополонених, щоб нап'ясти мундир солдата німецької армії. І воював я переважно на Західному фронті..

— Ви гадаєте, вам повірять? Не повірять, а перевіряти не стануть. Коли вже своїх людей, що повернулися з полону, засилають у дальні табори... — Домантович безнадійно махнув рукою і по хвилі мовчання додав: — Е, та що говорити, для нас з вами вороття нема!

— А я зважую на психологічний момент, — заперечив Сомов. — Перемога породжує у переможця почуття великодушності. Особливо в перші часи після її здобуття. Ілюзій, що мене зустрінуть, розкривши обійми, я не планую. Я завинив, і, звісно, мене покарають. Можливо, позбавлять волі на кілька років. Я навіть певен, що так буде. Але все-таки це краще, ніж повіритися на чужині все життя.

— Чому повіритися? Наш табір відвідували представники благодійних і всіляких інших товариств. Вони обіцяють допомогу, роботу...

— Свята наївність!

— То ви надто великий оптиміст, то заповзятий скептик...

— Одною міркою можна міряти тільки однакові речі. А тут... Мені довелося побувати в Парижі, і я бачив емігрантів, що чкурнули з Росії на початку революції. Їм так само, як тепер нам, тоді обіцяли і підтримку, і притулок. А чим скінчилося? Колишні графині миють посуд у ресторанах, великі князі служать лакеями. А це ж «еліта» дореволюційного російського суспільства, принаймні з точки зору правлячих класів тих країн, де вони дістали притулок... Чому ж будуть панькатися з нами? У кращому разі запроторять кудись на плантації чи на якісь копальні, в Африку приміром...

Сказане Сомовим, очевидно, вплинуло на Домантовича. Він втупив очі в папірець, на якому механічно викреслював квадрати і трикутники, і рука його завмерла.

— І чисто всі з вашої групи відмовилися повернутися додому? Чи, може, є такі, що й повернулися б, тільки бо-
ються про це сказати? — Сомов уважно стежив за виразом
обличчя співрозмовника, але той, тріпнувши головою, ні-
би відганяючи сумні думки, знову взявся за свої вправи
з малювання.

— У чужу душу не влізеш... — сказав він після хвилин-
ного мовчання.

— А ви особисто?

— Як то кажуть: рада б душа в рай, так гріхи не пус-
кають.

— І великі гріхи?

— Чималенькі! Адже перед тим, як податись до Власо-
ва, я працював у харківській поліції.

— Он як!

— Ну, ясна річ, доводилося брати участь у всіляких
акціях...

— Може, й каральних?

— Всяко бувало... Ет, та що там згадувати! Краще про
це облишмо. Додому повертатися мені не світить... Ви своє
ліжко в казармі знаєте?

— Ви ж бачили, як обернулась моя розмова з Прото-
повим...

— Бурхливо, що й казати! Мабуть, краще було б три-
мати свої карти при собі, а ви взяли й відразу їх виклали.

— Однаково, рано чи пізно, а ця розмова відбулася б.
Принаймні знатиме: я не з тих, хто дозволяє собою ко-
мандувати.

— Усе це так, а проте... Втім, на цю тему ми ще пого-
воримо. А тепер ходімте, я покажу вам ваше ліжко. Їх тут
багато вільних.

— Чекають на нове поповнення?

— А біс його знає! Нас тут так тримають, що й носа
з казарми не вистромиш. Самі зараз побачите.

Двір казарми, куди вони за кілька хвилин вийшли, ски-
дався на великий кам'яний колодязь. За стіни його прави-

ли чотири однакових п'ятиповерхових будинки, які мали вигляд єдиної архітектурної споруди. Із зовнішнім світом подвір'я сполучалося лише високою брамою, обшитою металевими листами і тепер міцно закритою. Наглухо закритою з боку вулиці була і арка під'їзду, розташованого на північ, якраз напроти брами. У під'їзд виходило кілька дверей, очевидно недавно і наспіх зроблених.

На заасфальтованому подвір'ї не було ані деревця, ані кущика. Лише в центрі ясів клумбами круглий майданчик, над яким, як парасолька, здіймався туго натягнутий тент.

— Місце розваг і відпочинку? — посміхнувшись, запитав Сомов.

— Парильня! — скривився Домантович. — Від казарм пащить, згори пече, сюди вдень і поткнутися не можна, почуваш себе мов карась на сковороді... Он там єдине місце, де можна хоч душею спочити. — Він кивнув головою в бік під'їзду.

— Що ж там таке?

— По-перше і найголовніше — невеличкий бар. А взагалі — цілий побутовий комбінат: крамничка, голярня, чистильник взуття, він же й швець...

— З вас непоганий чичероне.

— А я тут на кшталт квартирмейстера. Усіх новаків супроводжую.

Кімната, до якої Домантович привів Сомова, справляла дивне враження. Велика й довга, вона освітлювалась у двох площинах: через прорубані під самою стелею чотири вузьких вікна у стіні просто входу і два звичайних вікна в стіні ліворуч.

— Щось схоже на модернізований каземат, — пожартував Сомов.

— Там вулиця, — коротко пояснив Домантович, вказавши очима на вікна-бійниці; і вже іншим, діловим тоном запитав: — Ви воліли б ближче до вікна чи з іншого боку?

— Якщо можна, то ближче до вікна, все-таки більше повітря.

— Тоді займайте ось це, перше від входу. Речі можете покласти в тумбочку стола, він цілком у вашому розпорядженні... А тепер спочивайте.

Козирнувши, Домантович вийшов.

Тепер Сомов міг уважніше оглянути свою нову оселю. Два ряди ліжок, що вишикувалися вздовж стін, між ними маленькі однотумбні столики, на кожному по чорнильниці... Білизна і ковдри пристойні... Дотепно, що спинка ліжка в ногах має форму стоячої вішалки для одягу... У глибині кімнати, біля стіни просто дверей круглий стіл, певно, для загального користування. Газети, кілька брошур. І в усіх них, звичайно, йдеться про принади «вільного» світу. А ось розповіді «втікачів зі Сходу». Отже, тут дбають не лише про тіло, а й про духовний поживок. Цікаво. Доведеться все це переглянути... Але насамперед треба дати лад своїм думкам. Вдало чи невдало відбулося його «приземлення» в таборі колишніх власовців?

Той, хто назвав себе Сомовим, причепливо переглянув кожен свій крок, зважив кожен свій вчинок. Здається, все йде гаразд. Навіть краще, ніж можна було сподіватися. Гостра сутичка з Протопоповим, безперечно, відіграє роль лакмусового паперу, який допоможе визначити розподіл сил, а головне, напасти на слід людини, яка прагне повернутися до Радянського Союзу і, може, встановила вже зв'язок з комісією з репатріації. Удвох їм легше буде знешкодити Протопопова, завадити підступним планам Думбрайта, Нунке і тих, хто за ними стоїть.

Заспокоений думкою, що старт взято вдало, Григорій роздягнувся і в самих трусах поклався на ліжку. Лише торкнувшись головою подушки, він відчув, як сильно стомився. Кількагодинний переліт, сорокакілометрова мандрівка автобусом від Мюнхена, сутичка з Протопоповим, нервові напруження, яким супроводжувалося його перетілення в Сомова, — все це давалося взнаки.

Та відпочити йому не довелось. Не встиг він задрімати, як хтось торкнувся його плеча. Біля ліжка стояв вже знайомий майор — один з партнерів Протопопова по грі в доміно.

— Містер Хейендопф запрошує вас до себе.

— Як до нього пройти?

— Мені доручено вас супроводжувати.

Проходячи подвір'ям повз арку під'їзду, Сомов мимохіть торкнувся рукою щоки. Треба поголитись! Як добре, що він не взяв з собою бритви. Про всяк випадок йому потрібно мати привід, щоб вийти зайвий раз з приміщення казарми. Треба буде розпитатись у Домантовича про розпорядок дня, бо цей майор щось неговіркий.

Проте Сомов все-таки спробував викликати його на розмову.

— Давно ваша група перебуває тут? — запитав він.

— Супроводжуючи вас, я виконую службове доручення, але це не означає, що між нами можуть бути якісь стосунки, крім офіційних, — сердито буркнув той. — Просив би це затамити!

— Вас особисто я, здається, нічим не образив... Що ж до Протопопова...

— Попереджаю: мого найближчого друга!

— Тим гірше для вас.

— Щеня! Так розмовляти зі старшим, бойовим офіцером? Та знаєте ви, що мене п'ять разів поранено, що я... що Протопопов... — захилинаючись словами, майор впритул підступив до зухвальця.

«Бойовий офіцер! П'ять разів поранено! За кого ж ти проливав свою кров, мерзотнику!» — хотілося гукнути Григорію, але Сомов холодно сказав:

— А я дістав одинадцять поранень і одержав мало не таку саму кількість нагород. Що ж до бойової дружби, то я не гірше за вас знаю її ціну. Тільки я нікому не дозволю, навіть другові, нав'язувати мені свої погляди і переконання.

Нічого не відповівши, майор зійшов на ганок біля брами, прочинив двері і, пропускаючи Сомова вперед, кинув:

— Кабінет ліворуч.

Кімната, куди секретар пропустив Сомова, менш за все нагадувала службове приміщення, навіть приватний кабінет. Килими і картини на стінах. Сила столиків, тумб і полиць, заставлених посудом, статуетками, старовинними годинниками, просто на підлозі, в кутку, навала книжок в дорогих палітурках... Складалося враження, що за кілька днів у цій кімнаті має відкритися антикварний магазин.

На антиквара скидався і господар кабінету. В самій майці, але в формених брюках американського офіцера, він сидів за старовинним письмовим столом і крізь лупу розглядав якусь дрібну прикрасу.

— Сомов? — чистісінькою німецькою мовою запитав він.

— Так.

— Мені не зовсім подобається ваш зовнішній вигляд. — Хейендопф відклав лупу і зміряв Сомова поглядом з ніг до голови, ніби й справді перевіряючи, чи все на ньому по формі і добре припасовано.

— А мені не подобається ваш вигляд, — спокійно відповів Сомов, знаючи, що йдеться про звичайний обмін паролями.

— Сімдесят...

— І три, — докінчив Сомов.

— О'кей! Влаштовуйтеся хоча б у цьому фотелі і, поки я розберуся з оцією бісовою гамою, попорядкуйте біля отих пляшок самі. Сподіваюсь, знайдете щось до смаку... Тьху! Слово честі, нічого не доберу! Знову, здається, вскочив!.. Як на вашу думку, це справді чогось варте чи, може, з тих копійчаних сувенірів, підроблених під старовину?

Хейендопф простягнув Сомову лупу і майже прозорий прямокутної форми димчато-чорний агат, ніби підсвіче-

ний відкілясь з середини червонистою іскрою. На гладко відполірованій поверхні каменя тонким візерунком проступало різьблення.

Сомов знизав плечима:

— Признатися, я не знавець. Чув лише, що тут у Німеччині, здається в Богемії і Саксонії, існувало дуже багато фабрик, які не тільки шліфували агати, а й штучно їх забарвлювали. Можливо...

— Виходить, вскочив! Бачив же, що старий шкарбун ховає очі! Початок вісімнадцятого сторіччя! Печатка самого великого майстра Ложі — Родоначальниці, Фрідріха II!

— Тут справді вирізьблено щось схоже на масонські знаки: циркуль, косинець, молоток... Цифра 7 чи 3... Різьблення трохи стерлося, а по краю, де вирізьблено девіз, камінець пощерблений. Дивно, щербинки лише вгорі, саме там, де напис, хоч сліди знятої оправки навколо всього каменя. З раритетними речами так не поведуться.

Забравши агат і лупу, Хейендопф щосили жбурнув їх у шухляду. Губи його ображено відкопилилися, шкіра на обличчі взялася рожевими плямами.

— З усім цим мотлохом можна і свого позбутися! — роздратовано вигукнув він, вказуючи очима на речі, що захарашували кімнату, і без переходу, вже зовсім сердито додав: — Передайте вашим, що в першій-ліпшій справі потрібна насамперед точність! Кожного першого і шістнадцятого я маю одержувати винагороду, обумовлену договором. Сьогодні вісімнадцяте...

У двері постукали.

— Ну? — гукнув Хейендопф невдоволено.

Секретар пропустив до кабінету кур'єра з поштою, оградного низенького негра.

Той виклав на стіл кілька газет, купу листів і маленьке повідомлення про грошовий переказ.

— О-о! — зрадів Хейендопф. — Даремно я непокоївся, у всьому винна пошта! Будемо вважати, я нічого не казав, ви нічого не чули. Бо любя тіточка Розі, яка надсилає мені

ці зворушливі вияви своєї прихильності, може й образитись...

— Розі? — здивувався Сомов і, враз збагнувши, в чому річ, розсміявся. — Наскільки мені відомо, вона дама досить пунктуальна.

Кивком голови відпустивши кур'єра, Хейендопф відсунув убік папери, що лежали на столі, і ближче нахилився до Сомова.

— Так чим я можу вам допомогти не в загальному плані, а конкретно? — запитав він по-діловому, коли вони лишилися сам на сам.

— Поки нічим. Треба спочатку обізнатися з людьми і обстановкою.

— Але я не люблю одержувати гроші дурно, — заперечив Хейендопф. — А щодо людей, то я можу дати вам вичерпну характеристику — набрид! Признатися, чим швидше я його позбудуся, тим спокійніше в мене буде на душі. Як-не-як, а я теж ризикую, якщо не головою, то своїм становищем. А ви повелися з першого ж дня якось дивно. Замість завоювати прихильність ватажка, спілкуватися з ним, ви... Ні, я аж ніяк це схвалюю вашої поведінки під час зустрічі з Протопоповим!

— Перш ніж вивезти групу, я мушу викрити радянського агента, який надійно в ній замаскувався. Не забувайте про це! І моя бійка з Протопоповим була першим кроком до цього.

— Виходить, ви її навмисне спровокували?

— Я розраховував лише на сутичку, але обставини мені сприяли. Усе розігралось мов по нотах! Тепер дичина сама вийде на манок, який я для неї являю.

— А ви не боїтеся, що Протопопов вас... того... — Хейендопф зробив красномовний жест рукою, — усуне, так би мовити?

— Це вже ваш клопіт подбати про мою безпеку.

— От цього я не можу гарантувати! Він уже трьох, які тільки мову зняли про можливість повернення, на той світ

відправив... Один помер від якихось кольків, другий, буцімто п'яний, звалився з вікна, ще один сконав від внутрішньої кровотечі...

— Містере Хейендопф, — голос Сомова прозвучав холодно і владно. — Ви заступник коменданта табору, і втручатися у ваші службові функції я не маю права. Але я вправі вимагати, щоб ви всіляко сприяли виконанню покладеної на мене місії. А виконати її можу лише живим. Вам зрозуміло, що укладена з вами умова вважатиметься порушеною, якщо зі мною щось станеться? Самі ці перекази від тіточки Розі досить красномовні документи, щоб вас скомпрометувати.

Хейендопф зблід, в очах його промайнув переляк.

— Я, звісно, живу всіх заходів, але... не можу ж я всього передбачити... бувають збіги обставин, коли... Чорт забирай, ну і в халепу я вскочив!

— Не в таку вже велику, якщо добре поміркувати. У ваших руках влада, треба розумно з неї скористатися. Саме за це ми і сплачували вам гроші. До речі, мені доручено сповістити вас, що в разі успіху ви одержите п'ять тисяч доларів преміальних.

Хейендопф свиснув.

— Непогано! Вони не скнари, ваші хлопці!

— Містер Думбрайт вам дзвонив?

— Півгодини тому. Наказав передати вам, щоб кожного дня через мене ви інформували його про хід справ. Його непокоять відомості, які він дістав в міській військовій комендатурі.

— Які саме?

— Учора знов надійшов листовний протест радянської комісії по репатріації. Вона наполягає на своєму твердженні, що наше командування свідомо переховує групу колишніх власовських офіцерів, і якщо раніше робили цей закид, не обґрунтовуючи його доказами, то тепер точно зазначають, що ця група перебуває в районі Мюнхена. Отже...

— Ви хочете сказати, що може надійти третій лист, в якому вже буде точна адреса і кількість чоловік у групі?

- Боюся, що таке може статися.
- Хто з групи Протопопова має зв'язок з містом?
- Вихід за браму казарми суворо заборонений.
- Листовний зв'язок дозволяється?
- Ні.
- Хтось із групи зустрічається з людьми, які відвідують місто?
- Теж ні.
- У кого зберігається список групи?
- У мене і Протопопова. Але сьогодні вранці я наказав замінити всі прізвища на прізвиська. З завтрашнього дня навіть у приватних розмовах члени групи звертатимуться один до одного згідно з цим наказом.
- Боюся, що пізно.
- Можливо. Єдиний вихід — якнайскорше евакуювати групу.
- А разом з нею і того, хто тільки й мріє, щоб зв'язатися з радянськими властями? Адже він нам може завалити всю справу!
- Маєте рацію. На жаль, маєте рацію... І все-таки поквалитися слід.
- А я, здається, не гаяв часу.
- Це ви про Протопопова? — Хейендопф розсміявся. — Тепер, коли я зрозумів, у чому річ... А здорово у вас вийшло! Я просто в захваті! Люблю хлопців, які вміють битися!
- Я вважав, що ви більше захоплюєтесь мистецтвом.
- Ви про оце? — Хейендопф гидливо скривився, тиньнувши рукою бронзову скульптуру фавна, що стояла з краєчку стола. — У печінках у мене сидить цей мотлох! Блювати від нього хочеться! Так би і вигріб усе це на звалище!
- Тоді я зовсім нічого не розумію!
- Попит! Клятий попит! У нас чисто всі просто з глузду з'їхали — подавай їм всіляку старовину. Як же тут не скористатися з ситуації? З'явився шанс чогось до-

п'ястися — не лови гав! І не гребуй! Коли маєш маленьку ремонтну майстерню, несплачені рахунки, дружину, яка копилить гарненьку губку, бо ти не можеш купити їй манто зі справжньої норки, обирати бізнес до смаку не доводиться.

Хейендопф з такою широю відвертістю скаржився на обставини, які примусили його взятися за не милий серцю бізнес, що Сомову стало і смішно, і гидко. І в той же час він відчув полегшення. Щоб одержати п'ять тисяч доларів преміальних, такий не пошкодує ані сили, ані часу, ані винахідливості, аби тільки якнайскорше і з найменшим для себе ризиком домогтися свого.

І справді, мовчанка, що зараз запала, не була звичайною паузою в розмові. З усього було видно: заступник начальника табору зосереджено обмірковує, як взятися до справи, щоб прискорити хід подій.

— Гаразд, безпеку я вам гарантую. Ручуся! — сказав він впевнено. — Інсценую слідство у справі тих трьох, яких він поквапився приборати, і так його прикручу, що він сам стане вашим янголом-охоронцем.

— Це значно спростить і полегшить мою роботу.

— Чим ще можу допомогти? Звичайно, вам буде потрібен список усіх тих, кого вам належить вивезти. Я вже наказав...

— Боронь боже, ніякого списку! Навіщо мати при собі такий компрометуючий документ? Щодо цього, то ми з Думбрайтом додержуємось однакової думки. Але з характеристикою і анкетними даними кожного з членів групи я хотів би ознайомитись. Це допоможе мені у моїх пошуках. Ви не від того, щоб почати вже сьогодні?

— Ще б пак! Адже кожна година зволікання — то витраш часу для червоних. Впіймаємо тоді облизня і ви, і я. Досить їм подати список... досить, щоб він до них потрапив... Тьху! Ну ї клопіт же впав на мою голову! Їм легко гребти жар чужими руками! У разі чого відповідати мені...

— Кому це їм?

Зрозумівши, що він прохопився необережним словом, мало не кинувши тінь на своє вище начальство, Хейендопф з перебільшеною заклопотаністю почав поратись біля сейфа.

— Ось! — сказав він нарешті, кладучи на стіл звичайну канцелярську папку. — Почнемо за алфавітом.

— Еге ж. Так принаймні ми нікого не пропустимо. З вашого дозволу я занотовуватиму деякі цікаві для мене відомості. З мене непоганий стенографіст, отже, не лякайтесь, мої вправи вас аж ніяк не затримають. Свої записи, звичайно, я потім знищу. Або передам вам...

«Анохін Павло Якович, — прочитав Хейендопф, — тисяча дев'ятсот шостого року народження, уродженець села Марківка Курської області. Працював заввідділом постачання артілі «Шкіргалантерея» в місті Орел. Позапартійний. Був засуджений до п'яти років позбавлення волі за підробку фінансово-звітних документів. До армії Власова вступив 1943 року. Близьких родичів на території Росії не має. Швидко просунувся по службі від рядового до старшого лейтенанта. Любить широко пожити, до радянської влади ставиться різко негативно».

«Антоненко Василь Сидорович, тисяча дев'ятсот двадцять третього року народження. Уродженець села Солоне Дніпропетровської області. Там же і працював старшим механіком тракторно-ремонтної майстерні. Батьки у свій час були розкуркулені. Сам репресіям з боку радянської влади не піддавався. До армії Власова завербований з табору військовополонених. Війну скінчив у чині капітана. За хоробрість, проявлену в боях, нагороджений німецьким командуванням орденом Залізного Хреста і медалями. На території Росії залишилась дружина і син, але про їхню долю нічого не знає, та й знати не хоче. Категорично заперечує протії повернення до Радянського Союзу».

«Сорокін...»

Сомов уважно вслухався в читане Хейендопфом, часом щось занотовував, іноді задоволено хмикав, просив пере-

читати ще раз. Незабаром заступник начальника табору почав відверто позіхати.

— Може, продовжимо завтра? — запитав він, закинувши руки за голову і потягнувшись усім тілом. — Вчора, знаєте, здивався в кабаре з однією цісарочкою, і вона так жваво біля мене пурхала, що... Коротше, заснули ми аж о п'ятій, а о сьомій я мусив повертатися до казарми. До речі, без шеляга в кишені...

— У рахунок премії я міг би позичити вам з сотню доларів...

— Оце зась! Жодних боргів. Інакше повернуся додому з чим пішов.

— А як же цісарочка?

— Хай забирається під три чорти! Не про мій ніс ця табака. Хай пошукає собі інших-дурників, з тих, у кого поточний рахунок у банку, а за спиною грошовий батечко... Так відкладемо на завтра?

— Давайте я швиденько прогляну список, а завтра ви дасте бодай короткі характеристики на кожного. Бо того, що зазначено в списках, явно замало.

— О, будь ласка! А я поки що ознайомлюся з тезами сьогоднішнього лектора. Чорти б його забрали разом з його лекцією!

— Вас навіть лектори відвідують?

— Це для того наброду. Якийсь капітан Бломберг, що нібито втік з російського полону.

— Виходить, зв'язок між власовцями і зовнішнім світом все-таки є?

— Будьте певні: цей тип в десяти водах митий і перемитий. І співатиме він мов по нотах. Самі ввечері почувете...

...За півгодини Сомов знов перетинав подвір'я, прямуючи до своєї казарми. Під тентом зараз юрмилися невеличкі групи чоловіків у напіввійськовому, напівцивільному одягу, жваво про щось розмовляючи. Помітивши серед них постать майора, Сомов здогадався: певно, цей тип об-

робляє громадську думку, збиває своєрідний блок проти зухвалою «новачка».

Може, підійти? Показати цим, що він вважає себе рівноправним членом групи і не боїться ані майора, ані Протопопова? Напевно, про його вранішню сутичку вже знають усі, а це не могло не справити враження. Таким, як оці, імпонуй груба сила, вони перед нею швидше схиляються, ніж перед доводами розуму.

Проте не лише тіло, але й мозок волали про спочинок. Ноги самі несли в дальній куток подвір'я, до дверей, за якими ховався його тимчасовий притулок. Витягнутися на ліжку! Поринути в рятівний глибокий сон, бо лише один він здатний вирвати його з цього підступного чужого світу!

Те, що в кімнаті може бути хтось сторонній, чомусь не спало на думку. В пам'яті зафіксувалася порожня кімната з довгими рядами ліжок. Такою вона і спливала зараз в уяві. Тим більшим було його розчарування, коли він побачив, що на самоті йому лишитися не доведеться.

— О, нашого полку прибуло! — гукнув назустріч йому довготелесий чорнявий капітан, лівиво спускаючи з ліжка взуті в чоботи ноги і стягнувши при цьому край ковдри. — Радію з цього. Не тому, що побачив персонально вас, а від властивої двоногій тварюці зловтіхи: приємно, знаєте, бачити, що своєму ближньому поталанило не більше, ніж тобі... — Чорні колючі очі капітана насмішкувато втупилися в Сомова.

— Якщо міряти цією міркою, то у вас є багато підстав для втіхи: тут, здається, зібралось чимале товариство.

— Не так чимале, як замале. Я волів би бачити поруч себе всіх тих, через кого я встраяв у цю халепу. Програш у грі треба ділити нарівно.

— Не слухайте капітана Самохіна! — втрутився маленький кругленький чоловік з таким безбарвним волоссям, що воно здавалося зовсім білим. — Він або вливає в себе шнапс, джин, віскі, бренді, або виливає на голову пер-

шого, хто потрапить під руку, зайвину жовчі. Перманентний стан!

— А твій перманентний стан, йолопе, підхрюкувати кожному, з ким здибаєшся. Про всяк випадок: бува, перепаде якийсь недоїдок.

Той, кого стосувалися ці слова, почервонів так, що навіть шкіра на голові стала рожевою, просвічуючи крізь коротке й рідке волосся. Між припухлими повіками, що, здавалося, зовсім не мали вій, сердито блиснули маленькі, вузько прорізані, каламутно-сірого кольору очиці. Він справді скидався зараз на вгодованого кабанчика, який, пропихаючись до кормушки, от-от хрюкне.

Капітан підморгнув Сомову:

— У житті трапляються дивні збіги. Рекомендую: Микола Миколайович Кабанчиков. Свинство, так би мовити, успадковане від далеких предків і увічнене для нащадків.

— Це... це... навіть для вас це занадто... Я офіцер, чуєте, офіцер; і я вимагатиму... я наполягатиму... Хай суд честі, так, суд честі... — слова з тремтячих губ Кабанчикова зривалися безладно, він ніби захлинався ними, пирскаючи слиною і хропучи.

— Завели! — долинуло з глибини кімнати.

Лише тепер, коли ковдра на одному з ліжок відкинулася, Сомов побачив, що в кімнаті був ще один свідок цієї розмови. Його велетенська постать знялася якось враз, і стеля казарми тої ж миті ніби понижчала, прохід між ліжками повужчав.

Здоровань стояв, похмуро насупившись, жодне слово не зірвалося з його вуст, але двоє, що перед цим завели сварку, відразу принишкли: капітан знову простягнувся на ліжку. Кабанчиков, втягнувши шию в плечі, попрямував до дверей.

Трошки розгубившись, Сомов підшукував слова, щоб невимушено привітатися з цим своїм новим співмешканцем по казармі, але той ковзнув по ньому таким відсутнім

поглядом, що стало ясно: чіпати його зараз не слід, він однаково зараз нічого не побачить і не почує.

У кімнаті тепер панувала тиша. Капітан витяг з-під подушки флягу, ковтнув з неї і, солодко позіхнувши, заплющив очі. По тому, як обм'якли риси його обличчя — між складками і зморшками вся шкіра на ньому обвисла, ніби стікаючи вниз, — видно було, що сон зморив капітана відразу, тільки він стулив повіки.

Скоса позираючи на велетня, який все ще стояв у проході, Сомов і собі почав готуватися до сну. Ця постать, що височіла за його спиною, чомусь дратувала, сковувала рухи. Ну чого він стримить отам, посеред кімнати? Втупив очі в підлогу, немов силкується щось на ній вичитати... А й вимахало хлопчину! І не тільки вгору. Бач, які плечі! Недурно тим жевжикам відразу відібрало мову. Такому під гарячу руку не потрапляй... Все-таки чого він стоїть? Може, заснув навстоячки?... Не дуже приємно роздягатись, коли хтось стовбичить біля тебе!

Скинувши черевики, Сомов навмисне жбурнув їх під ліжко. Гуп! Гуп! Дивак, що стояв у проході, здригнувся. Якась подоба ніякової посмішки скривила йому уста, плечі злегка пригнулися.

— Ви той... не зважайте... спіть собі! Я тихенько... Я тільки посиджу хвильку, бо голова у мене... а потім теж покладуся. Бува, зморить... Вбиваєш, вбиваєш голову в сон, а вона тільки чманіє... Мені б хоч подрімати... — потираючи лоба рукою, здоровань повернувся і почвалав до свого місця, так і не випроставшись, безсило звісивши руки вздовж тіла.

Вкладаючись в ліжко, Григорій подумав, як часто і від нього тепер тікає сон. Раніш такого не було. Він міг примусити себе заснути за всяких обставин, немов повертав у собі якийсь вимикач, що миттю відключав його від турбот, побоювань, хвилювань. Бо сон для нього був теж зброєю, яка допомагає триматися в формі. Невже він втратив цю здатність тепер? І чому? Тому, що він опинився в

лігві ворога сам один? Але так було і тоді, коли, перевтілившись у Генріха фон Гольдрінга, він мусив самотужки викрити таємницю підземного заводу, багато інших таємниць підступного і добре підготованого до війни ворога. Потрапивши у вороже кубло, він так само був зовсім самотнім. Так, та не так... Тоді він виконував доручення батьківщини і, як далеко вона не була, відчував свій нерозривний з нею зв'язок, вважав себе бійцем багатомільйонної армії свого народу. Та й чи був він дійсно самотнім? На допомогу йому простягнулися тисячі рук незримих друзів — французьких макі, італійських партизанів... А тепер? Тепер у нього немає навіть цілковитої впевненості, що він правильно зробив, втрутившись сам, без поради, на свій розсуд, у таку важку і небезпечну справу... Без зв'язку з батьківщиною, без підтримки жодної дружньої руки! Схвалив би його рішення Титов? Що подумає він, дізнавшись про таємниче зникнення Григорія Гончаренка? Вважатиме його загиблим чи, може...

Григорій відчув, як тіло йому обсипає морозом. Ні, ні, такого не може бути! Надто добре знає його Титов, та й інші в відділі! Хіба не довів він усім своїм життям, що заради батьківщини, заради світлих ідей, носієм яких вона є, він ладен пройти через найстрашніші випробування, подолати, здавалося б, нездоланні труднощі, на кожному кроці, кожної миті заглядаючи в очі смерті...

Якби в нього була хоч маленька змога подати про себе звістку Титову! Правда, проїжджаючи через Мюнхен, він міг би вдатися до радянської репатріаційної комісії, і тепер би все було скінчено. Як пильно не стежили за ним, а у великому місті завжди можна винайти можливість збити зі сліду, непомітно зникнути. Але чи мав він право дбати лише про себе, лише про свій порятунок? Дізнавшись про плани Думбрайта і його господарів, тихенько відійти вбік — мене, мовляв, ніхто не уповноважував втрутатися в цю справу? Адже розумом, серцем, усім єством він відчуває: його обов'язок до кінця обізнатися з діяльністю

того тераріума біля Фігераса і знайти засоби якнайбільше це кубло знешкодити. Те, що один зі шпигунських осередків розташовано саме в Іспанії, у франкістській Іспанії, безперечно, дуже зручно для підступного ворога. Офіційно до школи «лицарів благородного духу» не причепишся. Католицька організація, що має пропагувати католицизм у східних країнах, і тільки. Цей Нунке добре розраховував. І як зростає його апетит у міру їди! Якщо раніш він дбав лише про те, щоб зберегти кадри колишніх фашистських розвідників для фатерланду, то тепер він занісся вище: мріє, що очолювана ним школа стане міжнародним центром агентурної боротьби з Росією. Ні більш ні менш!

У силу обставин опинитись у цьому центрі і втекти? О ні! Григорій не має права цього робити. Він буде Фредом Шульцем, Сомовим, чортом, дияволом, але весь свій розум, усі здібності, набутий досвід спрямує на те, щоб зсередини викрити, зруйнувати гадюче кубло біля Фігераса. Прийде час, і він знайде можливість зв'язатися з батьківщиною, дати звістку про себе, попередити про ті плани, які виношують зараз хазяї Думбрайта і Нунке.

Треба тільки, щоб оце завдання з вивезенням власовців було виконане з найменшою шкодою для батьківщини і водночас зміцнило довір'я до нього Нунке і Шлітсена... Хитрун цей Шлітсен! Перед самим від'їздом, на аеродромі, він ніби між іншим кинув: «Сподіваюсь, що ми ще побачимось». І при цьому посміхнувся. Він явно натякав на те, що Фред-Сомов може не повернутися з Німеччини.

От і прорахувався. Григорій повернеться. Обов'язково повернеться! Але перед цим...

Перевернувши гарячу подушку, Григорій заплющив очі. Крапка! Не смій зараз думати. Це в літаку ти міг прикидати так і сяк, складати плани, обмірковувати їх варіанти. Тепер же, коли до справи підійшов впритул, мусиш мати свіжу голову. Давай краще послухаєм, що вистукують

колеса вагона, в якому ти будіміто їдеш: ти-со-мов... ти-со-мов... ти-со-мов...

Із цілковитого небуття його вирвало досить-таки безцеремонне торсання за плече.

— Сомов! Чуєте, Сомов! Так можна і Царство Небесне проспати, а вечерю й поготів... Дякуйте долі, що я по цигарки зайшов і вас побачив.

— А... це ви, Домантович! А з вас, знаєте, непоганий товариш. Невже я стільки проспав? Тільки зараз відчув, як зголоднів...

— То поквартесь, бо всі наші вже відвечеряли. А бар через оту кляту лекцію теж буде закрито.

Домантович присів на порожнє вже ліжко капітана і делікатно відвернувся, поки Сомов одягався.

— Ну ось я і готовий... Можемо йти. Стривайте, а як бути з отим крихіткою? — Сомов кивнув у бік ліжка, на якому, повернувшись обличчям до стіни, лежав здоровань. — Він же теж, мабуть, не вечеряв? А лишитися без вечері отакому...

Домантович лише махнув рукою.

— На Середу знов найшло, — пояснив він вже на східцях. — То хлопець як хлопець, трохи, правда, похмурий і не дуже гомінкий, а людей, проте, не цурається... Інколи ж просто не підступи. Або скажений такий, що під руку не потрапляй, або міни під його ліжко підкладай — не побачить і не почує. Повернеться до всіх спиною і лежить, втупившись очима в стінку. Занудився, мабуть. Де ж таки, з отакою силою і без діла! Йому б сокиру в руки та ліс валити або шаблюку та в чисте поле... Ех, впихнули нас у цю кам'яницю, чорти б вас усіх забрали, і сиди! Чекай, поки перепхнуть ще кудись. Мов стадо відкупленої худоби, з якою ради собі не дадуть, так вона дійшла...

Коли Домантович і Сомов прийшли в їдальню, тут уже нікого не було. Застиглі боби з тушонкою в'язли в зубах, залишали на піднебінні неприємну плівку, і Сомов з насолодою запивав їх ріденькою, але ще теплою кавою.

— Ну що ж, пішли на розправу? — звернувся Домантович.

— Ви гадаєте, що буде розправа?

— А ви сподівалися, що сутичка з Протопоповим на бійці й закінчилася?

— Ну, хай буде що буде, — рішуче кинув Сомов і попрямував до дверей.

Розділ п'ятий КРУКІВ ЗБИВАЮТЬ У ЗГРАІ

Виїжджаючи до Мюнхена, Гончаренко дуже скептично ставився до побоювань Нунке, що в групу колишніх власовців пробрався радянський агент. Один процент проти дев'яноста дев'яти, що це не так, і не більше шансів, що Гончаренкові пощастить з ним зв'язатися, передати відомості про себе, поінформувати про діяльність школи біля Фігераса. Проте і на цей один процент він зважував, будуючи дорогою план своїх майбутніх дій: категорично заявивши про свій намір повернутися на батьківщину, він тим самим ніби подасть сигнал про себе і водночас посіє розбрат серед членів групи. Будь-що її розколоти і цим не дати школі «лицарів благородного духу» одержати таке значне поповнення, як ці власовські головорізи.

І тепер, ідучи на лекцію якогось Бломберга, він був радий, що матиме змогу відразу побачити всю групу, можливо, й посперечатись де з ким.

Гончаренко поглянув у північний бік подвір'я і побачив у прочиненому вікні обличчя Хейендопфа.

«Отже, в разі нової бійки з Протопоповим підмога буде...» — промайнуло в голові.

— Доброго вечора! — привітався Гончаренко-Сомов, підходячи до гурту.

Відповіло лише кілька голосів. Решта непривітно, спідлоба позирнула на новака. Той з безжурним виглядом пройшов повз два ряди лав і сів на краєчку останньої.

Подвір'ям до гурту наближався Протопопов, пропускаючи поперед себе довготелесого чоловіка в цивільному костюмі, що висів на ньому, мов на вішалці.

— Рекомендую, панове, — пан Чорногуз! Гер Бломберг, про виступ якого було оголошено, сьогодні не зміг прийти, — сповістив Протопопов і, похнюпивши голову, примостився на одному з двох стільців, що стояли позад маленького столика.

Пан Чорногуз не належав до тих промовців, що відразу здатні захопити аудиторію і які влучним і до місця сказаним дотепом вміють знов збудити інтерес слухачів, коли увага присутніх вже стомлена. Він говорив гладко, чисто, але без піднесення, оскільки, мабуть, повторював цю промову не один раз.

Уже з перших слів промовця стало зрозуміло, до чого він веде: пан Чорногуз, виявилось, приїхав вербувати добровольців у загони українських націоналістів, що гуртують свої сили для «небом благословенної» боротьби з більшовизмом.

Докладно і туманно промовець говорив про успіхи, що їх нібито вже досягли загони, які прилучилися до боротьби, всіляко вихваляв населення Західної України, яке буцімто останнім куском хліба готове поділитися, останню сорочку зняти для своїх визволителів.

Сомов уважно спостерігав за аудиторією. Пози присутніх, відверті позіхання, приглушене шепотіння між сусідами — все свідчило про те, що промовця слухають краєчком вуха, а то й зовсім не слухають.

Пожвавішали слухачі лише тоді, коли пан Чорногуз зачепив матеріальний бік справи. З його слів виходило, що кожен офіцер, залежно від звання, одержуватиме таку ж платню, як і в німецькій армії.

Половина (в доларах) переказуватиметься на особистий рахунок у банк, половина видаватиметься радянськи-

ми чи німецькими грішми на руки. Ті, хто негайно дасть згоду вступити в загони, одержують заохочувальну премію в розмірі ста доларів.

Цей розділ промови присутні слухали з напруженою увагою. Річ у тому, що в казармах азартна гра набула розмірів стихійного лиха. Грали в карти, доміно, шашки, навіть в городки і неодмінно на гроші. Тому з колись нагробованого, а потім проданого гроші і цінності лишилися лише у небагатьох «щасливчиків», яким таланило в грі. Решта перебивалася позичками, продажем обмундирування та іншим дрібним «бізнесом».

А тут обіцяють негайну премію за згоду! І цілих сто доларів! Було над чим подумати...

На кінець промови Черногуз приготував найпереконливіший аргумент: безперспективність для переміщених пристойно влаштуватись на будь-яку роботу. Пославшись на свій власний досвід, він розповів, як в часи колективізації емігрував у Польщу, потім у Францію, як довелось йому в пошуках долі об'їхати мало не весь світ і як усюди йому довелось поневірятися.

— Що ви можете робити тут, за кордоном? — патетично вигукував він. — Ну, коли в кого є якась спеціальність, слюсаря чи там токаря, а може, й інженера, у кращому разі не помрете з голоду, так-сяк перебиватиметесь із хліба на воду. А в кого немає спеціальності? В Африку? На копальні? Був я там, знаю...

Не шкодуючи фарб, Черногуз змалював жалюгідне життя емігрантів, які завербувались би на копальні чи плантації.

— Вам же справжнє щастя до рук саме пливе, — переконував він. — Договір можете укласти на рік, два, три... Повернетесь, а на рахунку кожного з вас — солідна сума. Можна років з два спокійно жити, закінчити якийсь інститут, вивчити мову... А то самому відкрити невеличку майстерню або ресторацію.

— То як, панове офіцери, зробимо невеличку перерву, перекур, а потім почнемо обговорювати? — запитав Про-

топопов, який, очевидно, звук провадити збори очолюваної ним групи.

— Ми ж на повітрі, палити можна і тут, — озвався хтось з присутніх. Його підтримав схвальний гул, що прокотився по рядах.

— Тоді продовжуємо... Запитання до пана Черногуза будуть?

— Як з обмундируванням? — запитав хтось.

— Офіційної форми там не носять. Це ж не регулярна армія, а підпільні загони! Треба буде здобувати одяг самим, такий самий, який носить місцеве населення, щоб не вирізнялись.

— Дозвольте запитання! — Сомов високо підняв руку.

— Запитує щойно прибулий до нас Сомов, — багато-значно пояснив Протопопов.

Усі озирнулися в бік Сомова.

— А скажіть, пане Черногуз, от коли кого з завербованих уб'ють там, кому дістануться гроші, що назбируватимуться на рахунок забитого? Адже на той світ їх не перекажеш...

Смішок пробіг серед присутніх.

— Ми тут серйозну справу обговорюємо, нам не до блюзнірських жартів, — скипів Протопопов.

— А ми не на панахиді по убієнних, ми тільки кандидати в убієнні, — весело кинув Сомов і сів.

— Виходить, постачання регулярного ці загони не матимуть, коли ви все робите наголос на допомозі місцевого населення? — запитав Кабанчиков.

Черногуз витер спітніле обличчя, знову підвівся.

— От ви запитуєте про постачання. Та там, на західних землях України, худоби і птиці, молока й сиру вистачить на цілу армію! Хай це вас не турбує... Тепер про гроші, які можуть лишитися на рахунку, якщо, не дай боже, когось вб'ють... Нам відомо, що ви, колишні воїни армії Власова, всі одинаки. Якщо і були у вас колись сім'ї в Радянському Союзі, то вони репресовані, мабуть, уже й зовсім загину-

ли. Таким чином, нащадків, спадкоємців тобто, ні в кого в вас немає. Тому центральний провід і вирішив: гроші, що лишаються на рахунку загиблого, підуть на розвиток тієї святої справи, за яку наклав головою герой... Але не будемо говорити про це. Як у нас на Україні кажуть: «Живий про живе дбає».

— Ні, стривайте. — Середа підвівся на весь свій велетенський зріст. — Що ж виходить: ваш центральний провід зацікавлений, щоб із завербованих убило якнайбільше? Так?

— Чому то? — здивувався Чорногуз.

— А як же! Гроші проводові, чи як він у вас там зветься, лишаються, на них можна нових наберувати... Карусель, виходить!

— Сідай! Помовч! Не твого розуму справа! — зле вигукнув Протопопов, стукнувши кулаком по столу.

— А чому то не мого розуму справа? У мене своя голова на в'язах! Не маленький, щоб мною потурали!

Присутні, хіба за винятком Сомова, були вкрай вражені такою, з їхнього погляду, зухвалою поведінкою завжди мовчазного парубчка. Річ у тому, що Середа, хоч і носив офіцерські погони, фактично при Протопопові виконував роль його ординарця-охоронця. Так повелося на фронті, так по інерції тривало й тепер. Він харчувався на гроші свого шефа, палив його сигарети і за це безвідмовно виконував усі накази і доручення Протопопова, ніколи не виказуючи свого невдоволення з цього чи тим паче протесту.

І от Середа раптом збунтувався! І де? На привселюдних зборах!

Майже всі, і насамперед Протопопов, зрозуміли, що ця зухвала вихватка — наслідок сутички Протопопова і Сомова, з якої керівник групи вийшов аж ніяк не переможцем...

— Ну, начувайся! Ми з тобою ще поговоримо! — багатозначно пообіцяв Протопопов, стиснувши дужі кулаки.

— Ти не хизуйся, бо й на тебе знайшовся кулак...

Це вже був прямий натяк на сьогоднішню бійку. Відвертий і прилюдний. А тому особливо зухвалий.

— Та знаєш ти, що я тебе, не дивлячись, що так вимахав... — ступив уперед Протопопов.

— Ей! Протопопов! Спокійно! — долинуло згори. Голос Хейендопфа прозвучав для присутніх ще більш несподівано, ніж слова Середи. Адже досі Протопопов користувався цілковитою підтримкою табірнього начальства.

— Досить балаканини! — наказав Хейендопф. — Хто погодився на пропозицію містера Чорногуза, хай зайде до мене! Протопопов теж!

Усі підвелись, не чекаючи на офіційне оголошення про закриття зборів. Але не розходилися. Біля Протопопова згуртувалася невеличка купка його прибічників, які про щось тихо, але жваво перемовлялися.

Сомов мовчки за всім спостерігав, сидячи на лаві і палючи сигарету.

— Чи не знайдеться у вас запалити? — почулося збоку.

— Прошу! — Сомов простягнув Середі пачку сигарет.

— Середя! Сюди! — махнув рукою Протопопов, виходячи з гурту і грізно дивлячись на свого попихача.

— Коли я тобі потрібний, то й сам підійдеш! — спокійно мовив Середя, припалюючи.

— Дивись, пошкодуєш! Ти ж знаєш — слів на вітер не кидаю! Попереджаю! — Не чекаючи на відповідь, Протопопов круто повернувся і, наздоганяючи Чорногуза, швидко попрямував до комендатури.

Слідом за ним, повагом і неохоче, попленталися поодинокі постаті, ніби вагаючись, іти їм до табірнього начальства чи, може, почекати.

— А ви підете? — запитав Сомов, кивнувши в бік вікна Хейендопфа.

— Під три чорти! Навоювався! На мій вік вистачить...

Середя кидав фрази уривчасто, з серцем. Було видно, що йому справді набридла війна до огиди, до нестями.

- Давно воюєте?
- З сорок другого... шофер я... начальство всю війну во-
зив... А на гражданці біля Брянська на лісозаводі працював.
- А тут як опинилися?
- Та через того ж сатану! Обманом мене до Власова
завів, а потім уже не було вороття.
- Про кого це ви?
- Протопопова! Ви ж уже з ним познайомилися...
- Мав таку сумнівну честь...
- І першого-таки дня набили пику! Ха-ха-ха!
- Мені здається, ви і самі могли б з цим впоратись,
раніше за мене, — глузливо зауважив Сомов.

Середа глянув на свої величезні кулаки і густо почер-
вонів.

— Пику набити, звісно, міг, та тільки після цього ме-
не б і на світі вже не було. Ви не знаєте, яке то падло!
Рідну матір, якщо поперек стане, на розправу гицелеві від-
дасть! Ще побачите, ні вам, ні мені він сьогоднішнього не
подарує... Не такий, щоб забути!

— Не боюся я...

— А ви бійтеся! Він не з тих, хто у відкрити... Він може
підіслати когось підколоти... або зашморг сонному на шию
накинути... Сьогодні він лютий на вас, а тут я ще перцю
підкинув...

— Перелякалися? — посміхнувся Сомов.

— Віч-на-віч я його не боюся. А з-за кутка, вночі, ко-
ли всі сплять... От послухайте мене, ми ж з вами в одній
казармі, близько один від одного. Давайте вночі по черзі
будемо спати. Спочатку, наприклад, ви, бо я вдень ви-
спався, а потім я. Га? Не думайте, я не страхополох, про-
сто знаю його як свої п'ять...

— Ви вважаєте, що Протопопов вже цієї ночі...

— На цьому його авторитет тримається... Хтось що-
небудь проти нього сказав або вчинив, і відразу точка.
Край. Усі це знають. Тому не наважуються суперечити..
Мене хлопці просили вас попередити...

— Чого це раптом? У мене друзів тут немає...

— Протопопова ненавидять... Більшість.

— Що ж, коли так, одну ніч можна й не поспати, — погодився Сомов, зрозумівши, що Середа не став би його даремно страхати.

Та цієї ночі не спали не лише Сомов і Середа, а майже весь табір.

Ті, що записалися в загони «визволителів України», відразу одержали по двадцять п'ять доларів як частину авансу, обіцяного Черногузом.

Таку несподівану подачку гріх було не «змочити». А оскільки примітивний бар при казармі утримували через підставну особу Хейендопф разом із своїм босом, то на подібні порушення встановлених у таборах для переміщених порядків начальство дивилося крізь пальці, навіть захочувало до них.

Принаймні в казармі, де мешкали Сомов з Середою, враз стало порожньо. Час від часу сюди навідувався лише Домантович.

— Ви теж вирішили відкрити свій рахунок у банку для отого проводу? — запитав його Середа, коли той вперше зайшов сюди.

— Мені це ні до чого. Я маю професію інженера-електрика. Не пропаду й тут!

— Значить, ви своїх друзів у «визвольний похід» вираджаєте? — не втримався від іронічного зауваження Сомов, дивлячись на розчервоніле від шнапсу обличчя Домантовича.

— А чому не випити, коли вряди-годи трапляється нагода?

— А він не з тих посіпак Протопопова? — запитав Сомов, коли Домантович вийшов. — Може, він навмисне його послав — глянути, чи ми не послули?

— Навряд... Він у таборі не так уже й давно, а біля Протопопова все більше його старі поплічники... А втім, біс його знає... У душу людини не залізеш. А береженого і бог береже.

Сомов і Середа не спали майже всю ніч. Не тому, що так уже боялися, просто зав'язалася розмова. Сомов розповів про свої пригоди, звичайно з вивченої ще в школі лицарів «легенди». Він сподівався викликати цим Середу на відвертість і не помилився.

— Дивно, що ви той... отак про себе розповідаєте. Ми тут як вовки. Один одному горлянки перегризти ладні. І всі криються. Про минуле — ані телень. Кожен боїться цього минулого, хоче сам від себе його сховати, забути...

— Ви тут давно, очевидно, багатьох знаєте... — почав було Сомов, але Середа перервав його:

— Я тут місяця з півтора... Але ми тут усі з різних частин. Не всіх і на прізвище гаразд знаєш. А щоб про минуле завести мову...

— Мабуть, не дуже світле?

— Чорніше чорного... І в мене, і в Протопопова, і, певна, в кого не спитай.

— А ви Протопопова, казали, давно знаєте?

— А щоб йому пуття не було! Хай Бог, якщо він є, заплатить йому за всі злочинства і за мене особисто!

Середа замовк і так стиснув зуби, що відкусив краєчок сигарети, яку тримав у зубах.

— Ого! Мабуть, той Протопопов — штука?

— Усе життя мені попсував, усю душу скалічив...

— А в кого воно з нас не скалічене...

— Образливо мені, що мене, мов теля дурне, на налигачі в ту капость затягли... Ех, хоч душу відведу! Чи, може, вам нецікаво?

— Послухаєш чужу біду, і своя легшою здається... Та й ніч швидше мине...

Середа прихилився до спинки ліжка, довго смоктав сигарету і по паузі почав:

— З'явився в наших краях Протопопов приблизно за півтора року перед війною. Та й не звався він тоді Протопоповим, а «отцем Кирилом».

— Попом був, чи що?

— Вроді б за попа, тільки у сектантів... Я тоді на лісозаводі працював. Заробляв нічого собі. Вже й оженився було надумав. Молодиця одна, певніше, удова бездітна, у душу запала... Все йшло як у людей... А потім сумніви всякі почали обсідати. Ви ще молодий, то, може, й не пам'ятаєте останніх років перед війною... Тільки те й чуєш було: Гітлер на ту країну напав, ту загарбав. У газетах і по радіо сповіщали тоді: таке-то місто фашисти розбомбили, таке-то знищили. Ну й пішли між народом чутки, що кінець світові приходить. Де вже тут думати було про одруження. Так у мене на душі чорно було, що навіть з хати виходити не хотілося. До нареченої перестав ходити.

— А вона як?

— Так само, як і я, думала. Тяжкі то були часи!

— Я ті часи трохи пам'ятаю...

— Отож... Ну й пішли між нами, лісорубами, всілякі розмови. Мовляв, що це робиться?.. У мене не те що товариш, а, просто кажучи, напарник був. Мишко... Відкликав він мене одного разу та й каже: «Знаєш, браток, здивався я з однією людиною, яка геть-чисто все пояснити може... І раду дасть. Хочеш — познайомлю? Він у хаті лісника зупинився, і багато людей до нього сходиться! Підеш?» Я погодився, будь він проклятий, той день! У неділю рушили ми з Мишком до лісника — це кілометрів за вісім від нашого селища. Вийшли вдосвіта і прийшли тільки сонце підбилося. А в хаті лісника вже народу того — ніде курці клюнути.

— І Протопопов між ними?

— Аякже! Спочатку він ніби службу божу правив, а потім почав проповідь казати... Очі до неба, руки підняв, на очах сльози. Ну, просто святий та й годі!.. А говорив він, що рятуйтеся, хто Царствія Божого прагне, бо кінець світу надходить. Тут жінки голосити почали, декотрі, мов припадочні, попадали, б'ються об підлогу. Я схотів підняти одну, вона поруч стояла, так Мишко сіп за руку.

«Не чіпай, то на неї благодать Божа находить...» Я теж чомусь сльози витирати став, самі котилися. Зирк на Мишка, а вже й він головою об підлогу б'ється. Розповіді про все, що там коїлось, не можна. Це треба самому побачити...

Скінчилося те... Народ розійшовся. А Мишко мене затримує. «Тобі, — каже, — треба з самим отцем Кирилом поговорити...» Поговорили, щоб мені тоді позакладало!.. Коротше, почав я кожної неділі в хату лісника ходити. І псалми співав, і слізьми вмивався, і головою об підлогу бився... У отця Кирила в Брянську приятель був, теж сектант. Так везу, бувало, ліс у місто, а Кирило і попросить до його приятеля завернути, згорок якийсь передати, а той і собі пересилає то листа, то книжечки... Про одруження й думати я забув. Де вже там одружуватися, коли кінець світу...

Звістку про війну я так і сприйняв, як початок кінця. І не я один. Кинулися ми до отця Кирила, а він нас ще більше в цій думці утвердив. «То, — мовить, — кара Божа насувається. Прийміть її з покірною і радістю в серцях ваших. Не опирайтеся і не воюйте...» Мене при собі лишив — він тоді в землянку для безпеки перейшов. Багато сектантів тоді землянки в лісі повикопували і переховувались. Та хтось, мабуть, виказав. Облаву вчинили і захопили нас чоловік з п'ятнадцять. І під суд! Дезертири ж... Просидів я в тюрмі, аж доки німці не наблизилися. Потім, скориставшись з паніки, втік, у лісі переховувався, а вже коли німці прийшли, до міста подався.

І знаєте, кого я першим там побачив? Отця Кирила! На машині! Я як кинусь до неї, як загукаю. Почув-таки, зупинив авто. Бачу, поруч нього німецький офіцер... придивився і мало не ойкнув: то був отой приятель Кирила з Брянська, якому я згортки возив... Розпитався мене Кирило, написав записку: «От за цією адресою завтра ранком прийдеш». І грошей трохи дав... Пішов я — бодай ноги мені повсихали! — і... став шофером начальника поліції.

Середа замовк і чомусь заплющив очі. Сомов не порушував мовчанки, він здогадувався, що, почавши сповідь, Середа її неодмінно закінчить. Йому треба виговоритися.

І справді, ще раз запаливши, Середа повів далі:

— Отож, став я шофером начальника поліції Юхима Протопопова. Так тепер отець Кирило звався... святий та божий! Бачили б ви, що він виробляв!

— І ви увесь час були з ним?

Середа ствердно кивнув головою.

— Не було мені вороття! Напоїть, бувало, цей гад і каже: «Нам тепер один порятунок — кінця війни треба чекати. Тоді від німців нагороду матимемо. А зараз треба її заслужувати...»

— І заслужували?

— Не питай! Більше нічого не скажу! Аж тіпає мене, коли згадаю, що він чинив. На сумлінні у нього не десяток — де там! — може, й не одна сотня людей... Наче вовк скажений, лютував... А потім до армії Власова переметнувся. І мене забрав.

— Чому ж ви не відмовилися?

— Бо злочини нас пов'язали, — сердито кинув Середа і замовк. Чи то тому, що вже виговорився, чи то тому, що до казарми знову зайшов Домантович.

— Програлись, мабуть, за підмогою прийшли? — запитав Сомов, побачивши, як Домантович порпається в своєму чемодані, щось шукаючи.

— Та щось не щастить, — неохоче буркнув Домантович і вже від дверей гукнув: — А ти, Середа, чому скис? Мо', підемо зіграємо? Та й записатися ще не пізно!

— Кому життя набридло, хай записується, а я ще пожити хочу. Може, бруду трохи з себе змию...

Гулянка тривала всю ніч і закінчилася лише вдосвіта. Сомов поклався спати. А збуджений спогадами Середа хоч і ліг, та заснути не міг. Минуле знов підступало до його ліжка неблаганним суддею.

Уже два тижні Григорій живе в казармі. Два тижні він фактично нічого не робить. Правда, повний список групи Протопопова у нього є. Він встиг його не тільки добре вивчити напам'ять, а й зашифрувати. А от передати шифровку нікому. Як не придивляється Григорій до кожного з мешканців казарми, а напасти на слід потрібної йому людини не може. Та й чи є вона взагалі? Якби була, то два тижні досить великий строк, щоб виконати свою місію. Але досі все спокійно. Думбрайт дзвонить щовечора, він би сповістив про небезпеку. Розмова ж точиться навколо цього проблематичного радянського агента. Взагалі Думбрайт незадоволений ходом справи. Щось не ладнається і в нього самого. Фальшиві документи на кожного з «туристів» готові, а от вивезти їх він не наважується. Під час останньої розмови навіть натякнув на можливість якоїсь зміни в планах вивезення групи. Наказав бути готовими першої-ліпшої хвилини.

Це непокоїть Григорія найбільше. Що коли доведеться виїхати раптово? Так і не повідомивши своїх про загіг душогубів, яких збираються вивезти до школи для дальшого їх «вдосконалення». Якби він мав змогу вирватися з Мюнхена хоч на день у Берлін! Може, знайшов би тоді нагоду зв'язатися з кимось зі своїх...

Усе це важко, ой, як важко, в тих умовах, в які він потрапив. Правда, у нього є один план, але здійснення його вимагає часу. Бо зроблено лише перший крок. Григорій запропонував Хейендопфу упорядкувати ту купу антикварних речей, які навалом лежали в його кабінеті.

— Розумієте, містере Хейендопф, — пояснив він, — те, що я до вас часто заходжу, може викликати підозру у моїх співмешканців по казармі. Треба, щоб для цього був якийсь переконливий привід. Вам це буде лише на користь, та й мені цікаво попоратись біля старовини. Я починаю розуміти сенс захоплення такими речами. Після війни хочеться поринути в давнину, помилуватися красою мистецьких витворів.

— О, містере Сомов! Ви зробите мені величезну послугу! Сам я ніколи б на це не зважився. Ворушити цей старий мотлох? Красно дякую! Від пилу історії мені хочеться тільки чхати... Так, так, я людина здорового глузду! Я живу сучасним. Над вами, європейцями, надто тяжить та давнина, над якою ви умліваєте, тому ми й випереджаємо вас у всьому. Минулі сторіччя для нас лише угноєння, внесені в ґрунт, не більше... Про тих диваків, які за всім цим женуться, звісно, окрема мова. Сноби! А оскільки вони грошовиті, доводиться таким ось, як я, порпатись тут у звалищах... Слово честі, містере Сомов, я буду вам безмежно вдячний!

Робота з розчистки «звалища» була нелегка, кропітка. Доводилося вдаватись до каталогів особистих колекцій і навіть музеїв, потім складати картку на кожну окрему річ, вносити її до загального реєстру тощо. Серед придбаного і справді було багато мотлоху — доводилось, за вимогою Хейендопфа, вигадувати якісь фальшиві дані, надаючи їм вигляду історичної вірогідності.

Так могло тягнутися й тягнутися, і Григорій вирішив прискорити хід подій.

Прийшовши до кабінету замісника начальника табору, він, як завжди, відразу ж взявся за роботу. Цього разу навіть з особливим запалом.

— Знаєте, містере Хейендопф, — радісно сповістив він, — десь за півгодини ви мусите поздоровити мене з успіхом. І чималим. Нарешті дізнався про автора ось цієї скульптури, що стоїть у вас на столі. Виявляється, ви зробили непогане придбання! Прізвище «Шульце», викарбуване ось тут, у куточку, мені нічого не говорило, а звірившись із каталогами, я встановив, що автор «Фавна з соловейком» входить до плеяди класиків німецької скульптури. Прочитайте цю довідку!

Хейендопф був у захваті.

— Та це ж колосально! Я ж тепер можу заправити за цього козлоногого... Стривайте, а скільки ж, справді, можна за нього заправити?

— У цьому з мене порадник аж ніякий! Але гадаю, що річ скульптора такої руки повинна коштувати чимало. Слід би порадитися з якимсь мистецтвознавцем.

— Тут, у Мюнхені? Та вони відразу знімуть такий галас, якщо це класика!

— Ви можете не пояснювати справжніх причин свого інтересу... Хоча... всі вони зв'язані між собою і те, що вам хтось продав «Фавна»...

— От-от, плакали тоді мої грошики!

— А що як поїхати до Берліна? Там було багато комісійних крамниць, можна когось розшукати з колишніх антикварів... Ага, давно хотів спитати: чому ви купуєте лише речі випадкові, здебільшого німецького походження? Я чув, ніби американці захоплюються старовинними російськими іконами. Німці їх вивезли з Росії чимало, і я певен, що в Берліні...

— Берлін! Берлін!.. Не стану ж я там серед площі і не почну галасувати: купую російські ікони... у кого є російські ікони?..

— Мабуть, у Мюнхені вам теж не доводилось до цього вдаватися?

— Ну, тут мене всі знають... Досить було натякнути одному з чорного ринку, якого затримав наш патруль...

— А в Берліні є теж чорний ринок, де, безсумнівно, можна знайти потрібну людину. Доручіть вже це мені, я з такими людьми стикався. Бо й мені, відразу після війни, довелося якось підтримувати своє жалюгідне існування... Заждіть, заждіть, якщо мені не зраджує пам'ять, я якось здивався там з одним своїм однополчанином — він продавав саме щось подібне... Як же його на прізвище? Грумгорн... Крумгорн... Що «горн» пам'ятаю, а от перші літери... Здається все-таки не Грумгорн і не Крумгорн, а Грюнгорн. Саме так!.. Розраховувати на те, що він залишився в Берліні, хоч сам він і корінний берлінець, звісно, не можна, але... яких щасливих збігів не буває в житті! Я одного разу здивався з ним на ринку, вдруге — зустрів

в якомусь кабаре... Похвалявся, що він у цьому злочному місці завідник, бо зустрічається тут зі своєю клієнтурою, коли йдеться про якийсь крупний бізнес... Спробувати відшукати можна...

— Ікони... ви знаєте, це ідея! Спокусливо... Врешті-решт, я ж нічого не втрачаю! І коли рушати, то треба поспішати. Там багато наших хлопців, і не може бути, щоб нікому не спало на думку... Боюсь, усі вершечки вже познімали!

Хейендопф почав заклопотано вголос обмірковувати, як підкотитися до начальника табору так, щоб він бодай на два дні відпустив його в Берлін.

— Пошлюсь на особисті справи, скажу, що в мене там пасія, — нарешті вирішив він. — Полковник сам упадає зараз за однією співачкою, настроений лірично... Сьогодні ж увечері спробую поговорити. Може, завтра і виїдемо.

— Боюсь, вам доведеться подорожувати самому. Навряд Думбрайт погодиться, щоб я виїхав тепер, коли питання з відправкою ваших підопічних ось-ось вирішиться.

— Пхе! Простіше простого довести йому, що нам з вами потрібна його кваліфікована консультація саме тепер. І привід для цього в мене є якнайпереконливіший: порадитись, як бути з завербованими в націоналістичні загони. Начальник табору досі не повідомив нікого про свою згоду на таке вербування, і, можливо, втрата кільканадцяти чоловік Думбрайту зовсім не припаде до смаку.

— Маєте рацію. Тоді я покладаюсь на вас...

Весь вечір Григорій нервував, не знаючи, чим скінчиться розмова Хейендопфа з начальником табору, а потім телефонна розмова з Думбрайтом. І взагалі непокоїла думка про те, як складеться все в Берліні, навіть коли йому буде дозволено туди виїхати. Чи пощастить лишитися самому на дві-три години, поки він владнає справу, задля якої замислив усю цю поїздку? Може, Думбрайт лишить його при собі й нікуди не відпустить? Може, взагалі про-

никнути в Східну зону не буде змоги? Усі ці побоювання виснажували більше, ніж безпосередня небезпека, і Григорій вранці підвівся зовсім змучений.

До того ж ввечері в казармі зчинилася бійка. Розбиті у війні, замкнені в цьому глухому таборі, без перспектив на майбутнє, колишні власовські офіцери жили скотським життям. У кого були гроші, той напивався зранку, кілька годин спав, щоб знову податися до бару і знову напиться. У кого грошей не було, той прислужував «щасливчикам» за грою в карти, бігав по шнапс, виконував різні дрібні доручення. З появою Чорногуза грошовитих стало більше, отже, побільшала і кількість сутичок. Вчорашні лакузи, відчувши в своїх кишнях шелест одержаних щойно грошей, з мстивою радістю силкувалися зачепити за болюче тих, кому вони змушені були прислужувати, всіляко величалися перед ними. Тим більше що всі вони сподівалися на свій швидкий від'їзд, отже, і свою цілковиту незалежність від «верхівки» в майбутньому.

Цього разу сутичка виникла особливо гостра, і бійка була заповзятою. Протопопов, якого Хейендопф останнім часом трохи приборкав, наче з ланцюга зірвався. Він бив, не розбираючи, «своїх» і «чужих», помщаючись за приниження свого авторитету, за невдачі останнього часу, за те становище фактичного в'язня, в якому опинився. Григорій чекав, що ось-ось Протопопов накинеється і на нього, йому навіть спало на думку, що й сама бійка спровокована Протопоповим з цією метою. У загальній колотнечі легко було сховати кінці в воду, звалити вину на когось іншого. Та, вздрівши могутню постать Середи, що виросла поруч Сомова, Протопопов враз охолов. Він боявся тепер свого колишнього попихача, всіляко обминав його, відчуваючи, що в бійці з колишнім лісовозом один на один він зазнає неодмінної поразки, може для нього й фатальної.

Другого дня зранку Хейендопф сам з'явився в казармі:

— Сомов, негайно збирайтесь! Ми з вами виїжджаємо у одній невідкладній справі. Покваптеся! — сухо наказав він.

А хвилин за п'ятнадцять машина Хейендопфа вже мчала в напрямі до Берліна. Власне, сказати «мчала» — означало б припустити явне перебільшення, бо шляхом з Берліна на Мюнхен і навпаки потоком пливли колони вантажних машин, подекуди дорога була зовсім розбита. Отже, на окремих дуже коротких ділянках машина летіла зі швидкістю сто кілометрів на годину, а частіше ледве повзла.

До Берліна доїхали наступного дня вранці і о десятій були вже у Думбрайт, у якійсь таємничій конторі, розташованій у щойно відбудованому крилі напівзруйнованого будинку.

Містер Думбрайт примусив себе довгенько чекати. Хейендопф не наважувався, не побачившись з ним, мандрувати по Берліну, і тому їм обом довелося терпляче вивчати стелю прийомної.

Прибув Думбрайт десь о дванадцятій годині і, недбало привітавшись, ніби сьогодні всі троє вже бачились, запросив відвідувачів до себе в кабінет.

— Позавчора по телефону містер Хейендопф мені натякнув на деякі ускладнення, що несподівано виникли. У чому вони полягають?

Хейендопф, уникаючи зайвих подробиць, розповів, ніби під тиском «згори» начальник табору мусив погодитися на вербовку власовців для керівництва загонами націоналістів, які підпільно діятимуть на території Західної України, і що багато з переміщених, захованих у них в таборі, вже дали свою згоду вступити в загони, навіть одержали аванси.

На подив Хейендопфа, Думбрайт сприйняв це досить спокійно.

— Гадаю, зміцнення таких загонів для нашої справи буде тільки корисним — спрямує всю увагу більшовиків на західні кордони, і нам легше буде діяти в глибокому

тилу. Мене попереджали про можливість такого варіанту, і я дав на це згоду. Коли гадаєте приступити до їх відправки?

— У найближчі два-три дні.

— О'кей! А ви, містере Сомов, що можете мені доповісти?

— На жаль, чи, краще сказати, на щастя, нічого нового. У росіян є приказка про великі очі від великого страху. Не пам'ятаю, як вона звучить і чи є у нас, німців, аналогічна. Але я певен, що всі підозри про проникнення радянського агента безпідставні. За час, що минув з дня переведення групи в сховище під Мюнхеном, він би встиг поінформувати про нову адресу, передати в якийсь спосіб списки. Цього не сталося. До дня мого приїзду троє з переміщених, як я вам уже доповідав, загинуло. Можливо, серед цих трьох і був той, хто повідомив раніше про групу. До цієї думки мене схиляє таке: всі троє, в більшій чи меншій мірі, вороже ставилися до керівника групи Протопопова, оскільки він категорично заперечував проти того, щоб навіть дебатовалося питання про повернення. Та й загибель їх таємнича: вона більше скидається на усунення небажаних елементів, ніж на природну смерть. Гадаю, що Протопопов міг би з цього приводу дещо розповісти...

— Ваші міркування переконливі, — схвалив Думбрайт. — Гадаю, що ми можемо без ризику приступити до вивезення групи. Скільки чоловік залишається після відправки завербованих?

— З п'ятдесяти чотирьох, про яких йшла мова, троє загинуло. Отже, лишилося п'ятдесят один. З них двадцять три завербувалися. Отже, маємо двадцять вісім чоловік, враховуючи і керівника групи Протопопова, — вголос міркував Сомов.

— Протопопова скидайте з рахівниці. Для нього у мене є особливе завдання. Таким чином, нам належить відправити двадцять семеро. Переправлятимемо по кілька чо-

ловік. Домовленість про літаки є. Першим з них я сам прибуду до Мюнхена, а ви, містере Хейендопф, на той час повинні скомплектувати кожен групу, щоб потім без затримки приставити її на місце посадки.

— Я волів би, щоб цей обов'язок взяв на себе містер Сомов, — заперечив було Хейендопф.

— Містер Сомов, не вертаючись до Мюнхена, сьогодні ж... — Думбрайт позирнув на годинника, — ні, завтра, бо сьогодні ви не встигнете! — о чотирнадцятій двадцять відлітає до Іспанії. Літак летить через Париж. Під час зупинки цю листівку вкинете в поштову скриньку авіавокзалу. Не треба, щоб іноземний штампель привертав до неї увагу, хоч зміст її, на перший погляд зовсім невинний, навряд зможуть розшифрувати. Попереджаю вас, містере Сомов, це важливе доручення — поставтесь до нього пильно!.. По прибутті в школу, зараз же подбайте про ізольовані приміщення для новоприбулих. Нунке з цього приводу має мої вказівки... У мене все! Є якісь запитання?

— У мене одне. І навіть не запитання, а скоріше прохання, — озвався Хейендопф. — Допоможіть, щоб я рушив у зворотну путь завтра, а не сьогодні? Я обіцяв полковнику Гордону повернутися негайно, але розумієте...

— Хочеться розважитись?.. — вперше посміхнувся Думбрайт.

— Звичайно, і це. Якщо пощастить впоратися із справами.

— У вас ще якісь справи в Берліні?

— Абсолютно приватного порядку. Маленький бізнес... Думбрайт широко розреготався.

— Кожен, хто лишився в окупованій зоні, мріє повернутися додому мільйонером... Пізнаю наших хлопців!.. І признатися, схвалюю. Ділова хватка, чорт забирай, це теж талант!.. Що ж, містере Хейендопф, хай буде по-вашому. В разі чого, можете сказати добряці Гордону, що затримає вас я. Тільки обіцяйте: лише до завтрашнього ранку!

— Безмежно вам вдячний, містере Думбрайт!

У наскоро зіп'ятий і дощенту набитий пожилльцями готель Хейендопф повернувся в чудовому настрої.

— Так з чого почнемо, добрий мій геніє?

— З розвідки, звичайно. Якщо ви почекаєте мене тут з годину...

— А може, ми б пішли на розшуки разом? — невпевнено і навіть запобігливо запропонував Хейендопф.

— Щоб зіпсувати всю справу? Ваша форма привертає увагу, як-не-як, а ви завойовник, я ж у цивільному і з походження — ви це знаєте! — німець. Мене не будуть стежитися.

— Так то воно так... Але я захворію тут з нетерпіння! Ви хоч не баріться довше години... слово честі, я тут місця собі не знайду!

Не повернувся Сомов ні за годину, ні за дві. Він прийшов до вкрай збентеженого Хейендопфа лише о восьмій вечора, ще більше збуджений і радісний, ніж пішов.

— Усе гаразд! Пощастило! Матимете такі раритети, що все життя мене згадуватимете. Ось вам адреса — завтра рівно о чотирнадцятій ви зайдете до цієї квартири. Вас зустрине старенький, і ви його спитаєте: «Фрау Ельза вдома?» Він відповість: «Ви від Карла? Заходьте!» Сміливо йдіть за ним у підвал. Ікони я відібрав — вісімнадцять штук. Про ціну не домовлявся, торгуйтеся за кожну, хоч заправить він, мені здається, не так уже й багато: з усього видно, бідолаха в скрутному становищі. Дуже шкодую, що мій літак відлітає о чотирнадцятій двадцять, удвох ми б цю справу провернули швидше... А тепер спати...

Хейендопф виїхав другого дня з Берліна не вранці, як обіцяв Думбрайту, а лише о п'ятій дня. Це його трохи бентежило, але водночас він був безмірно задоволений: на задньому сидінні лежали всі вісімнадцять ікон. На своє щастя, він не знав, що везе справжнісінький мотлох, нашвидко поназбираний для того, кого він знав як містера Сомова, його друзями.

А Григорій Гончаренко в цей час уже сидів у ресторані аеропорту «Орлі» близько Парижа, вкинувши в поштову скриньку листівку, написану Думбрайтом, трохи подряпану саме там, де був текст. Яких випадковостей тільки не зазнає кореспонденція, потрапивши до рук неуважних листонош!

Розділ шостий БУДНІ ШКОЛИ «ЛИЦАРІВ БЛАГОРОДНОГО ДУХУ»

Коротке перебування в Парижі вибило Гончаренка з рівноваги. Минуле підійшло впритул. Ніби час змістився в якийсь новий вимір і з шаленою швидкістю помчав назад аж до того дня, коли телеграф приніс йому звістку про смерть Моніки.

Зміст телеграми навічно викарбувався в пам'яті Григорія, але тепер він знову побачив його зримо: вузький світло-блакитний бланк з чорними, майже опуклими літерами, що стрибають перед його очима, розпливаються, знову зливаються. А потім він враз постав з неблаганною чіткістю вирізьбленого з каменю надмогильного обеліска: «За три години після вашого від'їзду невідома вантажна машина збила з шляху мадемуазель Моніку, яка, не проходячи до пам'яті, померла того ж вечора, подробиці листом, покладу вінок від вашого імені, Кубіс».

Співучасник зарані продуманого вбивства поклав вінок на могилу своєї жертви!

Григорію рідко дозволяв собі думати про Моніку. Не тому, що почав забувати її, а скоріш рятуючи її образ від забуття. Йому здавалося, що спогади блякнуть, коли часто до них повертаєшся, як стирається й блякне фотокартка, яку раз у раз витягаєш, щоб на неї поглянути.

На мить у Григорія майнула думка плюнути на всі настанови Думбрайта і податися до Сен-Ремі, у той його

куточок, де на узгір'ї притулилося тінисте кладовище з маленьким зеленим горбиком, на який другого травня тисяча дев'ятсот сорок п'ятого року він уперше і востаннє поклав пишний букет троянд. Уже рушивши до квіткової каси, Григорій опам'ятався. Не можна ризикувати саме тепер, коли він подав про себе звістку Титову, коли йому треба законспіруватися так, щоб нікому й на думку не спало, що колишній фон Гольдрінг, а тепер Фред Шульц має свої наміри і свої плани. Хіба так уже важливо побувати в Сен-Ремі? Моніка однаково завжди поруч з ним, де б він не був і куди б не поїхав! Навіть не поруч. Він просто ввібрав у себе її життя, таке коротке, але й таке прекрасне, і мусить тепер довершити його, продовжити в своїх ділах, у своїй борні за той сповнений правди й щастя світ, про який вона мріяла.

Як вона сказала у вечір їхнього прощання, коли вони вдвох стояли, притиснувшись плечем до плеча, біля відчиненого вікна, приголомшені величчю і красою неосяжного, зоряного неба? Її плече злегка затремтіло, і він побачив, що по щоках її скочуються сльозинки. «Моніко, ти плачеш?» — запитав він. Вона рвучко повернулася, і очі її засяяли, мов дві зорі, що скотилися з неба. «Ні, ні, це нічого, любий! Я плачу від того, що світ такий прекрасний, від вдячності, що я в ньому живу, що живеш у ньому ти! І трішки від страху — адже ми з тобою лише дві маленькі порошинки в цьому велетенському всесвіті...» Він тоді до гострого болю в серці відчув, що цей всесвіт — у ньому, в ній, що вони його невід'ємна частина, що в їх силі зробити життя справді прекрасним...

Але через які випробування, через які муки треба пройти, щоб цього досягти! Усе зло світу, вся його нечисть гуртується зараз, щоб перетяти людям шлях до кращого майбутнього. І отой тераріум біля Фігераса — то ж тільки одна з цяточок на оперативній карті ворога, манюсінка краплинка концентрованої отрути. Просто судомить від думки, що треба туди повернутись... Вітатися з Нунке, Шліт-

сеном, Вороновим, якого Думбрайт перехрестив на Ворона, вислуховувати настанови Думбрайта... Ху, як бридко! Наче опинився серед трясовини і тебе ось-ось засмокче грузьке багнище, задушать його смердючі випари.

А може, і справді задушать? Що він може вдіяти сам один?

Дурниці, не прибіднюйся! Один розвідник спроможний зірвати план цілої операції, якщо він зуміє про нього дізнатися і вчасно передати своїм. Одна людина може сплутати всі карти у грі партнерів, непомітно внівши в цю гру свої корективи... Та й чи лишається людина одною навіть у ворожому таборі? Сили добра могутніші, ніж сили тьми! Обережно діючи, можна знайти собі і прихильників, і помічників...

Утвердитися! Здобути змогу вільно виходити за територію школи, знайти спосіб зв'язатися з іспанським підпіллям. Зумів же він цього досягти у Франції, потім в Італії! А коли не витримають нерви, коли зрадить фортуна, коли десь схибиш — що ж, накласти головою в борні за свою правду — теж своєрідне щастя...

Повернувшись до Фігераса, новий вихователь Фред Шульц з головою поринув у роботу. Протягом дня він встигав побувати всюди: в аудиторіях, де провадилось теоретичне навчання; в спортивному залі, де вихованців навчали боксу, самбо та різних інших прийомів; у лабораторіях, де перевірялось і вдосконалювалось практичне засвоєння теоретичного курсу з таких спеціальних дисциплін, як радіосправа, фотографування, шифрування; на стрільбищі; у боксі кожного зі своїх підопічних.

— Як бачите, я не помилився в своєму виборі. Шульц накинувся на роботу, як зголодніла людина на хліб, — з задоволенням констатував Нунке на першій же вузькій нараді керівництва школи.

— Виняткова енергія! — погодився Шлітсен. — І я не радив би більше відволікати його для виконання таких

окремих доручень, як поїздка до Мюнхена. Виховний процес є процес безперервного нагляду і впливу, найменше послаблення...

— Зрозуміло, зрозуміло, — поспішив погодитись Нунке, який не терпів прописних істин, що так любив проголошувати схильний до резонерства Шлітсен.

Незабаром Фред Шульц був уже в курсі всіх справ школи і добре ознайомився з її структурою.

Крім російського відділу, школа мала ще й відділи німецький, угорський, румунський, польський, чехословацький, болгарський, в процесі організації був відділ югославський. Але всі вони були побудовані майже однаково і, якщо вжити шкільну термінологію, склалися з чотирьох класів.

Перший клас — підготовчий — містився в кільканадцяти відокремлених один від одного будиночках за околицею Фігераса. Це, фактично, був навіть не клас, а контрольно-відбірний пункт. Ніяке навчання тут не провадилось, проте робота розпочиналася саме тут, хоч і незрима, але невпинна: вивчалася не тільки вдача майбутнього кандидата в «лицарі» і його уподобання, але й приховані нахили, потенціальні, так би мовити, можливості.

Привезеного до Іспанії іноземця оселяли в одному з таких будиночків, як гостя, у гостинного й дбайливого господаря, що нудиться самотою, тому й надає приїжджому притулок. Зайве казати, що цей милий господар був звичайнісіньким наглядачем, тільки наглядачем високого класу. Досить освічений, щоб підтримати цікаву розмову, досить досвідчений, щоб спрямувати її в потрібне русло, він поступово, як то кажуть, влазив у душу свого нового жильця, ставав його найближчим другом, товаришем і порадником, співучасником скромних розваг. Коли гість починав нудитися, на сцені з'являлася якась близька чи далека «родичка» господаря, неодмінно молода, вродлива і — о щасливий збіг обставин! — багата. Далі партія розігрувалася з варіаціями, але як по нотах: мрійлива зако-

ханість або шалена пристрасть, романтичні наміри поєднати життя навічно чи бурхлива сповідь самотньої душі, яка шукає забуття. І звичайно — вино. Якнайбільше вина, у все зростаючих дозах! І коли підпилий герой скороспілого роману розкривався весь як на долоні, закохана панночка чи пані вмикала непомітно магнітофон... Через певний час «родичка» раптово зникла. Вона вже виконала свої функції.

Цих сирен із школи «лицарів благородного духу» Ворон прозвав «оселками», бо вони, мовляв, випробовують гостроту вдачі майбутніх агентів. З легкої руки генерала назва ця прищепилася.

Усі відомості, зібрані «оселком», надходили до адміністрації чи вихователів, перед якими стояло завдання погрозам і заохоченням, грішми і спокусами кар'єри домогатися у новака писаної згоди вступити до таємної армії розвідників.

Коли вербований давав згоду, його перебування на контрольно-відбірному пункті закінчувалося і він переходив з підготовчого класу до першого, який у школі позначався літерою «Д», тобто диверсії.

Коли ж вербований не приставав на умовляння і погрози, всі шляхи для нього були відрізані. До школи він не потрапляв, а до вільного життя не повертався, стаючи жертвою автомобільної аварії чи випадкового пострілу з-за рогу. Живим з охайних будиночків виходив тільки той, хто беззастережно приймав усі умови статуту школи. Вони ж таки, учні класу «Д», і «усували» негіддатливих, цей не потрібний уже баласт.

У класі «Д» увага викладачів і вихователів була спрямована на виявлення знань і здібностей майбутніх агентів. Перевірялися загальноосвітні знання, набуті колись на батьківщині в школі чи інституті, професійна кваліфікація, якщо завербований раніше її мав, навчали прийомам самбо, вмінню володіти вогнепальною і холодною зброєю, використовувати міни, бомби, отрути, швидко

шифрувати і розшифровувати, приховувати після диверсії сліди...

Тих, хто в класі «Д» досяг найкращих успіхів і виявив найбільші здібності, переводили до класу «А», тобто аген-тури. Тут навчання вже було значно складнішим. Ті, хто не перейшов до цього вищого класу, на все життя ли-шалися диверсантами, агентами вони вже ніколи не ста-вали.

Іноді траплялося і так: завербований потрапив до кла-су «Д», але не виявив будь-яких здібностей. З таким не морочилися, але при школі все ж лишали. Вони, ці не-вдахи, складали так звану «допоміжну групу» і проходили спеціальне професіональне навчання: їх готували на слю-сарів, стрілочників, швейцарів, перукарів та працівників інших масових професій. Після набуття кваліфікації та-ких засилали до Радянського Союзу, де вони мусили ви-конувати ролі «поштових скриньок». Якийсь агент чи диверсант вручав такій людині-скриньці шифрованого листа чи умовний знак, ніколи не називаючи себе, інший агент приходив і забирав... Проте перевага надавалась тим «поштовим скринькам», яких агенти інколи завербовува-ли з місцевого населення. Крім «поштових скриньок», з місцевого населення агенти прагнули вербувати і «листо-нош». Помітивши десь у поганенькій ресторації чи в «за-бігайлівці» спраглого завсідника, якому не вистачає на перманентних сто грамів, агент пригостить його чароч-кою, а потім доручить віднести, скажімо, записку, навіть не вкладену в конверт і зовсім невинного змісту. Іншого разу це вже буде лист або пакунок. Тут уже агент або помічник, коли такий є в його розпорядженні, неодмінно простежить, якою дорогою йшов «листоноша», чи не за-вернув він куди, чи не спробував прочитати листа або зазирнути в пакунок! І коли посланець витримував іспит, йому вже доручать передачу справжньої інформації чи оповістки. Саме з виконання ролі «листонош» і почина-ються кар'єри майже всіх зрадників, які, в разі «сумлін-

ності» і вправності, переходять потім у вищий ранг диверсантів або агентів.

У класі «А» набуті знання поглиблювались і поширювались: вивчалися останні новинки технічної думки, взяті на озброєння розвідкою, давались учням завдання самостійно розробити план якоїсь акції, філігранно «відробити» кожну її деталь, а потім здійснити в умовах, близьких до задуманої ситуації. Додавались такі дисципліни, як уміння володіти всіма видами агітації і пропаганди: білою — коли пропаганда ґрунтується на достовірних, але тенденційно підібраних фактах; сірою — коли до достовірних фактів додаються коментарі самого агента, як це часто робить «Бі-бі-сі»; нарешті, чорною — коли факти вигадані, брехливі і до того ж відверто вороже скоментовані, як часто-густо робить «Голос Америки». І тут-таки майбутні агенти навчались, як використовувати легковірних, надміру довірливих, надто балакучих всілякого гатунку шептунів і вербувати серед них помічників.

Найвищий клас «Р» — резидентів — вважався привілейованим. Сюди мало хто потрапляв. І програма навчання тут була особлива. Яка саме, Фред Шульц ще добре не осягнув.

* * *

Домантович уже п'ятий день живе в затишному будиночку, захищеному за таким високим парканом, що навіть визирнути на вулицю не можна. Подвір'я вздовж паркана густо засаджене деревами. Вони утворюють досить-таки широку смугу, наперед якої вибіг якийсь високий і розлогий велетень. Його гілля сягає аж до даху будинку, але під самим деревом ніби мертва зона — навіть трава не росте.

Поспитати б господаря, що то за красень і чому під ним немає ані травинки, ані квіточки, — так господар глухонімий. Привітний, гостинний, з вигляду показний, очі жвавві й розумні, а от з уст зривається лише якесь не-

виразне мугикання, яким бідолаха силкується висловити все: свою приязнь, запрошення до столу, незадоволення, коли в гостя поганий апетит.

Першого ж дня за вечерею, помітивши, що новий квартирант майже зовсім не торкається страв, господар приніс великий глек червоного вина. Воно холодне, духмяне і ледь терпке. Іншого разу Домантович залюбки б випив, мабуть, не одну склянку, але тепер і добра їжа, і вино не смакують. Хоча б яка газета, журнал чи книжка, щоб по них здогадатися, де ти опинився! Так ні. Тютюн є, сигарети — тільки вибирай, вино — пий хоч нахильці, їжі — досхо-чу, а от літератури — ані клаптика друкованого. Звичайно, це зроблено навмисне, щоб збити його з пантелику. Захід розрахований на психологічне пригнічення. Дзуськи! У цьому вам, напевно, не пощастить!

Домантович пригадує багатогодинний нічний переліт від Мюнхена, посадку між силуетами гір, що ледь-ледь бовваніли в передранковій імлі, приглушені розмови на аеродромі, в яких йому вчувалася то російська, то німецька мова, поїздки в закритому авто в супроводі якогось огрядного мовчазного старого. Лише кілька слів почув від нього Домантович, та й то на прощання.

— Виходити за межі садиби заборонено. Смерть! — кинув він чистісінькою російською мовою і вийшов на ганок, навіть не озирнувшись.

Єдина річ, яка про щось промовляла Домантовичу в цьому загадковому будинку, була явно російського походження: ікона з зображенням Пантелеймона-зцілителя. Домантович десь бачив таку ікону. У правиці «зцілитель» тримає невеличку ложечку, в лівій руці — велику чашу, мабуть, ліки.

Вздівши ікону, Домантович знаками запитав глухонімого: мовляв, хто то такий? Господар будинку ударив себе в груди і широко по-православному перехрестився. Домантович зрозумів це так, що господаря теж звать Пантелеймоном.

Але Пантелеймон — чисто руське ім'я! Невже він у Росії? Ні, цього не може бути! Чому тоді на аеродромі звучали і уривки німецької мови? При посадці він бачив силуети гір, на подвір'ї рослинність схожа на субтропічну... Так що ж це — Абхазія? Кавказ? Ні, не може бути. Якийсь південь. Але який? Е, що там голову сушити! Прийде час — і все з'ясується! Правда, нудно, але що ж поробиш. Треба знайти якусь роботу, полагодити лаву під розлогим деревом або попоратися в садку. Рукам робота — голові спочинок!

Так колись примовляла бабуся, відриваючи його від книжки, щоб він нарубував дров чи наносив води. От і знайде він завтра собі щось таке, що допоможе хоч трохи відволікатись від настирливих думок.

Але сталося не так, як він планував. О пів на восьму ранку, а не о вбсьмій, як завжди, глухонімиий зайшов до кімнати, в якій оселили Домантовича, і повідкривав жалюзі на обох вікнах. Потім на мигах почав запрошувати квартиранта до сніданку, чомусь радісно і широко посміхаючись.

Домантович погано спав уночі і теж на мигах попросив, щоб господар не клопотався про нього, а поставив сніданок на маленький столик у кутку кімнати. Так бувало вже не раз, і глухонімиий охоче на це погоджувався. Але цього разу він наче зтявся, жартома навіть стягнув з Домантовича простираadlo. Довелося підвестися і зодягнутися. Та ще й двічі. Бо господар на хвилину вийшов і повернувся з шовковою кремовою сорочкою в руках і ясно-блакитною краваткою. Сорочка, очевидно, належала глухонімому, бо була завелика для Домантовича. Довелося підкачати рукава і відхилити комір. Навіть без краватки Домантович мав тепер цілком пристойний вигляд і в глибині душі радів, що сьогодні є змога не натягати старого, добре приношеного мундира, в якому його сюди привезли.

Уся незвичність поведінки глухонімого з'ясувалася, тільки-но Домантович переступив поріг їдальні: за чоти-

рикутним столом, сьогодні по-святковому сервірованим, поралася молода і гарна дівчина. Кирпатий носик надавав обличчю трохи загонистого виразу, але великі карі очі дивилися на нього з цікавістю і привітно.

— Сестра вашого господаря, Нонна! — лагідно посмінулася дівчина, продемонструвавши звабліві ямочки на щоках з ніжним рум'янцем. Говорила вона російською мовою, з таким любим серцю Домантовича оканням.

— Дуже приємно познайомитися! — широко вихопилося у Домантовича. За п'ять днів він уперше почув зараз людський голос і справді зрадив, що можна до когось озватися словом.

— Я попросила брата запросити вас до сніданку трохи раніше звичайного, бо зголодніла і...

— О, в дорозі завжди чомусь не їсться! Ви здалеку приїхали? — ніби з звичайної в таких випадках цікавості запитав Домантович, хоч серце його і тьохнуло в чеканні відповіді.

— Здалеку, звідси не видно, — невимушено розсміялася дівчина і відразу почала запрошувати до столу і спритно порядкувати біля тарілок брата і його квартиранта. — Вам вина чи, може, коньяку?

— Взагалі вранці я не п'ю, але сьогодні, з нагоди вашого приїзду... Ви навіть не уявляєте, як мені було тоскно! Як...

Обличчя Нонни посмутніло.

— Бідний Паня! З ним, звісно, з незвички нелегко. Особливо людині, яка бачить його вперше, яка ще не при звичайлась... Я вас і розумію, і не засуджую, а проте...

— Пробачте, я не хотів...

— Я теж не хотіла зачіпати цю сумну тему. Якісь вихопилось... А тепер — ані словечка про сумне і прикре! Згода?

— Ще б пак! За такий тост я вип'ю навіть коньяку... А що налити вам?

— Зараз поворожу! — Нонна покрутила пальчиками, заплющила очі і поволі почала наближати далеко роззве-

дені пальці один до одного. — Теж випало коньяку! — скрикнула вона з удаваним жахом. — Ну й буде ж вам обом, коли я уп'юся!

— А це приємно трохи сп'яніти, щоб ледь-ледь запаморочилася голова.

— О, почули б вас у мене вдома! Тітка, в якій я живу, неодмінно б вирішила, що ви хочете звести бідну її крихітку з пуття! Ніяк не призвичаїться до думки, що я вже доросла... Так уже її просила, так благала відпустити до Пані!

— А ви надовго приїхали до брата?

— Це залежатиме від того, як мене тут прийматимуть...

— Коли б це залежало від мене...

— А чому б і ні, — лукаво посміхнулася Нонна. — Брат, ви бачите, з ним і не порозмовляєш, і не розгуляєшся. Через своє каліцтво він перетворився на справжнього самотника. А я нікого в місті не знаю, бо тут уперше.

— А чому ви живете з братом нарізно, як ви, росіянка, взагалі тут опинилися?

— О, це така довга історія! До того ж ми домовилися не торкатися сумного... Але, щоб вам не кортіло, скажу коротко: батьки наші померли, коли я була зовсім маленька, і мене удочерила багата тітка. Брата теж вона утримує, але не хоче, щоб він жив з нами: боїться, що її єдина спадкоємиця стане мізантропкою, завжди споглядаючи вічного мовчальника Паню. А зараз не хочу більше ні про що згадувати! Краще вип'ємо ще. Тільки тепер налийте мені вина, а собі — що хочете... Я сьогодні стомилася, нікуди не піду і хочу, щоб у вас трохи наморочилося в голові, ледь-ледь, як ви казали, рівно настільки, щоб бути цікавим співрозмовником.

— За цікаву розмову!

Тонке скло, коли цокались, дзенькнуло, і Домантовичу раптом здалося, що в обличчі глухонімого щось здригнулося. Лише на якусь, ледь вловиму мить. Потім воно

знову застигло у виразі радісної схвильованості. Квапливо наповнивши свою чарку, глухонімиий теж високо підняв її, немов проголошуючи свій безмовний тост. Нонна рвучко схопила братову руку і прикусила губу. Дві владні зморшки залягли на її переніссі. Глухонімиий поволі опустил руку.

— Ви надто суворі, Нонно, — вступився за свого господаря Домантович. — Хіба не природно, що брат хоче відсвяткувати ваш приїзд? Чим можуть йому зашкодити одна чи дві зайві чарки?

Нонна вередливо відкопилила збільшені губною помадою уста:

— Від коньяку брат швидко п'яніє. Взагалі йому шкідливо пити!

— За ці п'ять днів, що я в нього живу, ми випили з ним не один глек вина, і, запевняю вас, жодного разу...

— Вино — то інша річ... — кинувши ці слова, Нонна так докірливо глянула на брата, ніби він міг чути її розмову з Домантовичем.

— Ну, згляньтеся ж на нього! Дозвольте йому випити хоч цю, налиту чарку. Бачите, як він посмутнів і знітився під вашим поглядом!

Нонна скинула очі на Домантовича, і в них промайнула якась тінь чи то незадоволення, чи то тривоги. Втім, голос її прозвучав весело і невимушено:

— Лише для того, щоб довести, що я не така вже жорстока. Гаразд, хай вип'є, але з однією умовою...

— Зарані згоден на всі ваші умови!

— Брат, як оп'яніє, відразу засинає, мені ж бути самій...

— А я?

— Умова в тому й полягатиме, що вам доведеться цілий день мене розважати.

— Для цього треба знати всі ваші уподобання.

— О, вони нехитрі... Співи...

— А якщо я не вмю співати?

— То слухатимете, як співатиму я! З гітарою, як циганка. Вас це влаштовує?

— Слухач з мене кращий, ніж співак. Що ще?

— Розповідати мені всілякі цікаві історії... Звичайно, не вигадані, а зі свого життя. Я цікава-прецікава, як усі доньки нашої праматері Єви.

— Це можна.

— Коли набридне розмовляти, закружляти в танку...

— Тут я на коні, танцюрист з мене завзятий! А коли набридне й танцювати?

— Що спаде на душу. Загалом же, упадати біля мене, ніби ви одразу шалено закохалися!

— Ось цього не вмю.

— Чого не вмієте?

— Упадати, удаючи, що закохався. Якщо вже упадати-му, то насправді, широко...

З братом Нонни, що непомітно випив не лише налиту, а ще дві нові чарки, коїлося щось дивне: він почервонів, і, спершись руками об край столу, гойдався вперед і назад, ніби сам себе уколисуючи.

— От бачите, я ж казала! Тепер я з ним сама не впорась. Ходімо вкладаємо його спати. Потім поснідаємо.

Нонна і Домантович разом підхопили брата під руки.

— Покладем його у дворі, під пробковим деревом. Ліжнич можна взяти з веранди...

«Пробкове дерево!.. Пробкове дерево! — гвіздком сиділо в голові Домантовича, поки вони з Нонною лаштували ліжко і вкладали сп'янілого господаря будинку. — Де ж вонз росте? Де, в біса, росте?»

Докінчуючи сніданок, розмовляючи про те про се, Нонна ніби ненароком все підливала й підливала в чарку Домантовича коньяк. Домантович уже не опирався. Хай думає дівчина, що його вже зовсім розвезло!

— Ну, де ж ваші цікаві історії? — вигукнула Нонна вередливо, побачивши, що її співрозмовник уже й сам не від того, щоб заснути. Близько нахилившись до його обличчя,

вона обдарувала Домантовича найвивіренішим у подібних ситуаціях поглядом. Той скуйовдив волосся, ніби силку-ючись зняти оп'яніння.

— Історії? Так, історії... Хочеш, дівчинко, я тобі розкажу одну? Тільки тсс, нікому ані гу-гу! А може, не треба? Розумієш, як трапляється: я в це кубелечко впав просто з неба! При-ся-гаюся... Ну, небо воно небо, ним куди, хоч шугай, над усім світом одне... До чого я веду? Ах, так, до кубелечка, куди звалився. Ось цього, де ми з тобою сидимо і де дерево пробкове... Чому пробкове? Ага, ось і впіймав kota за хвіст... Пробкове, розумієш? Ти ж сама сказала! А де ж воно росте, те пробкове дерево, сама вгадай!.. Я вгадав, я знаю... я ще в школі колись учив, де пробковий дуб росте! У одній країні. Знаєш якій?.. А ти що, теж з неба сюди впала, з літака? Знаєш, залишайся тут! Хай Пантелеймон-зцілитель під пробковим дубом, а ми тут!.. Ні, здорово-таки вийшло, що одне слівце зірвалося з твоїх чарівних устеньок. Орієнтир! Розумієш, такий прегарний термін! От хочеш, я тобі на краєчку серветки напишу, де ми? Або ні, ти напиши, а я вгадаю. Не читаючи! Коли програю, що хочеш проси, та якщо виграю... стережися! Ну, поб'ємося об заклад?

Домантович бачив, що швидко «сп'яніння» змішало Нонніні карти, вибило її з рівноваги. Він чудово знав, що пробкове дерево росте і на Кавказі, і майже в усіх країнах південної Європи, але йому хотілось зараз, негайно встановити, куди занесла його доля, скористатися з розгубленості Нонни і можливої її необізнаності.

Як шкодувала потім Нонна, що не вимкнула вчасно магнітофона! Бо магнітофонна стрічка зафіксувала її поразку: дівчина пристала на запропонований Домантовичем заклад. Взнявши паперову серветку, Нонна щось швидко на ній написала, затуляючи своє писання другою рукою, а потім згорнула серветку вчетверо і застромила її за корсаж, наче носовичок.

— Ну? — відступила вона від стола, задерикувато закинувши голову.

Домантович примружив очі, немов силкувався зібратися з думками, втупив їх у одну точку. — на куточок столу, звідки шойно відійшла Нонна. На скатертині його гострий погляд помітив слід, шойно видавлений олівцем: усього дві літери, з яких починалося слово: «Іс...»

— Іспанія! — радо вигукнув Домантович. — Хто ж із нас, Нонно, виграв, а хто програв? Йй-право, в голові так гуде, що не доберу.

Дівчина на мить спохмурніла, але відразу ж дзвінко і весело розсміялась.

— Уявіть, у мене теж! Так, наче метелики якісь кружляють, кружляють... Справді, хто з нас має сплатити штраф: я вам чи ви мені?

Цілий день вони жартома сперечалися з цього приводу і лише після міцної чорної кави прийшли до висновку, що переміг усе-таки Домантович.

— Гаразд, який же викуп, чи штраф я повинна вам сплатити? Сподіваюсь, ви не зажадаєте нездійсненого? Домантович на хвилину замислився.

— Знаєте, Нонно, мені так набридло щодня бачити ці стіни. Зробіть так, щоб ми з вами сьогодні ввечері кудись утекли. У ресторан чи який бар...

— Не знаю, чи дозволить брат... І потім, він досі не прокинувся.

— А ми його розбудимо. Він же проспав мало не цілий день. За цей час я встиг сп'яніти, витверезитись, закохатись і від цього ще раз сп'яніти. Бачите, скільки подій? А він усе спить!

— Ну що ж, піду спробую збудити, спробую умовити...

— Умовити?

— Я звикла розмовляти з братом на мигах, за допомогою жестів. Ми чудово розуміємо одне одного.

Домантович з вікна бачив, як Нонна будила глухонімого, торсаючи його за плечі, як щось за допомогою швидкої маніпуляції пальцями йому пояснювала, як він на мигах їй відповідав.

— Усе гаразд! — радо сповістила дівчина, повернувшись. — Тільки...

— Не лякайте мене! Що тільки?

— Паня хоче їхати з нами, — ніби вибачаючись, пояснила Нонна.

— О, він не заважатиме нашій розмові!

— Тоді я піду замовлю таксі чи перестріну приватну машину.

Поправляючи на ходу зачіску, Нонна підбігла до брата. Той неохоче підвівся, почвалав до масивних воріт, ключем відімкнув хвіртку і, випустивши сестру, знову її замкнув.

Повернулася Нонна, коли вже добре засутеніло.

— Так куди ми їдемо? — удавано байдуже запитав Домантович, коли вони втрюх рушили машиною не з околиці в місто, а від околиці просто в степ.

— Тут кілометрів за двадцять шофер знає один затишний ресторан. Там дуже мало людей, чудесне вино, є радіола...

— Виходить, усе потрібне для душі й тіла.

Їхали з півгодини. Домантович усе позирав у вікно, марно силкуючись розгледіти огорнуту мороком місцевість. Нонна, притулившись до свого нового знайомого, мабуть, задрімала. Глухонімий, як і належало йому, мовчав.

— Ну, от ми й прибули! — враз пожвавішала Нонна, коли машина зупинилась біля знайомої вже читачам таємничої таверни, що правила за своєрідний перевалочний пункт для школи «лицарів благородного духу».

Таверна ця, виявляється, виконувала ще одну важливу функцію: правила за місце, де «оселки» випробовували новаків. Багато могли б розповісти її стіни про підступ, слъози, зраду, навіть кров. Але вони мовчали, а у м'якому сяйві вечірнього світла здавалися навіть лагідними.

Стукаючи дерев'яшкою, господар таверни провів гостей у найзатишніший куточок, відокремлений від залу якоюсь подобою ширми. Перепросивши німецькою мо-

вою за скромність обстановки, він запитав, чи хоче шановна фрейляйн послухати музику, які подати напої і страви. Виявивши рідкісну для дівчини досвідченість, Нонна все замовила сама.

А далі все йшло згідно з зарані накресленою програмою: надривалась радіола, порожні пляшки на столі змінювались повними. Нонна все ближче тулилася до Домантовича, з яким уже на початку вечері випила на брудершафт, глухонімиий усе частіше виходив подихати повітрям, часто — разом з господарем таверни. Домантрвич то освідчувався в коханні, то белькотав про лиху долю й поламане життя, поривався співати...

Довелося вже за якусь годину їхати додому, а потім напівсонного Домантовича волоком тягти до хати і до ліжка.

— Нонночко! — покликав дівчину Домантович, коли вона слідом за братом хотіла вийти з кімнат непуцящего квартиранта.

— Ну, що тобі? — сердито обізвалась Нонна.

Домантович підвівся на ліктях, і очі його блиснули насмішкувато й весело.

— Знаєш, Нонно, — зовсім тверезим голосом промовив він, — передай своїм шефам, що я вже стріляний горобець і вся сьогоднішня музика мені «до лампочки». А братові скажи, хай не мучиться, вдаючи глухонімого. На добраніч, серденько!

* *

— Ви тут як справжній монах! — пожартувала Нонна, входячи до недавно обладнаного кабінету Фреда, хоч на душі в неї було зовсім невесело.

— А тут таки колись була келія... Знайомство відбулося?

Нонна ствердно кивнула головою і мовчки подала стрічку з магнітофонним записом.

Фред приладнав її до свого апарата і почав слухати.

Коли стрічка добігла до розмови про пробковий дуб та Іспанію, Нонна, щоб попередити події, кинула:

— Тут я схибила...

— Це не так важливо, хоча загалом ви повелись необачно.

— Необачно? Загалом?

— Потім скажу, послухаємо далі...

Прослухування зайняло кілька годин. Запис зустрічі в таверні Фред слухав двічі.

— Він так швидко сп'янів?

— Де там! Він, виявилось, вміє вдавати з себе п'яного, та так, що ні я, ні дядя Паня не здогадалися.

— А чому ви думаєте, що він прикидався?

— Знаєте, що він на прощання сказав мені?

— Повторіть, тільки точно.

Нонна слово в слово переказала сказане Домантовичем.

Фред тільки скрушно хитав головою:

— Оце спіймалася рибка!

На якусь хвилину він замислився.

— А чому ви вважаєте, що я поводитися необачно? — запитала Нонна.

— Бо ви відразу почали кокетувати. А треба було вдати дівчину скромну, не звиклу залишатися віч-на-віч з чоловічиною...

— Але Ворон мені наказав...

— Ну, то він не врахував психології людини, що згодніла за жіночим товариством. Адже Домантович, мабуть, не бачив жінки від закінчення війни і аж до вчорашнього дня. Активність мусив виявляти він. Ну, годі про це. Зробіть так: повернувшись до Фігераса, подзвоніть дяді Пані, що він уже не глухонімий. Але передайте йому мій наказ: з Домантовичем не розбалакуватись. Дві-три фрази службового характеру за день і все. Я приїду за тиждень, а то й півтора. Хай понудиться трохи. Спробуємо й стріляного горобця розшифрувати. Вам у дяді Пані робити далі нічого...

— Виходить, не впоралась?

— Просто він дужчий за вас, Нонно! Адже ви ще така молода...

— Молода, та рання! — раптом вихопилося у дівчини українською мовою.

— Давно не чув української мови.

— А ви бували на Україні? — чомусь зраділа Нонна.

— Де мене тільки не носило. А чому ви так зраділи?

— Сумую за домівкою... Інколи...

Нонна відвернула голову до вікна і замислилась. Фред непомітно спостерігав за нею. В його голові вже народжувався план. Потім він відкрив сейф, витяг звідти якусь папку і став її переглядати.

— Навіщо вам знадобилася моя справа? — запитала Нонна.

— А як ви догадалися?

— Я впізнала свій почерк. Це ж перед вами моя автобіографія...

— Так, ви харків'янка... Перекладачка у німців... Згадав... Усе гаразд...

— Що гаразд?

— Слухайте, Нонно! Що б ви сказали на пропозицію тижнів на два поїхати до Росії? Абсолютно легально, з паспортом, радянською візою і все таке інше.

Нонна зблідла.

— Диверсія? — тихо запитала вона.

— Дрібне доручення.

— А саме?

— Свій план я мушу погодити з начальником школи. Вже після цього скажу.

— Можна мені до завтра подумати?

— Навіть треба.

— Мені дуже б хотілося побувати вдома, але...

— Трохи боязко, так?

Нонна ствердно хитнула головою.

— Це добре, що ви відверто призналися... Тому і раджу: ще і не раз добре подумайте. Навіть не день. Даю вам

тиждень строку. Та коли викличу, вже будьте готові сказати «так» або «ні». По щирості!

— Звичайно... Я й зараз з вами розмовляла щиро. Тепер знатимете тільки ви та ще Мері... Ми з нею іноді дозволяємо собі попустити віжки і мандруємо в минуле.

— Тож вона іноді напивається! Мері — полька? Наскільки я пригадую, з-під Лодзі?

— Так.

— Передайте, щоб менше пила. Можливо, я і для неї щось надумаю... Але поки що це між нами...

Розділ сьомий НЕСПОДІВАНЕ ОДРУЖЕННЯ АРТУРА ШРЕДЕРА

Артур Шредер прокинувся в чудовому настрої. Відкинувши ковдру, він схопився з ліжка і виструнчився посеред кімнати, щоб зробити гімнастичні вправи, якими завжди починав день, але погляд його впав на карту північної Європи і виразну смужку на ній. Смужка була жирна і яскраво-червона. Не в силі опиратися спокусі, Шредер підбіг до стола. Так, усе так: Москва — Ленінград — Гельсінкі — Стокгольм — Осло — Копенгаген... Оце турне! Позначено ж тільки столиці. А якщо додати всі пункти, куди можна буде звернути по дорозі, щоб виступити з кількома додатковими концертами.

І хто б міг подумати, що все так добре обернеться!

А як він злякався було спочатку, коли мадридські газети зняли галас навколо його майбутньої поїздки до Росії!

Що там критися: і сам Артур Шредер довго вагався: приймати запрошення до Москви чи ні. Були в нього причини для цього і досить поважні, а проте, якщо глянути на все розсудливо...

Виїхавши на гастролі до Іспанії, керівник джаз-оркестру з Відня так і не вирішив цього питання остаточно.

Лише після настирливих домагань імпресарію, який у численних телеграмах доводив надзвичайну вигідність контракту, Артур Шредер наважився і телеграфно сповістив про свою згоду.

За кілька днів повідомлення про цю, здавалось би, приватну кореспонденцію з'явилося в мадридських газетах. Як і від кого вони про неї дізналися, було просто дивною. І в телеграмах імпресарію, і в його власній відповіді слова Росія, Москва, Ленінград, як то й було умовлено, навіть не згадувались. А тимчасом газети дізналися, і на шпальтах зарясніло його ім'я.

Боже, який галас зчинився! Чого тільки не писали тоді про Артура Шредера, в чому тільки його не обвинувачували!

Довелося мовчки ковтати образи, стоїчно зносити брутальну лайку преси, тішачи себе думкою, що кожен скандал тільки сприяє рекламі. Та коли одна з найвпливовіших мадридських газет назвала Артура Шредера більшовицьким агентом, він просто злякався.

Боже мій! Артур Шредер — і більшовицький агент!

За будь-яких інших обставин він просто б від душі розреготався. Але зараз було не до сміху. Відмінивши ранкову репетицію, Артур замкнувся в номері готелю. Проникнути туди міг лише його найближчий помічник, та й то умовно постукавши.

Артур Шредер кляв той день і годину, коли дав згоду на поїздку до Москви. Першою його думкою було телеграфувати імпресарію, щоб він порушив цей клятий контракт. Але збитки... Як покрити тоді збитки? Заплативши неустойку, він з оркестром сяде на міліну.

Увечері того дня, коли газета безсоромно оббрехала його, назвавши більшовицьким агентом, — і треба ж таке! — оркестр мусив давати концерт у клубі офіцерів мадридського гарнізону. Цей збіг обставин мало не dokonав Шредера.

Може, не поїхати на концерт? Відмовитися? Ну, там захворів чи ще якусь причину знайти? Хай диригує асис-

тент... Щоб офіцери не вчинили скандалу, можна доручити йому сказати кілька вступних слів, в яких би він оголосив, ніби повідомлення про гастрольне турне не відповідають дійсності, мовляв, вмістили їх газети в гонитві за сенсацією.

Усенький день у себе в номері, наодинці, Артур Шредер сушив голову, як бути. Найкраще було б взагалі відмовитись від виступу, але як відмовишся, коли за концерт уже одержано гонорар! Повернути? О ні! Про це не може бути й мови: з оркестрантів потім не здереш авансів, виплачених саме з цих грошей.

Час наближався до вечора, а рішення не було. Воно прийшло саме і без участі Артура. Офіцерський клуб Мадрида надіслав повідомлення, що він відмовляється від концерту під диригуванням Артура Шредера і вимагає повернути, як то умовлено договором, половину гонорару.

Уперше в житті Шредер охоче, з власних рук, сплатив досить-таки солідну суму за те, що не виступить перед слухачами «не зі своєї вини». Передбачливий усе-таки його імпресаріо!

Зрозуміло, після такого афронту не було сенсу лишатися в Мадриді. Турне передбачало концерти в Барселоні, і Артур Шредер зі своїм оркестром подався туди. Але минуло три-чотири дні, і мадридська історія повторилася. За тією ж програмою і з такими ж наслідками. Ніби один і той же режисер керував заздалегідь продуманою виставою. Галас у пресі, злива обвинувачень, розірвані контракти...

Артур Шредер сів на мілину. Міцно і майже безнадійно. Оркестрантам видано лише аванси в рахунок заборгованого за два місяці, за готель треба платити, за проїзні видатки теж. Правда, три чверті забраного наперед гонорару передбачливо переказано на поточний рахунок Артура у Відні. Але про це знає тільки він сам. У касі ж оркестру крутиться справжня мізерія, яку він гадав поповнити, давши кілька додаткових концертів у клубах Барселони.

А виявилось, не те що додаткових, а й обумовлених договорами концертів він дати не зміг. Правда, можна було б спробувати стягнути за цими контрактами неустойку. Але для цього треба судитися. Нові витрати, нові борги! Бо до суду франкістської Іспанії без доброго хабара, кажуть, і не потикайся.

Було від чого нервувати, бігати по номеру готелю з кутка в куток, клянучи Іспанію, Мадрид, Барселону...

Порятунок прийшов несподівано: власник ресторану в невеличкому місті Фігерас запросив оркестр Артура Шредера виступити в його закладі. Правда, сеньйор де Гомес гарантував значно меншу оплату, ніж оркестр одержував за концерти. Але це вже була хоч і синиця, зате в руках. Уже відправивши значну частину оркестру у Відень, а при собі лишивши всього кілька добрих музик, Артур Шредер схаменувся. А що коли й у Фігерасі їх піддадуть бойкоту? Чи обачно принижуватись до виступу в якомусь ресторані, не обумовивши зарані, що гонорар він має одержати сповна і за всяких умов?

— Сеньйор Гомес, — твердо заявив Шредер під час остаточної зустрічі, — я можу легковажити собою, але долею моїх оркестрантів — ні. Я вважав би себе негідником, коли б не подбав про якусь гарантію для них. Такою гарантією може стати оплата наперед хоча б... половини суми... Ви, мабуть, знаєте, який галас зчинили навколо мого імені ваші газети, і тому...

Сеньйор Гомес мав неприємну звичку щось безперервно жувати. За порадою лікаря, дружина ресторатора у свій час навіть виписала для нього з Нью-Йорка цілий ящик жувальної гумки. Сеньйор Гомес, спробувавши її, виплюнув і сердито кинув:

— Плював я на американців! Гидота!

У відповідь на слова Шредера відповів мало не так само:

— Плював я на газети, не читаю! Гидота!

Вкинувши до рота добрячий шмат м'яса, де Гомес весь віддався насолоді жування, і Шредер скористався з паузи:

— О, така незалежність думки! Схиляюся, слово честі, схиляюся. З досвіду знаю, що для цього треба багато благородства і мужності... І якби йшлося лише про мене. Але оркестранти! Ці бідолахи, потрапивши в чужу країну, розгубились, мов діти! Коли ми зазначимо в контракті, що ви зобов'язуєтесь наперед сплатити... ну, скажімо, сімсот п'ятдесят доларів...

Гомес саме в цей час проковтнув свою жуйку, але відповідати не квапився. Поволі, прицмокуючи, він відсьорбував зі склянки вино, переганяючи хмільний напій від щоки до щоки, немов теж жував. Лише зробивши останній ковток і тягнучись виделкою до тарілки з новою стравою, він кинув:

— Пишіть: півтори тисячі доларів!

Все владналось, і джаз-оркестр Артура Шредера, правда в неповному ансамблі, прибув до Фігераса.

І саме тут Артур Шредер одержав своєрідну компенсацію за всі свої невдачі в Іспанії.

Прибув імпресаріо. Він привіз силу-силенну газет: французьких, італійських, англійських, німецьких... — не було, здається, країни в Європі, куди б не долинула звістка про гастрольне турне оркестру. Одні схвалювали Шредера, інші гудили, але і в першому, і в другому випадку перед досі маловідомим прізвисьмом Шредера незмінно з'являлося слово «маестро». Як-не-як, а це вже було щось схоже на визнання!

Та найнесподіваніше було в стосі контрактів, укладених імпресаріо.

Маленький, кругленький, мов барильце, Адам Розенберг аж сяяв від задоволення.

— І знаєте, маестро, кому ми маємо завдячувати? Ручуся, не здогадається! Більшовикам! Це ж через їх запрошення знявся весь галас, а галас, у свою чергу, створив нам таку популярність, про яку ми й мріяти не могли. Тепер я ставлю умови, а не мені! Закінчуйте свої справи у Фігерасі, і рушайте до Відня по візи!

Того ж вечора Шредер попередив Гомеса, що завтра в його ресторані він дає десятий і останній концерт. Бідолаха ресторатор від несподіванки мало не вдавився ніжною півня, яку на той час жував. Ще б пак! Слава віденського оркестру привернула до його ресторану таку кількість відвідувачів, якої він і в найбільші свята не мав. Один з конкурентів від заздрощів захворів, другий — недалекий уже від банкрутства. Якщо справи так підуть, як досі...

— Побійтеся бога, сеньйор Шредер! Ви ж мене без ножа заріжете! Може, вас не влаштує платня? Набавлю. Е, де моє не пропадало! — можу взяти триразове харчування всіх ваших хлопців на свій кошт... Зважте, з вином! Що ж до вас...

Але Шредер був неблаганний.

Отже, сьогодні останній концерт, і — прощай, Іспаніє! Бодай не бачити тебе більше ніколи! Його, митця, якийсь Гомес хотів спокусити триразовим харчуванням! Хам! Такі за юшку ладні продати і брата й свата! Де вже їм зрозуміти високе покликання...

Згадка про Гомеса з його невтомними шелепами пригасила войовничий запал Артура, нагадавши, що час би й самому підживитись. Набравши номер ресторану, що містився під готелем, на двох нижніх поверхах, він замовив звичну ранкову каву.

— Снідати буду, як завжди, о дванадцятій, — попередив він старшого офіціанта.

Пригладивши шевелюру, Артур підійшов до великого трюмо і тільки тепер помітив, що й досі не одягнув навіть халата. Кілька хвилин він замилювано розглядав свою постать, причепливо придивлявся до кожної риси обличчя.

Що ж, для своїх сорока років він справді виглядає непогано: у волоссі — й натяку на сивину, обличчя чисте, без зморшок, під великими чорними очима синюваті півкола, що надають поглядові таємничості й звабливості.

І все це завдяки мадам Лебек. Це вона повернула йому щонайменше десять років. А регулярні фізкультурні вправи загартували тіло. М'язи еластичні, стан гнучкий і, головне, жодних ознак ожиріння.

У двері постукали.

— Увійдіть! — гукнув Шредер, натягуючи халат.

— Доброго ранку, маестро! — прошебетала офіціантка, прямуючи до маленького столика. — Крім замовленого, я захопила і два апельсини. Не заперечуєте? Адже ви звикли їх з'їдати натщесерце, до ранкової кави...

— Дуже мило з твого боку, крихітко! Я просто забув їх замовити.

— Я чула, ви від'їжджаєте від нас?

— Так, сьогодні останній концерт. Ми, митці, як ті птахи, що ніколи не засиджуються на місці.

— Шкода, що в нашому садочку ви співали так недовго. Мабуть, скучили за сім'єю?

— У мене немає сім'ї. На жаль, а може, й краще.

— І навіть нареченої?

— Уяви собі, ні. Мабуть тому, що я не зустрів ще такої красуні, як ти.

— О сеньйоре, що ж тоді вам заважає залишитись!

— А ти б цього хотіла? Ти приголубила б мене? Ось так... Ну, не пручайся ж, чуєш! Я ж не з'їм тебе... Я ж тільки хочу... тільки хочу...

Гучний ляпас пролунав разом з телефонним дзвінком, і маестро, що мало не ступив на слизьке, враз отямився.

— Ви, іспанки, погано розумієте жарти, — промимрив він, потираючи почервонілу щоку.

— Ми, іспанки? Виходить, ви вже мали нагоду в цьому переконатися? — сміючись, гарненька офіціантка зникла за дверима, а Артур Шредер сердито сіпнув телефонну трубку.

— Я вас слухаю... Так, Артур Шредер... Пильна справа? Пробачте, але я зовсім не маю часу. І охоти, до речі,

теж. — Роздратований відкошем, який тільки-но дістав, і власною безглуздою поведінкою, Артур уже хотів покласти слухавку на важіль, та голос незнайомого немов паралізував руку.

— Я наполягаю на зустрічі! — долинуло з трубки.

— Але завтра я від'їжджаю з Іспанії, сподіваюся, на завжди. Яка ж рація...

— Саме про ваш від'їзд я й хочу поговорити.

— О, коли тільки про це, то справу вже вирішено і вирішено безповоротно. Ніякі розмови...

— Навіть коли це стосується вашого турне?

— Особливо коли це стосується нашого турне, чорт забирай! Досить з мене цькування газет.

— За хвилину я буду у вас.

— За хвилину ви рахуватимете східці! І не ногами, а власними ребрами!

— Запевняю, ви цього не зробите!

— Ви погано мене знаєте...

— Навпаки, дуже добре. Несподівано для вас — добре! — Тон, яким було сказано ці слова, різонув слух і збудив якусь неясну тривогу в душі. Артур відчув той внутрішній холодок, який пробігає по всьому тілу, коли людина чекає на якусь неприємність.

Що це, передчуття? Дурниці, просто спроба шантажувати. Хтось з його мадридських чи барселонських «друзів», дізнавшись, як хороше приймають оркестр у Фігерасі... Знов-таки, дуже підозріла ця згадка про турне. Адже і в Мадриді, і в Барселоні саме й починалося з галасу навколо їх гастрольної поїздки... От впіймають облизня, коли дізнаються, як повернулися справи! Треба покликати Адама Розенберга, хай втре йому носа.

Артур Шредер набрав номер свого імпресарію, який жив тут-таки, в готелі, і запросив його негайно до себе.

— Слухайте, Адаме, ви розмовляли з кимось у Фігерасі про наше наступне турне? — запитав він імпресарію, тільки-но той зайшов у номер.

— Та я ж ще й проспатися після дороги не встиг!
— Тут один набивається на розмову зі мною, натякає щось на турне...

— То, може, мені лишитися і послухати його теревені?

— Я саме й хотів вас про це просити. Удвох ми швидше позбудемось цього нахаби.

У двері постукали.

— Прошу! — Розенберг з професійною запопадливістю широко їх прочинив.

Поріг переступив середнього зросту стрункий молодик. Нічого відразливого чи нахабного не було в його обличчі, навпаки, воно навіть сподобалося Шредеру. І він одразу заспокоївся. Тим більше що був твердо переконаний: свого настирливого гостя він ніколи раніше не бачив.

— Що ж, доведеться відкласти справи, — сказав Артур примирливо, підсуваючи відвідувачу стілець.

— Пробачте, я хотів би поговорити з вами віч-на-віч, — з майже непомітним притиском кинув той.

— Від мого імпресарію в мені немає таємниць, — гордовито заперечив Шредер, до якого повернулись властиві йому апломб і пиха. — Усі справи оркестру...

— Таємниці можуть бути в кожного, — приязно посміхнувся незнайомий. — У мене, у вас, у сеньйора Розенберга... Так, здається, ваше прізвище?

— Приємно, що моя персона привернула вашу увагу. Тим більше що лише вчора я прилетів до Іспанії.

— З Копенгагена? О вісімнадцятій сорок? На жаль, літак приземлився з запізненням аж на двадцять хвилин...

— Ви теж ним летіли? Старію, старію, завжди так добре пам'ятаю обличчя своїх супутників, а от вас не примитив. Дуже шкодую, пане... — Розенберг глянув запитливо, чекаючи, що йому відрекомендуються.

Ледь помітна посмішка промайнула на устах незнайомого.

— Я волів би відрекомендуватися сеньйору Шредеру і притому наодинці. О, не тому, що нехтую вашим товариством! Навпаки. Сподіваюся зустрітися з вами ще не раз, гер Розенберг... Але сьогодні, певніше, зараз... Як людина ділова, ви повинні це зрозуміти.

Цілком заспокоєний, Розенберг попрямував до дверей і лише про всяк випадок з порога нагадав:

— У разі потреби, маестро, я буду чекати у себе в номері.

Незваний гість і Шредер лишилися в кімнаті самі.

— З ким маю честь?

— Фред Шульц! — Відвідувач підвівся зі стільця і, хоч був у цивільному, клацнув закаблуками, наче військовий.

Ця, здавалося б, малопомітна деталь чомусь знову за непокоїла Шредера.

— Пробачте, може, я повівся в розмові телефоном надто гостро, але зрозумійте й мене: завтра від'їзд, сьогодні останній концерт, а все це клопіт, клопіт і ще раз клопіт...

— Цілком розумію. І коли б не важлива справа, яка мене до вас привела...

— Боюся, що можу приділити вам дуже мало часу.

— О, ми, гадаю, швидко порозуміємося!.. Так завтра ви вирушаєте до Відня і відразу ж по одержанні віз — до Росії?

— Так. Можу тепер казати про це, не ховаючи очей. Високе мистецтво перемогло чернь, яка галасувала: «Розіпни його, розіпни!» На долю митця така перемога випадає не часто, і тому я особливо її ціную. Ви ж, певно, знаєте, який галас зняли тут навколо мого імені? І от уявіть, він обернувся мені на користь. Запрошення на гастролі посыпалися на нас, наче з рогу достатку. Мій імпресарію просто не встигає укладати контракти.

— Знаю, чув. Це ж чудово! Поздоровляю. Від щирого серця поздоровляю, шановний маестро, з заслуженим ус-

піхом! І знаєте, що мені спало на думку? Ваше перебування в Росії принесе користь не лише вам, а й нам.

— Користь? Кому це «нам»? — здивувався Шредер. Його починав дратувати фамільярний тон непроханого гостя.

Той удав, ніби не помічає цього.

— Не будемо уточнювати. Це потребуватиме часу, а у вас же його так мало... Поясню тільки одне: я говорю з вами від імені організації, що ставить собі за мету сприяти всебічному і найтіснішому прилученню населення Росії до європейської культури.

— Але наші гастролі саме й спрямовані на це! Давши свою згоду на підписання першого після війни контракту з росіянами, я й передбачав, що наш приїзд...

— Розумію, розумію, — перервав Шульц Шредера. — Для росіян, яких аж нудить від класики і пісенного жанру, ваші концерти будуть справжнім святом. Усе це так... Але ви побули та й поїхали, а нам треба, щоб ваші гастролі лишили по собі глибокий слід.

— Слід митця пролягає в серцях людей, що мали щасливу нагоду прилучитися хоч у такий спосіб до його мистецтва. Сподіваюсь, що мій оркестр, оркестр першого класу, спроможний виконати це скромне завдання! — Не приховуючи свого роздратування, Шредер підвівся, даючи зрозуміти, що розмову він вважає закінченою.

Шульц помітив цей маневр, але не поворухнувся.

— Усі ці сентенції з поганеньких рецензій, гер Шредер! Невже ви гадаєте, що вони нас влаштовують?

Артур Шредер скипів:

— Та що мені до того, влаштовує це вас чи ні! Я диригент, чуєте, диригент, і моя справа керувати оркестром, а не танцювати під дудку якоїсь сумнівної організації, про яку я й знати не хочу! Врешті-решт, ви з'явилися сюди непроханий, хоч я й попереджав вас, що не маю часу! Просив би дати мені спокій, інакше...

Шредер схопився з місця. Він уже ладен був кинутися на Шульца і випхнути його з номера.

Зручніше вмошуючись у кріслі, Шульц припалив сигарету і глибоко, з насолодою затягнувся.

— Ви чули, що я вам сказав? — підступаючи до нього, верескливо перепитав Шредер.

І раптом подих йому забило.

— Григоре Кокулеску, сядьте! — владно пролунало з крісла.

Постріл з пістолета справив би на Артура Шредера менше враження, ніж цей вигук. Бліднучи, почувуючи, як дрібно тремтять коліна, він поволі опустився на канапу.

У кімнаті запала мовчанка. Сторожка і тривожна, що промовляла краще за будь-які слова. Кожну її мить Артур Шредер відчував, як щось непоправне, невмолиме і невблаганне. Нарешті, до його свідомості дійшло, що він припускає помилку, стверджуючи мовчанкою обвинувачення.

— Що за нісенітниця! Який Григоре Кокулеску?

Шульц підвівся і впритул підійшов до Шредера.

— Мені ніколи з вами панькатись! Колишній співробітник румунської сигуранци, воєнний злочинець, заочно засуджений до страти, — це ви!

— Я музика Артур Шредер... З цим вашим Григоре Кокулеску в мене немає нічого спільного... це новий наклеп на мене, інсинуація, щоб перешкодити гастролям. Коли ви маєте якісь рахунки з цим Кокулеску, то, певно, пам'ятаєте і його зовнішність... Придивіться до мене...

Шредер бурмотів усе це скоромовкою, силкуючись словами заглушити свій страх.

— Щодо тотожної схожості, то ви маєте рацію. Колишній Григоре справді лише скидається на теперішнього Артура Шредера.

— От бачите! — зрадів диригент, не вловивши ноток кепкування в голосі Шульца.

— Звичайно, бачу і навіть захоплююсь. Чудову пластичну операцію зробила мадам Лебек! Варту півтори тисячі доларів, що їх ви за неї сплатили!

— Це якесь непорозуміння, фатальне непорозуміння...
— А якщо я пригадаю вам адресу її інституту? Париж, вулиця Сен-Домінік...

Шредер чи то застогнав, чи то схлипнув:

— Годі... тепер уже байдуже... але звідки... звідки ви могли дізнатися?

— Я бачу, у вашій особі сигуранца втратила не дуже передбачливого співробітника. Невже вам ніколи не спадало на думку, що подібний інститут не міг залишатися поза увагою французької поліції? Мадам же Лебек була не лише добрим спеціалістом своєї справи, а й розсудливою господинею: за маленькі пільги, які їй надавались при оплаті податків, — за вимогою поліції інспектор закривав очі на частину її прибутків! — мадам теж сплачувала маленькими послугами. Тим більше що її додаткові обов'язки не були дуже обтяжливі і складні: непомітно для клієнта зробити два фото, до і після операції, і передати їх потім до картотеки префектури.

— Боже мій! Який же я йолоп! Як же я не здогадався! — застогнав Шредер і раптом теж перейшов у наступ: — Ну і що з того? Не забувайте, ми зараз в Іспанії, у якій з Румунією немає ніяких відносин!

— Між поліцією є — це перше. А тепер — друге: як тільки минуле Григоре Кокулеску стане відомим не тільки мені, ваша кар'єра диригента закінчиться. На ваш поточний рахунок у віденському банку буде накладено арешт, усі ваші контракти, цілком зрозуміло, вважатимуться за недійсні... Вас влаштовує така перспектива?

— Чим я можу зарадити становищу? Наскільки я зрозумів, у вас є якісь плани щодо мене?

— Оце ділове запитання!

Шульц знову сів і присунув своє крісло так, що коліна співрозмовників стикалися.

— Ви не помилилися, зарадити становищу можна. І зовсім недорогою ціною. Просто дружня послуга, яку ви нам зробите: рушивши до Москви, захопите кілька сот платі-

вок із записом власного репертуару, інших модних пісеньок і... чистого тексту.

— Ви збожеволіли! Наш багаж перевірятимуть у митниці! Що коли...

— Ви трішки не в собі й тому втратили здоровий глузд. Хіба здивує когось те, що оркестр у своєму багажі везе велику кількість платівок зі своїм репертуаром? Про відповідні наклейки обіцяю вам подбати.

— І я буду змушений розповсюджувати ці платівки... там? — прошепотів Шредер так тихо, ніби й зараз боявся, що його хтось підслухає, і роблячи наголос на слові «там».

— Боронь боже! Ви персона грата, на вас будуть спрямовані погляди тисяч очей... Ваша справа провезти вантаж, а розповсюджуватиме його інша людина, що поїде з вами.

— Радянському посольству в Австрії вже подано список усіх оркестрантів, потрібні для одержання візи документи, отже...

— Це не страшно. Ви перед від'їздом одружитесь... Вам особисто не відмовлять у ще одній візі. Що поробиш — весільна подорож!

— Я? Одружуся? Ви жартуєте? — У Шредера аж очі на лоба полізли від обурення й здивування.

— З мого погляду, найліпший вихід. Найбезпечніший. Радянське посольство, безперечно, дозволить такій персоні, як ви, вирушити на гастролі разом з молодою дружиною... А вона вже знатиме, як діяти і що робити... Шлюб, звісно, треба оформити по закону. І якнайбучніше. Ну, а по закінченні гастролей подавайте на розлучення. У наші часи це нікого не здивує і нікому не здасться підозрілим. Схвалюєте такий план?

— А хто ж то за одна... моя майбутня дружина?

— Не турбуйтеся, на ваші артистичні смаки ми зважили: досить ефектна молода особа, для вас навіть замолода — їй щось близько двадцяти.

— І я мушу утримувати її в дорозі, під час гастролей, може, навіть справляти туалети.

— А ви не з щедрих! Погодьтеся, що ми могли поставити питання саме так!

— Я розумію, я тільки хотів...

— Хочу вас заспокоїти: гроші ми їй дамо.

До Шредера, що тільки-но мало не знепритомнів від страху, знову повернулася впевненість.

— Хочу звернути вашу увагу, що моє ім'я артиста теж чогось варте!

— Я гадав, що ви ним не гендлюєте.

— О, гер Шульц, як вам могло спасти таке на думку! Але деякі витрати пов'язані з ризиком...

— На витрати, пов'язані з ризиком, — посміхнувся Шульц, — ми можемо дати щонайбільше п'ятсот доларів.

— Ви гадаєте, цього досить?

— Ви нахаба, Григоре Кокулеску!

— Я артист, не розуміюсь на справах...

— Ви колишній співробітник сигуранци і добре розумієте, чим пахнуть гроші.

— Не заперечую, не заперечую проти п'ятисот...

— Так би й одразу... Здається, про все домовились?

— А завдаток?

— Ви більш ніж нахаба, Григоре Кокулеску!

— Ви в курсі всіх моїх справ, отже, знаєте, в якому я зараз становищі. Повірте, лише це...

— Гарзд! Пишіть розписку на двісті. Решту триста вам передасть з рук у руки і знов-таки під розписку Нонна вже в Москві.

— Яка це ще Нонна?

— Прикро, дуже прикро! Ви й досі не поцікавились ім'ям своєї майбутньої дружини. Ви такий байдужий до жіноцтва?

— Я мушу спочатку побачити свою наречену, а тоді вже вирішу: варт нею цікавитись чи ні. Коли я матиму таку приємність?

— Дуже скоро. Невдовзі після того, як я піду. Сьогодні ж запросите її до ресторану. Загалом усіляко афішуйте ваше залицяння. Зрозуміло?

— Доведеться.

Ледь хитнувши головою, Фред Шульц вийшов.

Артур Шредер акуратно перелічив одержаний аванс і сховав його до шухляди стола. Хвилину він сидів мовчки, ніби збираючись з думками, потім схопився зі стільця і підбіг до трюмо. Тепер він нахилився до нього так близько, що мало не торкався носом скла.

— Нічого, нічого схожого, якби не ця клята пройди-світка Лебек! — вигукнув він розпачливо та відразу ж прикрив рота рукою.

У двері хтось тихенько, але наполегливо стукав.

Швидко перетнувши кімнату, Артур Шредер сам прочинив двері. Підсвідомо він ще чекав на якусь нову неприємність. Але цього разу доля була для нього більш ласкава: на порозі стояла чорнява, гарненька дівчина.

— З ким маю приємність?

— Нонна Поко. А в майбутньому Нонна Шредер. Вам не здається, що нареченим слід уже давно познайомитися?

Ще отетерілий від усього пережитого, Шредер мовчки відійшов убік.

Легко ступаючи, посміхаючись, Нонна увійшла в кімнату...

...А в цей саме час у машині, що тільки від'їхала від готелю, між двома її пасажирами відбувалася розмова:

— Він відразу погодився?

— Шредер боягуз і жаднюга, гер Нунке. Погодився і взяв гроші. Ось і розписка на завдаток.

— Ви молодчина, Фреде!

— Я теж дуже задоволений. Це допоможе здійснити весь мій план.

— Дай боже! — щиро сказав Нунке.

Коли б Нунке точно знав, у чому полягав план Гончаренка-Шульца, він не молив би Бога про його здійснення...

Розділ восьмий ОСТРІВЕЦЬ СЕРЕД ТРЯСОВИНИ

Прямуючи до вілли Агнеси Менендос, Григорій Гончаренко щоразу запитував себе, а чи не зраджує він пам'яті Моніки?

Вони такі різні, такі не схожі одна на одну, а по суті — Григорій відчував це всім єством — відігравали в його житті дуже подібну роль, самі про це не здогадуючись.

Колись, зустрічаючись з Монікою в далекій тепер Франції, Григорій ніби очищався від бруду, нанесеного взаєминами з Заугелем, Кубісом і такими ж, як вони, мерзотниками.

У Франції йому було значно легше! Він ніби знайшов цілюще джерело, яке відновлювало його сили і збуджувало наснагу. Та й взагалі там все було інакше. Він жив окремо від своїх так званих однополчан, отже, випадали години, коли можна було відгородитись од них міцними стінами своєї кімнати, лишитись наодинці.

Там же в нього були такі друзі, як щирий і відвертий Карл Лютц чи безмежно відданий Курт, справжній, надійний помічник. Була, нарешті, мадам Тарваль, яка ставилася до нього з материнською турботливістю... У Франції Григорій відчував у себе за спиною загони макі, що діяли близько в горах і до яких можна було податися, коли б виникла смертельна небезпека.

А головне, була Моніка. Неповторна і незабутня! Тут, в Іспанії, у нього нікого немає. Жодної душі! Живе він у боксі при школі й мусить мовчки коритися суворому розпорядку, встановленому Нунке: навіть двері тримати незамкненими, щоб чергові могли зайти до кімнати першої-ліпшої хвилини. І вони заходять. Заглядають у шухляди, перевіряють, чи не вимкнено підслуховувач, встановлений з відома, але, ясна річ, без дозволу пожилця.

Нунке запровадив своєрідну практику для учнів класу «А»: стежити за своїми викладачами і вихователями. По-

переджені викладачі повинні були приховувати всі свої дії, проте вони не знали, хто саме контролює кожен їхній крок, і це нервувало. Кожного понеділка Фредові, як і всім іншим викладачам, черговий приносив зведення, складені практикантами за тиждень: в них зазначалося, хто й що у такі-то години робив, куди ходив, з ким розмовляв тощо. Коли Фред уперше сам виїхав до Фігераса, кожен його крок був занотований, кожна хвилина перебування в місті врахована. Практикант навіть абсолютно точно зазначив, скільки гер Шульц дав чайових офіціантові в ресторані і скільки чистильникові черевиків на вулиці. Такі зведення підлягали потім розборові на лекціях і зараховувались учням як залік. Лише під час розбору ставало відомим прізвище практиканта, що подав зведення.

У всій школі не було жодної людини, з якою Фреду хотілося б просто посидіти й поговорити. Він знав, що ні від кого не почує свіжої, оригінальної думки про щось нове в науці, відкриття в галузі астрономії або фізики, про якусь цікаву книжку. Бо все трактуватиметься лише з погляду придатності того чи того явища до потреб розвідки.

Та що там думати про цікаву бесіду, коли навіть після ручкання з Нунке, Вороном і особливо зі Шлітсеном виникає просто непереможна потреба негайно помити руки.

І лише вілла Агнеси Менендос — єдине місце, куди можна втекти і знайти хоч якусь розраду.

Правда, і з Агнесою не можна бути цілком відвертим і почувати себе невимушено. Адже Агнеса — теж ворог, хай не через лихе серце, а лише через свою недосвідченість, легковірність, екзальтованість.

Бідну жінку вирвали зі звичайного середовища, обплутали тенетами брехливих ідей, ошукали, ізолювали від світу. Вона не любить Росію, бо вважає її безбожною, а всіх росіян немилосердними і лихими. Її переконали, що то

прихильники червоних забили її чоловіка і спричинилися до каліцтва доньки, і вона їх ненавидить усім серцем, бо вони для неї теж уособлюють немилосердя.

А її серце так прагне саме милосердя і добра. Втіленням милосердя і добра для Агнеси є Христос і Мадонна, і вона щиро вірить, що, несучи Боже слово в усі куточки світу, можна витерти сльози, зменшити скорботу, спинити потоки крові.

Наївна душа! Кожного року, в день народження Ірене, вона надсилає до школи стоси молитовників, які Нунке з подякою приймає і тут же палить, бо їх нікуди подіти.

Правда, останнім часом у глибокій вірі екзальтованої жінки з'явилася маленька тріщинка: її пробив відчай матері, яка так і не виблагала в Бога порятунку для своєї дитини. Та Агнеса всіма силами тамує в душі цей голос протесту, жене геть сумніви. Бо вона ж має тільки цю віру, а втративши її, втратить усе.

Як хочеться Григорію допомогти цій жінці знайти справді міцну опору в житті, зняти з її очей полуду, пробудити до справжнього життя цю волелюбну душу, скуту догмами католицизму. Врятувати, врешті-решт, маленьку Ірене, яка потребує не молитов, а систематичного лікування в якомусь спеціальному санаторії.

Всім серцем Григорій відчуває, що Агнеса з ворога його ідей може стати їх другом. Бо вона не втратила людяності, почуттів нормальної здорової людини. Вона щира і відверта. З нею можна говорити, не боячись, що завтра сказане ним стане відомим Ворону, який теж вчащає на віллу, чи навіть духівникові. Його нещирість Григорій уже двічі викрив перед Агнесою, і тепер вона у своїх стосунках з небом воліє обходитися без цього посередника.

Агнеса любить їздити верхи і зуміла захопити цим видом спорту свого молодого друга. Коли Ірене почуває себе добре, їх прогулянки бувають особливо приємними. Агне-

са в такі дні весела і безжурна. Щоб розважити гостя і доньку, вона співає циганських пісень, часом навіть танцює. Фред з її допомогою швидко осягнув нехитре мистецтво гри на гітарі, вивчив кілька циганських мелодій і виконує роль акомпаніатора.

А маленька Ірене просто горнеться до Фреда. Він майструє для неї іграшки, разом з нею вивчає італійську мову, яку почав забувати.

Нунке, звичайно, знав, куди вчащає молодий вихователь, і суворо попередив Фреда, щоб той про шкільні справи з Агнесою не говорив. Патронеса має знати про школу не більше того, що вона знала досі. Що ж, до пори він і справді уникатиме таких розмов, пославшись на перевтому, на те, що шкільні справи йому осточортіли. Тим більше що Агнеса охоче погодилась: ні про які справи під час прогулянок не згадувати. Вони весело розмовляли про всяку всячину, іноді просто мовчали, і в такі хвилини Фред просто відпочивав і душею, і тілом.

З часом Агнеса все більше почала цікавити його як людина і як не зовсім звичайної вдачі жінка. Зовнішній лоск, про який у свій час подбали вихователі молодої циганки в Італії і який так прагнув прищепити дружині покійний Менендос, з роками не зник, але не вбив у ній і її справжнього ества. У глибині душі вона лишилася циганкою — волелюбною, експансивною, нестримною у вияві своїх почуттів. Коли вряди-годи на віллу заходили Нунке зі Шлітсенном, перед ними з'являлася красуня донья з вишуканими манерами, елегантно, але скромно зодягнена...

Коли ж сюди приходили Фред чи Ворон, зустрічати їх виходила зовсім інша жінка. У пишному і барвистому вбранні, що так пасувало до її обличчя і постави, вона наче й сама перевтілювалася. Зникала стриманість рухів, гарні уста ставали ніби ще яскравішими від посмішки, очі сяяли неприхованою радістю. Від офіційної, навіть трохи бундючної патронеси школи не лишалося й сліду.

Агнесі пішов тридцять перший рік, Фреду — двадцять шостий. У такому віці різниця в п'ять років не так уже й помітна. Вони почували себе однолітками, і це їх ще більше єднало.

— Йдучи до мене, не запрошуйте Ворона! Хай приходить, коли вас немає, — вихопилося в Агнеси під час останньої зустрічі.

При цьому вона так глянула в очі Фреда, що підтекст прохання зрозуміла б людина і менш спостережлива, ніж її співрозмовник.

Фред відчув щось схоже на радість і замішання.

Останнього разу він припустив одну безтактність, яка вкрай зіпсувала йому настрої. Бажаючи перевірити свої успіхи в засвоєнні італійської мови, він напередодні переклав з російської одну з пісеньок Вертинського — «Безніженьку». Чомусь саме вона спала йому на думку, хоч він відчував, що текст і музика сентиментальні і в якійсь мірі спекулятивні. Автор намагається розчулити слухачів типовою мелодраматичною ситуацією: у маленької безпритульної дівчинки, яка вдень старцює, а вночі знаходить притулок на цвинтарі, немає ніг. І кожної ночі вона благає «Боженьку» приставити їй уві сні ноги, здорові й нові...

У той вечір Фред, акомпануючи сам собі, проспівав перекладену пісеньку Агнесі та Ірене. І лише закінчивши, відчув, що зробив зле. Адже дівчинка і взялася вивчати італійську мову саме для того, щоб, поїхавши до Ватикану, могла вблагати Папу помолитися за неї!

У кімнаті ще не запалили світла, хоч вечірні сутінки вже завісили вікна й одчинені на веранду двері густо-блакитним серпанком. Довго-довго в кімнаті панувала тиша. Згодом від крісла, в якому сиділа Ірене, почулося тихе схлипування. Фред зрозумів: Ірене щиро вірила в чудесне зцілення, в те, що зможе ще ходити. А в щойно проспіваному розповідалося про дурненьку калічку, дурненьку саме через те, що вона сподівається на «доброго

Боженьку», який може приставити їй ноги. Ніжки здорові й нові!

Фреду стало соромно. Печуче соромно.

— Простіть мене, я не подумав...

Він вискочив на веранду, клянучи себе, а незабаром і зовсім пішов. А потім кілька днів не з'являвся на віллі.

І от сьогодні записка від Агнеси:

«Неодмінно прийдіть сьогодні. Чекаємо. А.».

Виходячи за браму колишнього монастиря, кожен, навіть старий кадровий викладач чи вихователь, мусив попередити про це Нунке, коли того не було — Шлітсена, а в разі відсутності їх обох — чергового: куди саме і на який час ідеш. Коли порушиш це правило — позбавляешся права виходу за браму школи на два тижні, а то й місяць.

Одержавши записку, Фред пішов до Нунке і попередив, куди йде.

— Ідіть! Ідіть! Скидається на те, що удовичка сумує без вас. Ну що ж, це добре! Її нам давно треба прибрати до рук, та нікому. А ви — кандидатура...

Фред відчув, як обличчя йому обпало жаром, гостра відповідь вже бриніла на язиці, але він стримав себе. Лише вийшовши за браму, вголос вилаявся.

Сказане Нунке дійняло його до живого. Вілла Агнеси стала тим острівцем серед смердючого трясовиння, куди можна було втекти від осоружної школи, бодай на час забути про клятих «лицарів». На цьому острівці він почував себе просто людиною. До того ж сюди не наважувались потикатися й «практиканти» — все-таки патронаса.

І от виходить, що його візити до Агнеси й те, що вона прихильно до нього ставиться, Нунке збирається використати, щоб остаточно заплутати бідолашну жертву своїх підступних планів. І він, Фред, мусить грати роль брудного спокусника беззахисної жінки! Ні, краще вже зовсім порвати з Агнесою, ніж виконувати цю ганебну роль!

А шкода буде порвати ці взаємини, навіть боляче! Він відчуває таку глибоку приязнь до маленької Ірене. Адже в нього ніколи не було ні брата, ні сестри, як не було сім'ї, дітей. А потяг до батьківства, певно, живе в кожній людині. Особливо коли бачиш таке скривджене долею створіння, як це миле і втішне дівча...

Якщо чесно собі признатися, то й не сама Ірене вабить його в цей куточок. Фредові імпонує, що молода гарна жінка так приязно зазирає йому в очі, так ласкаво тисне руку, так нетерпляче на нього чекає. Григорій Гончаренко не зрадить пам'ять Моніки. Ні! Але... але на віллу Агнеси йому приємно ходити. І він буде ходити...

— Забули вже нас! — докірливо вигукнула Агнеса, що вийшла назустріч гостю. — І сьогодні прийшли так пізно...

— Тільки ж сьома година. А я завжди...

— Ми чекали на вас раніше...

Агнеса часто, замість сказати «я», говорила «ми». Правда, це траплялося найчастіше в присутності Ірене. Зараз же дівчинки не було видно.

— А Фред нас, мабуть, розлюбив! — почулося з-за чагарника.

Фред зазирнув за куці. Те, що він побачив, здивувало його і разом потішило. Дівчинка сиділа у своєму «виїзному екіпажі» — так Ірене називала свою коляску, що в ній їздила по садку, — а перед нею стояло маленьке довгоухе мулятько, яке вона годувала молоком з пляшки. Поруч з кріслом стояв чорнявий засмаглий хлопчик років одинадцяти, тримаючи в руках глечик з молоком.

Мулятько було кволе, мале. Його передні ніжки широко роз'їжджалися в боки, вуха були ледь прищуплені. Але особливо смішним робив маленького мула великий рожевий бант, що метелявся на його шиї.

Мулятько час від часу кидало смоктати, якусь мить відпочивало, смішно прицмокуючи губами, потім знову жадібно хапалося за соску.

— Це мій новий Росінант, Фреде! Подобається? — вся засвітилася гордою посмішкою Ірене. — Пий, Росінанте, пий! І ніколи не лякайся Фреда, це ж мій друг...

Ірене була так збуджена, що на її худеньких і завжди блідих щоках з'явився ніжний рум'янець.

— Звідки ж у тебе він узявся? А це хто — теж твій новий товариш? — Фред поклав руку на плече хлопчикові.

— Це — Педро, він тепер житиме у нас завжди. Правда, Педро, ти не схочеш розлучатися з Росінантом і зі мною? Ой, диви, він усе висмоктав! Налий йому ще молока! Мамо, а ти обіцяла йому зшити попонку! Він може замерзнути вночі...

Агнеса теж весело й збуджено розсміялася.

— Бачите, скільки у нас з Ірене новин? Ходімте до кімнати, треба кінчати попонку. Буду шити і все вам докладно розкажу.

Поклавши на коліна білу тоненьку повсть, Агнеса почала обшивати її червоною тасьмою.

— Розумієте, Фреде, як усе щасливо склалося! Позавчора біля нашої брами Пепіта спіймала це мулятко, що вже й на ноги припало. Потім з'ясувалося, що поблизу паслися мули і воно відбилося від череди... Бачили б ви, як зраділа Ірене! І раптом за годину, чи, може, більше, приходить Педро. Оцей хлопчик, якого ви бачили. На щоках — доріжки від сліз. «До вас у садок не забігало мулення? Я тут пас поблизу, а воно щезло!» Ну, ясна річ, треба віддати... А з Ірене мало не істерика. «Чия, — питаю, — череда?» Він сказав. Я — на Раміро і до таверни...

— До якої таверни? ✧

— Ну, нашої, що на роздоріжжі... Господар таверни, Віллі, мене добре знає, і мулення він охоче погодився продати, а от хлопчика...

— Що? Ви і хлопчика того купили?

— Не купила, а мусила дати відступного. Адже господарю таверни довелося шукати нового пастуха для своїх мулів. Тепер Педро живе у нас. Пепіта обладнала йому

наріжну кімнату на горішньому поверсі. Та він там тільки ночує. Вони з Ірене та муляем цілий день у садку.

— А батьки Педро? Дали згоду?

— У нього ні батька, ні матері. Є дядько в Барселоні, чистильник взуття, так у того самого четверо дітей. Він і віддав Педро у найми на п'ять років... Навіть гроші наперед забрав. Довелося і їх повернути трактирникові. Дядькові в Барселону я теж дещо надіслала... Ну, а тепер кажіть, що ви про все це думаете? Правильно я зробила? І не смійте сказати, що неправильно! Бо я засмучуся... А я ж така рада за Ірене.

— Це ж просто чудово! В Ірене з'явився новий друг, а їй так потрібне дитяче товариство! Вона не сумуватиме більше за Росінантом...

— Уявляєте, вона за весь день не поскаржилась, що у неї щось болить! Але що з вами, Фреде? Ви ніби й не раді? У вас сьогодні якісь смутні очі, і взагалі ви не такий, як завжди...

— Відверто?

— Сподіваюсь, ми розмовляємо з вами так завжди...

— Мені хотілося, щоб ви трималися подалі від таверни і її господаря.

— Свята Мадонна! Невже ви подумали, Фреде, що я... — Брови Агнеси гнівно зішлись над переніссям, і, відклавши роботу, вона випросталась.

— Я мав на увазі не те, про що ви зараз подумали... Агнесо, як ви могли це навіть припустити! Просто вам не слід з'являтися в таверні.

— Але чому?

— То погане місце... Пообіцяйте, що обминатимете її стороною, і забудьмо про неї, краще дайте мені напитися.

— Вина з водою хочете?

— Тільки холодного-холодного.

Агнеса вийшла і за хвилину повернулась з двома глечиками, вкритими, наче сльозинками, крапельками роси.

Вона вивчила уподобання Фреда і завжди тримала в холодильнику потрібні запаси.

Фред з насолодою випив склянку холодного, наполовину розбавленого водою вина.

Агнеса відпивала поволі, замислено примружившись.

— Не сердьтеся, але я хочу спитати... Чому ви сказали, що таверна погане місце? Адже господарем там Нунке. Я ж сама гроші на таверну давала.

Фред не квапився з відповіддю. Рано чи пізно, а їй доведеться розказати про школу все. Але чи вчасно це буде зараз? Може, ледь-ледь натякнути?

— Не хочете сказати, Фреде?

— Ми ж умовилися про школу не говорити!

— Так то ж про школу, а зараз йдеться про таверну.

— Однаково!

— Як вам не соромно, Фреде! То заклад, угодний Богові, а то таверна! — щиро образилася Агнеса.

— Прийде час, і ви самі в цьому переконаєтесь. І багато грошей ви даєте на цю таверну?

— Вона дуже збиткова. Але Нунке запевняє, що коли до Іспанії знов почнуть їздити туристи...

— Знаєте, що я вам раджу: припиніть видачу грошей на її утримання.

— Раніше мені б це було легко зробити... Але тепер...

— Що ж змінилося тепер?

— Нунке вимагає, щоб я дала йому доручення на право користуватися грошми з мого рахунку. Отже, мій підпис на чеках йому тепер не буде потрібний.

— Чому?

— До весни цього року на моєму рахунку було триста вісімдесят тисяч доларів. Це Нунке наполягав, щоб гроші я тримала в доларах... Місяців з п'ять тому рахунок збільшився на мільйон доларів. Їх надіслав якийсь невідомий прихильник нашої школи з Нью-Йорка...

— Чудово! Тільки при чому ж тут вимога Нунке?

— Він твердить, що то за його клопотанням, від відомої йому особи. Ніби ця людина воліла, щоб фінансовими справами школи порядкував він. А коли порядкуватиме Нунке, то й гроші він витрачатиме як схоче.

— А ви не давайте доручення!

— Як же я можу?

— Відмовтесь — і край! Більше того, скажіть, що запрошуєте спеціаліста бухгалтера, який перевірятиме витрати школи. Вимагайте, щоб Нунке подав кошторис...

— А що таке кошторис? — запитала Агнеса. Їй набридла довга розмова про справи, але в душі почав наростати неспокій. Адже йшлося про гроші, такі потрібні для догляду і лікування Ірене, про майбутнє її доньки. Що коли Нунке їх обох ошукає? Агнеса злякалася:

— Фреде! Любий мій друже! Допоможіть! Я не розуміюсь на всіх цих рахунках, дорученнях. Знала тільки підписувати чеки, коли скаже Нунке, і все. Кудись пливли мої власні гроші, звідкись інші надходили... Я зовсім заплуталась... А тепер відчуваю: Нунке обдурює, замислив щось лихе! Але що я можу вдіяти, коли я зовсім, зовсім сама. Тільки ви можете мені щось порадити і допомогти! Мабуть, сама Мадонна послала мені вашу дружбу і приязнь за всі мої страждання...

Агнеса схопила руку Фреда і притиснула її до щоки, потім куточком уст торкнулася її, ніби поцілувала.

Фред висмикнув руку.

— Не треба, Агнесо! Адже я не духівник ваш...

— Ви для мене більше ніж духівник! Ви... єдиний у світі. Розумієте? Єдина близька людина в цілому світі. А тепер ідіть, краще йдіть. Я хочу побути сама. Мадонно! Як хороше, що ви живете на світі і що ви біля мене...

Фред здригнувся: саме так колись сказала Моніка...

— Що з вами, Фреде?

— Та так, щось холодно стало.

— То, може, вам дати щось одягти? Вечір справді прохолодний.

— Ні, Агнесо, минеться. От піду і враз зігріюся. — Фред схилився, щоб поцілувати руку Агнеси, але вона його затримала.

— Фреде! Зробіть мені приємне!

— Та я...

— Давайте вип'ємо вина, чистого, без води!

— Наливайте!

Агнеса налила дві повних склянки.

— За що вип'ємо, Фреде?

— Сьогодні мені хотілося б, щоб ви проголосили тост.

— Згодна... Я циганка, Фреде! Була, є і буду! А у нас, циган, існує звичай: як радість у кого в шатрі — весь табір радіє. Як горе в шатрі — весь табір плаче і тужить.

Агнеса урвала мову.

— Чому ж ви замовкли, Агнесо?

— Я б хотіла, щоб не табір, а ви один, розумієте, ви один, Фреде, раділи, коли в цьому домі буде радість, і тужили, коли буде горе...

— Це найліпший тост, який ви могли сказати, Агнесо!

Вони випили. Разом. Не переводячи подиху.

А коли вийшли на веранду, раптом почули те, чого досі ніколи не чули, не тільки Фред, а навіть Агнеса: zalivchastий сміх Ірене.

Дівчинка сміялася широко, безжурно, по-дитячому.

Навшпиньках вони підійшли до чагарника: Педро пускав мильні бульбашки, потім біг за ними навздогін і дмухав, щоб вони не сідали на землю.

— Ходімо звідси, хай бавляться, — тихо прошепотіла Агнеса і по довгій паузі ще тихше додала: — От дивилася я на Ірене, Педро, на вас, Фреде. Мадонно Пречиста! Як хороше було б, коли б ми могли не розлучатися!

...Відійшовши від вілли, може, метрів сто, Григорій ліг на випалену сонцем траву, підклав під голову руки і довго так пролежав, дивлячись у небо. Воно мінілося на очах. Глибока синь перейшла в ніжну голубизну, що розчинялася на заході в лимонно-жовтій заграві. Потім не-

босхил спалахнув сліпуче-рожевим сяйвом і враз ніби почав припадати попелом. Лише на віднокрюзі ще паляхкотіла вузенька червона смужка, але незабаром і вона згасла.

Заходила ніч. Раптово, як це буває на півдні. Величезне чорне оксамитове шатро неба нахилилось так низько, що здавалося: простягни руку і дістанеш найближчу зірку. Григорій глибоко, на повні груди зітхнув. Заснути б отут просто неба, виключитись з усього, що проймає серце неспокоем і тривогою. Але йому не можна...

Григорій підвіся, обтрусив одяг і тихо пішов у напрямку школи «лицарів благородного духу».

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Розділ перший ГЕР ШЛІТСЕН ВТРАЧАЄ РІВНОВАГУ

Ворон увійшов у кабінет Фреда Шульца, потираючи від задоволення руки, веселий, збуджений, ніби щойно дістав від покійної тітоньки велику спадщину чи одержав з Англії давно очікувану посилку з двома ящиками «смирновської» горілки.

Фред знав вдачу старого: його не треба ні про що розпитувати, він сам все розповість.

Ворон кілька разів пройшовся по кімнаті, сів на канапу, знову підвівся. Вимкнув штепсель телефону.

— Ви Шлітсена сьогодні не бачили? — нарешті запитав він.

— Ну?

— Раджу не потрапляти на очі...

— Не таке вже він високе начальство, щоб боятися здибатися з ним, навіть коли він у поганому настрої!

— У поганому? Не те слово! В убивчому! Жахливому! Вскочив, мов курча в окріп! І хто? Шлітсен! Усіх повчає, всім дає директиви, вказівки, а сам...

Ворон реготав, тупотів від надмірного збудження ногами, ляскав себе долонями по стегнах.

Фред знав, що Нунке не терпить Шлітсена, Шлітсен дуже не любить Ворона, той ненавидить Нунке і Шлітсена разом. Отже, коли у Ворона сьогодні така радість, то, мабуть, у Шлітсена справді велика неприємність.

Фред підвівся, валив склянку води і подав генералу.

— Не воду — горілку я сьогодні буду пити! Нап'юся, наче швець! До зеленого, як кажуть, змія!

Шлітсен і Шульц вже кілька разів досить гостро стикалися між собою, і кожна така сутичка тільки збільшувала почуття неприязні, яку вони відчували один до одного. Ворон це знав і, мабуть, саме тому прийшов зараз до Фреда.

— Та скажете ви, нарешті, в чому річ?

Генерал сів, майже впритул присунувши стілець до крісла Фреда.

— Аякже! Для цього й прийшов... Пам'ятаєте, перед вашим від'їздом до Мюнхена я говорив вам про операцію «Прогулянка», підготовану Шлітсеном.

— Щось пам'ятаю, у загальних рисах...

— Йшлося про засилку великої групи агентів у прибалтійські міста Східної зони Німеччини — Вісмар, Варнемюнде й Росток. Пригадали?.. Пославшись на велике значення цієї операції, Шлітсен сам готував хлопців, сам виряджав їх у путь. Хотів, так би мовити, похизуватись, показати найвищий клас! Ви, мовляв, пане Ворон, дурень царя небесного, а от я, дивіться, яких орлів відібрав, як їх вимуштрував, як хитромудро план самої засилки побудував... Особливо надійною Шлітсен, до речі сказати і Нунке, вважав групу, заслану до Росток під виглядом звільнених з російського полону... Документи їм дали — пальчики обсмокчеш...

— Так, так, тепер добре пригадав... ви ж мені про це докладно розповідали, — нетерпляче перервав Фред, якому кортіло швидше дізнатися, що ж саме сталося.

— На загальний наш подив, тривалий час зв'язку з групами не було...

— Теж пригадую...

— І раптом тижнів три тому зв'язок встановили. І який: регулярний, секунда в секунду!

— От це для мене новина!

— Шлітсен ходив гоголем. Думбрайту — докладна шифровка. Не знаю, що той відповів, тільки Шлітсен ще більше кирпу догори загнув. А «орлам» — все нові й нові завдання...

— А звідти що?

— Шифровані звіти про виконання. Вимога надіслати ще людей. Оскільки обсяг роботи збільшується... Це трохи й збентежило Нунке. Потай від Шлітсена він перекинув у Східну зону Чорного. Знаєте? Ну, «Шварца»?

— Вперше чую.

— Спритний, сатана! Побував у всіх трьох пунктах... Вчора повернувся.

— І що?

Ворон знову зареготав.

— Провал! Завалилися як один! Сидять, голубчики, мов чижики! — Ворон наклав два пальці однієї руки на два пальці другої ніби ґрати і приставив їх до ока. — Більше того: явочні квартири, підготовані ще покійником — гестапо, теж завалилися як одна...

— Але зв'язок? Він же був регулярним!

— Був! І регулярний! Тільки його підтримувала... радянська контррозвідка!

Тепер ледве стримав регіт Фред Шульц, хоч він мав цілковите право і сміятися, і радіти...

— Уявляєте собі, — коментував Ворон, — вся агентура сидить у тюрязі, а високошановний гер Шлітсен завдання за завданням радянській контррозвідці дає! Підмогу надсилає! Мало не п'яту частину з німецького відділу школи послав... Як вам це подобається?

Фред нахмурих брови.

— Не поділяю вашої радості, пане генерале, і, признатися, зовсім вас не розумію. Шлітсен, звісно, не та людина, якій можна співчувати, я й сам його не люблю, але йдеться не про нашу з вами приязнь до нього чи неприязнь, а про близьку нам обом справу. Це не Шлітсен, а вона, ця справа, зазнала шкоди! Як же ви можете...

— Прямолінійність мислення, Фреде! Притаманна вам, німцям. А психологія людини — річ складна. Людський мозок, з усіма його звининами — це ж справжнісінький лабіринт! З перехрестками, тупиками, несподіваними по-

воротами праворуч, ліворуч, назад. Взяти хоча б мене. Ненавиджу більшовиків? Ненавиджу! Лютий ворог мені нова Росія! Непримиренний! Здавалося б, ясніше ясного. Шкодь, руйнуй, висаджуй у повітря, бий у саме найдошкульніше! Я це й роблю. А думка, що керувала моїми діями, — шасть кудись убік! «Бач, вони аж пиняться, зачувши про таке-то й таке, а росіяни знай собі будують, знай собі нарощують міць», — шепоче якийсь голос зловтішно. І при цьому, помітьте, ненависть до моїх колишніх співвітчизників не зменшується, а ще збільшується. Знаю, що занесу руку для нового удару, мрію, щоб цей удар був смертельним! От і розберіться в цій двоїстості почуттів... Мені колись довелося бачити одного вбивцю, який замордував свою матір, а потім слізьми сховався над її трупом. Може, думаєте, нещирими? У тому-то й річ, що цілком щирими...

— Це вже, пане Ворон, якась патологія.

— А де межа між патологією і нормальним станом? У наш вік...

У коридорі почувлися кроки, і Фред швидко увімкнув телефон.

— Дуже прикро, що так сталося, — сказав Шульц, і нотки глибокого суму забриніли в його голосі.

— Такий удар по школі! — зітхнув Ворон.

Двері без стуку прочинилися, і до кімнати зайшов Шлітсен. Куди поділись його набундюченість і пиха! Він скидався зараз на прохача, що соромиться глянути в очі своїм благодійникам.

— Ви не знаєте, Фреде, куди саме і чи надовго поїхав Нунке? — запитав заступник начальника школи, марно силкуючись приховати своє занепокоєння.

— До Фігераса. Я вчора саме чергував і бачив, як він поїхав. Коли його чекати, не наважився спитати — він був чи то схвильований, чи то сердитий...

— Так і є, мабуть, встиг дізнатися! — вихопилося в Шлітсена, але тут-таки він спробував опанувати себе. —

Вас, здається, для чогось черговий розшукував, — звернувся він до Ворона.

І Фред, і генерал зрозуміли — це тільки привід, щоб лишитися з Шульцем віч-на-віч.

— Неприємність? — обережно спитав Фред, коли Ворон вийшов.

Шлітсен опустився на стілець, підпер голову рукою і втупився в якусь крапку на підлозі.

— Велика! — врешті видавив він із себе. — Такої не було за всю мою кар'єру... І хоча б справді припустив помилку там чи необережність! Он перебираю в пам'яті найменші подробиці, найдрібніші деталі і не можу знайти нічого такого...

— Пробачте, гер Шлітсен, але ж я не знаю, в чому справа.

— Так, так... я нічого ще не розповів... Навмисне відіслав Ворона, цю стару базіку, щоб лишитися наодинці, а мову наче відібрало... Просто язик не повертається...

— Ви мене стривожили! Та коли вам неприємно заводити про це розмову...

— Ет, рано чи пізно доведеться... Краще вже відразу...

Перериваючи свою розповідь наріканнями на якийсь незбагнений збіг подій і обставин, Шлітсен розказав, що саме сталося. Фред мовчки слухав, час від часу співчутливо похитуючи головою.

— Й головне — неймовірно, щоб хтось виказав наші плани! — гаряче переконував Шлітсен. — Усю операцію ми планували вдвох з Нунке. Лише згодом прилучили Ворона: працюючи ще в царській розвідці, він добре вивчив все Балтійське узбережжя. Ворон п'яничка, трохи базіка, але навіть в стані цілковитого сп'яніння про такі речі не прохопиться й словом. Набутий протягом десятків років досвід тут уже діє, наче механічний регулятор... Ми перевіряли з Нунке. Отже, Ворон поза підозрою...

— А не припускаєте ви думки, що серед засланої вами групи був двійник? У свій час завербований радянською контррозвідкою?

— Ні! — твердо заперечив він. — Усе це хлопці випробувані, і знаю я їх не перший день, ще з часів окупації України.

— Я й гадки не мав, що ви були на Східному фронті, — здивувався Фред.

— Увесь сорок другий рік... Ні, навіть кілька останніх місяців сорок першого... Начальником особливої команди...: — губи Шлітсена скривилися в посмішці, ніби пробіг по них відблиск далеких спогадів. — О, то були часи! Незабутні і неповторні!.. Київ, Житомир, Вінниця, знову Київ... Тоді вірилось, що це безповоротно і назавжди...

— Що ж, багато німецьких солдатів і лишилося назавжди на російських просторах... Навічно! А проте, їм можна позаздрити. Вони лягли в землю в час, коли слава району досягла найвищої вершини, так і не дізнавшись ніколи про ганьбу поразки, кинуті під йоти росіян знамена, Нюрнберзький процес...

Шлітсен швидко опустил повіки, але Фред встиг помітити, що в його каламутних блідо-сірих очах промайнув вираз страху.

— Гер Шлітсен, ви не образитесь, якщо я... — Фред урвав мову, ніби вагаючись.

— Ви німець, і я німець. Ми можемо говорити відверто, — буркнув Шлітсен.

— Саме тому я і дозволяю собі... Не вважайте це зухвальством, адже ви старший за мене — віком, чином, досвідом — і щось радити вам...

— Повторюю, можете говорити відверто.

— Бачте, я виходжу з правила: береженого і Бог береже. Ми тут, звісно, всі свої, але можуть же якось змінитись обставини, ситуація... завжди треба передбачати і найгірше...

— Гаразд, гаразд, все це зрозуміло... — сполошився Шлітсен.

— Ви щойно казали мені про своє перебування на окупованій Україні, зокрема в Києві... Говорили, що працю-

вали начальником особливої команди... Не радив би вам про це широко розголошувати. У галасі, знятому світовою пресою навколо процесу в Нюрнберзі над так званими воєнними злочинцями, раз у раз згадується і Бабин Яр. Якщо співставити ваше перебування в Києві... час... посаду начальника особливої команди... Ви розумієте, який напрошується висновок?

Шлітсен звів очі на Шульца. У погляді його тепер був уже не страх, а неприхований жах.

— Ви гадаєте... ви гадаєте... — затинаючись, белькотів він.

— Так, у ході процесу можуть згадати і ваше ім'я, — невблаганно вів Фред. — Навіщо ж вам самому наражати-ся на неприємності зайвою балаканиною... Пробачте, що я висловлююсь так гостро, але...

— Дурниці! До Іспанії їх руки не досягнуть! — майже істерично вигукнув Шлітсен. — Навіть коли б постало питання про мене...

— Звичайно! А проте...

— Що «проте»?

— Саме вчора я переглядав італійські газети. Вони повідомляють... До речі, ось якраз одна з них! Послухайте! — Фред поволі й роздільно прочитав:

— «Як повідомляє наш кореспондент з Мадрида, велика кількість колишніх нацистів, боячись відповідальності за скоєні під час війни злочини, поспішають виїхати з Іспанії до країн Латинської Америки...»

— Не збагну! Франко...

«,

— Бідолаха Франко почуває себе не зовсім впевнено. Адже він не просто співчував Гітлеру і Муссоліні, а й допомагав їм сировиною для воєнної промисловості, його «блакитна дивізія» воювала на Східному фронті... Ясна річ, він тепер вислужуватиметься перед переможцями...

— І ви гадаєте?... — хрипко запитав Шлітсен, не докінчуючи речення.

— Франко розуміє — йому не треба зараз драгувати переможців. Він не замислюючись може пожертвувати де-

сятком, другим так званих воєнних злочинців, щоб задобрити союзників і хоч трохи, про людські очі, реабілітувати себе...

Задзвонив телефон. Фред неквапливо зняв трубку.

— Слухаю... Привіт! З поверненням!.. Так, у мене... Га-разд!

Шлітсен, звівши брови і всім тулубом подавшись вперед, прислухався до розмови.

— Повернувся Нунке, — пояснив Фред, кладучи трубку. — Негайно викликає вас до себе.

Спираючись обома руками на стіл, Шлітсен поволі підвівся. Нижня губа його відвисла і злегка тремтіла, на неголених сьогодні і не розгладжених електромасажем щокках виразніше позначалися борозни-зморшки.

— Доведеться йти! — втомлено й хрипко промовив він і, важко переставляючи ноги, почвалав до дверей.

Дивлячись на його згорблену спину, безсило звішені вздовж тулуба руки, напівлису потилицю, Григорій на мить уявив іншого Шлітсена: зухвалого й зарозумілого завойовника, безжального ката, який, гидливо скривившись, піднімає вгору два пальці, подаючи знак, що можна починати страшну розправу над тисячами беззахисних людей. Батько докладно розповідав, що робили такі-от шлітсени в окупованому Києві. О, тоді гер Шлітсен не думав про кару! Він впивався своєю безмежною владою над пораненими червоноармійцями, стариками, жінками, дітьми... Пишався своєю «вищістю», хизував байдужістю до сліз, волянь, крові...

Сподівався на безкарність! А варт було тільки натякнути на можливість відповідальності, куди поділися і само впевненість, і пиха! Мало не зомлів від страху. От тобі й «суперменш»!..

Із задуми Григорія вивів телефон. Дзвонив Нунке:

— Беріть мою машину і негайно на аеродром! Приїздить містер Думбрайт. Пробачтесь, що не міг сам його зустріти — у мене невідкладна справа.

Дорога до плато, пристосованого під навчальний аеродром школи, забрала хвилин з двадцять. Зупинивши машину біля самотнього будиночка, що правив одночасно і за службове приміщення, і за зал чекання, Григорій вийшов з машини і глянув на небо. Гнані вітром клочкуваті хмари то збивалися до купи, то знову розходилися, утворюючи раптові сині просвіти-ополонки, що на мить зникали, наче змиті величезним сірим пензлем. Погода явно не сприятлива для польоту! І справді, черговий по аеродрому повідомив — літак ще не запросився на посадку.

Не заходячи в приміщення, Григорій рушив вздовж кромки льотного поля, радіючи, що може побути на самоті, поза стінами остогидлої школи. Вітер, правда, прохолодний, як і годиться осінньому вітрові, але він не заважає плинові думок, породжених розмовою зі Шлітсеном, а немов підганяє їх, несучи через гори, моря, кордони.

Далека мила Україна... Київ... Григорій бачив його ще в руїнах. Яким він став сьогодні? Газети, що надходять у розпорядження керівників російського відділу, пишуть про його відбудову. Яким же стане нове обличчя рідного міста? Чи зуміють архітектори відтворити його так, щоб поєднати старе з новим: славне минуле колиски слов'янської культури з прикметами соціалістичного буття?

Якщо заплющити очі і стати обличчям проти вітру, можна уявити себе на кручах Дніпра. Як вика́бувалась у пам'яті кожна деталь широкого краєвиду, що звідси відкривається! Неповторного, тільки одному Києву властивого... Зараз там, мабуть, уже зима. Адже кінчається листопад. А може, й ні. Може, наддніпрянські парки стоять ще в золоті і багрянці, мов факели, полум'яніючи серед кришталево-чистої синяви. Адже Київ уславився тривалістю й красою своєї золотої осені.

Тут теж уже осінь. Чужа осінь, Він не помітив навіть, як вона надійшла. Бо час для нього наче спинився. Він

виміряється ніби за іншими законами й іншими прикметами: зробленим і ще не зробленим...

До слуху долинуло гудіння мотора. Черговий по аеродрому і авіамоторист уже бігли до бетонованої доріжки. Зітхнувши і провівши по обличчю рукою, немов відганяючи далеке видіння, Григорій теж попрямував на льотне поле, клянучи в душі пілота за вправність, з якою той вів літак на посадку.

— Хелло, Фреде! — гукнув Думбрайт, тільки ступивши на сходи, що підкотили до літака. З усього було видно, що фактичний начальник школи в збудженому настрої.

— Привіт, бос!

Потискаючи руку, Думбрайт любив похизуватись силою, його пальці, мов лещатами, стискували долоню того, з ким він здоровкався. Знаючи це, Григорій зарані напружив м'язи.

— А, боїтеся! — посміхнувся Думбрайт.

— Тільки пересторога, а вона не ознака страху.

— Пхе, Фреде! Могли б потішити своє начальство... А втім, мені подобається та незалежність, з якою ви себе тримаєте. Часом я забуваю, що ви німець... Сподіваюсь, я не образив ваші національні почуття?

Григорій, тобто Фред, — зараз він мусив бути тільки Фредом! — не встиг відповісти на цю репліку, бо раптом збоку почувся здивований, навіть трохи переляканий вигук:

— Сомов?!

Фред швидко озирнувся. Трохи осторонь від драбинки-сходів стояв не хто інший, як Протопопов! Позеленілий від бовтанки в повітрі, здивований і неприємно вражений, він мав зараз ошелешений вигляд.

Зі слів Хейендопфа, Думбрайт знав про оригінальне знайомство Протопопова з Шульцем-Сомовим і тепер щиро потішався в душі з їх несподіваної зустрічі.

— Я знаю, як приємно зустріти на новому місці старого знайомого, містере Протопопов! Тому й не попере-

див вас про цей маленький сюрприз, — насмішковано пояснив Думбрайт своєму супутнику. — Ну, чого ж ви стоїте і не привітаєтесь як годиться зі старим другом?

Протопопов силувано посміхнувся:

— Не криюся, містере Думбрайт, розгубився... Когокого, а Сомова... щоб Сомов...

— Коротенька поправка, — перервав його Думбрайт, — не Сомов, а Фред Шульц! До речі, ваш найближчий начальник... А тепер все! Поїхали!

Взявшись за кермо машини, Думбрайт кивком голови запросив Фреда сісти поруч.

— Що нового в школі? — запитав він, тільки від'їхали.

— Новин багато, та я волів би, щоб про них поінформував вас Нунке.

— А Шлітсен як ся має?

— Не сказав би, що можу йому позаздрити...

— Ще б пак! — спересердя Думбрайт дуже натиснув на педаль, і машину рвонуло вперед.

— Так, виходить, ви вже знаєте?

Думбрайт не відповів, очевидно не бажаючи продовжувати розмову в присутності Протопопова. Та й дорога так петляла між горбами, що потребувала найпильнішої уваги водія.

Біля брами колишнього монастиря Шульц з Протопоповим вийшли. Фреду треба було влаштувати новака і, як завжди, це забрало чимало часу. Під час переговорів з черговим про ізольоване приміщення для новоприбулого Протопопов похмуро мовчав, лише іноді кидаючи на Сомова, що, виявляється, був і не Сомов, а Шульц, підозріливі й насторожені погляди. Нелегко було колишньому ватажкові власовців змиритися з думкою, що віднині він мусить коритися цьому зарозумілому молодикові. Коли Шульц передав його з рук на руки вартовому, Протопопов з полегшенням зітхнув. Радий був позбутися несподіваного клопоту і Фред. Йому нетерпілося дізнатися, як розгортаються події в школі.

Чекати цього довелося недовго. Ще здаля він помітив постать Ворона, що прямував йому назустріч алеєю парку.

— Ну, сьогодні у Шлітсена бенефіс! — прогудів над вухом він, беручи Фреда під руку. — Ми з ним були в приймальні Нунке, коли прибув Думбрайт, так бос зі мною поручкався, а йому навіть головою не хитнув! Багато б я дав, щоб зараз незримо опинитись у кабінеті Нунке!

— А чому незримо?

— Ви гадаєте, від Думбрайта перепаде тільки Шлітсену? Ні, батеньку мій, дистанється всім! І Нунке, і мені, і вам...

— За віщо ж нам?

— За компанію і з метою профілактики... Ага, мало не забув! Думбрайт прилетів сам? З ним нікого не було?

— Один не дуже приємний тип, мій давній знайомий. Але звідки ви дізнались, що має ще хтось прилетіти?

— Попередив Нунке... Так, так, виходить, їх преподобіє прибули...

— Чому преподобіє?

— Та це ж на мою голову: майбутній резидент з обмеженими обов'язками.

— Не розумію.

— Мушу його вишколити на керівника сектою п'ятдесятників в Білорусії.

— Виходить, працюватиме за фахом.

— От тепер уже я не розумію.

— Я ж попередив вас, це мій давній знайомий. Він і до війни керував сектою десь на Брянщині.

— То, може, присядемо тут на лаві і ви мені докладно розкажете? Приємно буде зненацька вразити преподобіє своєю обізнаністю.

— Він не з тих, кого легко ошелешити, а втім...

Та розповісти Ворону, що він знає про «отця Кирила», Фреду не довелося. Тільки обидва сіли в затишку на лаві, як до них швидко підійшов збуджений Шлітсен.

— Ху-у! — відсапнувся вій, плюхаючись поруч. — Побачив вас із вікна і не втерпів... Слава богу, відбув!

— Що, минулося? Все гаразд? — У голосі Ворона чулося неприховане розчарування.

— Не зовсім гаразд, але й не так погано, як можна було чекати. Нунке відстояв! Лишаюся при школі...

— Хіба йшлося про вашу... відставку?

— Уявіть собі, гер Шульц! Саме про... відставку. Думбрайт наполягав, щоб я негайно залишив школу. І якби не гер Нунке... його благородство...

— Благородство? — знизав плечима Ворон. — Просто він рятував свого заступника, боявся лишитися без помічника...

— А коли я вам скажу, що я не лишаюся заступником Нунке?

Обличчя Ворона відразу проясніло.

— Тоді ким же?

— Переходжу в ваше розпорядження, гер Шульц! — Шлітсен підвівся і клацнув закаблуками.

— У моє розпорядження? — перепитав вкрай здивований Фред.

— Так точно!

— Але які обов'язки ви будете виконувати на російському відділі?

— Викладати цілком нову дисципліну: захист від собак.

Ворон переможно глянув на Фреда, але той відвів погляд. Він і так ледве стримувався від сміху, думаючи про ситуацію, яка склалася...

Розділ другий

МІСТЕР ДУМБРАЙТ ВИМАГАЄ АКТИВНОСТІ

— Я противник тостів, містере Думбрайт, особливо коли зустрічаюся з кимось наодинці. Тости якимось порушують інтимність обстановки... Але сьогодні мені хотілося б зробити виняток. Піднімаю цей бокал за вас! Я просто в за-

хвати від вашої енергії і працездатності! — сказав Нунке за вечерею і, перехилившись через стіл, чокнувся з босом.

Справді, всі три дні після свого приїзду до школи «лицарів благородного духу» Думбрайт не знав спочинку. Прокладався він точно о сьомій ранку, щоб за півгодини зробити гімнастику, скінчити туалет і випити чорної кави без цукру, але обов'язково з сухариками, ще звечора побризканими лимонним соком. З усім він вправлявся швидко, весь час позираючи на стрілки годинника, не припускаючи жодної секунди перевитрати часу, асигнованого на ту чи ту процедуру.

О пів на восьму він швидко виходив з відведеного йому боксу і повертався до нього рівно о дванадцятій — поснідати.

За чотири з половиною години Думбрайт встигав відвідати кільканадцять боксів, де жили вихованці школи, щоб самому простежити за підйомом, туалетом чи сніданком, вимагаючи точної регламентації часу, потім йшов у класи групового навчання. Оскільки кожна така група складалася з трьох осіб, часу це забирало чимало. Тим більше що він не просто спостерігав, як майбутні диверсанти засвоюють прийоми боротьби, нападу, роззброєння, а сам активно включався в навчальний процес, демонструючи неабияку вправність у застосуванні різних прийомів. З класів Думбрайт поспішав до так званого «збройового залу», де «лицарі» навчалися знешкоджувати і заряджати міни, демонструвати своє вміння закладати їх під мости, залізничні рейки, заводські верстати, макети яких були тут-таки, в колишній монастирській їдальні. Містер Думбрайт не гребував тим, щоб самому підповзти під якийсь макет і перевірити, правильно чи неправильно закладено міну, сперечався з інструкторами і викладачами, критикуючи методику навчання, іноді навмисне висував абсолютно несприйнятливі пропозиції і гаряче їх обстоював, щоб перевірити кваліфікацію того чи того майстра диверсійних справ.

Із «збройового залу» він прямував до тиру, розташованого в колишній церкві і з'єданого тепер з залом довгим коридором без вікон.

Тут навчали, як вбивати людей.

За мішені правила майстерно зроблені, в нормальний людський зріст, манекени. Вони рухались по спеціальних рейках, іноді лише визираючи на мить над підлогою чи в якомусь отворі. Рухалися повагом, швидко, з блискавичною швидкістю. Майбутні агенти і навіть диверсанти навчались тут лише індивідуально. По кожному манекену можна було стріляти тільки раз. Після пострілу Думбрайт разом з інструктором перевіряли, куди саме влучила куля. Адже від «лицарів» вимагалось вміння з першого пострілу влучати в голову чи груди, але обов'язково так, щоб постріл можна було вважати смертельним.

Сам Думбрайт, на превеликий свій жаль, стріляв погано і тому всіляко уникав власноручно демонструвати майстерність вбивці. Безсилий показати високий клас стрільби, він компенсував себе добірною лайкою. Коли хтось з «лицарів» промазував або влучав не туди, куди наказано було влучити, він з піною біля рота шпетив винного, не добираючи слів зі свого багатого на лайки і образи лексикону.

Поруч з тиром, у колишньому правому притворі, відгородженому тепер суцільною кам'яною стіною, містився «таємничий кабінет». Тут засвоювали найновішу американську диверсійну техніку. Останньою «новинкою» були електрорукавички і потайні пульверизатори. Думбрайт наче демонстрував, як треба ними користуватися. По поверхні такої рукавички, з'єднаної з безшумним моторчиком у кишені штанів, пропускався електрострум. Досить було покласти руку в рукавичці на чиєсь плече, і людина втрачала притомність, іноді на досить довгий час. Пульверизатори вміщували в верхню кишеню піджака, де тримають декоративний носовичок. Він визирав з кишені гострим різком звичайної білої хусточки. Та від цієї «хус-

точки» йшла тоненька трубочка, кінець якої виходив у нижню ліву кишеню. Розмовляючи з кимось, можна було непомітно стиснути бульбочку в кінці трубки, і в обличчя співрозмовника дуже була коротка струмина якоїсь рідини. Як і при застосуванні електрорукавички, людина непритомніла.

Для практики в таємничому кабінеті «манекени» були непридатні. Практикувалися на живих мішенях, на тому баласті, що поступово утворювався в школі: агентах, які виявили свою неспроможність впоратись із завданням, на покалічених під час переходу кордону, на шпигунах, які з тої чи тої причини «вийшли в тираж». Замість обіцяної пенсії дві останні категорії знов потрапляли до школи і залишалися тут як обслуговуючий персонал і піддослідний матеріал. Траплялося, залишалися навечно, так і не прокинувшись після невдалих вправ з пульверизатором і рукавичкою, якимсь іншим приладом чи апаратом. Їх потай ховали на колишньому монастирському цвинтарі.

Перевіривши засвоєння нової техніки, Думбрайт рівно об одинадцятій п'ятдесят вертався до себе, щоб поснідати. Як і вранішня кава, сніданок завжди був однаковий: варена холодна баранина, заправлена різними гострими спеціями і добре полита оцтом, кілька шматочків тонко нарізаного сиру з солодким вином і великий апельсин. Снідав Думбрайт завжди один — усі знали, що від дванадцятої до тринадцятої турбувати його не можна: він готується до найделікатнішої роботи — до відвідання класу «А».

Класу «А», як спеціального приміщення, власне, не було.

Кандидати в агенти навчалися в тих самих боксах, де й жили. Інструктори, викладачі, вихователь приходили сюди самі, до кожного окремо.

Зараз усю свою увагу Думбрайт зосередив на тих, хто вже закінчив навчання чи закінчував його і от-от мав виїхати «на місце призначення». Воно не було відомо ані викладачам, ані інструкторам. Вони відповідали лише за

засвоєння теоретичного і практичного курсу навчання. Усе інше їх не стосувалося. Про місце відправки знав лише сам новоспечений агент, Нунке та ще вихователь, роль якого на цьому етапі підготовки надзвичайно зростала: під його проводом учні класу «А» вивчали умови життя того району, куди їх відправляють, його етнографічні й інші особливості, економіку, докладний, аж до дрібних подробиць, план місцевості тощо. Одночасно майбутньому агенту прищеплювалися і всі ті навички, які дозволять йому в новому середовищі поводитись цілком вільно, нічим не вирізняючись серед місцевих жителів.

Останнім часом при «засвоєнні місцевості», як іменувалася ця дисципліна в школі, все більша увага приділялась систематичному читанню радянських газет потрібного в даному разі району. Великі газети виписувались через різні офіційні канали, а потім поступали до школи. Гірше було з районними і особливо з багатотиражками — заводськими чи інститутськими. Їх нелегально пересилали через поштові скриньки або листонош-туристів.

Ще під час своєї першої появи в школі «лицарів благородного духу» Думбрайт повчав Нунке:

— Газети радянських заводів чи інститутів — то невичерпне джерело потрібної нам інформації. Ми мусимо домогтися, щоб школа одержувала їх якнайбільше, щоб надходили вони систематично... Підкреслюю, саме в систематичному читанні сенс. Окрема кореспонденція, дописи вам можуть нічого і не сказати, а співставляючи їх, піддавши аналізу відомості, здобуті вчора, сьогодні, завтра, можна дізнатися, яку продукцію випускає завод, скільки в ньому цехів, як їх обладнано, випуск якої нової продукції запроваджується і все таке інше...

— Маєте цілковиту рацію, — виправдувався Нунке, — я дійсно недооцінив цього джерела. А мусив би перший за нього захопитись. Вам відома історія з журналістом Якобом Бертольдом?

— Щось чув, але не пам'ятаю точно.

— Це німець, антифашист. Напередодні світової війни втік у Швейцарію і опублікував там книгу, в якій доводив, що Гітлер готується до війни. На підтвердження свого прогнозу Бертольд абсолютно точно навів кількість наших дивізій, більше того — викрив всю дислокацію армії фюрера. З наказу Гітлера ми, тобто німецька розвідка, — до речі, і я брав участь у цій операції, — викрали Бертольда і привезли до Німеччини. Звичайно, допит, вимоги назвати імена зрадників, які виказали йому воєнну таємницю. І уявіть собі, Якоб Бертольд наочно переконав нас, як він дістав всю інформацію про дислокацію військ з наших-таки газет...

— От-от... А у вас же перед війною цензура просто лютувала! І взагалі ви, німці, більш пунктуальні і обережні, ніж слов'яни.

Другого ж дня Нунке дав відповідні вказівки по всій агентурній сітці, і систематичне вивчення радянської районної преси та багатотиражних газет, якими раніш нехтували, запровадили в класі «А» як спеціальну дисципліну.

Відвідуючи кожного з вихованців, що закінчували клас «А», Думбрайт особливу увагу звертав на таку обізнаність з місцевою пресою і «ганяв» по ній учнів, наче по підручнику. Він вимагав, щоб вони напам'ять знали прізвища всіх керівних працівників району чи області, імена знатних людей, дати з'їздів, конференцій, цікавих нарад, репертуар театрів і кінотеатрів тощо. Надзвичайно цікавила його і самодіяльність. Нунке помітив, що бос залюбки вислуховував тих, хто має нахил до музики, живопису чи літературних вправ.

Ось і сьогодні, в двадцять восьмому боксі, мало не годину змарнував Думбрайт, слухаючи слабенькі віршики одного доморощеного пійти.

— Я навіть уявити не міг, що вас так цікавить література і особливо поезія, — не міг приховати свого здивування Нунке.

— Поезія? Це ви про того з двадцять восьмого? — розреготався Думбрайт. — З нього такий поет, як з вас місіонер.

— Так чому ж тоді стільки часу...

Думбрайт зверхньо поляскав Нунке по плечу:

— До травня сорок п'ятого точилася боротьба збройна — потрібні були автомати, гармати, літаки. Зараз же ми розпочали боротьбу розумів, ідеологій. Інша боротьба, інша і зброя: філософія, живопис, музика, література. Запевняю вас, хлопчина, що створить нелегальний літературний гурток або організує підпільну виставку картин потрібно нам напрямку, важить не менше, ніж спеціаліст активних диверсій. Ось чому я слухав опус цього віршомаза. Аж занудило! Ходіть швидше вечеряти, хочеться прополоскати горло!

«Полоскав горло» Думбрайт лише ввечері чистим бренді, і досить старанно, проте п'яним Нунке його ніколи не бачив. Лише червоніло обличчя та голоснішою ставала розмова.

Цього вечора він теж випив багато, хоч і цідив бренді крізь зуби, маленькими ковточками, ніби смакуючи тонкий букет добірного вина.

Несподівано для Нунке Думбрайт відставив шойно налиту чарку.

— Давайте на аеродром, поглянемо на парашутистів! Хочеться на повітря.

— До стрибків ще з годину. Може, поглянете на карту? Ви наказали на вечір приготувати.

— Гаразд, тягніть карту!

Нунке довго ворожив біля хитромудрого замка сейфа, витяг згорнуту вчетверо карту Європейської частини Радянського Союзу, поцятковану кружальцями, квадратами, трикутничками, і простелив її на столі.

Думбрайт довго і уважно вивчав позначки.

— Мало! До смішного мало! І це все, на що спроможна наша школа?

— Максимум! Але ж ми не самі, існують десятки інших закладів, подібних до нашого...

— Мало! Мало! Боже, як мало! — уперто повторював Думбрайт, продовжуючи вивчати карту.

— Якщо взяти нашу школу окремо. Але ви ж самі казали, що всі списки колишньої німецької агентури потрапили до вас! Отже...

— Її, цієї агентури, не існує, містере Нунке! Практично вона дорівнює нулю. Коли й животіє якийсь неспійманий агент, то ми не такі дурні, як Шлітсен, щоб на нього розраховувати.

— Перебільшення, містере Думбрайт, запевняю вас! Відступаючи з Росії, ми подбали про те, щоб залишити там і свою широку агентуру, і добре законспіровані явки. Таким чином...

— А вийшов пшик! Ми теж зраділи, коли нам потрапили ваші списки. Пам'ятаєте, я навіть похвалився цим перед вами? А що вийшло практично? Минуло трохи більше півроку, і списки ці можна спокійнісінько викинути на помийку. Ваша колишня агентура — сьогодні міф! Одні самі прийшли до радянської контррозвідки з повинною і виказали все, що знали. Інших схопили на гарячому. Бо коли ниточка вже в руках, клубочку розмотуватись і розмотуватись... Ті одинаки, які, можливо, лишилися, принішкли, мов миші у шпарках, сподіваються, що про них забудуть... Фактично в Росії треба все починати спочатку. З самісінького початку.

Думбрайт сердито відсунув карту і заходив по кабінету.

— Сховайте це до завтра. Треба щось придумати... До речі, як справи у Ворона і Шульца? Сьогодні я їх щось не бачив. Байдики б'ють? Підіть дізнайтеся! А я тим часом напишу патронові. Навряд чи буде він задоволений з наших новин.

— Подзвоню тільки Шульцу, дізнаюся, чи він у себе. Ви не заперечуєте?

Думбрайт раптом скипів:

— Треба поставити справу так, щоб вам доповідали, а не ви бігали розшукувати своїх підлеглих!

— Очевидно, Фред на аеродромі, а Ворон ще не скінчив зі своїми святенниками. Піду перевірю...

Призначений керувати секцією сектантства, Ворон назвав її класом «Амінь».

— Чому «амінь»? — здивувався Думбрайт, почувши цю назву.

— «Амінь» — означає «кінець», — хитро примружився Ворон, можливо, щоб приховати сум, що мимохіть забринів у його голосі. — Мені пішов сімдесят перший. Гадаю, виховання кадрів пресвітерів, панотців, всіляких там керівників сект — останнє доручення мені як розвідникові... Отже: «Амінь»!

Думбрайт, що любив несподівані назви і прізвиська і сам перехрестив Воронова на Ворона, тільки розсміявся.

— Тільки от що, містере Ворон, — попередив він, — не привчіть ваших преподобних до горілки! Дай вам волю, так на вас і не напасешся!

— Високочтимий містере Думбрайт, і ви, шановний гер Нунке! Я не знаю, як повелося в Росії сучасній з сектами, з церквами та їх служителями, але чудесно пам'ятаю цих сівачів на ниві Божій в Росії дореволюційній — релігійній, забобонній і п'яній. Ви не знайшли б тоді жодного попа, дяка, паламаря, щоб не випивав би бодай двох чарочок: на хрестинах, на іменинах, на весіллі, на похороні, на поминках, на Різдво, на Новий рік, на водосвятіє, на Масниці, на Великдень, на вшестя, на Трійцю, на заговини перед Петрівною, на Петра і Павла, на, на і на... А якщо зважити на всіх святих та угодників, їм же несть числа, не було дня, коли піп зі своїм причтом не пив. Не думаю, щоб саме тут щось змінилося. Бо це навіть не нова й стара Росія, а стародавня Русь, веселіє якої, як сказав рівноапостольний князь Володимир, «є пити»... Амінь!

Останнє слово Ворон проспівав на повний голос, і воно прокотилося луною під склепінням школи. Думбрайт затулив вуха.

— Колоритна постать! — сказав він, коли Ворон вийшов. — Давно почав працювати на вас?

— Років з двадцять.

— А до того?

— «Інтеліженс сервіс». Є підстави гадати, що вже під час Першої світової війни він був зв'язаний з англійською розвідкою, тому й емігрував до Англії після революції в Росії.

— Чому перейшов до вас?

— Хтось з білоемігрантів випустив у Парижі мемуари, де згадав і заслуги генерала, який з відома і доручення російської розвідки спритно дурих своїх англійських колеґ. Ворону дали штурхана під зад, і він запропонував свої послуги нам.

— Очевидно, генералові є що згадати!

— Ще б пак! Міг би написати кілька томів найцікавіших спогадів: за плечима три розвідки з їх кухнею!

— Ото-то й воно... — покрутив головою Думбрайт.

— У вас з'явилися якісь сумніви щодо Ворона? Запевняю вас, він служив нам вірою і правдою. Йому нікуди було подітись, та й старіти почав.

— Саме це мене і непокоїть.

— Вас турбує питання пенсії?

— Якої пенсії? — здивувався Думбрайт. — Ах, так, ви про обіцяну компенсацію в разі виходу в тираж. Що ж, хай тішить себе такою думкою, поки здатний працювати. А потім... потім побачимо! Я не прихильник того, щоб панькатись з такими, як він. Той, хто багато знає, завжди являє небезпеку. Зважте на такий психологічний момент: розвідник завжди тамує в собі надто багато прихованого від інших, і чим більше всього накопичується, тим сильніший внутрішній тиск.

— Пробачте, я не зовсім розумію, яку небезпеку це може являти безпосередньо для нас.

— Такі, як Ворон, увесь вік живуть подвійним життям: внутрішнім — прихованим від усіх, іноді навіть від самого себе, і зовнішнім, яке виявляється в діях і тому стає домінуючим, таким, що пригнічує перше. Хороший розвідник насамперед мовчальник... І от, коли він виходить в тираж, внутрішній тиск, не стримуваний зовнішніми обставинами, немов прориває оболонку, назовні виривається те, що приховувалось і накопичувалось роками. Ви читали мемуари колишніх розвідників? Усім їм хочеться компенсувати себе за довге мовчання, наговоритися досхочу, і вони стають базіками, розповідають про такі речі, які...

— Не підлягають оголошенню? — чи то запитав, чи то ствердив Нунке.

— Ні за яких умов! Бо викриваються не лише окремі факти, а й методи розвідувальної роботи.

— На жаль, нема такого закону...

— Закони пишуться для натовпу, а не для тих, хто стоїть біля керма, хто створює політику! Кому це знати, як не вам! Не сподівався, містере Нунке, що ви такий наївний!

— Зараз не часи диктату націонал-соціалізму. Самі ж ваші газети знімуть галас про порушення людських прав і законів.

— А ми їх і не станемо порушувати... Смерть старої людини — явище природне...

— Ви кажете про... так би мовити... — Нунке спинився, не знаючи, чи правильно він зрозумів думку боса.

— Лише маленьке прискорення подій: своєчасну ліквідацію! — спокійно пояснив Думбрайт.

— Та-ак... — невиразно простягнув Нунке, відчуваючи, як спину йому обсипає морозом. Адже він сам у цілковитій залежності від Думбрайта. І хоч був у розквіті сил, але раптом відчув, як час ущільнюється, як наближається той день, коли і про нього, Іозефа Нунке, можливо, знімуть таку ж розмову...

Сьогодні, йдучи до Ворона, він знову пригадав все сказане Думбрайтом, і щось схоже на почуття жалю ворухну-

лося в його серці. Але зусиллям волі він приглушив у собі змішаний з тривогою жаль. Не може бути, щоб Думбрайт навіть колись, в далекому майбутньому, поставив знак рівності між ним і Вороном! Нісенітниця! Нерви! Дається взнаки розлука з Бертою і дітьми.

Треба рубя поставити перед нею питання про переїзд сюди, до Іспанії. Врешті-решт, він у такому віці, що ніякі відвідування будиночка на вулиці Сервантеса, п'ятнадцять не можуть йому замінити родинного вогнища. Ізабелла, правда, чарівна, але її вимоги останнім часом стали нестерпними, а бурхливість темпераменту іноді просто стомлює. Берта ж навіть пристрасть вміє тримати в рамках розсудливої добропорядності. Після сумнівних пригод воєнного часу це саме те, чого він прагне... Ганс і Ліз теж не можуть надовго лишатися без його батьківського впливу. Особливо Ганс. Берта надто до нього поблажлива, потурає його захопленню живописом, забуваючи, що треба загартувати душу хлопчика, а не розслаблювати її мареннями про хистку славу художника... В останній приїзд у Берлін діти мали чудовий вигляд. Та й чи може бути інакше? У них чудесна спадковість і з боку матері, і з боку його, батька. Навряд чи зміна клімату на них відіб'ється негативно. Даремно Берта цього побоюється. Мабуть, не треба було розповідати їй про скалічену Ірене. Каліцтво каліцтвом, а Берта вбила собі в голову, що за інших умов, в іншому кліматі... Жіноча догіка! Незважаючи на свою розсудливість, Берта спочатку трохи ревнувала його до Агнеси. Так і казала: «Твоя гітана...» Мав би він вигляд, якби зв'язався з патронесою! А момент, коли він мало не вскочив у таку халепу, був. Якби не гидливість до Ірене... і не мовчазний опір циганки, що пошлася в святоші... Втім, не така вже вона й святенниця. Принаймні з Гольдрінгом, чи то пак, Шульцем. Щось він туди надто вже вчащає. Це, звісно, непогано, бо зменшиться вплив на патронесу падре Антонію, який почав норовитися. Та й Шульцу краще на деякий час забути

наречену, Бертгольдову доньку. А як прагнув її розшукати! Кілька разів розмову про поїздку в Швейцарію заводив. Останнім же часом не згадує. І це дуже добре. Лора Бертгольд, мабуть, одержала кругленьку спадщину після батька, отже, в її руках вірний засіб затримати біля себе милого. І вважай, що Фред Шульц загинув для розвідки. Відчувши під ногами такий твердий ґрунт, як посаг, він тільки п'ятами накиває...

Заглиблений у ці роздуми, Нунке й сам не помітив, як опинився в боксі старого генерала.

Якби начальникові школи було притаманне почуття гумору, він, напевне, розсміявся б, побачивши той неповторний «натюрморт», який постав перед його очима: на столі, поміж «Бібліями», — одна велика, розкішно видана, друга портативна, тільки недавно приставлена з Нью-Йорка, — і стосами сектантських часописів, теж видрукованих в США, у мальовничому безладді розташувалися дві пляшки вина — порожня і тільки почата, — тарілки з риб'ячими хвостиками, голівкою і кісточками, недоїдені кусні хліба.

Біля стола сиділи Ворон і Протопопов, обидва трохи напідпитку.

— Пфе, як у вас брудно! — поморщився Нунке.

— Нормальна обстановка після дружньої бесіди і скромної вечері. Людина з фантазією навіть сказала б — символічна! Погляньте, як усе пасує одне до одного. Хліб, який переломив Господь наш Ісус Христос в пустелі, вино з Кани Галілейської, риба — символ християнства, нарешті, проповідь слова Божого... — Ворон поклав руки на «Біблію» і один з журнальних стосів. — Усе, як належить священослужителям...

— Бос цікавиться підготовкою групи «Амінь». Зможете ви на ранок подати звіт? Без просторікувань, тільки факти й цифри.

— Звичайно! Ще не було випадку, щоб старий Ворон не виконав завдання. Навіть після прийому цих крапе-

льок. — Ворон потарабанив нігтями по шийці пляшки. — Аква віта, надихає і наснажує!

— Коли, на вашу думку, можна буде почати відправку людей з групи «Амінь»?

Ворон замислився.

— Зараз маємо кінець листопада... Отже, десь там у квітні-травні наступного року.

— Ви при повному розумі? На такий строк ми ніколи не погодимось!

— Раніше не вийде. — Ворон підвівся, його розчервоніле обличчя стало багровим, аж залисніло. — У Думбрайта свербить, а мені потім чухатись?

— Але зрозумійте, залізо кують, поки воно гаряче, а людські душі — поки їх пече біль і туга за загиблими... Саме зараз нам потрібні керівники сект, а не тоді, коли люди прийдуть до пам'яті і з головою поринуть у вир щоденних справ. У більшовиків їх досить, щоб примусити думати про землю, а не про небо!

— Про що ж ви думали, пане начальнику школи, раніш? Тицьнули мені неуків, які «Часослова» від «Євангелія» відрізнути не можуть, і вимагаєте, щоб я вам за три дні спік аж три богатирі? Які з тих дурисвітів керівники сект будуть без тривалої підготовки? З якими молитвами вони пойдуть?

— Думбрайт казав, що при сектах є спеціальні секції, які опрацьовують нові молитви та гімни — музику й текст. Ви звертались до них?

— От вчора прислали кілька таких опусів! Протопопов, що ви скажете про цю ось молитву? — Ворон розгорнув журнал на передостанній сторінці і сердито кинув його на стіл.

— Читав, читав. Сміху не оберешся! Мелодія точнісінько як у тій давній пісні, що одурені дівчата, вмиваючись сльозами, виводили. Ви тільки послушайте!

Протопопов витягнув руку з журналом уперед і проспівав:

До-о-го-ряй, моя-а-а лучи-на,
До-о-гр-о-рю з то-о-бо-ою я...

— А тепер ось:

Се гря-де-е моє спа-сі-іння,
Се гря-аде мо-о-я зо-о-ря...

Нунке не зміг не посміхнутися, і це ще більше розсердило Ворона.

— Вам смішки, а мені хоч плач!

— І все-таки підготовку треба прискорити, — відразу став серйозним Нунке. — Будь-що! Давайте завтра вранці зберемося в мене і порадимось. Попередьте Шульца. До речі, він давно на аеродромі?

— Аеродромі? Та й духу його там нема! Він у Пантелеймона, марудиться з квартирантом.

— Так, так, згадав... Коли повернеться, скажете, щоб зайшов до мене!

Нунке вийшов.

А тим часом Фред, вертаючись з Фігераса, і не думав поспішати.

Як добре, що йому дозволили користуватися машиною без шофера! Можна їхати як заманеться. Зараз він зменшить швидкість до мінімуму і їхатиме поволі, поволі, щоб мати час обміркувати все те, що так несподівано трапилось сьогодні...

Годині о шостій Фред Шульц під'їхав до самотнього будиночка на околиці Фігераса, де ось вже мало не тиждень після зустрічі з Нонною проживав Домантович. Власне, не проживав, а нидів, бо в становищі його ніщо не змінилося: жодної газети чи книги, ані олівця, ані клаптика чистого паперу... У глухонімого, правда, «прорізався» голос, та два-три слова, кинуті вранці, під час обіду і за вечерею, лише підкреслювали гнітючу мовчанку протягом всього дня. Лишилося відлежуватись, тинятися під невсипущим оком господаря по садку, мугикаючи якийсь набридлий мотив, що нав'язався ще зрання, і стримувати, з усіх сил стримувати роздратування...

Воно прорвалося сьогодні вранці. Несподівано для самого себе Домантович відмовився снідати, заявивши, що від сьогодні він оголошує голодовку:

— Ви, лакизо! Скажіть вашим панам: вони або випустять мене звідси, або винесуть уперед ногами.

«Глухонімий», як продовжував його називати в думках Домантович, лише байдуже знизав плечима і спокійно взявся прибирати тарілки.

Обідати Домантович теж не вийшов, хоч рівно о четвертій Пантелеймон, з властивою йому пунктуальністю, почав збирати на стіл.

Прислухаючись до брязкоту ножів і виделок, Домантович ковтав слину і зле з себе кепкував: «І не заціпило тобі, коли ти це бовкнув! Йолоп! Замість набиратися сил на курорті у дядечка Пані, показати їм свою витримку, вискочив, мов Пилип з конопель. Тьху!.. А тепер, любчику, тримайся! Назвався грибом, полізай у кіш...»

— Обідати! — лаконічно сповістив господар, з'являючись у дверях.

— Забирайся! — так само коротко відрубав Домантович.

Відвернувшись обличчям до стіни, він силкувався заснути, але ссало під ложечкою, від безперервного куріння в рот раз у раз набігала гірка слина, а в голову — такі ж гіркі думки.

Врешті-решт його все-таки зморила дрімота. Може, прийшов би і жаданий сон, та до слуху долинув шум машини, що вшух біля подвір'я. Незвичайна для цього відлюдного закутка подія! Лише двічі сюди під'їздили авто: перший раз, коли його привіз сюди огрядний старий, і вдруге, коли вони з Пантелеймоном і його ніжною «сестричкою» їздили до загородньої таверни. Може, знову приїхала Нонна? Навіть її Домантович побачив би зараз залюбки — все-таки людська мова і нове обличчя!

Швидко підвівшись, Домантович підійшов до вікна, але розгледіти, хто саме приїхав, не встиг. Проте кроки,

що залунали на ганку, а потім у кімнаті, були явно чоловічими.

Знову лягти і прикинутися сплячим? Це дасть змогу виграти якусь хвилину, щоб зорієнтуватися, вирішити, як себе тримати з несподіваним відвідувачем.

Домантович ліг ниць, злегка повернувши голову, рівно настільки, щоб куточком ока побачити, хто зайшов до кімнати. Та коли двері прочинилися, він рвучко схопився.

— Сомов! Невже і ви тут?

— ...Як бачите. Тільки не Сомов, а Фред Шульц.

— Чудасія! Справжня чудасія! — вигукував Домантович, збуджено тиснучи Шульцу руку. Потиск був дужим і щирим, а от подив? Фредові здалося, що в ньому є щось нарочите.

— Не хотів би повторювати банальних слів про тісноту світу, але, за сучасних умов пересування, він справді стає все тіснішим і тіснішим. Радий зустрітися з вами знову, Домантович!

— Не так, як я, Сомов! Я ж тут мало не здичавів!

— Повторюю, моє справжнє ім'я Фред Шульц.

— Пробачте, надалі так вас і величатиму. Може, присядете?

— Звичайно. На жаль, довелось прийти до вас не з товариським візитом, а у справі.

— Он як? Мною починають цікавитись? Вже легше... Так у чому ж ця ваша справа полягає?

— Мені доручено ознайомитися з вашою докладною біографією. І не лише ознайомитися, а й записати. На магнітофоні.

— А не скажете мені, як старому знайомому, кому вона потрібна і для чого?

— На превеликий мій жаль, я мушу тільки запитувати, а ви тільки відповідати.

— А якщо я відмовлюсь?

— Не радив би. Ви лише погіршите свій стан. Адже ви позбавлені змоги не те що боротися, а навіть голос подати.

— А я так зрадів, вас побачивши!
— Мені теж приємно,
— Чинити допит?
— Вже й допит! Звичайні анкетні дані... Подавали ж ви, напевно, писану автобіографію Хейендопфу? Без цієї формальності...

— Гаразд, я згоден, але з однією умовою.

— Ви примушуєте мене повторюватись: не радив би ставити умов. У нашому становищі ставити умову...

— Назвемо її маленьким проханням. Вас така редакція влаштовує?

— Якщо прохання справді маленьке... — завагався Шульц.

— Крихітне.

— Чого ж ви хочете?

— Щоб оце опудало, — Домантович кивнув у бік господаря, — не стовбичило хоч зараз перед очима. Він так мені уївся, так осточортів, що я ладен задушити його сонного!

Глузлива посмішка промайнула на обличчі Пантелеймона.

— Ну, це прохання, дійсно, крихітне. Радий, що в силі його задовольнити. Ви можете залишити нас, Паню, тільки будьте поблизу.

— Слухаю, в разі чого...

— Як завжди, я вас нагукаю.

Пантелеймон вийшов. Домантович весело підморгнув йому вслід.

— Що ж, витягайте оту штучку, що віддимає вам кишеньку, і записуйте. Мене вже записували і в цій кімнаті, і ще в одному іншому місці... Присунутись поближче?

— Як вам зручніше, апарат дуже чутливий.

Шульц увімкнув магнітофон, Домантович присунув стілець до стола і півголосом почав:

— Народився я в Республіці німців Поволжя...

Коли першу стрічку було списано і Шульц міняв її на нову, Домантович горілим сірникам на обгортці сигарет надряпав: «Дайте аркуш паперу!»

Фред здивовано глянув на нього, але видер з записної книжки аркушик і разом з олівцем мовчки поклав на стіл, одночасно ввімкнувши магнітофон. Механічно почавши розповідати далі, Домантович написав:

«Чарльз Діккенс так і не скінчив роману “Таємниця Едвіна Друда”».

Фред мало не скрикнув.

Швидко схопивши олівець, він на тому ж клаптикові паперу відповів:

«Аксаков стверджує, що рукою якогось спіріта із США роман було закінчено».

Це був обумовлений ще в Берліні пароль.

Домантович і Григорій Гончаренко радісно презирнулисьь.

Розділ третій УСІ ШЛЯХИ ВЕДУТЬ ДО РИМА...

Коротка зима навалилася на Каталонію дужим вітром, частими дощами, іноді мокрим лапатим снігом.

Приміщення колишнього монастиря продималися наскрізь. У боксах ще підтримувалося сяке-таке тепло, але в довжелезних коридорах, високих залах, де провадилося навчання і стрільби, гуляли протяги, вогке повітря проймало до кісток.

Холод, похмура напівтемрява, штучна ізольованість один від одного, відсутність будь-яких розваг, крім брендів, коміксів і модних пластинок, — усе це почало впливати на вихованців школи, позначатися на успішності.

Спочатку, правда, негода навіть сприяла поживленню роботи в школі. Замкнені в боксах майбутні шпигуни і диверсанти прагнули будь-що вирватися па волю, якнайскорше залишити похмурі стіни монастиря. Але поступово навіть найретельніші в навчанні стали піддаватися

апатії. Ніхто не наважувався порушити встановленої дисципліни, але і теоретичний, і практичний курс програми засвоювався поволі, з частими зривами, що змушувало викладачів та інструкторів повертатися до вже пройденого.

Особливо занепав духом Середя, який у школі значився під кличкою «Малий». Лише вправі з боротьби на деякий час виводили його зі стану апатії, та до спортзалу його останнім часом уникали водити. У запалі бійки з удаваним противником «Малий» так духопелив свого партнера, що його силою доводилося боронити від нападника, і не завжди встигали зробити це вчасно: одному із інструкторів Середя могутнім ударом перебив ключицю, іншого на довгий час поклав у ліжку, так гепнувши об підлогу, що в того зрушив з місця якийсь хребець.

Що ж до теоретичних дисциплін, то Середя виявляв до них цілковиту байдужість.

У Григорія щодо Середи були свої наміри, і тому він зробив спробу вплинути на завжди похмурого і мовчазного парубка.

— Послухайте, Малий, — сказав він якось, зайшовши ввечері до нього в кімнату, — я прийшов не як офіційна особа, тобто ваш вихователь, а просто як давній знайомий, який ставиться до вас доброзичливо. Мені хотілося б...

— По-перше, у мене є власне ім'я і нічого мені чіпляти собачу кличку. По-друге, я по горло ситий доброзичливцями! А такими, як ви, особливо, — напівпідвівшись на ліжкові, Середя з такою ненавистю глянув на свого вихователя, що той зрозумів: бідолаха ніколи не пробачить собі хвилин відвертості в казармі під Мюнхеном, обману, до якого вдався Шульц, назвавшись Сомовим.

— І все-таки я справді зичу вам добра! Колись ви це зрозумієте... Але облишмо це. Неприязнь, ворожість — це сфера почуттів, а я прийшов, щоб звернутися до вашого розуму.

— Забирайтесь геть, пане Сомов! Фреду Шульцу я не маю права цього сказати, так поспитайте в Сомова. Він, безперечно, порадить вам якнайшвидше вийти.

Зустрівшись другого дня з Домантовичем, Григорій переказав йому розмову з Середою.

— Він не з тих, на кому можна поставити хрест, у мене з думки не йдуть слова, сказані ним того вечора, коли гуляли люди, що продалися Черногузові. Пам'ятаєш, ти ж чув: «Може, хоч трохи бруду з себе змию...» Я до нього підступитися не можу, він люто мене ненавидить, вважаючи основним винуватцем того, що він опинився тут. Тобі буде легше знайти з ним спільну мову, тим більше що про людські очі ми з тобою не дуже симпатизуємо один одному.

— Гаразд. Влаштуй так, щоб ми змогли з ним зустрічатися.

— Я міг би вас оселити разом, але тебе готують у резиденти, а він проходить по класу «Д». Єдине місце — спортзал.

— Хочеш, щоб він мені в'язи скрутив або голову проломив?

— Порозумійся з ним якимось. Я викличу кудись інструктора, ви зможете побути наодинці. А далі щось придумаємо...

— Є якісь новини?

— Думбрайт щось часто гасає по всіх усюдах. Очевидно, до чогось готується. Показове й те, що раніше все квапив, а тепер категорично наполягає на поглибленні знань і підготовки. До весни — жодної операції. Лише засилка двох резидентів з єдиним завданням: глибоко законспіруватися. Коли будуть уточнені дати і місце засилки, я тобі передам.

— А поки бити байдики?

— Виходити в ефір лише в разі крайньої потреби.

— Збожеволіти можна!

— А мені, ти гадаєш, весело? Досі я мусив стерегтися сам, а тепер кожної миті, кожної хвилини тремчу за тебе.

— Та я ж для них справжнісінька знахідка! Який мат-рикул? Ще до війни, працюючи інспектором наросвіти в одному з районів Республіки німців Поволжя, ніби вико-нував окремі делікатні доручення німецької розвідки, під час війни перейшов на бік Власова, тут зарекомендував себе якнайкраще... Все-таки вища освіта. Інтелект і непе-реборна відразу до посередностей, які не давали мені на батьківщині ходу. Букетик!

— Ти все жартуєш...

— Та ні... Не пожартуєш, любчику, коли бачиш, як обертаються справи. Коли вже з'явилася тенденція у на-ших недавніх союзників ревізувати рішення Потсдамської конференції, на сесії Ради міністрів закордонних справ, в жовтні, в Лондоні...

— Це ти про виступ Бірнса?

— Так. І про те, що голову делегації США підтримав англійський міністр закордонних справ Бевін. У цій зво-рушливій єдності поглядів виразно помітна тенденція згур-туватися проти СРСР. Ти розумієш, до якого загострення міжнародної обстановки це призведе?

— Досить глянути на Думбрайта, щоб це збагнути. Він уже натякав, що ми напередодні величезних змін, які від-криють перед нами значно ширші горизонти, ніж рані-ше... Та облишмо це зараз, повернемося до наших сього-днішніх справ. Не гаючи часу, візьмися за Середу.

— Признач мене в пару з ним хоч завтра. Тільки по-дбай зарані про йод, примочки і всякі там припарки... От-же, завтра?

— Якщо не буде присутнім інструктор радіосправи Вайс...

— Вайс? Отой альбінос? Ти щось проти нього маєш?

— Надто запопадливий, набивається в друзі, любить задавати зайві питання.

— Може, просто симпатизує тобі?

— Навряд. Запитає, наприклад, чи бував я в пивниці на розі такої і такої-то вулиці, а в білястих очах така, зна-

еш, байдужа каламуть... Надто байдужа, щоб бути природною, а у м'язах обличчя відчувається напруження. Стримване, ледь помітне, але з мене добрий фізіономіст... Кожною клітинкою тіла відчуваю, що він ставиться до мене з недовірою.

— Ти дав йому для цього якийсь привід?

— Жодного. Тут, мабуть, діє інтуїція слідчого з гестапо. Інстинктивно відчуває в мені якусь ворожу собі силу.

— Гм... Мені це не подобається. Будь обережним!

— Мені теж. Що ж до обережності, то не турбуйся. Не першина!

Заспокоюючи Домантовича, Григорій трохи покривив душею. З начальством, викладачами в нього встановились непогані взаємини, і те, що Вайс, всупереч цьому, непомітно за ним стежить, породжувало тривогу. А що коли він діє не з власної ініціативи, а з наказу, скажімо, Думбрайта? Ні, це неможливо. Бос якраз виявляє особливу прихильність до молодого вихователя російського відділу. Якось він навіть сказав, що вважає його більш американцем, ніж німцем. У його устах — найвища похвала. Нунке? Не може бути. Цей знає його ще як фон Гольдрінга, а майбутній зять такої цяці, як Бертгольд, для нього поза сумнівами. Тоді Шлітсен?.. Можливо! Він із самого початку поставився до Фреда Шульца насторожено. Правда, після повернення з Мюнхена ця настороженість зникла, але те, що його, колишнього заступника начальника школи, скинули з посади, ще й зробили підлеглим людини нової, значно молодшої віком, не могло не породити образи, заздрості, неприязні.

Так чи так, а треба стерегтися, контролювати ще ретельніше кожен свій крок, слово, погляд... Раніше хоч у товаристві Агнеси та Ірене він знаходив розраду, трохи відпочивав душею, а тепер...

Тепер Фред Шульц на віллі Агнеси з'являється найбільше раз на тиждень. Не тому, що зустрічають його непривітно, а тому, що в його взаєминах з господаркою дому

щось змінилося, з'явилася якась напруженість. Агнеса то радо кидається йому назустріч, то розмовляє стримано, так, ніби вони щойно познайомились, то за старою звичкою береться жваво про щось розповідати — і раптом уриває мову і стає похмурою і мовчазною. До того ж вони рідко лишаються наодинці, бо падре Антоніо став чи не постійним мешканцем вілли.

З настанням холодів здоров'я Ірене різко погіршало. Закутана аж по горло в безліч пухнастих хусток і пледів, вона визирала з свого кубелечка, мов смертельно поранене звірятко, нашорошене проти всіх і всього і водночас до краю безпомічне.

Усі як могли силкувалися розважити маленьку хвору, але вона лише досадливо морщилася, а коли надто вже докучали їй своїм піклуванням, просто заплющувала очі, удаючи, що спить.

Лише Педро міг викликати на устах Ірене подобу посмішки. Моторний і безпосередній, щиро відданий своїй маленькій подрузі, він не підроблявся під її настрій, не вдавався до турботливо-жалісного тону, не уникав розмови про її недугу.

— Пхе, болить! Ти знаєш, як мені боліло, коли мене побив отой одноногий чортяка з таверни? Ні лягти, ні сісти не можна було, рукою і ногою ворухнути. А я плював, що болить, знаю, що однаково підведуся. Я ще йому віддячу! І ти на ноги не зважай. Усе думай: «Ось зараз ступнею поворохну, хай болить, а я поворохну...» Пам'ятаєш, влітку? Коли у тебе немов мурашки по ногах пробігли? Казав же тобі, зсунь ноги! А ти злякалася і плакати почала. Сказано, дівчина!..

— Мені вчора дуже боліло, а я не заплакала, он що! І мамі не сказала.

— А їсти не схотіла. Якщо нашого Росіманта не годувати, знаєш, що з нього буде? Впаде на всі чотири і не підведеться.

— А ти його погодував сьогодні?

— Ще й як! Він тільки вуха шулив і поглядав навколо, тебе шукав.

— Справді шукав?

— Сама впевнишся, як зрадіє, коли побачить... Хочеш, я завтра його до вікна підведу, накопаю такий горбик, щоб вище було стояти, і під самісіньке вікно... І ви снідатимете вдвох, він під вікном, а ти тут — хто більше з'їсть. Тільки куди тобі! Знов відсьорбнеш трохи бульйону і скажеш, що від нього пір'ям тхне... Не голодувала ти, он що!

— Хочеш, зараз цілий кухоль вип'ю?

— Об заклад?

— Об заклад! На ту книжку, що Фред подарував. А ти мені що даси?

— Я виріжу з дерева маленьку Мадонну і покроплю її святою водою в каплиці. Можеш класти її під подушку і, коли проб'є дзвін до меси, звіряти їй одне найпотаємніше бажання. Дядькова Луїса так завжди робила, і Мадонна послала їй хорошого нареченого. Не зійти мені з цього місця!

Ірене випивала чашку бульйону, і Агнеса була на десятому небі від радощів, упала біля Педро, вважала, що його послало їй саме небо.

— Я хочу всиновити Педро, — сказала якомсь в присутності Фреда Агнеса, спостерігаючи за Ірене і її маленьким другом.

— Подумайте, сестро моя, перш ніж брати на себе таку відповідальність, — застеріг падре Антоніо. — У цих безбатченків може бути погана спадковість. Зараз він дитя, а коли виросте? Досить з вас одного хреста, покладеного на ваші плечі Всевишнім...

— Так це Всевишній мене так скарвав? За які гріхи? — гнівно вигукнула Агнеса. — Через маленьке безневинне дитя? Де ж тоді його милосердя?

— Путі Господні незвідані, дочко! — суворо спинив її падре Антоніо. — Не богохульствуй і не нарікай на про-

мисл Божий... І пам'ятай, гріхи наші не тільки в діяннях наших, вони народжуються в мислі. Заглянь у власну душу!

Фред із здивуванням помітив, як Агнеса знітилась, немов зів'яла. Протягом усього вечора вона просиділа мовчазна, не дослухаючись до розмови, що зав'язалася між падре і її гостем.

А розмова ця захопила обох. Фред виявив інтерес до минулого Каталонії, і падре Антоніо з великим знанням справи розповідав про її складну і трагічну історію, починаючи від панування римлян, вестготів, арабів, франків і аж до об'єднання іспанських земель, коли Каталонія, втративши самобутність свого існування, поступово втрачала і виборені нею права, аж поки не стала однією із звичайних провінцій Іспанії.

Коли прийшов час прощатися, падре захотів провести Фреда.

Вечір був вітряний і хмарний, проте повітря вже дихало запахами весни: трави, що вже виклюнулася з землі на осонні, набряклих бруньок чагарників, розтужавілої, готової відкрити своє лоно землі.

Григорій любив ці дні ранньої провесни, коли природа немов збирається з силою для навального і невпинного бігу по ланах, видолинках, горбах. Уся його душа тремтіла в передчутті наступного чуда пробудження і творення. Проте сьогодні він не помічав нічого навкруги. Його думки були ще в кімнаті, біля Агнеси та Ірене.

— Ви дуже жорстокосерді до бідної жінки, падре, — сказав він, тільки вони вийшли.

— Душа її в сум'ятті. Мені, як духівникові, належить бути суворим.

— А чи не надто великий тягар ви звалюєте на її плечі? Особливо тепер, коли Ірене так погано?

— Саме для Ірене...

Припалюючи сигарету, Фред спинився. У мерехтливому світлі сірника на мить виринуло обличчя падре, по-

оране глибокими зморшками. Повіки падре примружив, немов ховаючи погляд чи то від світла сірника, чи то від вітру, що бив в обличчя.

— Ірене... Вам ніколи не спадало на думку, що ви офірували життям малої в ім'я облудної мети.

— Мета виправдовує засоби, сину мій... І тим, хто був знаряддям у руках поборників віри, воздасться у свій час сторицею.

— Навіть коли вони не досягли, до чого прагнули, як ви, приміром?

— Я вас не розумію, сину мій.

— Ви уникаєте прямої відповіді, падре! І даремно! Зараз я ваш спільник, дозвольте мені не пояснювати причин.

— Спільник? У чому? Спільників єднає єдине прагнення, а ми з вами люди різні. Вас вабить земле... А коли земні путі схрещуються, народжується суперництво, недовіра, підступ.

— Як у вас з Нунке?

Падре Антоніо, який ішов попереду, зупинився так раптово, що Фред мало не збив його з ніг. Ріжок місяця несподівано вислизнув з-за хмари, хвилину якусь постояв, як ніс човна на міліні, і враз поплив у широкому розводді розірваних вітром хмар-берегів, кидаючи на землю сріблясте світло.

Фред добре бачив, з якою напругою дивиться на нього падре.

— Ви згадали, сину мій, Нунке. Де в мене гарантія, що не він уповноважив вас на цю розмову?

— Моє ставлення до доньї Менендос та Ірене. Ви не могли не помітити, що я не байдужий до їхньої долі.

— Вас єднають з ними узи земні, а вони нетривкі і скороминучі. Облудна жіноча врода надто швидко в'яне, земна пристрасть висушує жіноче серце, і там, де ви вчора бачили квітучу оазу, назавтра лежатиме мертва пустеля — жодної краплинки цілющої води не здобудуть ваші спрагли вуста, ви тікатимете світ за очі від того, що лише

вчора тішило ваш зір. Тільки жива віра струмить невинним джерелом, перетворюючись поступово на могутній потік. Не позбавляйте бідну жінку цього щастя. Вона обрала свій шлях і мусить іти ним до кінця.

— До алегорій, любий падре, вдаються тоді, коли хочуть прикрити ними правду. Тому мені не до вподоби ця мова. Я волюю говорити відверто і прямо: донья Менендос для вас була лише знаряддям, а бідолашна Ірене — жертвою, як, в свою чергу, ви стали і знаряддям, і жертвою Нунке.

— Ви вдруге згадуєте це ім'я. Можу я спитати, чому саме мої взаємини з сеньйором Нунке вас так цікавлять? Ви його підлеглий, його справа — то ваша справа. Було б дивним, коли б мотиви суцього особисті спонукали вас до порушення обов'язків честі, що завжди єднають між собою воїнів єдиної рати.

— Ви ухиляєтесь, пане Антонію, від одвертої розмови. Тим гірше для вас. Бо йдеться не лише про інтереси Агнеси та Ірене, а насамперед про ваші інтереси. Забудьмо, що ми колись починали цю розмову, і повернемося до вашої розповіді про кортеси. Ви казали, що на початку вісімнадцятого віку кортеси були скасовані спеціальним декретом, але цьому передувала запекла боротьба каталонців зі значно сильнішою французько-кастільською армією. Невже облога Барселони тривала мало не цілий рік, і жителі самі підпалювали свої оселі і кидалися у полум'я, аби тільки не потрапити в руки ворогів?

Падре Антонію, заглиблений у свої думки, не відповів. Міцніше загорнувшись у кирею з грубої повсті, накинуту поверх сутани, він швидко пройшов уперед, немов бажав зігрітися, потім круто повернув і зробив два кроки назустріч Фреду.

— Гаразд, будемо говорити відверто, — сказав він рішуче, — але присягніться мені, що про нашу сьогоднішню розмову не дізнається жодна душа, навіть Агнеса.

— Даю слово честі, падре!

— До чого ви прагнете і чому завели розмову про Нунке?
— Я хочу звільнити Агнесу від будь-якої залежності від вас і свого шефа. Виключити її з темної гри.

— Чому темної? Повторюю: мета виправдовує засоби.

— Ви до своєї мети не наблизились ані на крок. Мантія архієпископа ніколи не прикрасить ваших плечей, бо Нунке, якого ви так необачно включили в свою гру, вас скинув з рахівниці як партнера. Ті незначні пожертви, що їх робила Агнеса з його дозволу, не дали вам змоги розгорнути задуманої справи так, щоб ваші заслуги визнали і оцінили. Ви не приумножили ані слави католицької церкви, ані її достатку. А тепер, коли питання стоїть, щоб одержати у патронеси школи постійне доручення на керування всім її майном і грошима, що надходитимуть на її поточний рахунок...

— Доручення? Ви, мабуть, щось сплутали, сину мій, — у лагідному тоні падре, всупереч змісту сказаного, почувся неприхована тривога.

— Я був присутній при розмові, що відбулася з цього приводу. Містер Думбрайт наполягає, щоб таке доручення Нунке одержав найближчим часом.

— Чим пояснюється така покvapливість?

— Думбрайт цілком слушно боїться, що донья Менендос підпаде під вплив людини, яка скористалася з її необізнаності в справах, довірливості, наївності...

— Він назвав певну особу?

— Так. Її духівника.

— З вашого боку необережно говорити мені це. Адже я можу випередити Нунке!

— За однієї умови: якщо допоможу вам у цьому я!

Мовчанка, що запала, тривала всього одну хвилину, але Фреду вона здалася нескінченно довгою.

— Які ваші умови? — запитав нарешті Антоніо. — Ви, певно, зажадаєте своєї частки?

— Так.

— Якої?

— Свободи для Агнеси та Ірене. Певної суми, яка б забезпечила скромне існування всієї родині, включаючи Пепіту і Педро.

— Пояснить, як практично це можна зробити?

— Поїздка на прощу в Рим, про яку вже давно мріє Агнеса з Ірене, не викличе підозри в Нунке, особливо якщо зважити на погіршення стану здоров'я дівчинки. Ви завчасно подбаєте про візи для всієї родини. Гроші, потрібні для цього, Агнеса заздалегідь перекаже в Швейцарський національний банк. Ви допоможете влаштувати Ірене в санаторій і влаштуєте десь поблизу донью Менендос. Після цього Агнеса дасть вам доручення на право порядкувати її майном... Груба схема, звичайно, без деталей...

Навіть у темряві видно було, як очі падре пожадливо заблищали.

— А ви, сину мій? Ви досі ні словом не згадали про себе!

— Я умовлю Агнесу виїхати, назавжди порвати із школою, «лицарями» і... пробачте, з вами, падре...

— Я не маю права порушувати таємницю сповіді. Але скажу одне: вона не погодиться виїхати без вас, Фреде!

— Це я беру на себе. Агнеса виїде, а ви зможете одержати мантію архієпископа за заслуги перед найсвятішою католицькою церквою. Залежатиме від вас.

— Ви зрікаєтесь жінки, яка вас кохає і яку, певно, любите ви, уникаєте розмови про матеріальну компенсацію. Що ж ви здобуваєте?

— Більше, ніж ви, падре, далеко більше... У такі-от вечори мені все ввижається справжній лицар і невтомний поборник за правду — Дон Кіхот Ламанчський. І сьогодні мені здалося, ніби я торкнувся краєчка його плаща. На вашій прекрасній землі я стаю романтиком. Вас влаштовує таке пояснення?

— Ви живете в Каталонії, а каталонці не позбавлені здорового глузду. Тут, як каже наше прислів'я, навіть каміння вміють обертати на хліб.

— Отже, ви пристаєте на мою пропозицію?

— Треба подумати і зважити всі за... можливо, і мені доведеться залишити Іспанію надовго.

— Це тільки наблизить вас до Ватикану, папи, а виходить, і до здійснення наміченої мети.

— У принципі я згодний.

— Тоді я всіх сил докладу, щоб відволікати увагу Нунке від доручення. Як там не буде, а раджу поквипитися з візами, щоб завжди вони були напохваті.

— Може, виправити візу і вам?

— Я мушу лишитись, як це не сумно. Може, ще якийсь камінь поверну на хліб.

— Шкода, що я його не покуштую...

— Вам замало того кусня, що ви вихопите з-під носа Нунке?

— Людина ненаситна, сину мій...

«А ти особливо», — подумав Фред, прощаючись з падре. Але, стиснувши йому руку, лише багатозначно сказав:

— Усі шляхи ведуть у Рим. Пам'ятайте це, падре!

Розділ четвертий ЗА СЕМИ ВІТРАМИ

А поки що шляхи вели не далі Фігераса..

Залишивши Шульца на околиці міста, біля одного захованого в глибині саду будиночка, Нунке з Агнесою попрямували до центральної вулиці, де в основному розмістилися магазини і нечисленні міські установи.

Молода жінка, така жвава кілька хвилин тому, тепер сиділа непорушно, втупившись у вітрове скло машини, і на зауваження і запитання Нунке відповідала коротко, часом невлад. Уся увага її була спрямована на те, щоб не озирнутись назад, будь-що не озирнутися назад, де залишилася та таємнича оселя, біля якої, мало не на ходу машини, без слова пояснення, зійшов Фред.

Хто міг жити в тому будинку? Чому Фред ніколи не казав, що в місті у нього є друзі? Запитати хіба Нунке? Ні, ні, ні в якому разі! Він не з тих людей, кому можна дозволити читати в своєму серці. Ще візьме на глум, подумає, що вона...

Слово «ревнує» Агнеса не доказала навіть в думках, сама від себе ховаючи те почуття, яке краяло їй серце, туманило мозок. А їй же зараз треба бути особливо спокійною і розважливою, щоб виконати все, як звелів їй падре. Як позбутися начальника школи, хоч на часинку?

Агнеса скоса глянула на випещені, але дужі руки Нунке, що впевнено лежали на кермі. З таких рук не вирвешся, вони міцно триматимуть те, що до них одного разу потрапило... Був би поруч Фред, він якось би допоміг, а тепер... Вона навіть по східцях контори не зможе зійти, так обважніли ноги, а руки холодні, мов дві крижини, ніби вся її кров прилинула до серця і мозку. Ні, сьогодні вона не зробить цього, не може зробити! Мабуть, і ніколи не наважиться на такий крок!.. Мабуть, так судилося їй і бідолашній Ірене...

І раптом перед очима матері виринає обличчя доньки. Воно ніби вимальовується крізь туманний серпанок на вітровому склі, збуджене, з сяючим поглядом... Кожна риска любого, милого личка, випромінює радість... Треба було мовчати, треба було мовчати і нічого не говорити, нічого не обіцяти... Це падре прохопився необережним словом про поїздку в Рим. Ой, що ж ти з собою лукавиш! Адже й ти тоді не витримала. Мов бурхливий гірський потік, ринули з твого серця і сміх, і сльози впереміж із словами...

Позбавити Ірене цієї радості, цієї надії? Ніколи! Нізачо! Це значить убити тебе, моя крихітко, власними руками відібрати в тебе життя! Бо яке ж то життя без надії...

Відчайдушне прагнення врятувати своє дитя надає сил Агнесі. Знов її очі жваво блищать, уста розкриваються в посмішці.

— Гер Нунке, — повертається вона усміхненим обличчям до свого супутника, — може, ми відкладемо хоч на півгодини свої нудні справи? Що як ми посидимо трішки в якомусь кафе? Я так здичавіла в своєму закутку! Просто непереможно тягне побути серед людей.

Нунке здивовано дивиться на Агнесу, але в очах її простодушне прохання, а на устах така мила ніякова посмішка, що жодна підозра не западає йому в серце. До того ж вихідний одяг молодої жінки цілком елегантний, а сама вона справді гарна. З такою не соромно буде показатися в місцевому товаристві.

— Ваш покірний слуга, любя патронесо! — каже Нунке після вагання. — Наказуйте, де зупинити машину.

— От тобі й маєш! Питати в мене, самотниці! Я ж тут, крім кількох магазинів і контори банку, нічого не знаю. Порядкуйте самі! Звичайно, щоб місце було пристойним...

— Що ж, бенкетувати так бенкетувати, — посміхається начальник школи. — Зупинимо свій вибір на «Ельдорадо», це за кілька кварталів звідси. — Нунке, якому самому починає подобатись ця, як він називає її в думках, авантюра, уповільнює хід машини, бо вони в'їжджають у центр міста.

На що сподівається Агнеса? Просто хоче відволікти час? Віддалити ту неприємну хвилину, коли вони вдвох з начальником школи зайдуть у похмуру контору мадридського філіалу банку, щоб владнати деякі фінансові справи?

Ні, діями молодої жінки керує зараз розрахунок, хоч і не точний, а розрахунок. Вона знає, що о дванадцятій годині весь бомонд міста, усі модниці висипають на головну вулицю, щоб пройтися, показати себе і подивитися на інших, зустрітися зі знайомими, випити десь чашечку кави зі смачними тістечками дона Альвареса, короля місцевих кондитерів.

«Напевне, Ізабелла теж не буде сидіти вдома в такий час», — майнула думка в голові Нунке. Він добре знав не-

стримний характер своєї пасії і побоювався зустрічі з нею в присутності Агнеси.

У кафе справді зібралось чимале товариство. Проходячи повз столики, Агнеса мимохіть сперлася на руку свого супутника. Усе перед її очима йшло обертом, обличчя розпливалися в якомусь хисткому тумані. Давалося взнаки, що вона давно не була серед великого зборища незнайомих людей. Щоб приховати ніяковість, Агнеса опустила вії. Вона бачила тепер лише носки своїх черевиків і прохід між столиками, що здавався їй неймовірно вузьким і довгим, і тому не помітила, з якою зацікавленістю її оглядали присутні: чоловіки з явним замилюванням, жінки з ледь прихованою заздрую ворожістю. Зате Нунке добре розумів усе значення спрямованих на його супутницю поглядів, і авантюра з цим заїздом у кафе здалася ще привабливішою.

«Поява поруч красивої жінки — це збільшення власного престижу, — міркував він дорогою, — отже, поєднання приемного з корисним. Даремно я нехтував досі такою можливістю. Адже з Ізабеллою далі кабаре не поткнешся. Як не силкується набрати вигляду справжньої сеньйори, а щось від колишньої співачки другорядного мюзик-холу проривається. Це як тавро, що назавжди лишає свій слід... Дивно все-таки: поглянеш на патронесу — зроду-віку не скажеш, що Менендос підчепив її десь у таборі. Постава гордовита, рухи й мова стримані і водночас невимушені. Мабуть, у циганок, звиклих до простору й волі, це в крові. Граційність дикої тварини, що мусить кожен свій м'яз пристосувати до потреб самозахисту. І ось коли таку напівдику, не зіпсовану цивілізацією циганку взяти, як узяв її Менендос, просто з ґрунту і прищепити їй вміння триматися...»

— Прошу, шановний сеньйоре і вельмишановна сеньйоро! Тут вам буде затишно, — перервав його роздуми офіціант, вказуючи на вільний столик.

Лише сівши, Агнеса окинула поглядом зал і, поки Нунке замовляв каву і тістечка, уважним поглядом пробігла по обличчях присутніх.

Раптом вона побачила вже не першої молодості жінку, що пильно дивилася в їхній бік. Вона ніколи не бачила пасії Нунке — Ізабелли, але відразу впізнала: вона!

Колись Ворон говорив їй про Ізабеллу:

«Нашому шефові бракує смаку. Розумієте, його пасія й непогана, тільки у всьому перебирає міру. Одне слово, сеньйора «Надто»! Правда, непогане ім'я я їй придумав?»

Агнеса тоді посміялася, не думаючи, що їй колись доведеться скористатися з цього словесного портрета, відновлювати його в пам'яті.

Жінці, що привернула увагу Агнеси, справді найбільш пасувало ім'я, дане Вороном.

Туалет її був вишуканий, але надміру модний і тому якийсь крикливий, коротке волосся, пофарбоване хною, занадто руде для смаглявої шкіри і вугільно-чорних брів, уста дуже вже червоні, перлини в намисті, що звисало на груди, завеликі, щоб справляти враження справжніх коштовностей.

Так, це була вона! Сеньйора «Надто». Ізабелла!

— Гер Нунке! Погляньте, яка красуня! І чомусь дивиться на нас... Може, ваша знайома?

Рука Нунке з чашечкою кави застигла біля рота. Як і під час кожного свого приїзду до Фігераса, він збирався зайти до Ізабелли ввечері.

— Коли це справді ваша знайома, то будьте ж гречним, запросіть її до нашого столика! Інакше вона подумає про нас казна-що! — наполягала Агнеса.

Нунке, який спочатку було розгубився, опанував себе. Рвучко підвівшись, він помахав Ізабеллі рукою і з радісною посмішкою поспішив їй назустріч.

Зіткнувшись у проході, обоє спинилися. Агнеса бачила, як щось гнівно шепотіла Ізабелла, як подався всім тулубом уперед Нунке, очевидно перепрошуючись. Потім він пропустив Ізабеллу вперед, злегка підтримуючи її під лікоть, повів до столика.

— Дозвольте відрекомендувати: донья Менендос, патронеса школи, де я маю честь працювати... А це моя давня знайома і добра приятелька, донья Ізабелла. Щасливий випадок привів її несподівано сюди, і я буду дуже радий...

— Справді, щасливий випадок! Якби не знайома мені машина, ваша, як ви кажете, добра приятелька так би і не дізналась, що ви в місті, — ущипливо перервала Нунке Ізабелла і, повернувшись до Агнеси, додала: — Ні, ні, лише ми, жінки, вміємо цінувати давню дружбу! Чи не так?

— Я кращої думки про чоловіків, — посміхнулась Агнеса. — Ми з гером Нунке теж давні знайомі, і мені здається...

— Що ж, тоді вам пощастило більше, ніж мені, — знов нетерпляче перервала Ізабелла, з іронією роблячи наголос на слові «вам».

— Ви не дослухали мене, — спокійно пояснила Агнеса. — З вашим приятелем ми живемо майже поруч, часто зустрічаємось у справах. Запевняю вас, гер Нунке ніколи не давав мені підстав побоюватись, що його приязнь... його добре ставлення...

Ізабелла метнула гнівний погляд у бік Нунке і силувано розсміялася:

— О, не будемо говорити про чесноти нашого спільного з вами друга! А то, може статися, він сам у них повірить! Так, так, я знаю чоловіків... їм тільки дай привід, і вони стають зарозумілими, невдячними, неухажливими...

Підсуваючи Ізабеллі каву, разом з печивом шойно принесену офіціантом, Нунке спробував повернути розмову на жарт:

— Наочне спростування вашого твердження, Ізабелло: ваше улюблене мигдалеве. Як бачите, я добре пам'ятаю про ваші смаки...

— Ви збираєтесь так легко спокутувати свою провину? Я ж казала, донья Менендос, він стає зарозумілим!

— Я згоден на найтяжчу покуту, навіть кару... — схилив голову Нунке з удаваною покорою.

— Донья Менендос, яку кару йому придумати?

— Жінка повинна бути милосердною...

— Але я не з милосердних! А тому беру вас на весь сьогоднішній день під арешт. У полон, так би мовити.

— Це буде солодкий полон...

— Я не жартую, майте на увазі! Сьогодні у мене збирається маленьке товариство, і вам доведеться, разом зі мною, розважати моїх гостей.

— За якусь годину я буду в цілковитому вашому розпорядженні.

— Не забувайте, ви під арештом!

— Гер Нунке, — втрутилася Агнеса, тамуючи внутрішнє хвилювання, — а чому б нам не зробити так: грошову справу я владнаю сама, що ж до документів, про які ми з вами говорили, то я попрошу управителя банку все підготувати і в наступний наш приїзд... Коли ви гадаєте бути в Фігерасі?

— Я волів би все владнати сьогодні, — непевно почав Нунке, але Ізабелла вередливо скрикнула:

— Ви під моїм арештом, і вашою персоною розпоряджаюсь тепер я! Коли донья Менендос каже, що може впоратись сама... Адже так? Я правильно вас зрозуміла?

Ізабелла повернулася до Агнеси і дивилася на неї ще з недовірою, але водночас і з готовністю піти на примирення, якщо та відповість так, як треба.

— Звичайно, правильно. Одержати певну суму на шкільні видатки не така вже мудра річ. Ну, а про все інше... боже, невже це так невідкладно! Мій покійний чоловік теж був діловою людиною, але варт було зажадати кудись поїхати чи розважитись, він тієї ж миті забував про свої гидкі справи... І слово честі, мене це більше тішило, ніж подарунки і коштовності, які він привозив з Мадрида, коли туди відлучався.

— Вирішено: ви мій полонений, і я вас не відпускаю! — надто голосно вигукнула Ізабелла і заплескала в долоні.

Бачачи, що на них починають звертати увагу, Нунке поморщився.

— Гаразд, гаразд, пристаю на всі ваші умови, Ізабелло! — поспішив погодитись він.

Агнеса підвелася.

— Тоді я зараз-таки й піду. Дуже рада була з вами познайомитися, донья Ізабелло! До швидкого побачення, бідолашний полонений. Сподіваюсь, в полоні з вами поводитимуться не надто суворо.

Рада, що позбудеться начальника школи, Агнеса хотіла вже рушати, але Нунке спинив її.

— Одну хвилиночку! Я не можу звалити на вас саму весь клопіт! Це буде не по-джентльменському, та й не-обачно: сума велика, а в місті вештаються різні люди... Як же зробити?.. Ага! Дозвольте вас залишити буквально на чверть години самих. П'ять хвилин, щоб заїхати за Фредом, п'ять — щоб приставити його сюди. Решта часу — на непередбачені затримки в дорозі... Лише після цього я зможу почувати себе спокійним: у донї Менендос буде добрий порадник, чичероне, захисник...

— Чудово! — шоки Агнеси злегка зашарілися. — З Шульцем я справді почуватиму себе впевненіше... Донья Ізабелло, змилюйтесь над своїм заарештованим і подаруйте йому ці десять хвилин волі. Гарантую, він не втече!

— Засікаю час! — підняла руку Ізабелла. — Зараз ми маємо пів на першу. Отже, о сорок п'ятій хвилині...

— Навіть раніше, навіть раніше, — вже на ходу крикнув Нунке.

Лише тепер, переконавшись, що їй несподівано пощастило, Агнеса зітхнула зі справжнім полегшенням. Десять-п'ятнадцять хвилин вона якось перебуде в товаристві сеньйори «Надто», хоч та й розглядає її, наче річ, виставлену в вітрині, і, з усього видно, готується приступити до справжнього допиту, щоб вдовольнити свою ревниву цікавість. Як себе поводити? Відразу розвіяти її побоювання чи й далі триматися так, щоб сумнів у вірності коханця не зник

остаточно з серця Ізабелли? Їй шкода, їй дуже шкода цієї жінки. Агнеса сама відчула сьогодні, як гостро ранять шипи підозри. Але їй треба позбутися Нунке, будь-що позбутися Нунке! І вона відповідає Ізабеллі, балансуючи словами так, щоб не можна було відрізнити щиру правду від крихітної брехні, з чисто жіночою інтуїцією знаходячи ту межу, далі якої не можна зайти, інакше розмова закінчиться сваркою, а то й відвертим скандалом.

На щастя, Нунке повернувся навіть раніше визначеного строку, і не сам, а в супроводі Фреда. Церемонія ж знайомства і прощання не забрала багато часу.

— Боже, як я стомилася! — вихопилося в Агнеси, тільки вони з Фредом сіли в машину.

— Якесь незрозуміла ситуація: ви, наш шеф і ця... дама. У чому справа? З пояснень Нунке я тільки й зрозумів, що його запрошено до якоїсь знайомої і він не може вас супроводжувати, тому й доручає це мені. Але вигляд у нього при цьому був досить кислий.

Захлинаючись словами і сміхом, Агнеса розповіла про все, що сталося в кафе.

— А тепер мерщій до банку! Я мушу владнати всі свої справи якнайскорше, щоб, бува, він не схаменувся.

— У вас з'явилися якісь секрети від Нунке?

— Падре порадив перед поїздкою до Італії переказати гроші за кордон, щоб я не залежала від примх Нунке. Ви допоможете мені з цим упоратись?

— Я волів би лишитись осторонь. З дуже важливих для вас і для мене міркувань. Я вам потім поясню, в чому річ.

Агнеса з докором глянула на свого супутника.

— Просто ви розсердились! Бо Нунке вам завадив... Звичайно, це прикро, коли ти розважаєшся з друзями, а тобі на голову раптом звалюють такий клопіт, як моя персона... Тільки я про це зовсім не просила, і ви даремно...

Знявши одну руку з керма, Фред долонею прикрив пальці Агнеси.

— Я був не у друзів, а... в звичайній службовій справі. Такій марудній, що від неї мене аж вернуло... І я щасливий, що тепер її позбувся і сиджу поруч з вами...

— Правда? Ну, тоді і я не буду на вас більше сердитись...

— Виходить, ви сердились? За віщо?

Агнеса почервоніла.

— За те, що ви не хочете зараз піти зі мною, — навімання сказала вона, холонучи від думки, що Фред може здогадатися про справжню причину тої гризоти, що таїлася в її серці, а зараз вмить зникла.

— Не не хочу, а не можу... Проте, як все краще владнати, я вам охоче розкажу. Слухайте уважно...

Та виявилось, що падре непогано розумівся на справах суто земних і добре проінструктував свою багату прихжанку.

— Бачите, не така то вже мудра справа самій порядкувати своїм майном, — підбадьорив Фред Агнесу, зупиняючи машину біля банківської контори. — Тримайтесь упевнено, нагадайте управителю банку про його обов'язок зберігати таємницю вкладу і операцій, що провадяться за розпорядженням вкладника... Я чекатиму на вас за рогом будинку, у завулку.

Вдруге сьогодні довелося Агнесі грати незвичну для неї роль, і вдруге скоріш інстинкт, ніж розум, підказував їй, як себе поводити. Хвилювання, з яким вона ввійшла в масивні двері контори, поступово зникало. Незабаром, уже цілком спокійно і розсудливо, вона давала розпорядження, підписувала потрібні документи, перераховувала те, що схотіла одержати готівкою: частину для потреб школи, щоб не збудити підозр у Нунке, частину — для себе, на власні витрати, пов'язані з поїздкою.

Лише опинившись на вулиці, Агнеса відчула, як поступово з неї починає спадати напруження. Свідомість того, що вона зуміла відстояти інтереси Ірене, приємне почуття власної незалежності п'янили серце й голову. Як

хороше, що всі випробування сьогоднішнього дня лишилися позаду! Ще кілька кроків, і вона опиниться в завулку, де на неї чекає Фред. Тоді можна буде цілком віддатися почуттю радості, яке проймає її всю...

Не помічаючи перехожих, Агнеса швидко йшла вперед, та раптом чиясь рука торкнулася її ліктя.

— Стережися, ясна сеньйоро, ой стережися! Як хмара насувається на сонце, так і на твоє вродливе личко може насунутись печаль. Хочеш, допоможу її відвернути? — скоромовкою бубонів хрипкий голос біля плеча.

Молода жінка від несподіванки здригнулася і спинилася. Перед нею стояла стара згорблена циганка, закутана в велику чорну шаль, що огортала мало не всю її сухорляву постать і низько звисала над темними очима.

«Адела? — запитала себе Агнеса і тут-таки відповіла собі: — Так!» Безперечно, це її давній ворог, Адела, від якої вона зазнала стільки штурханів, коли прибилася до кочового табору. Правда, стара циганка дуже змінилася: її ще більше висушили і зігнули роки, обличчя потворили хворі очі й сила нових зморшок, рот запав, від чого підборіддя випнулось вперед, а саме обличчя ніби покоротшало. Але ці зміни викликали сумнів лише в першу мить. З-під них проступали добре знайомі риси, викарбовані в пам'яті назавжди.

Мимоволі Агнеса відсторонилася і озирнулася навколо, немов шукала захисту. Та Адела, яка не впізнала в цій красивій, гарно вбраній сеньйорі своєї колишньої попи-хачки Марії, зрозуміла її жест по-своєму.

— Молодість і краса гидують старістю, а багатство бідністю. Але краса в'яне, гроші спливають, сеньйоро! Не гонорися! Щастя можна прихилити і відхилити, наговорити і відговорити...

Останні слова стара циганка вимовила з погрозою і, схопивши Агнесину руку, повернула її долонею вгору і швидко почала приказувати:

— Знак на руці мічений, за тобою лічений. Повернеш його направо, буде доля ласкава. А наліво повернути —

своє щастя обминути. Як стоїть залишати, манівцями блукати...

Адела міцно тримала пальці Агнеси своєю кістлявою холодною рукою, продовжуючи бубоніти добре завчену примовку, відому Агнесі ще з дитинства. Зараз давній спогад сколихнув в її душі давно забуті почуття, пробудив непереможне бажання ще раз побувати в таборі, опинитися в середовищі рідних по крові людей.

— Поворожиш мені в таборі. Де ж ви нап'яли свої намети?

Адела без подиву зустріла цю пропозицію. За довге своє життя вона звикла до незбагнених для неї примх багатих сеньйор і сеньйорів.

— Он там, — махнула вона рукою, вказуючи кудись на захід від міста.

— Тоді почекай на мене тут, на розі цього будинку.

Завернувши в провулок, Агнеса швидко пішла до машини, яку Фред уже вів їй назустріч.

— У вас заклопотаний вигляд. Щось не гаразд? — стурбовано запитав Фред, тільки вона сіла поруч.

— Навпаки. Перекази зроблено, гроші при мені.

— Тоді в чому ж річ?

Агнеса розповіла про свою зустріч з Аделою.

— А ви не кепкуватимете з мене? З того, що мені закортіло побувати в таборі? Просто непереможно схотілося...

— Машина в нашому розпорядженні аж до вечора. Я сам залюбки подивлюся.

— А Аделу... можна її взяти з собою? Все життя здавалося: ніколи їй не пробачу. І всім іншим теж. А тепер, коли побачила, як вона зостарілась, якою стала немічною... Дивно якось. Все лихе чомусь забулось, а пам'ятається тільки хороше: безкраї дороги, запашне повітря, гіркувате від диму вогнищ, зоряне небо, що величезним шатром спинається над усім табором, тихе іржання стриножених коней і хрумкіт трави у них під зубами...

— Минуле завжди миле, Агнесо! Усе гірке і болюче занадто обтяжливе, щоб тягати його завжди за собою. І лукава служниця-пам'ять старанно пересіває всі давні події крізь сито, залишаючи зверху лише приемне й хороше. Решту — замикає в скрині, ховає в найпотаємніших схованках. Бо коли часто витягати тяжкі спомини, не сила було б і жити. Ми б зігнулися під їх тягарем.

— Мабуть, це так. Інакше мені не схотілося б поїхати до табору... А ось і Адела! Спиніть на мить!

Стара циганка нерішуче підійшла до машини і запитливо глянула на Агнесу.

— Сідай, Адело! Скажеш, куди їхати...

— Адела? Хіба я колись вже ворожила сеньйорі? Десь інде? Не пам'ятаю, щоб ми були в цих місцях...

— А я теж ворожка. Тільки на відміну від тебе вмію заглядати лише в минуле, — пожартувала Агнеса. — Старий Петро ще живий?

— Побачиш! — коротко відрубала Адела і забилася в куток заднього сидіння, зіщулившись так, ніби хотіла зайняти якнайменше місця, хоч поруч неї нікого не було.

Протягом дороги вона не промовила більше й слова. У люстерку заднього огляду часом можна було вловити її погляд, спрямований на Агнесу: розгублено-насторожений і допитливий. Лише наприкінці, коли вдалині вже замайоріли округлі верхівки наметів, стара циганка стулила повіки, чи то стомлена їздою, чи то вдовольнивши свою цікавість і дійшовши якогось висновку.

Поява машини біля табору не викликала переполоху його мешканців: у цей час тут було порожньо. Сонце стояло високо, отже, все доросле населення і найстарші з дітлахів ще блукали по вулицях і подвір'ях міста в пошуках сякої-такої поживи. Лише малеча, що бавилася між наметами і під возами, з веселим вереском і сміхом помчала зустрічати приїжджих та, вздрівши серед них Аделу, завбачливо спинилася трохи віддаля, вражена не так сердитим окриком старої, як незрозумілою незвичністю її появи.

Пробігши очима по наметах, Агнеса відразу впізнала шатро отамана, найвище і найбільше від усіх. Давній страх раптом стиснув її груди. На мить вона знову відчула себе простодушною, цікавою дівчинкою, що так нерозважливо переступає заборонену межу. Тоді довелося сплатити за це дорогою ціною. А вона ж була для табору більш «своєю», ніж тепер! Не треба, не треба було сюди їхати, безглуздо було сподіватись, що цього разу пощастить порозумітися з племенем того народу, кров якого ти відчуваєш в своїх жилах...

— Що ж ти стала? Ходім! — Адела, не озираючись, пішла вперед. Слідом за нею рушили Фред і Агнеса.

Мов у тумані, побачила вона, як відхилилася повість, що закривала вхід у шатро, і перед ним випросталась висока чоловіча постать.

— Марія! — спокійно кинула Адела, ніби Маріїна поява тут була явищем цілком природним.

Отаман циганського табору зробив неквапливий крок уперед. Тепер Агнеса побачила не лише постать старого цигана, а й його обличчя. На її подив, воно зовсім не змінилося. Так само буйно кучерявилася чорна чуприна, без жодного сивого волоска, так само гостро дивились табачного кольору очі, і волого поблискували рівні й білі зуби. Лише риси стали сухішими і від цього більш різко окресленими.

— Марія? — перепитав він теж спокійно, окидаючи молоду жінку метким поглядом з ніг до голови. — Що ж, заходь, коли прийшла, і ви, сеньйоре, теж. Якщо не гидуєте звичайним циганським лігвом. Вона-то знає, — кивнув він у бік Агнеси, — а от ви... — старий насмішкувато глянув на Фреда, — вам може видатися за дивину така незвична для сеньйорів оселя.

— Під час війни багатьом з нас довелося призвичаїтись до кочового життя, і таке шатро здалося б нам палящем.

— Ну, коли так... — Отаман відкинув повість на верх намету і припасував її там спеціальною планкою.

Сонячне проміння широким пасмом освітило середину намету і задню його стінку, де поверх лантухів із всіляким збіжжям, вкритих попоною, громадилася гора подушок. Кинувши дві з них на цупкий брезент, що правив за долівку, господар запросив гостей сісти. Сам він, нехтуючи такими вигодами, опустився просто на брезентову підлогу.

— Багато води сплигло, як ти від нас поїхала, — сказав старий циган, тепер уже з відвертою цікавістю розглядаючи Агнесу. — Ти що, справді сеньйора чи з тих?..

Він не доказав з яких, та молода жінка добре його зрозуміла, і щоки її зашарілись, потім зблідли.

— З твоєї ласки, отамане, я справді могла стати... тією. Та банкір Менендос зі мною одружився, — з докором вихопилось в Агнеси.

— Отже, ти сеньйора, ще й багата, — спокійно констатував Петро. — Чому ж тоді прийшла? Похизуватися?

— Я циганка. Мабуть, тому.

— Пізенько ж ти про це згадала!

— Так склалася доля. До того ж... ті позначки, що залишив на мені твій батіг, застерігали. — Агнеса мимохіть приклала руку до плеча і провела по ньому пальцями, намацуючи давній шрам.

— А тепер не боїшся?

— Я прийшла не сама. І не з порожніми руками. Ось візьми! Все-таки ти став мені добрим хрещеним батьком! — Агнеса витягла з сумочки пачку асигнацій і простягла їх Петрові. Очі Адели, яка навпочіпки присіла біля входу в шатро, пожадливо блиснули, але старий циган спокійно відсторонив Агнесину руку.

— Виходить, справді прийшла похвалитися вродою, грішми... — глузливо зауважив він. — Для цього й його сюди привела? Щоб покрасуватися? — старий циган кивнув у бік Фреда.

— А ти не змінився, отамане! Ти вдруге зустрічаєш мене батогом! Не знаю, який дошкульніше... Прийшла я до

тебе з відвертою душею і те, що дарувала, дарувала від широкого серця. І не тобі одному, а табору. Хоч і лихою він мені був домівкою, та все ж домівкою... Я гадала, я хотіла... — Голос Агнеси затремтів, і вона урвала мову, прикусивши губу.

Насмішкуватий погляд старого цигана пом'якшав.

— Кажеш, по-щирому? Вважала табір домівкою? Тоді даруй, а лихі слова забудь. Невеликі наші достатки, але зустрінемо тебе, як дочку. Е-гей, Адело! Бери Марію і приготуй все як годиться. А щоб ми з сеньйором не занудилися, подай отой міх і два келихи! І люльку.

Агнеса схопилася і підбігла до стінки намету, де за шворкою, пришитою петлями, стриміло кілька люльок.

— Оцю? — спитала вона, і Фреда здивував її схвильований вигляд.

Отаман посміхнувся.

— Гаразд! Давай з довгим чубуком!

Поки Адела витягала з дальніх закутків міх з вином, витирала почорнілі від часу срібні келихи, такі несподівані серед оточуючої обстановки, старий циган набив люльку тютюном, розпалив її і, глибоко затагнувшись, простягнув Фредові.

— Не погордуй! У нас такий звичай, коли хто приходить як друг...

— Залюбки. — Фред і собі зробив кілька затажок, потім повернув люльку господареві. — Добрий тютюн, давно такого не палив, навіть не зустрічав тут такого.

— А це особливий. Для добрих людей і доброї розмови... Чого ж ти стоїш, Адело? Чуєш, що наказав? Забирай Марію і йдіть! У нас чоловіча бесіда, а у вас своя, жіноча.

Адела й Агнеса вийшли з намету. Вперше після приїзду до табору молода жінка зітхнула з полегшенням. Озираючись навколо, вона відшукувала знайомі прикмети, що допомогли б їй повернутися в давно минулі дні. Усе як колись. Нап'яті над возами халабуди, намети, просто курені, шатро отамана... залишки великого багаття, над яким

висить почорнілий від сажі порожній казан... сліди інших вогнищ між наметами й возами... стриножені коні... рядна, ковдри, квітчасті подушки, викинуті на осоння для просушки... на них з вереском перекидаються через голови дітлахи... прип'ята до забитого в землю кілка коза... Напнувши до відказу шворку, вона рие землю задніми копцями, силкуючись дотягтися до ласого кушика трави... великий собака з випнутими ребрами й запалими боками, що нишпорить під возами в безнадійних пошуках чогось їстівного... псу погано ведеться тут у таборі, де йому перепадає більше штурханів, ніж кісток, та коли табір рушить з місця, він однаково побіжить за ним, висолопивши язика, бо йому воля дорожча за сите життя десь за мурами подвір'я...

Так, все ніби як раніш, а проте, й не так... Табір дуже поменшав. Он і коні не такі ситі, як колись. Рядна й ковдри засмальцьовані і подерті, а подушок, що правлять циганам за все — меблі, постіль, укриття під час холоднечі, — ой, як мало!

Серце Агнеси стискується від жалю.

— Невже табір так зубожів, що й ти мусиш ходити до міста? — запитує вона Аделу, відчуваючи, що від давньої неприязні до старої не лишилося й сліду. — Чи молоді стали такими ледачими?

— Ой, не те... — Адела заперечливо й журно хитає головою, але від пояснень ухиляється.

Зайшовши до свого намету і сівши на розкидану постіль, вона теж довго мовчить, втупивши очі в одну точку. Лише плечі її похитуються з боку в бік, ніби стара жінка намагається скинути з них тягар спогадів. До стін, навіть до стелі намету прикріплено безліч мішечків з висушеним зіллям. Воно духмяно пахтить, і в Агнеси злегка туманіє голова і від цього запаху, і від ритмічного коливання тулубу Адели.

— Ти, певно, маєш багато онуків, — каже Агнеса перше, що спадає на думку, аби порушити гнітючу мовчанку. — Мігель одружився ще при мені, а Хуан...

— Нема Мігеля, нема Хуана, нема більшості з тих, кого ти знала... Ось послухай... Того літа ми подалися ген за гори, і нам добре велося спочатку, бо живуть по пригорох люди, схожі говіркою і звичаями на наших басків. Усього у нас було досить того літа, і ніколи наша молодь так багато не співала і з таким запалом не танцювала. Та недурно з давніх-давен відомо: після великих радощів приходить велике нещастя. І воно звалилося, мов грім серед ясного неба, наче чорна чума, про яку ми від прапрадідів чули...

Скупо ронячи слова, Адела розповідала, як поневірявся табір, коли почалася війна, як переганяли його з місця на місце, як прирекли німці, що захопили на той час Францію, усіх циган на винищення. Небагатьом чудом пошастило врятуватися з-за колючого дроту, та й то після того, як наймолодших і найдужчих забрали і кудись завезли. Втікачам довелось пішки, неходженими стежками, перетинати гори, встеляючи ці стежки трупами померлих від голоду, спраги, знесилля...

— Ось де посіялося сім'я мого роду, де полягли невістки й онуки... А сини... кажуть, спопелили їх разом з іншими циганами в печах пекельних, і знялися вони вгору чорним димом...

— Як же ти вижила, стара і квола? — Приголомшена розповіддю Адели, Агнеса не помічала, що по щоках її течуть сльози.

— Треба було рятувати інших. Петро вів, а я корінці поживні відшукувала, гоїла рани зіллям, відшептувала... Вишло нас з півста, а прийшла жменька. Заново на все довелось збиватися, циган гуртувати... Якби не Петро...

Адела замовкла, поринувши в свої сумні думи, потім, махнувши рукою, підвелася і почала порпатися серед лантухів і клумаків, витягати зі схованок усі свої припаси: велике коло овечого сиру, кусень копченого м'яса, прісні коржі, низку в'яленої риби, маслини...

— Давай я, ти краще посидь, — намагалася допомогти їй Агнеса, та стара рішуче наказала:

— Сиди! Розкажи краще, чому ніколи не озивалася? Шукали ми того пана, що тебе завіз, та, казали, кудись за моря і гори подався. Куди ж ти поділася?

Уперше Агнеса могла поговорити про свою долю з жінкою, та ще з жінкою, в якійсь мірі причетною до того, що з нею сталося, і в її душі мов греблю прорвало. Почавши з того, що найбільше її мучило, — хвороби Ірене, Агнеса змалювала страшну автомобільну катастрофу, свій відчай, коли в доньки відібрало ноги, скорботу за чоловіком, до якого вона після народження дитини почала зводити, хоч відразу після шлюбу руки хотіла на себе накласти, такий він їй був осоружний і немилий... Закінчила Агнеса теж хворобою Ірене.

— Вона мов квіточка зі зламанним стеблом. Здається, ось-ось зів'яне. Ой, Адела, власні ноги б відрубала і їй приставила, аби вона тільки могла ходити! Усю кров би з себе висотала!

— А так, серце матері завжди однакове, б'ється воно під гарною сукнею чи під таким дрантям, як у мене... Шкода, не прийшла раніше — вдосвіта ми знімаємося з місця... Може, чим би допомогла. Вмію я гоїти рани, перелами, від сухот у мене різні трави є, від кольків корінець... є зілля, щоб жовч розігнати, і таке, що кров погану очищає... від лихого ока, від шалу... приворотне і відворотне... від грудниці й від пропасниці.

Адела, мов у трансі, перелічувала назви трав і хвороб, які вони лікують, силкуючись знайти з-поміж них такі, які б змогли допомогти Маріїній доньці. Враз очі її радо засвітилися, вона кинулася до своїх мішечків і почала їх обмацувати і обнюхувати, вибираючи потрібні.

— Ось з цього і ще з цього... від ломоти і гризоти, а звідси — щоб спинка не боліла, а це — щоб хвороба личка не жовтила... — Промовляючи, Адела відсипала з кожного мішечка по кілька шіпок цвіту, листя або корінців на полотняний клапот, потім зав'язала все у вузлик і простягнула Агнесі.

— На, Маріє, і пильно слухай, що тобі казатиму. Звариш це зілля в семи кухлях води. І сім разів по кухлю підливай у купелю. А потім усю воду збери, тільки так, щоб і краплі не пролилося, і рівно опівночі віднеси цю воду на скелю найвищу, де вітри гуляють. Сім разів вклонися вітрам і так сім разів прокажи: «Недуга найдена, наслана, подумана, погадана, недуга вітрова, водяна, земляна, вогняна, я тебе виговорю, на сім вітрів пускаю: з очей, з плечей, з грудей-пагрудей, з серця-пасерця, з живота-паживота, з рук, з ніг, з кості-пакості, з крові-пакрові, з сімдесяти суглобів. Я тебе виговорю, за семи вітрами пускаю. Тут тобі не бувати, крові не спивати, наглою смертю помирати! Я тебе висилаю на моря глибокі, на гори високі, у прірви небачені, у хащі неходжені, де люди не ходять, де дзвони не дзвонять. Там тобі напуватися, там тобі накупатися, там тобі нагулятися, з братчиками повидатися!»

Агнесі стало моторошно від палкого погляду старої і від урочистого тону, яким вона вимовляла слова замови. На мить її охопив містичний страх перед незбагненими силами, що керують долею людини. Та перед очима промайнули картини дитинства, усі ті Маріанни і Луїси, яких при ній старі циганки навчали прийомам ворожіння та як краще дурити легковірних. Дехто з циганок справді знався на лікуванні травами, та їх вміння не сягало далі виговання ран і лікування звичайної простуди.

«Бідна Адело, ти ж і своїх очей не можеш вилікувати!» — подумала Агнеса, але, щоб не образити старої, тричі повторила за нею слова замови і дбайливо сховала за пазухою вузлик із зіллям.

— Спасибі, Адело! А щоб і ти мене не забула, візьми ось. — Агнеса зняла з плечей білий шарф, який вона про всяк випадок захопила в дорогу. — Він теплий і в негоду тобі здасться.

Загрубілими, шорсткими пальцями стара циганка обережно погладила пухнасту шерсть, потім притулила шарф до щок.

— Як жменька пуху, м'який! Як дихання дитини, теплий... Леле, хто ж повірить, що стара циганка його не вкрала!

— Нічого, огорнеш собі спину й груди взимку. Під кохатиною ніхто не побачить.

Стара б ще довго прицмокувала язиком, розглядаючи подарунок, та Агнеса їй нагадала:

— Ходімо, нам треба квапитись у дорогу. Та й Петро вже, мабуть, сердиться.

На превеликий подив обох жінок, отаман лише миролюбно кивнув, вказуючи, куди поставити принесене. З усього було видно, що з Фредом вони добре порозумілися і випалили не одну люльку. Гроші, залишені Агнесою на підлозі, теж зникли.

— Пригощайся, сеньйоре, і ти, Маріє, — зі спокійною гідністю запросив господар і, розломивши коржа навпіл, простягнув гостям, а сам взявся нарізувати сир і м'ясо.

Ні Фреду, ні Агнесі їсти не хотілося, але вони знали, що образять отамана відмовою, і тому удали, ніби справді зголодніли. Та за їдою апетит прийшов сам. Незабаром гостям вже все смакувало. Агнеса не могла нахвалитися сиром, запашним і таким м'яким, що він різався, мов масло. Фред залюбки обсмоктував кісточки рибини, відклавши вбік спинку — дві спокусливі смужки, зняті вздовж хребта. Риба дуже нагадувала ту тараню, яку так любив його батько, і ці спомини разом з маслинами правили за добру до неї приправу. Петро, припрошуючи гостей, сам їв мало — йому хотілося якнайдовше затягнути цей імпровізований обід, аж доти, поки збереться весь табір. Щоб бачила молодь, які в старого отамана гості, щоб на них подивилась і себе показала. Підсвідомо він пов'язував у думках сьогоднішню появу Марії з тими далекими днями, коли кожний приїзд гостей супроводжувався буйним гульбищем всього табору — великого, заможного і дружного.

— Ось побачиш, сеньйоре, які в нас є співаки і танцюристи! — умовляв старий циган Фреда, сам вірячи в те,

що сьогоднішній вечір може стати переламним, що іскра вєселощів здатна запалити душі стомлених і зневірених циган колишнім вогнем.

— Якби я був такою вільною людиною, як ти, отамане, то залюбки б лишився. Та, на жаль... — Фред глянув на годинника, — ми не покінчили всіх справ у місті, а установи незабаром закриються. Спасибі за все: за гостинність, за ласку, за добру розмову...

Фред хотів підвестися, але отаман табору спинив його.

— Стривай, налий ще по келиху! Щоб дорога не куріла, як у нас кажуть. За тебе, сеньйоре, припав ти мені до душі... І за тебе, Маріє! Потішила моє серце, що не забула. За гроші, які дала, від усього табору подяка. У скруті живуть зараз люди, а цигани й поготів. Тільки й сильні ми єдністю. Циган цигана завжди знайде і з біди виручить. Я сеньйору дав тут адресу. Чоловік один вірний у Фігерасі в мене є. Якщо треба буде в чому допомоги, до нього звернешся. Скажеш, що від Петра, сина Хосе і Терези, він для мене все зробить. І ти пам'ятай, сеньйоре! У житті все буває...

— Пам'ятатиму... — Фред міцно потиснув руку отаманові, вклавши в цей потиск усю силу почуття вдячності. Мати свою людину в Фігерасі! Це було те, до чого він так довго прагнув, що кожної миті могло стати в пригоді.

На зворотному шляху від табору до Фігераса клаптик паперу з адресою, засунутий в кишеню, відчувався як маленький акумулятор живого тепла, і Фред не відразу помітив, що плечі Агнеси злегка тремтять.

— Вам недобре? Може, зупинити машину? Я ніколи не бачив вас такою блідою.

— Я трошки змерзла, зовсім трошки... Це, мабуть, через те, що дуже сьогодні перехвилювалася. Ви навіть не уявляєте як! Подумайте, наважившись владнати справи з банком, я ніби зробила крок у майбутнє, а в таборі... це був крок в далеке минуле... Я ні хвилинки не жила сьогоднішнім днем, він ніби зовсім випав... Або все відбуло-

ся в сні... І сама я собі здаюся якоюсь тінню з цього сну.... Це, мабуть, через Аделине ворожіння.

— Ворожіння? Що ж вона вам виворожила?

— Навпаки, вона вчила ворожити мене! Ось погляньте, тепер я справжня циганка! Ось чарівне зілля, а зараз я вам скажу і замовку: «Недуга найдена, наслана, подумана, погадана, недуга вітрова, водяна, земляна, вогняна...»

Агнеса проказувала слова з тією ж урочистістю, як і Адела, суворо звівши на перенісці брови, та раптом не втримала і розсміялася:

— Бідна Адела! Вона так старанно відбирала трави і так щиро вірить, що я купатиму Ірене в настой з цього зілля...

Молода жінка вистромила руку з розгорнутим вузликом з машини, і зустрічний вітер злизав з нього сухе бадилля і корінці, а потім підхопив і сам клапоть.

— Лети за семи вітрами! — тихо прошепотіла Агнеса.

«Мов лузга, що відлітає, лишаючи здорове зернятко... — подумав Григорій. — Сьогодні ти й Нунке пустила за семи вітрами...»

Розділ п'ятий ЗАВІРЮХА В ТЕРАРІУМІ

— Гер Шульц! Кличте Ворона і негайно до мене! — голос Нунке звучав схвильовано і чомусь піднесено.

Подзвонивши генералові, Фред поспішив до кабінету шефа. Той нахилився до радіоприймача, напружено прислухаючись до тексту передачі.

— Сідайте і слухайте! Тільки мовчки!

— Хто говорить? — пошепки запитав Ворон у Шульца, зачувши німецьку мову, Фред тільки знизав плечима, бо і сам ще гаразд не збагнув, у чому річ.

— Виклад промови Черчілля в Америці, в присутності Трумена, — коротко пояснив Нунке і повернув ручку приймача, щоб посилити звук.

Передача тривала недовго. Очевидно, Нунке включив приймач випадково, коли виклад промови давно почався.

Півголосом вилаявшись, Нунке кинувся до телефону.

— Бібліотека! Негайно сьогоднішню пошту! Зараз же! Виступ Черчілля у Фултоні надруковано?.. Кілька номерів газет до мене! — поклавши трубку, він повернувся до Шульца і Ворона. — Ви усвідомлюєте, що означає ця промова?! І кого? Черчілля!

— Важко відразу щось сказати, ми ж чули лише заключну частину, — ухилився від прямої відповіді Фред. — Але й з почутого ясно: промова спрямована проти Радянського Союзу.

— Ви надто обережні у висновках. Чи не збагнули газрад, про що йдеться. Фактично це ж оголошення наступу на росіян! О, це подія! Поворот на сто вісімдесят градусів, — широко розвів руками Нунке.

Черговий приніс пачку газет, і всі троє жадібно на них накинулись. В іспанських було лише повідомлення про виступ у Фултоні з досить невиразними коментаріями. Французькі газети надрукували промову повністю, на перших сторінках.

— Читайте ви! — наказав Нунке Ворону, який бездоганно володів французькою мовою.

Ворон з роками став далекозорим, він ретельно приховував цей дефект і тепер відставив газету далеко вперед, читав повільно, відокремлюючи слово від слова, часом вдаючись у патетичний тон, окремо спиняючись на не зрозумілих слухачам словах, незвичайних зворотах. Взагалі, Ворон почував себе в центрі уваги і помітно цим пишався.

Мірою того, як генерал читав промову колишнього англійського прем'єра, який хоч був уже не при владі, але

відігравав у політичному житті Англії величезне значення, серце Фреда, чи, краще сказати, того, хто ховався під його ім'ям, болісно стискалося: вчорашній союзник у боротьбі з фашистами, що так захоплено вітав перемоги Радянської армії, сьогодні, коли не минуло й року по закінченні війни, закликав створити англо-американський блок проти Радянського Союзу.

Черчілль не дуже дбав про оригінальність висунутої ним ідеї, не був оригінальним і у своїх формулюваннях і аргументах. Коли фюрер кілька років тому проповідував, що тільки арійська раса здатна керувати світом, то містер Черчілль у своїй промові в місті Фултон доводив, ніби світом належить керувати лише націям, які розмовляють англійською мовою.

— Гершафтен! Вітаю! Вітаю з новою ерою!.. Ну, що ви тепер скажете? — сяяв начальник школи.

— Маєте рацію, справді нова ера в міжнародному житті, — резюмував Шульц.

— Роботки нам тепер прибавиться дай боже! — схвалив Ворон.

— О, наша роль тепер чи не головна! — підтримав його Нунке. — Шкода, що немає зараз Думбрайта...

— Але він у Нью-Йорку і привезе найостанніші новини.

— Так, новин цього разу буде багато, — замислено промовив Нунке, прикидаючи в думках, як новий курс може позначитись на справах школи.

Але новини почали надходити раніше, ніж Думбрайт повернувся з Нью-Йорка.

Першою ластівкою була шифрована телеграма, в якій бос наказував усі відділи школи, крім російського, негайно направити за вказаними адресами — переважно до Баварії і Західного Берліна. Не встигли виконати цього завдання, як почали прибувати з таборів для переміщених нові кандидати в «лицарі». На подив Нунке, тут були не тільки росіяни, українці, білоруси, яких він усіх називав

одним словом «слов'яни», а й туркмени, узбеки, таджики, вірмени, навіть абхазці й киргизи.

— Що я з ними робитиму? Де знайду вихователів? — бідкався Нунке, розмішуючи нове поповнення школи.

Усе стало на своє місце, коли за кілька днів Думбрайт, збуджений і веселий, щоб не сказати щасливий, повернувся до школи.

— Ми повинні готувати агентів для всіх районів Росії. Не станемо ж ми засилати українця чи білоруса до грузинського аулу. Він же там білою вороною буде! У нашій школі повинні бути представники всіх національностей Радянського Союзу.

Змінився не тільки склад слухачів школи, а ухвалена досі програма, самий метод навчання.

У боксах встановили телевізори. У точно визначений час кожен з мешканців боксу був зобов'язаний прослухати одного з двох професорів, привезених Думбрайтом з Нью-Йорка. Читалися лекції з так званої духовної підготовки. Кожна лекція тривала щонайменше дві години.

Професори повчали своїх слухачів, як у розмовах з радянськими людьми пропагувати всілякі новонароджені «ізми», що на ґрунті післявоєнної зневіри у краще майбутнє світу зростали в Європі та в Америці буквально мов гриби.

Викладали нові філософські теорії, звісно, схематично. Але від слухачів вимагали, щоб другого дня вони, без будь-яких конспектів, виклали вихователям зміст прослуханого. Але головний сенс полягав і не в цьому, а у вмінні дискутувати з приводу почутого. Кожного тижня кандидат у «лицарі» зустрічався з лектором як опонент його тверджень. Адже агентів чи резидентів доводилось тепер готуватися не лише для збирання агентурних даних, диверсій, створення певних труднощів на тій або тій ділянці, а й озброюватися для того, щоб стати пропагандистом ворожих радянському суспільству ідей. Диспути з лекторами

правили за тренування для майбутніх суперечок з радянськими людьми.

Особливою увагою Думбрайта користувалася група «Амінь», бо учасники її повинні були діяти саме в сфері ідеології. Усіх, хто входив до цієї групи, звільнили від тренувань з боротьби, збройного нападу, лишивши тільки вправи зі стрільби, та й то на випадок провалу, і особливо радіосправи, щоб з групами цими можна було підтримувати постійний зв'язок і здійснювати необхідне керівництво. Зате значно посилили «духовну підготовку». Професор богослов'я Брант, маленький, сухорлявий старик, систематично переходив від одного учня класу «Амінь» до другого, перевіряючи знання сектантських звичаїв, молитов, вміння говорити проповіді на першу-ліпшу тему. Думбрайт сам з охотою супроводжував Бранта, перевіряючи, як швидко і як успішно засвоюється ця нова дисципліна, звіряв їх відповіді з конспектами професора, власними нотатками, робив поправки, зауваження і весь час попереджував:

— Не треба відверто антирадянських, а так...

І слухачі, які знали Думбрайта, замість нього закінчували:

— З душком! З душком!..

Думбрайт реготав і йшов до нового боксу.

Проте сміх цей був дещо штучний, бо становище в школі його не задовольняло.

Думбрайт поспішав.

— Я обіцяв у Нью-Йорку, що за місяць-півтора ми зможемо надіслати до більшовиків кілька десятків добре підготованих агентів і диверсантів. А кидати слова на вітер — не люблю. Довіра базується на точному виконанні обіцянок. У нашій справі довіра — це не тільки кар'єра, а часом і життя, — пояснював Думбрайт Нунке в рідкісні хвилини відвертості.

Прибавилося роботи у всіх, особливо у Фреда, оскільки він тепер був єдиним вихователем на весь російський відділ, бо Ворон дбав лише про свою групу «Амінь».

— Гер Нунке! — попередив Шульц начальника школи невдовзі після проведеної Думбрайтом реформи. — Я не встигаю виконувати всю ту роботу, що виконував раніш.

— Чому?

— Кількість слухачів російського відділу майже втричі збільшилась, як порівняти з недавнім минулим. До того ж я, як усі викладачі, зобов'язаний слухати години «Духовної підготовки», особливо ретельно готуватися до диспутів з лекторами як людина, що повинна допомагати іншим, правити за взірць... Для цього потрібен час, і чималий. А мої звичайні обов'язки вихователя? Їх же ніхто з мене не зняв. Навпаки, вимоги збільшилися... Просто не знаю, як укластися в двадцять чотири години! Про сон і відпочинок я вже не кажу. Коли приляжу на годинку, відчуваю себе злодієм, що викрадає час.

— А як вам загалом подобаються нові порядки в школі? — несподівано запитав Нунке, так і не відповівши на скаргу Фреда.

— Ми з вами старі бойові друзі, і тому буду відвертим — не дуже.

— Признатися — тільки це хай лишиться суцього між нами — мені теж... Парадоксальне явище: ми повинні якнайкраще законспірувати агентів і резидентів, вони мусять мати вигляд найправовірніших з правовірних і раптом — пропаганда антибільшовицьких ідей. Де логіка? Здоровий глузд?

— Мене самого це дивує. Навіть при максимальній обережності досить однієї похибки — і це вже ниточка до нашої людини, яку ми готували тут з такою старанністю і дбайливістю.

— Я збираюся написати доповідню до Нью-Йорка. Сподіваюся, мене там підтримають.

— Через голову Думбрайта?

— Я з ним говорив на цю тему, але ж ви знаєте боса. Для нього існує лише власна думка, власний настрій і власні уподобання...

— Не заздрю вам, та іншого виходу справді не бачу... Але повернемося з високих сфер до нашої буденщини. Що ви скажете про мою заяву?

— Згоден, обсяг роботи у вас значно збільшився. Є якісь пропозиції?

— Треба призначити ще одного вихователя російського відділу. Простіше простого.

— Коли є якийсь вибір. А коли скрута, куди не повернись... Може, тимчасово підшукаємо якусь кандидатуру в класі «А» чи «Р»?

— Треба це погодити з Думбрайтом. Адже він обіцяв, ніби з Нью-Йорка прийдуть і нові викладачі, і інструктори. Якщо вони не забаряться, то, може, серед них...

Фред урвав мову, бо до кімнати ввійшов стомлений і спітнілий Думбрайт.

— Ху-у, — промовив він, падаючи в крісло. — Кінець березня, а спека, наче влітку. Чорти б забрали цю Каталонію! Я волів би опинитись десь у середній смузі.

— Перший раз бачу вас таким стомленим, — зауважив Нунке, подаючи склянку розбавленого водою вина. — Іспанці не дурні, це чудово утоляє спрагу.

— Досить я випив цього пійла у патронеси!

— Ви від донї Менендос? — здивувався Нунке.

Усі фінансові розрахунки з Агнесою досі вів він, і тому слова Думбрайта, що той повернувся від патронеси, його так неприємно вразили.

— З такою жіночкою можна було б просто пофліртувати, а я мусив промарудитись із препаскудною справою. Ось дві цидулки, що бучно зветься посланнями. Одне написав я з Брантом, друге — падре Антонію, щоб йому чорти руку вломили. На підставі цих двох текстів треба скласти один. Об'єднайте обидва в одну таку форму, щоб і вовки були ситі і кози цілі. Одне, бачте, посланіє не подобається патронесі, а ще більше падре, а писанина Антонію не влаштує мене.

Фред взяв обидва простягнуті аркуші і почав читати.

— А що це за послання? — сполошився Нунке.

— Нью-Йорк наполягає, — Думбрайт ніколи не посилався на будь-який конкретний відділ розвідувальної служби США, а говорив «Нью-Йорк», — щоб ми використали саму назву школи і історію її заснування, звернувшись із закликом абсолютно до всіх релігійних організацій — від імені патронеси, звісно, — провести по всіх церквах, храмах, костьолах, молитовних домах богослужіння, які б супроводжувалися проповідями проти гонителів віри. Зробити це ми намічали одночасно, щоб надати рухові широкого розмаху, мобілізувати громадську думку світу навколо нашого ідеологічного наступу на комунізм. Ясна річ, проповіді супроводжуватимуться збиранням пожертв на відбудову занедбаних храмів — читай в Росії? — і на нашу школу як осередок місіонерського руху.

— Але уряд Радянського Союзу навряд чи дозволить прийняти такі пожертви, — втрутився Нунке.

— А ми і не збираємося їх передавати. Важливо зняти галас, що більшовики переслідують віруючих. Що ж до зібраних коштів, то вони нам знадобляться самим, зважаючи на новий обсяг роботи.

— Так чому ж два тексти?

— Стривайте, Фред, здається, вже кінчив читати... Помітили, в чому розбіжність?

— Помітити неважко. Одне — мабуть, писане падре, — звернено виключно до католиків. Друге — до всіх віруючих, незалежно від того, до якої церкви вони причетні, навіть до всіх, хто відколовся від церкви і об'єднався в секти... Ви пропонуєте обидва тексти звести в один, а потім знову дати на підпис патронесі? — запитав Фред. — А якщо вона знов заперечуватиме?

— Розходження вже ліквідовано і все погоджено, принаймні з патронесою. Вона гарна жінка, але, боже мій, яка далека від будь-якої політики! Усім заправляє цей падре. До речі, звідки він взявся і чому тримається так гонористо? Дивуюся вам, містере Нунке! Як ви припус-

тили, що він крутиться біля справи, до якої йому і носа не слід потикати?

— Падре Антоніо — один з фундаторів школи. Власне, ініціатор її створення. Вже потім мені доручили зв'язатися з ним, бо вивіска святої церкви плюс прегарна жінка, яка так потерпіла від безбожників... У свій час він відіграв позитивну роль і дуже нам допоміг, але останні місяці його вплив на донью Менендос набуває зовсім небажаного напрямку.

— І ви не могли цього падре своєчасно знешкодити?

— Тобто?.. — Голос Нунке зірвався, прозвучав неприродно хрипко.

— Це скидається на анекдот! — вигукнув Думбрайт глузливо. — Начальник школи розвідників не розуміє, що означає «знешкодити»! Може, для вас влаштувати спеціальний курс лекцій, щоб ви збагнули, як це робиться?

— Ви не так мене зрозуміли... Можливо, я висловився невдало, — пополотнів Нунке.

— Невдало висловлюється той, кому, власне, й висловити нічого. Хто не має власної думки... Що ж до того, як я вас зрозумів, то, запевняю, я метикований і здоровий глузд у мене є... Даю строку два тижні. Щоб ні на віллі, ні у Фігерасі падре духу не було! А якщо він і зовсім зникне — буде найкраще. Цей чорний крук надто багато знає про школу і може нам дуже нашкодити. Та й на патронесу його вплив завеликий. Відшукайте їй такого духівника, який діяв би згідно з нашими планами. А найліпше було б приборати її до рук в інший спосіб...

Шульц і Нунке мимохіть перезирнулися.

— Так, так, жінці в її віці потрібен полюбовник, а не проповідник моралі і цнотливості! До речі, невже ніхто з вас не накинув оком на такий ласий шматочок? Якби я мав час, чорт забирай... Ось ви, Фреде? У яких ви стосунках з патронесою? Теж читаєте їй проповіді?

— Раніше був у приятельських, але тепер просто не маю часу до неї вчашати... До того ж падре Антоніо...

Нунке посміхнувся:

— Втратити таку прихожанку, звичайно, йому шкода. Не диво, що він боїться, щоб Агнеса, бува, не втратила свого вдовства...

— Тим більше геть цього падре під три чорти!.. Слухайте! Ідея! А що коли ми одружимо вас, Фреде, з Агнесою Менендос? Це ж чудесний вихід! Ми зберігаємо назавжди таку зручну вивіску для школи, прибираємо до рук усю фінансову частину, ви здобуваєте чарівну коханку... Кращого бізнесу, Фреде, ви не мали і не матимете. Хочете, укладемо контракт, як то і годиться між порядними людьми? Дамо за Агнесою чималий посаг. Га? Що ви скажете? Я розумію, брати за дружину жінку, хай і красиву, але з таким додатком, як каліка-донька.... Пхе! Це може отруїти навіть медовий місяць...

— Особливо зараз, коли дівчинці погіршало, — нагадав Нунке.

— Погіршало? Та це ж знаменито! Хворобу можна прискорити. Розв'яжуться руки у матері, у вас, Фреде, нарешті перестане страждати і дівчинка. У таких випадках зайве зволікання летального кінця — свідчення найгіршого гатунку сентиментальності.

Фред відчув, як у голову йому вдарила гаряча хвиля. Щоб сховати почервоніле обличчя і не кинутись на боса, який, по суті, зараз виніс два смертних вирокі — падре і Ірене, Шульц швидко відвернувся до вікна. Виказати себе зараз — значить, загубити всю справу! Але як витримати, як подолати почуття гніву, що наростає і наростає?

— Думайте, думайте, Фреде! Даю строку не більше двох тижнів. За цей строк можна приступом взяти найукріпленішу фортецю, не те що жінку, яка впаде вам до рук, мов дозрілий плід... Гер Нунке, ви мусите забезпечити Фреду щовечора принаймні дві вільні години!

— У тому-то й лихо, що цього вільного часу не викроїти. Саме перед вашим приходом ми говорили з Фре-

дом, що російський відділ фактично лишився без належного керівництва.

— Про що ж ви думали досі?

— Досі відділ був утричі менший.

Нунке розповів про становище, що склалося в російському відділі, і виклав суть своєї розмови з Шульцем.

— Зрозуміло. Відділ треба укомплектувати додатковим складом вихователів. Але поки що мова може йти лише про помічника. У вас є на прикметі якась кандидатура?

— Може, взяти Протопопова? — швидше запитав, ніж запропонував Нунке.

— Про Протопопова забудьте. Для вас він помер. А отця Полієвкта — ну й ім'я собі обрав! — ми готуємо для великих справ на релігійній ниві.

— Тоді Домантовича? — назвав друге прізвище Нунке.

— Дуже молодий, — заперечив Фред.

— Він же старший за вас! На цілих п'ять років! — нагадав Нунке досить сердито.

— Дійсно, це може бути кандидатура! — погодився Думбрайт. — Чудово осягнув усі дисципліни, кмітливий. Перед війною працював вашим агентом у Росії і, наскільки я пам'ятаю анкетні дані, має навіть якісь нагороди за виконання якихось завдань... Не розумію, Фреде, чому ви заперечуєте проти Домантовича.

— У нас з ним чомусь склалися не дуже приятні взаємини, боюся, це мимоволі може позначитися на роботі...

— Дурниці! — безапеляційно заявив Думбрайт. — Це лише сприятиме справі. Ми призначимо його вашим помічником, і він гостріше помічатиме ваші огріхи, а ви — його!.. Даю згоду на кандидатуру Домантовича, поки підшукаємо когось іншого... А тепер до біса всі справи! Я погано обідав і ще не вечеряв... І спати хочу, як після трьох безсонних ночей. Врешті-решт, усі ми люди, як каже Ворон, і всі чоловічі!..

Але повечеряти Думбрайт не встиг. На його нещастя, пролунав телефонний дзвоник. Правда, телефонну трубку зняв Нунке, але затриматися довелося Думбрайту.

— Слухаю... Що?.. Хай заходить! — зітхнувши, Нунке трохи тривожно повідомив: — Чомусь спеціальний посланець від іспанської контррозвідки з Барселони.

— Дивно!

— Я сам нічого не розумію.

У супроводі чергового за хвилину зайшов низенький черевань, з нафікстуареними вусами, що стриміли на верхній губі двома довгими рівними стрілками. Волоокі очі прибулого, з синюватими білками, швидко оглянули всіх присутніх, ні на кому довше, ніж на мить, не спиняючись.

— Сеньйор Нунке? — спитав черевань, ні до кого персонально не звертаючись, ніби в кімнаті була всього одна людина.

— До ваших послуг! — вклонився Нунке.

Офіцер контррозвідки витягнув з кишені аркушик паперу і написав на ньому якесь речення. Нунке прочитав і трохи нижче написав кілька слів. Офіцер ствердно хитнув головою, витяг запальничку і над попільничкою спалив записку.

— Що за комедія? — сердито кинув Думбрайт.

— Пароль, — відповів Нунке, приймаючи від офіцера пакет з кількома печатками.

Офіцер контррозвідки, намагаючись триматися струнко, козирнув Нунке, потім Думбрайту, на Фреда навіть не глянувши, вийшов з кабінету.

— Чим ми зобов'язані появі цього типа? Він що, зі сторінок гумористичного журналу минулого сторіччя зірвався? — пхиркнув Думбрайт.

Не поспішаючи, Нунке розірвав конверт, витяг з нього другий, прошитий шворками і скріплений печатками, обережно зрізав їх перочинним ножом і витяг маленький папірець. На аркушику було надруковано всього кілька рядків, але Нунке читав їх довго, мабуть, з десяток разів з початку й до кінця.

— Та скажете, нарешті, що там таке? — не втерпів Думбрайт.

Нунке обвів кімнату довгим поглядом і глухим, зовсім чужим голосом промовив:

— Іспанська контррозвідка цієї ночі запеленгувала в квадраті нашої школи підпільну радіостанцію...

Розділ шостий НАД ПІРВОЮ

Інструктор радіосправи Вайс ніколи особисто не говорив з босом. Думбрайт мало розумівся на радіотехніці, а виказувати це перед персоналом школи не хотів. Тим більше що днями з Нью-Йорка мав прибути справжній знавець, на якого цілком можна було звіритись — не даремно його рекомендували в самому штабі розвідувальної служби США. Лише в силу виняткових обставин довелося викликати сьогодні цього Вайса, білого, наче вимазаного сметаною, пацюка, до якого мимоволі почуваєш фізичну огиду.

Очевидно, неприязний погляд Думбрайта і спричинився до того, що Вайс одразу розгубився, бо розгублювався він завжди, коли йому доводилось говорити з людиною, що має ранг вищий, ніж у нього, колишнього лейтенанта гестапо.

— За договором між колишнім райхом та Іспанією, — почав доповідати, трохи затинаючись, Вайс, — ось ця територія, названа квадратом чотириста тридцять сім, належить нам, тобто школі «лицарів благородного духу»...

Вайс розгорнув карту і поклав її перед босом.

— Та не стовбичте ви перед очима! Сядьте! — гаркнув Думбрайт.

Вайс ще більше розгубився.

— Пробачте, — промимрив він, сідаючи на краєчок стільця.

— Далі!

— За четвертим параграфом договору, про який я мав честь згадувати...

— А можна коротше? Без усяких там «мав честь» і подібне!

— Слухаю! У цьому квадраті не мають права проживати особи іспанського походження...

— А може, просто іспанці, так буде простіше?

— Ні, іспанського походження, — насмілився заперечити Вайс. — Адже фрау Агнеса Менендос не іспанка. А виняток зроблено саме для неї, її доньки, економки та конюха. Має перепустку і падре Антоніо. Він...

— Далі!

— Квадрат чотириста тридцять сьомий користується екстериторіальністю: іспанська поліція не має права втручатися в події, що сталися на території квадрату. Цілковиту відповідальність за них несе адміністрація школи.

— Навіщо мені вся ця передісторія! Плював я на неї! Скажіть краще про те, що безпосередньо стосується справи, — про радіостанцію!

— За договором...

— Ви що, вмієте танцювати тільки від печі? Ясно, що за договором!

— Школі надається право мати радіостанції — кількість їх договором не обумовлена — але всі вони підлягають реєстрації в Іспанії, з точним зазначенням хвиль передачі і часу.

— Наші станції всі зареєстровані?

— Так точно!

— Хвилі теж?

— Так точно!

— Запеленгована станція працювала на яких хвилях?

— Прошу поглянути на акт, тут точно вказано. Не на наших. А от шифрований текст. — Вайс поклав перед босом акт і текст, переданий підпільною радіостанцією. Він складався з довгої стрічки цифр.

— Іспанська контррозвідка робила спроби розшифрувати текст?

— Коли я сьогодні вилетів з Барселони, розшифрувати текст ще не пощастило...

— Це вперше, коли вони запеленгували станцію в нашому квадраті?

— Так точно, вперше, але...

— Що «але»?

— Дозвольте відповісти докладніше, коротко я не зможу відразу сформулювати.

— Говоріть уже як умієте! — буркнув Думбрайт.

Вайс трохи зручніше вмовстився на стільці, ніби готуючись до довгої розповіді.

— Я щовечора з десятої до дванадцятої працюю на короткохвильовій станції, зареєстрованій під номером десять. Сімнадцятого листопада минулого року о чверть на дванадцятку — дата і час абсолютно точні, вони врізались мені в пам'ять — я, пробачте, чхнув, і рука моя мимоволі ледь крутнула ручку настройки. Тієї ж миті я виразно почув цифру шістнадцять дріб два, а за нею ще кілька цифр. Очевидно, це був кінець шифрованої передачі, бо далі, як я не дослухався...

— На якій хвилі, чорт забирай! — стукнув кулаком по акту Думбрайт.

— Трохи коротшій...

— Ви або самі невіглас, або вважаєте невігласом мене. Кажіть точно!

— На жаль, я знову чхнув і від хвилювання...

— Бовдур! Помилуйтеся своїми кадрами, містере Нунке!

Начальник школи, що досі в розмову не втручався, схопився зі стільця і впритул підійшов до пополотнілого Вайса.

— Чому не доповіли мені? — запитав він майже пошепки і так стиснув кулаки, ніби з усіх сил стримував себе, щоб не схопити Вайса за комір і не жбурнути його на підлогу.

— Заждіть! — спинив його Думбрайт.

— Я спіймав лише кілька цифр — кінець передачі — і гадав, що то підпільна антифранкістська станція. Їх в Іспанії багато...

— А може, і запеленговане вчора належить іспанським комуністам?

— У Барселоні мене запевнили: підпільники використовують свої станції лише для звернень до населення, інформацій і різних повідомлень. Усі ці передачі провадяться відкритим текстом, виключно іспанською мовою чи на місцевих діалектах.

Вайс аж упрів, доповідаючи босові, але не наважувався витягти носовичка, щоб витерти лоба і липку від поту шию. Він сидів, пильно вдивляючись в обличчя Думбрайта, від якого — Вайс чудово знав порядки в школі — залежатиме не лише вся його дальша кар'єра, а й саме життя. Єдине, про що він не міг навіть здогадуватись, полягало в тому, що своєю інформацією про перехоплену восени минулого року шифровку він в особі Нунке нажив смертельного ворога, а в особі Думбрайта — могутнього покровителя.

Запеленгування радіостанції в квадраті школи розміжувало позиції Думбрайта і Нунке ще гостріше.

З погляду начальника школи, бос зробив непоправну помилку, наказавши все нове поповнення, на вербоване в таборах для переміщених, яке почало прибувати в березні цього року, приймати до школи відразу, без попередньої перевірки на контрольних пунктах у Фігерасі. Нунке доводив, що це прискорює підготовку, але за такої послішності до школи може потрапити не лише непотрібний баласт, а й навіть ворожий агент. Думбрайт у душі погоджувався з Нунке, проте відстоював свою думку. Не міг же він признатися, що будь-що хоче вислужитись перед високим начальством у Нью-Йорку: виконати свою обіцянку і вже протягом цього року заслати в Радянський Союз понад сотню агентів і диверсантів.

Коли запеленгування радіостанції в квадраті школи стало фактом, Нунке нагадав босові про свої побоювання. Думбрайт, захищаючись, висунув свою версію: в школі міг переховуватись давно засланий і добре законспірова-

ний агент, який досі мовчав, а тепер, коли школа розгорнула роботу, озвався, поновив зв'язок з Росією, може, вже й виказав план засилки агентури, який от-от мали здійснити.

Інформація Вайса про перехоплений восени минулого року кінець шифровки значно зміцнювала версію Думбрайта і послаблювала позиції Нунке. Щоправда, вона не підтверджувалася жодним документом і належала до тієї категорії агентурних даних, які позначалися двома літерами «ПП», тобто «потребує перевірки».

Про наявність нелегальної станції в квадраті школи і Думбрайт як бос, і Нунке як офіційний начальник закладу, зобов'язані сповістити Нью-Йорк. А це небезпечно. Дуже небезпечно для котрогось із них.

Коли виявиться, що агент пробрався з новим поповненням, — для Думбрайта. Його негайно відкличуть і покарають, може, навіть дуже відчутно.

А якщо буде доведено, що ворожий агент законспірувався давно, — для Нунке. До приїзду Думбрайта він один керував добром слухачів і взагалі всією роботою, отже, спитають з нього. Кінець кар'єри! А можливо, й гірше. Адже сам бос у хвилину відвертості якось натякнув, що живими з американської розвідки у відставку здебільшого не виходять. Та й розмова про Ворона це підтверджує...

Сидячи тепер у кабінеті й дивлячись на спітнілого Вайса, обидва зважували в думках свої шанси на порятунок. Думбрайт був ладен обійняти Вайса від радості, Нунке — задушити від люті. І кожен розумів думки і почуття іншого: вони — два супротивники, що націлили пістолети в смертельному поєдинку.

— Йдіть! Поки що ви вільні! — після довгої паузи видавив з себе бос.

— Дозвольте одне зауваження... — несміливо подав голос Вайс.

— Що ще?

— Я радився в Барселоні... У мене виник план...

— Гаразд, трохи згодом вас викличу.

Вайс вийшов.

Думбрайт підвівся, демонстративно солодко потягнувся і впритул підійшов до Нунке. Якусь хвилину вони мовчки дивились один одному в очі.

— Знаєте, що це означає? — витримавши довгу паузу, запитав Думбрайт.

— Це може означати кінець або вашої, або моєї кар'єри. Та попереджаю: я не з тих, містере Думбрайт, хто від страху падає на спину, піднявши вгору лапки. Я волюю боротися до останнього.

— Уявіть, я теж!

— Дозвольте навести аргументи, які діють проти вас.

— Прошу.

— З вашого наказу до Барселони по шифровку поїхав не я. Ви послали Вайса, найбездарнішого з усіх співробітників школи... Як ви доведете, що перед поїздкою ви не проінструктували Вайса, вигадавши версію про спійману восени шифровку?

— З якою метою я б це міг зробити?

— Щоб прикрити неприпустиму помилку — наказ приймати нове поповнення без всебічної і ґрунтовної перевірки.

— Але ж у мене є свідок!

— Хто?

— Вайс!

Нунке зареготав.

— Містере Думбрайт, цей свідок — єдиний мій порятунок! Якби він справді спіймав шифровку, наважився б він приховати це, не повідомити мене, начальника школи?

— Це залежало б від запроваджених вами порядків... — заперечив Думбрайт не зовсім упевнено. Він уже зрозумів, що радість його трохи передчасна і, виходячи на герць з таким супротивником, як Нунке, треба озброїтись якнайкраще. А щоб добрати таку зброю, потрібен час.

— Що ж ви пропонуєте? — запитав він примирливо.
— Не топити один одного... Шукати винуватця...
— Гм...
— Бо ми можемо втопити і себе, і школу.
— З чого ж ви пропонуєте почати?
— Із співставлення подій.
— Тобто?
— Проглянемо щоденник школи за листопад минулого року. Якщо трапилось щось таке, що могло б зацікавити агента...

— Розумію. Хочете спочатку перевірити свою версію? Що ж, я не від того.

Нунке підійшов до сейфа, відкрив його і витягнув прошнурований зошит з сургучними печатками на кінцях шворчок. На обкладинці англійською мовою значилося: «Листопад 1946 року».

— Чому англійською мовою? — причепливо запитав Думбрайт.

— У цей час школа вже була підпорядкована Нью-Йорку, а керували нею фактично ви.

— Але ж не я знайшов і привіз до Іспанії групу Протопопова!

— Знайшов її я, а наказ про відправку дали Хейендопфу ви. У Берліні, пам'ятаєте?

— Гаразд, не будемо покладатись на пам'ять, давайте читати щоденник.

Нунке і Думбрайт щільно зсунули крісла, схилились над розгорнутим щоденником і заглибилися в читання. Збоку здавалося, що сидять двоє друзів, захоплених цікавою книжкою: крісла стоять впритул, голови майже торкаються одна одної.

А не було, мабуть, на всьому світі двох людей, які б так жагуче бажали сусідові по кріслу смерті, щоб врятувати себе.

Тупим кінчиком олівця Думбрайт водив від слова до слова, від рядка до рядка, боячись пропустити щось знач-

не, на що навмисне не зверне уваги Нунке, швидко перегорнувши сторінку.

Та як не вдивлявся в кожне слово Думбрайт, нічого більш-менш значного протягом перших днів листопада не трапилось. Звичайні буденні звіти про буденні справи. На сторінці, датованій дев'ятим числом, погляд його нарешті знайшов щось варте уваги.

«Закінчення операції «Кролик», — прочитав він уголос. — Професор Петерсен приніс статтю. Загальне враження — позитивне. Саме те, що нам потрібно».

У такт словам Нунке з очевидним задоволенням похитував головою.

— У чому річ? — запитав Думбрайт.

— Ім'я професора вам, звичайно, відоме... У Фігерасі він повадився дещо легковажно. Ми підіслали до нього Мері й зафіксували їх зустріч у досить недвозначній обстановці. В обмін на компрометуючий негатив професору довелося написати для нас статтю в аспекті, який ми йому запропонували. Як видно зі щоденника, операція «Кролик» завершилася вдало.

— Тема статті?

— Кібернетика. Найвидатніше досягнення ідеалістичної думки.

— Як використано статтю?

— Через відповідні канали ми передали її агентствам.

— Стаття надрукована?

— У Польщі і Югославії...

— А в Росії?

— За агентурними даними, готується відповідь Петерсену в солідному науковому журналі. Кібернетика оголошується лженаукою, витівкою мракобісів.

— Чому не сказано про це в щоденнику?

— Про результати дезінформації йдеться в записках за грудень, тобто в час, коли стаття з'явилася в пресі.

— Гарзд, перегортайте далі!

Наступні сторінки знову зарясніли записами, що стосувалися внутрішніх справ школи. Думбрайт на мить від-

сунув щоденник — у нього від напруженого читання вже мигтіло в очах.

— Може, вип'ємо по чашечці чорної кави? — запропонував Нунке.

— Ні, давайте читати далі. Мене цікавлять дати, ближчі до сімнадцятого.

Обидва знову схилилися над зошитом. Думбрайт ще повільніше водив олівцем під кожним рядком. Нунке, обізнаний з текстом, охоплював очима відразу всю сторінку. Раптом серце його дуже закалатало. Після дати «16 листопада» йшов такий запис:

«Артур Шредер — Григоре Кокулеску мусив погодитися на поставлену нами умову: взяти до Москви як свою дружину Нонну Поко, якій доручено виконати операцію “Танок”».

За хвилину Думбрайт теж прочитав цей запис і поклав важку долоню на щоденник жестом людини, яка нарешті знайшла потрібне.

— Здається, ми витратили час не марно, — вигукнув він задоволено. — Запис датовано шістнадцятим, а Вайс перехопив шифровку сімнадцятого! Ось вам і розгадка таємничої передачі!

— Кілька цифр, нібито почутих Вайсом, коли він чхнув і крутнув ручку апарата чи то праворуч, чи то ліворуч, ще нічого не означають. Він міг випадково натрапити на передачу якогось аматора короткохвильовика, які так і нишпорять в ефірі. І потім головне: тижнів два тому я вам доповідав, що Поко операцію здійснила успішно і просить дозволу продовжити гастрольне турне зі Шредером. Ви погодились і навіть наказали вислати їй гроші.

— Пам'ятаю, але...

— Які можуть бути «але», коли операцію здійснено успішно!

Очі Думбрайта, не мигаючи, втупились в обличчя Нунке, десь вище перенісся, ніби він гіпнотизував співрозмовника.

— А ви припускаєте таку можливість: для радянської контррозвідки особа Поко не являла будь-якого інтересу. Куди важливіше було дозволити їй передати платівки, простежити, куди вони потраплять і тим самим виявити всі наші канали розповсюдження... Припускаєте?

— Припускаю. Але припущення ще не доказ. «ПП» — потребує перевірки...

— Хто розробляв план операції «Танок»?

— Фред Шульц і Шлітсен.

— Хто ще знав про цю операцію?

— Про те, що Нонна Поко їде до Росії з Артуром Шредером, знало все місто, бо на нашу вимогу він влаштував у ресторані бучні заручини. Про них навіть місцева газета писала...

— Покличте сюди Шульца, а потім Шлітсена. Тільки поодиночі.

Нунке набрав було номер і тут-таки поклав трубку.

— До Шульца дзвонити нема чого. Він же з вашого наказу щовечора у патронеси.

— Тоді дзвонить Шлітсену!

За кілька хвилин Шлітсен стояв перед начальством. Виклик був несподіваний, і тому в перші хвилини він дбав лише про одне — приховати, як у нього тремтять коліна.

— Містере Шлітсен, ви брали участь у розробці плану операції «Танок»? — голос боса звучав суворо, очі дивилися допитливо.

Але в Шлітсена відразу відлягло від серця: зі слів Фреда він знав, що Нонна виконала завдання, що їй вислано навіть грошову винагороду.

— Так точно, містере Думбрайт! — бадьоро відрпортував колишній заступник Нунке. — Брав, і найактивнішу.

— Хто висунув кандидатуру цієї... як її... Поко для проведеної операції?

— Я.

- Шульц одразу погодився?
- Спочатку заперечив, пославшись на її молодість, і запропонував Мері, але я йому довів...
- Спасибі, нам треба було уточнити одну деталь... Можете йти!

Шлітсена не треба було просити двічі — поштиво вклонившись, він зник моментально, плекаючи в душі надію, що ця пізня розмова про вдалу операцію неодмінно пов'язана з його поверненням на колишню посаду.

Думбрайт затарабанив пальцями по столу, як робив це завжди, коли щось обмірковував. Нунке, поглянувши на боса, заклопотано насупився.

— Читатимемо далі? — запитав він навмання, аби порушити мовчанку.

— Стривайте, повернемось назад. Хто чергував по школі сімнадцятого?

- Фред Шульц, ось його підпис.
- Які записи він зробив у цей вечір?
- Нічого особливого. Дозволите зачитати?
- Тільки, будь ласка, повільно.

«Я, Фред Шульц, заступив на чергування о шостій годині вечора, прийнявши рапорт від чергового Ворона про наявність складу вихователів і вихованців. Вечірній обхід, початий мною о десятій, ніяких порушень дисципліни не виявив. До учня з класу «Р» Домантовича, який скаржився на гострий біль у попереку, довелося викликати лікаря Гауфе, який і подав потрібну допомогу. Від інструктора Вайса телефоном надійшло прохання надіслати кілька таблеток аспірину — скарга на нежить і головний біль. Мою пропозицію надіслати на радіостанцію іншого чергового Вайс відхилив, заявивши, що від аспірину йому краще. О десятій сорок п'ять знову перевірів стан хворого Домантовича. Після знеболювальних порошоків і грілки він спокійно спав. Об одинадцятій нуль-нуль подзвонив господар таверни і повідомив, що очікуваний вантаж прибув. Пости охорони на прохідній і навколо парку, як і годить-

ся, перевірялися кожну годину. Порушень правил розпорядку не було».

— Гм?.. Це все?

— Далі йде підпис, а під ним, пробачте, відразу не звернув уваги, приписка: «Поговорити з керівництвом школи про необхідність медичного обстеження Вайса. У мене склалося враження, що він зловживає аспірином як своєрідним наркотиком».

— Які висновки ви можете зробити, містере Нунке, проаналізувавши цей запис?

— Що з поля нашого зору випала таверна. Ми всю увагу зосередили на школі, а тимчасом квадрат чотириста тридцять сім обіймає досить, велику територію. Це перше і найголовніше.

— Висновок слушний. Ми знаємо лише квадрат, в якому діяла підпільна станція, але не засікли точно, звідки велася передача. Без цього всі наші домисли — порожня балаканина. Друге: не розшифрувавши тексту передачі, ми не можемо сказати, стосується він безпосередньо школи чи ні. Цю обставину я б поставив навіть на перше місце.

— Що ви пропонуєте зробити?

— Не покладаючись на дешифрувальників з Барселони і на вправи недолугого Вайса, надіслати текст, підслуханий сімнадцятого, в відділ дешифрування розвідувальної служби США. А до одержання коду лише спостерігати, накопичувати факти... Вайс казав, що він має якийсь план. Може, викличемо його ще раз і заслухаємо?

— Не думаю, щоб він міг запропонувати щось розумне...

— Ми не можемо нехтувати навіть дрібничкою...

Вайс, протягом одного вечора двічі викликаний вищим начальством, почував себе іменинником. Він виріс у власних очах, відчув себе персоною, до якої дослухаються. Тому і ввійшов виструнчившись, бадьорим кроком, високо тримаючи голову.

— Сідайте, — окинувши його насмішкуватим поглядом, запропонував Думбрайт. — Ви згадували про якийсь свій план. У чому він полягає?

— Я радився в Барселоні, і зі мною погодилися, що треба діяти за методом виключення.

— Тобто?

— Взяти під підозру буквально всіх і поволі відсівати тих, алібі яких не викличе найменшого сумніву.

— Складіть список зі своїми зауваженнями до кожної особи окремо.

— Я вже насмілився його розпочати...

— Подасте, коли буде скінчено.

— Пробачте, містере Думбрайт, якщо насмілюсь задати вам одне запитання.

— Доведеться пробачити. Кажіть!

— Хто з співробітників школи знає, що станцію в квадраті нашої школи запеленговано?

— Містер Нунке, я і Фред Шульц.

— Це зле...

— Берете під підозру нас трьох? — не приховуючи кепкування, запитав Нунке.

— Тільки Шульца, — спокійно поправив Вайс.

— Шульца! — зірвався з місця Думбрайт. — Та в нього вже зараз готове алібі!

— Про що не знаю, про те не можу судити... Але дещо в його поведінці мені здалося підозрілим.

— Факти!

— Як вихователь, він часто буває присутнім під час практичних навчань. Мене здивувало, що він, людина з досвідом давнього розвідника, виявив себе зовсім необізнаним у радіотехніці. Місяць тому, коли він знову прийшов на станцію, я навмисне зробив кілька помилок. Шульц мене виправив і навіть зазначив, що для посади інструктора радіосправи мені бракує потрібної кваліфікації. Тоді мені й спало на думку, що Шульц з якихось причин просто приховував свої знання...

— Боже, який тонкий і глибокий прогноз! — розсміявся Думбрайт. — А не спадало вам на думку, що ви справді бездара і Шульц вас перевіряв? Нам потрібні факти, факти, а не ваші домисли!

Вайс вийшов з кабінету в значно гіршому настрої, ніж сюди зайшов. Бос вимагає фактів, а де їх узяти, коли сумніви, що з'явилися в інструктора радіосправи, будуються на дрібних, майже невловимих деталях, на інтуїції, розвинутій у Вайса завдяки довгій роботі в гестапо, як нюх у собаки-шукача.

«Усю ніч сидітиму, пригадаю все, що помітив підозрілого в поведінці й розмовах Шульца. Стежитиму й далі за кожним його кроком. Факти будуть! Потрібен лише час», — міркував Вайс, прямуючи до свого боксу.

Розділ сьомий КЛІТКА ЛИШАЄТЬСЯ ПОРОЖНЬОЮ

Весна послала собі під ноги пишний смарагдовий килим. Ще кілька днів тому вона несміливо торкнулася землі кінчиками пальців, а сьогодні все вирувало в буйному цвітінні. Ніби враз прорвало греблю і стрімким потоком хлинула щедра, могутня сила, що затопила горби і видолки нестримним буянням новонародженого життя.

Агнеса спинила коня.

— Боже! Яке повітря! Ніби настояне на травах, сонці і... волі. У мені кожна жилка тремтить, так хочеться кудись полинути.

— Ви й полинете незабаром, Агнесо! — з сумом вихопилося у Фреда.

Молода жінка окинула свого супутника допитливим поглядом, у позі відчулося напружене чекання.

Та Фред мовчав. Останні дні його серце гризла тривога, і сьогодні він особливо гостро відчував, як не пасує

його настроїв до цього сонячного дня, до пишного буяння природи.

Станцію запеленговано, над Агнесою й Ірене нависла біда, його самого на кожному кроці переслідує насторожений і підозріливий Вайс. Що може знати цей альбінос? Про що здогадуватись? Чи не взяв він під підозру і Домантовича?

Григорій повернувся до дійсності лише тоді, коли побачив, що кінь Агнеси понісся вскач. Припавши до шиї Раміро, Агнеса все підганяла і підганяла коня, і він летів, уже не добираючи дороги, перескакуючи через чагарники, валуни, уламки скель.

Наздогнав Григорій Агнесу аж біля вілли.

— Ні, я вам більше не товариш! — сердито вигукнув він, коли обоє вони спішилися. — Так мчати! Я певен, колись ви скрутите собі в'язи, звалившись разом з Раміро з крутизни!

— А вам було б шкода? Це, мабуть, добре — впасти і нічого більше не відчувати! А на весну, таку-от, як тепер, прорости стеблинкою чи дикою квіткою. Як ви гадаєте, з мене гарна виросла б квітка?

Агнеса виструнчилась, повела плечима і гордовито відкинула голову. Григорій мимоволі замилювався нею.

— Ну, чому ж ви не відповідаєте?

— Прегарна! Але я все-таки волю мати справу з живою жінкою. Давайте сядемо тут, на веранді, мені треба вам багато сказати.

Агнеса швидко збігла по східцях і впала в крісло. Григорій бачив, як високо здіймаються її груди, чи то від швидкого бігу, чи то від хвилювання. Гострий жаль стиснув йому серце.

«Бідолашна! Вона сподівається на іншу розмову!»

На мить йому жагуче схогілося ніколи її не починати. Просто припасти гарячим чолом до її прохолодних рук, прошепотіти ті слова, яких вона давно чекала, втекти разом з нею й Ірене, поки ще є час і він може врятуватися...

Час... так, час. Саме часу в нього зараз обмаль. Він му- сить сказати їй усе сьогодні ж, негайно. Хай вона це почує не від падре Антоніо, який, попереджений про небезпеку, вже здобув візи, а від нього самого. Бо виїхати вона має вже ввечері... Поки не роздумав і не схаменувся Нунке... Поки не викрилось усе з радіостанцією...

— Агнесо! — Григорій не почув свого голосу, але побачив, як перелякано розширилися очі жінки. Мабуть, у його тоні було щось таке, що збудило її тривогу.

— Помовчіть хвилинку, Фреде! Мені страшно! — Агнеса благально підняла руку, немов інстинктивно хотіла захиститися від удару, якого їй от-от завдадуть.

— Мені теж страшно... — несподівано для самого себе сказав Григорій. Усі слова, приготовані ним для цієї розмови, раптом кудись зникли. Ні, не зникли, він просто відчув їх фальш, недоречність, бо добирав він їх розумом, а не серцем, придушивши в собі власне живе почуття.

— Це щось дуже лихе, Фреде? — стиха запитала після мовчанки Агнеса.

— Так, лихе. Очевидно, я схибив, не підготувавши вас до цього раніше. Але як важко завдати болю тому, хто став для тебе дорогий!

Агнесині очі засяяли.

— Коли це справді так, Фреде, то я готова вислухати найлихіше.

— Навіть коли нам доведеться розлучитися?

— О, я в Римі пробуду не більше місяця!

— Ви не повернетесь сюди ніколи, Агнесо! Задля Ірене, задля мене, задля себе...

— Це неможливо! Тут усе, чим я живу. Моя домівка, мої друзі, моя школа... Тут... Скажіть, що ви пожартували, Фреде! Хотіли мене випробувати. Не мовчіть, чуєте, не мовчіть! І не дивіться на мене так, ніби, ніби... Я не хочу, щоб ви на мене так дивилися!

— Що ж, помовчимо, поки ви заспокоїтесь...

— Я не хочу мовчати! Я не хочу чекати! Ви зараз же мені скажете, чому я мушу зректися всього!

— Що ви розумієте під цим словом «всього»?

— Я вже казала: моєї домівки, моєї школи, тієї справи, служити якій я присяглася!

— Справі вбивства, нелюдської жорстокості, найпідлішого підступу?

— Схаменіться, Фреде! Слово Боже — то любов і милосердя!

— А ваші «лицарі благородного духу» — його носії?

— Я не розумію вас, Фреде, ви це вимовили так, ніби...

— Та ви уявляєте собі хоч приблизно, що твориться за стінами вашої школи? У які походи готують її «лицарів»? Скільки крові і сліз несуть вони людям?

— За статутом школи...

— Вивіска, Агнесо! Ширма, за якою ховаються вбивці і провокатори! Вашим ім'ям прикривають найганебніший притулок розбійників. Вислухайте мене спокійно...

Коли Григорій закінчив свою розповідь, обличчя Агнеси було біле, наче крейда. Побіліли навіть вкриті смагою уста.

— Вам погано, Агнесо? Принести води?

— Не треба! Від вас я нічого не візьму. Ви теж мене зрадили, ви теж мене дурили... Дурну циганку, що виперлась у пані! О, як я вас усіх ненавижду! Я візьму Ірене і втечу в табір! Там видурюють лише песети, а не душу! Я зароблю на себе й Ірене! Я буду ворожити, танцювати, красити, старцювати, але більш ніхто не спаплюжить мені душу... Але спочатку я підпаляю школу! Чуєте, вашу школу, а не мою! А гроші, які забрала з банку, пушу за вітром! Хай ловлять їх циганчата! І бавляться, роблячи з купюр півників!.. О Мадонно, як могла ти мене так одурити! —* Заломивши руки, Агнеса впала навколішки біля колони, б'ючись об неї головою, вигукуючи прокльони і погрози.

Григорій з силою шарпнув її за плечі, примусив підвестися, силоміць посадив поруч себе, просто на сходинки.

— Я непоправно завинив перед вами, Агнесо, не відкривши очі раніше. Але тільки тому, що хотів вас захистити. Ви б не змогли прикидатися, знаючи правду.

— Захистити мене? А може, себе?

— І себе теж. Але не від вас, а від Нунке, Думбрайта, всіх інших. Я теж потрапив до цієї пастки обманом, і кожна хвилина, навіть не година, може бути для мене останньою. Одне те, що я вам усе розповів... Ні, ні, не лякайтеся, адже ніхто в школі про це не дізнається. Для мене ваш від'їзд буде теж несподіванкою... Я так влаштую, ми так домовилися з падре. Офіційно ви маєте виїхати до Рима. Нунке в цьому зацікавлений, бо хоче, щоб послання до віруючих усього світу підтримали у Ватикані. Він не чинив би вам перепон, а я б не квапив вас з від'їздом. Але Думбрайт надумав усунути падре — єдину людину, яка вам допоможе сховатися на деякий час, влаштувати Ірене в санаторій...

— Як це «усунути?»

— Я щойно розповів вам про справи школи і методи її роботи. Невже ви не розумієте? Вони бояться його впливу на вас, бояться, що гроші, які лежали на вашому рахунку, падре поверне на справи церкви. Він зайвим став у тій грі, яку вони повели!

— Боже правий! Просвіти мою темну голову! Але ж падре сам заснував школу, вони разом з Нунке... Я, мабуть, збожеволіла, Фреде, втратила розум... Я тепер уже нічого не збагну. Мій духівник, якому я звиряла кожну свою думку, який так уболівав за моєю дівчинкою... він що, знав усе?

— Уболівав за Ірене? Зробив її знаряддям вашого катування! Вашого поневолення! Згадайте, як усе було! Він вдався до найбільшої наруги над дитиною і серцем матері. Ірене потрібен був хороший лікар, а не молитви, прощі, пожертви, вся та облуда, якою він обплітав ваше серце і затьмарював розум.

— Але чим я перед ним завинила, чим завинила бідолашна крихітка? Не може цього бути, Фреде!

— Ви завинили тим, що успадкували гроші дона Менендоса...

— Я б з радістю зреклася всього... Босою пішла б з його оселі.

— Для честолюбних планів падре потрібна була багата сеньйора і її трагічна доля, щоб зняти навколо неї галас, щоб вигадка про хрестовий похід, цю школу «лицарів», стала джерелом нових прибутків. О, падре добре розрахував! Помилився лише в одному — взявши в спільники Нунке. Два вовки рано чи пізно, а повинні були погризтися за здобич.

— Не можу, не можу більше слухати. Помовчте хвилину, дайте зібратися з думками... Вони розбігаються, і голова порожня, і вся я порожня. Ніби летиш сторч головою в темне провалля і все в тобі обірвалось... Фреде, тільки не йдіть, не йдіть зараз... Я мушу щось робити і не знаю що... У мене просто немає сили поворухнутися... Допоможіть мені підвестися, треба йти, неодмінно треба йти... а я... наче висотали з мене всю кров...

Здавивши долонями скроні, Агнеса сиділа, тихо розгойдуючись, втупивши погляд в одну точку, знов і знов повторюючи, що вона мусить іти, що вона конче мусить зараз кудись іти... Це раптове оціпеніння злякало Григорія більше, ніж попередній вибух відчаю і гніву.

— Агнесо, отямтеся, цю ж хвилину отямтеся! — крикнув він, відриваючи її долоні від скронь і міцно стискаючи в своїй. — А тепер слухайте мене! Ви зараз же підведетесь, зараз же підете і все приготуєте для від'їзду. Ви поїдете сьогодні ж увечері, тільки стемніє. Залиште записку Нунке, що раптове погіршення стану Ірене примусило вас несподівано виїхати. Зазначте в записці, що послання до віруючих, з яким приходив до вас Думбрайт, ви захопили з собою, щоб показати його в Римі. Другу записку ви напишете на моє ім'я. Пробачитесь, що не встигли зі мною попрощатися, завірите, що за два тижні повернетесь. Підпишетесь: «Ваша Агнеса». Якщо зможете, додас-

те кілька ласкавих слів. Це треба для того, щоб у Нунке і Думбрайта не виникло підозри щодо моєї участі у вашій втечі. Гроші у вас є, візи у падре Антоніо. Я його попередив, і ввечері він буде тут.

— Падре Антоніо! — Це ім'я вивело Агнесу зі стану прострації. Вона швидко схопилася з місця. — І ви можете радити мені їхати з ним?!

— Бо це єдиний вихід. Зараз він буде в ваших руках, а не ви в його. Видасте йому доручення на право користуватися грішми з вашого поточного рахунку лише після того, як він влаштує вас з Пепітою, Педро та Ірене. Звичайно, залиште собі те, що належить вам. Гадаю, вам вистачить цього для скромного існування і лікування дівчинки. Я знаю, вам буде нестерпно важко подорожувати з падре. Переможіть себе. Це треба для порятунку Ірене, для мого спокою за вашу долю. Пообіцяйте мені виконати все так, як я прошу!

— А ви, Фреде? Ви ж не кинете мене в зовсім чужому світі?

Це було те запитання, якого Григорій найбільше боявся.

— Коли я вирвуся звідси, я неодмінно розшукаю вас. Не обіцяю, що це буде скоро. Пастка за мною закрилася міцно.

— Як я зможу жити, думаючи, що ви у вічній небезпеці?

— Самому мені легше буде боротися.

— Я так боюся, Фреде, усього: подорожі, життя в чужому краї, самотності... Того, що я не зумію спокутувати того зла, яке я, не відаючи, вчинила. Якби ви були поруч...

— У мене є друзі в Італії. До речі, один з них лікар і працює в Римі, прізвище його Матіні, а адреса... — Григорій на вузькому клаптику паперу, вирваному з записної книжки, написав кілька слів. — Ім'я і адресу завчить напам'ять, а клаптик цей спалить. Матіні — чудова людина, мій великий друг і завжди вам допоможе.

— Що передати йому від вас, Фреде? І чому ви раптом так дивно на мене подивились?

Григорій справді дивився на Агнесу розгублено. Лише зараз йому спало на думку, що ім'я Фреда Шульца Матіні нічого не скаже. Назватися Генріхом фон Гольдрінгом. Ні, і ні, про це не може бути й мови! Але саме Матіні може допомогти Агнесі, можливо, навіть Ірене.

— Він знав мене під іншим ім'ям, Агнесо! Скажете йому, що ви прийшли від друга з Кастель ла Фонте, з яким він ходив парламентом до гарібальдійців. Він зрозуміє, про кого мова. І ще нагадайте, що я пам'ятаю його девіз: «Краще бути жертвою, ніж катом». Це слова одного письменника, якого він дуже любив... Про школу, звичайно, не розповідайте. Скажіть просто, що зустріли мене в Іспанії... Згодом я сам йому розкажу. Коли приїду в Рим...

— Ми будемо чекати вас, Фреде, усі... Я, Ірене, Педро, сподіваюсь, і Матіні! — Агнеса відвернулася, ховаючи сльози, що набігли на очі.

— Ну, бідолашна моя мандрівнице, я не маю права вас більше затримувати. Нагадую ще раз: записка Нунке, мені. Доручення падре вручаєте лише після того, як усе влаштується. Тоді можете й висловити все, що ви про нього думаєте. Папірець з адресою і прізвиськом мого римського друга спалить... А тепер...

Агнеса відступила на крок, безсило прихилившись до одвірка.

— Не йдіть, одну хвилинку!

— А я і не збирався йти, не попрощавшись з вами, як слід друзям. Ну ж бо! Я хочу запам'ятати вас веселою. Посміхніться, і дайте я вас поцілую, у очі, щоб пам'ятали...

— А з Ірене, з Ірене ви не попрощаетесь?

— Мабуть, ні. Хай вона нічого не знає про від'їзд до вечора. Не треба її хвилювати, а от до Пепіти зайду і накажу їй, щоб вона добре за вами доглядала!

Григорій швидко збіг східцями вниз, боячись озирнутися. Врятував він цю нещасну з її дітям чи послав на нову загибель?

Розділ восьмий МІСЯЦЬ ВЕЛИКИХ НЕСПОДІВАНОК

Травень 1946 року для керівників школи «лицарів благородного духу» став місяцем великих несподіванок і великих неприємностей. Почалося з події, якої ще не траплялося в практиці школи: вихованець класу «Д» відмовився летіти до Радянського Союзу.

Сталося це так: коли Шульц розповів Нунке, як вороже Середа ставиться до нього, Фреда, і чому саме, шеф вирішив за краще відокремити Малого.

— А ви передайте його під нагляд вашого нового заступника Домантовича, — наказав начальник школи.

Шульц охоче погодився. Адже в його плани якраз і входило зблизити Середу з Домантовичем.

Середа зрадив, дізнавшись про цю зміну. Але будь-які намагання Домантовича викликати Малого на відвертість, на щирі розмову — були марні.

— Усі ви одним миром мазані. Досить! Я вже одного разу висповідався, вдруге йолопом бути не хочу, — відповідав Малий новому вихователю на всі його закиди чи запитання.

Успіхів у навчанні Середа не виявляв, крім стрільби і боротьби.

— Що маємо робити з ним, містере Думбрайт? — запитав якимось Нунке Думбрайта, розповівши про вдачу і шкільні успіхи Малого.

— Іншого разу я б пристрелив його, як собаку, але нам до зарізу потрібні вірні люди. Малий надто багато завинив перед своїми земляками, ми хоч гарантовані, що він не переметнеться до більшовиків. Знаєте що? — зрадив своїй

несподіваній пропозиції бос. — Передамо його в розпорядження якогось агента, а потім разом зашлемо в один із пунктів. От Домантович, його нинішній вихователь, має отаборитися в Києві як резидент. Хай з ним і Малий летить. Згодиться на щось!

Дізнавшись від Нунке про таке рішення, Домантович зрадів:

— З радістю! Такий помічник, як Малий, — то скарб. Складного завдання йому, звісно, не даси, але він так боїться кари за минуле, що покластися на його вірність можна цілком.

На найближчому занятті Домантович сказав своєму вихованцю:

— Готуйся! За два-три тижні полетимо з тобою аж у самісінький Київ, там, брат, заживемо! І полетимо разом, і тільки вдвох! Що ти на це скажеш!

Середа відвернувся і після довгої паузи, скорше сам собі, ніж вихователю, пробурмотів:

— Київ... Андрій Первозванний... Там його церква... — І, повернувшись до Домантовича, з якоюсь несподіваною тужною лагідністю додав: — А мого батька мама Андрійком звали, казали мені: виростеш, до Києва, що б там не було, поїдь, у церкві Святого Андрія Первозванного помолися. Батько тебе дуже любив, і його святий заступиться за тебе і перед Богом, за твої гріхи заступиться.

— От і побуваєш у Києві, помолишся.

— Брехня! Немає Василя Середи! Отець Кирило, будь він проклятий, все забрав, а ви тут прізвище. Немає Середи! Є Василь Малий. Брехня! Все брехня! — Середа з такою силою вдарив кулаком по столу, що він аж задвигтів: — Ніякий святий не замолить моїх гріхів! Ти бачиш оці руки? Бачиш! А я дивитися на них не можу. На них кров! Своїх людей кров! Я кат!

Це була істерика, тим несподіваніша, що сталася вона з Малим, який вимахав мало не під стелю і вславився своєю силою.

Середа впав на стіл і заривався.

Домантович мовчки сидів поруч, не зводячи очей з велетня, який міг у нападі люті зірвати зло і на ньому.

Минуло хвилин з десять.

Знесилений, з обважнілими руками, з опущеними куточками рота, Середа поволі звівся і сів на стілець.

— Мабуть, злякалися? Нічого, буває... А вашим начальникам скажіть: Середа до Києва не поїде. І до якогось іншого міста теж не поїде: там його шльопнуть, а він жити хоче... Ось тут, у вас, що хочете, буду робити! Мені однаково спокою на цьому світі не знайти. Але ні до Києва, ні до Росії не поїду! Краще тут кулю пустіть. От так і передайте. А зараз ідіть, прошу вас! Я полежу трохи...

Нунке був вражений до краю, коли Домантович його проінформував про все це. Захопивши особисту справу Малого, шеф попрямував до боса.

Думбрайт нічим не виказав свого ставлення до почутого. Він мовчки взяв з рук начальника школи особисту справу і почав недбало перегортати її нечисленні сторінки. Дійшовши до записаної Шулцем одвертої розмови в таборі, під Мюнхеном, бос почав читати все повільніше й повільніше.

— Накажіть, хай приведуть Протопопова.

— Отця Полієвкта, — поправив Нунке.

— Виконуйте наказ.

Важко було впізнати в людині, яка увійшла до кабінету боса, колишнього Протопопова. Його кремезна постать значно потоншала, від чого він здавався вищим. Брови під опуклим лобом, не без допомоги місцевого косметолога, вигнулися високою дугою, навіть очі здавалися більшими. Довге волосся на потилиці і скронях кучерявилось.

— Кликали, пане начальнику?

— Розкажіть, що сталося! — наказав Думбрайт Нунке. Той докладно розповів про істеріку Малого.

— Що це, по-вашому? — запитав бос Протопопова.

— Наслідки мого виховання в минулому. Звичайна істерика покаяння, на чому й тримається секта п'ятдесятників. Це як наркотик, від якого, раз привчившись, уже не можна вилікуватися.

— Мене цікавить не походження його істерики, а те, до чого вона може призвести: якщо його страх перед поїздом викликаний справді каяттям.

— Пане начальнику! Зробіть так, щоб я з ним зустрівся. Тільки не в школі. І щоб він був трохи напідпитку. Я вам приведу його тихим і смирним, мов ягня.

— Згода! Нунке, дійте!

Тон, яким кинув цей наказ Думбрайт, та ще в присутності Протопопова, боляче різонув слух начальника школи, але він стримав готове прорватися роздратування і мовчки вийшов.

Після пам'ятної для обох розмови про таємничу радіостанцію між Думбрайтом і Нунке встановилися суцього офіційні взаємини, які — обидва це чудово знали! — могли закінчитись лише поразкою одного з них. Але службової субординації дотримуватися все ж доводилось.

Домантович чекав начальника школи в його кабінеті.

— Розробіть план зустрічі Малого з Протопоповим, адже ви його знаєте ще з часів перебування в таборі під Мюнхеном. Вони колись були друзями...

— Наскільки я пам'ятаю, недовго... А наостанку взаємини їх вилились у відвертий конфлікт.

— Можливо, це нам лише допоможе... Треба, щоб Малий був трохи напідпитку. Але трохи. На допомогу ми вам дамо одну особу зі штату «оселків». Звуть її Мері. Вона полька за походженням, але вашою мовою володіє, правда з акцентом. Ви зустрінетеся в таверні, де колись провели вечір з Нонною. Познайомте Мері з Малим, дайте їй змогу розчулити його, а може, навпаки — збудити хтивість. Нам треба вивести його з рівноваги. От тоді й підсяде до вас Протопопов. Коли між ними двома зав'яжеться

розмова, як у вас висловлюються, «шира й задушевна», лишть їх самих. Але побудьте поблизу. Все.

— Гер Нунке, та ви ж самі вже розробили весь план! Мені лишається простежити за його виконанням.

Нунке самозадоволено посміхнувся.

— Тим краще. Отже, домовились: завтра виведете це одоробло розважитися.

Другого дня ввечері вихователь і його учень справді вирушили розважатись.

Привітний господар таверни ширсердо прийняв двох несподіваних гостей і, як було заздалегідь домовлено, провів їх у знайомий уже Домантовичу закуток, де той «гуляв» колись з Нонною. Але ширми не закрив.

— Сьогодні в таверні нікого стороннього, без ширми буде просторише, — пояснив він. — Що будемо пити-їсти?

— Горілки у вас немає? Справжньої. Не шнапсу там якогось? — запитав Середа.

— Звичайно, є! Про всяк випадок приховав дві пляшки «смирновської», з Англії. Найкраща горілка в Європі!

— Гонить сюди!

— Василю, дозвольте вас називати справжнім ім'ям, як охрестила мати! Ми ж не в таборі і не в школі. Гаразд? І ще одна умова: давайте не дуже наполягати на «найкращу в Європі». Хочеться поговорити широко, а коли перебереш...

— Перебереш? Від двох пляшок? Дурниця! От, було, до війни везу ліс. Дорога — гіршої не придумаєш. Холод такий, що путній господар собаки з хати не вижене. А ліс везти треба. На дорогу півлітри хильнеш, і пішов... Руки почнуть клякнути — ще стільки ж. Ну, до Білих Берегів доїхав — тут уже повну норму приймеш... А ви... дві пляшки! На двох! Сміхота!

У розпалі вечері, коли вже одна пляшка спорожніла, у зал впурхнула Мері. Побачивши Домантовича, вона кинулась до нього, як до рідного брата. Малий теж радо при-

вітав несподівану гостю. Надто радо. Він пив і пив за її здоров'я і, здавалося, не п'янів. Принаймні зовні. Лише по тому, як усе настирливіше він умовляв Мері відмовитися від свого імені й називатися Марією, можна було здогадатись, що в голові його починає туманіти.

— Марія... Прислухайтесь, як звучить?.. Так мою матір звали!

Протопопов увійшов у таверну, коли Середа вже закінчив самотужки другу пляшку і запив горілку пивом.

Він сидів спиною до входу і не помітив нового відвідувача, а Протопопов теж не квапився з'явитися перед його очі. Сівши біля столика в протилежному кутку, він поволі цідив крізь зуби поганеньке кисле вино, інколи позираючи на групу, що сиділа в «кабінеті», як гучно тут величали закуток, котрий можна було закрити ширмою.

— Чого той патлатий так пильно на вас дивиться? — засміялась Мері, кивнувши в бік Протопопова.

— А хай йому повилазить! — вилаявся Середа і, навіть не глянувши, хто сидить самотою в кутку, підвівся з-за столу і засунув «кабінет» ширмою.

Це вже порушувало план. Це вже вимагало втручання.

За хвилину ширма відхилилась, і Протопопов, не привітавшись, наче теж сп'янілий, гепнувся на четвертий стілець, «випадково» поставлений тут завбачливим господарем.

— Пізнаєш, Василю? — запитав Протопопов, перехляючись через стіл.

Середа кліпнув очима і якусь хвилину пильно вдивлявся в таке знайоме і в той час немовби й незнайоме обличчя. Домантович бачив, як почервонілі від випитого вина щоки Малого почали поволі бліднути.

І саме в цей час заграла радіола.

— Потанцюємо, Мері? — запросив Домантович.

— З радістю! Хай давні друзі поговорять на самоті.

Вони вийшли в зал і закружляли в танку, все прискорюючи і прискорюючи слідом за музикою темп якогось новітнього, змішаного з чарльстоном фоксу.

Домантович міг не прислухатися, про що розмовляли старі знайомі. Він знав, що під столом, біля якого ті сиділи, вмонтовано нової системи американський підслухувач, який дає змогу Нунке самому чути всю розмову Середи і Протопопова від слова до слова.

Господар таверни, простукотівши дерев'яшкою, пройшов до радіоли і сів біля неї на стілець, щоб змінити платівку.

Тепер у залі залунали звуки повільного мелодичного блюзу.

І раптом у цю мелодію ввірвався несамопитий крик, а потім нелюдський зойк.

З дивовижною для одноногого швидкістю господар таверни кинувся до ширми, на ходу вихопивши з кишені пістолет. Але вистрелити він не встиг. Середя, вискочивши з-за ширми і зіткнувшись з господарем майже груди в груди, схопив його, високо підняв угору і з криком «Сволота!» з такою силою жбурнув на мармурову дошку стойки, що той навіть не встиг зойкнути.

— Падло! — ревів розлючений велетень.

У Домантовича зброї не було.

— Протопопов швидко його втихомирить! — запевнив Нунке.

Як він потім шкодував, що припустив таку необережність!

Побачивши розправу над одноногим, Домантович, схопивши за руку Мері, кинувся до вихідних дверей...

Вони щодуху бігли в напрямі школи. Їх гнав подалі від таверни грюкіт, брязкіт розбитого скла, дике ревіння.

Хвилин за десять вони мусили зупинитися, засліплені світлом фар машини, що мчала навпроти.

Авто зупинилося. З нього вистрибнув Нунке.

— Усе знаємо! Чули! Повертайтеся до школи, ми його затримаємо. Скажете...

Кінець фрази заглушив гучний вибух.

Високий стовп полум'я знявся там, де кілька хвилин тому ще стояла таверна.

— Швидше, Нунке! — почулося з машини. Домантович пізнав голос Думбрайта.

Машина рвонула з місця.

Тепер було видно, що палала не лише таверна.

* * *

Зовні все йшло, як і досі: навчання в боксах, спеціальних кабінетах чи залах, тривали «духовні» дві години, вночі тренування з парашутних стрибків. Як і раніше, точно за розписом, де вказувалися години й хвилини, Думбрайт літав по боксах, розпитував, зрідка хвалив, але все частіше й частіше лаявся. Після смерті Протопопова Ворон провадив навчання з групою «Амінь». Але дізнавшись, що бос остаточно вирішив послати його замість покійного до Мінська, старий втратив свій завжди бадьорий настрій, знітився.

Усе йшло, як і раніше, але відчувалось якесь напруження. Якась підводна течія в житті школи. Причину цього знали тільки Думбрайт, Нунке і, як не дивно, Вайс.

Його план викриття підпільної радіостанції Думбрайт і Нунке схвалили і почали негайно здійснювати.

Метод відсіювання, запропонований Вайсом, полягав у тому, що кожному вчителю, інструкторові, вихователю різними засобами підсували «найдостовірнішу» інформацію, секретну новину.

Шульца перевіряли тричі. Перший раз — доручили супроводжувати на аеродром якогось особливо засекреченого агента, що мав летіти до Мюнхена, а звідти до Москви, з важливими дорученнями. Вдруге — разом з фахівцем-інструктором по диверсіях на залізницях Шульц розробляв план висадження в повітря моста через Дніпро в районі Крюкова. Нарешті, третього разу він супроводжував аж до французького кордону групу з трьох чоловік. Обличчя їхні були в масках, усі троє майже не говорили між собою, лише один «прохопився» необережною фразою, заявивши, що боїться поїздки до Москви. Супутник, який

сидів поруч «балакуна», так ударив його ліктем під ребро, що той аж застогнав.

Приблизно в такий спосіб перевіряли всіх співробітників школи, всіх вихованців класів «А» і «Р».

У ці дні пеленгатори працювали цілу добу. Думбрайт назбирав їх з інших шкіл стільки, що було б не тільки спіймано найменший радіосигнал у квадраті школи, але й точно визначено, з якого саме місця його подавали.

Але таємнича станція мовчала.

За кілька днів, як згоріла таверна, Нунке прийшов до боса з останніми матеріалами розслідування причин пожежі. Він учора ввечері доповідав про знайдені обгорілі трупи: один без ноги — безперечно, господаря таверни, другий з проламаним черепом — Протопопова, третій, жіночий — дружини господаря. Труп Середи було знайдено біля складу пального, а дівчинка й слуга знайшлися живими під час самої пожежі. А сьогодні, закінчивши розчистку згарища, знайшли п'ятий труп, обгорілий до невпізнання, але, як твердить експертиза, чоловічий.

Думбрайт уважно вислухав повідомлення, насупився і нервово закрокував по кабінету.

— Вас ця новина знервувала?

— Так.

— А мене обрадувала. Бо саме в таверні міг оселитися радист, під виглядом туриста, і зрозуміло, чому мовчить тепер передавач.

— Але радистові хтось же давав відомості про школу, можливо, і не один раз?

— Я думав про це. І повірте мені, — голос Нунке звучав задушевно і щиро, — у нас не буде зручнішого часу для відправки всієї агентури, ніж тепер.

— Чому ви так гадаєте?

— Припустимо найгірше: у нашій школі переховується ворожий агент, який передавав радистові в таверну інформацію. Радист загинув. Агент без зв'язку. Він нічого не зможе вдіяти, щоб поінформувати про відправку агентури.

До відправки треба приступити негайно... Можливо, серед відправлених опиниться й проблематичний агент. Він зможе провалити групу з трьох чоловік, до якої потрапив сам. Решта груп уціліє. Ніхто-бо не знає місця призначення іншої групи.

Нунке викладав свій план довго і докладно.

Думбрайта його міркування переконали.

— Тільки от що, містере Нунке! Зробимо так: усім призначеним на відправку, кожному персонально, як велику таємницю, сповістить, що виліт відкладається на невизначений час. Можливо, на дуже довгий... А тимчасом усе мусить бути підготовано: зброя, радіоапаратура, гроші, спорядження. Та ви самі знаєте, що потрібно.

— Усе давно готове!

— Тим краще! Беру на себе транспортування. Будемо виряджати групами по три чоловіки, але так, щоб в аеропортах, під час пересадок, вони не зустрічалися. Дату відправки я вам скажу пізніше. Резидентів будемо відправляти поодиноці.

— Ви маєте на увазі, що все-таки доведеться вирядити двадцять чотири чоловіка? Встигнемо за ніч?

— За одну ніч можна цілу дивізію посадити на літаки і перекинути з одного кінця Європи в інший.

— А як з пеленгаторами?

— Зменшіть наполовину, але хай працюють цілу добу. Лише за кілька днів після відправки агентури знімемо посилений нагляд за ефіром.

* * *

Шульц і Домантович у службових справах зустрічалися кожного дня, навіть кілька разів на день. Нунке подобалося стикати їх між собою. Вони-бо поводили себе, як два півні. Не було випадку, щоб пропозицію Шульца підтримав Домантович або навпаки. Як вихователям російського відділу, їм належало разом з майбутнім резидентом чи агентом розробляти план якоїсь операції. Як правило, вони

до згоди не приходили, і Нунке доводилося ставати арбітром. Шеф від задоволення потирав руки: він наочно переконувався, що Домантович ніяк не гірше Шульца знається на справі і може успішно конкурувати з ним у знанні сучасної Росії. А те, що вихователь і заступник ворогують між собою, ніколи не відвідують один одного у вільні години — то тільки добре. Можна бути спокійним — помилка одного не зостанеться не поміченою другим...

Але службові обов'язки частенько примушували і Шульца, і Домантовича лишатися віч-на-віч. Доводилося уточняти деталі операцій, затверджувати моделі одягу для тих, кого мали відправляти в той чи той район Росії.

Навіть наодинці вони так само гаряче дискутували з приводу найменших дрібниць. Думбрайт і Нунке не раз у цьому переконувалися, використовуючи найновіше досягнення диверсійної техніки — удосконалений підслуховувач. З'єднаний з телефонним проводом, проведеним до кабінетів Нунке і Думбрайта, підслуховувач давав змогу почути, що робиться в тому чи тому боксі, іншому приміщенні. Саме такий підслуховувач дав змогу Нунке чути не тільки розмову в таверні, а й передсмертний зойк отця Полієвкта, чи то пак Протопопова.

Незабаром мали вдосконалити телевізійну систему, яка б дозволила не тільки вихованцям бачити своїх лекторів, а й босові та шефові школи спостерігати, що діється в тому чи тому боксі.

На щастя Шульца і Домантовича, поки що такої змоги у начальства не було. Вони могли з піною на губах сперечатися з приводу якоїсь дрібниці й тут-таки вести листування на зовсім інші теми.

Одне таке «настільне» листування наведемо цілком, бо воно допоможе розібратися в ситуації, яка склалася в школі останнім часом.

«Мишко! Йолоп! Якого чорта тебе понесло в ефір?»

«А що я мав робити, коли твій хрещений (так Домантович називав Нунке) мені заявив: «Покажете себе на ро-

боті. Можливо, затвердимо вас на постійній посаді вихователя». Мусив же я попередити, щоб, про всяк випадок, кожного дня протягом двох тижнів чекали від мене цікавої інформації?»

«А знаєш, що ти наробив своїм виходом в ефір?»

«Здогадуюсь. І дуже жалкую, що запеленгували. Тепер буде важче...»

«Передавач там, де й був?»

«Балда! А що ж — я буду носитися з ним як дурень з писаною торбою!»

«Мені здається, що тебе навряд чи залишать при школі. А раз ти пойдеш до Києва, немає потреби використовувати передавач. Поінформуєш із перших уст».

«Америку відкрив!»

«А коли тебе залишать при школі все-таки?»

«Інформацію про засилку великої групи диверсантів я передам, хоча б мені довелося одною рукою відстрілюватися, а другою вистукувати текст».

«У такому разі, маєш ще й мої дві руки».

«Ти таки балда, Гришо! Мати свого чоловіка в такому лігві і втратити можливість за кублом стежити?»

«Наші дві голови ми покладемо, щоб попередити про двадцять чотирьох диверсантів. Це тобі не коробочка з ваксою! До речі, чого ти мене не попередив, що виходиш в ефір?».

«Обстановка склалася дуже хороша, а ваша милість у цей час була у циганочки. Ти знаєш, Гришо, віднині я тебе іменуватиму «циганський барон». Хочеш?»

«Під три чорти!»

На цьому листування обірвалося, бо задзвонив телефон.

* * *

— Вам лист, — сказав Нунке, подаючи маленький, з візерунками конверт.

«Втекла!» — промайнула в голові думка. Обличчя мимоволі розповзлося в щасливу усмішку. Але Фред опану-

вав себе. В міру того, як він читав листа, обличчя його похмурніло...

— Справа не в тому, що вона поїхала несподівано...

Фред мовчав. Мобілізувавши всі свої акторські здібності, він вдавав з себе ображеного закоханого. Хоч йому до свербіння в долонях хотілося дати ляпаса Думбрайту, який, не питаючи дозволу, взяв листа Агнеси і уважно прочитав.

— Ви знали, що вона від'їздить до Рима?

— Я знав, що ви їй це дозволили, але ж їхати мала за тиждень!

— А виїхала сьогодні вночі! І тільки-но банк повідомив, що всі гроші переказала на Римський приватний банк, — з серцем сповістив Думбрайт, жбурнувши листа на стіл.

Як і годилося закоханому, хоч і зневаженому, Фред узяв листа і поклав у кишеню.

— Що ви скажете про цей вибрик з банком?

— Пізнаю, так би мовити, почерк падре Антоніо.

— Так от що, Фреде! У нас немає часу на обговорювання. Ми втратили кругленьку суму, якої вистачило б не на один рік існування школи. Ми можемо втратити й вивіску, таку потрібну і зручну. Ви можете втратити наречену і посаг. Нагадую — солідний, так тисяч із сто доларів, якщо врахувати і спадщину Менендоса. — Назвавши суму, Думбрайт пильно глянув на Шульца.

Той відобразив на своєму обличчі і радість, і тривогу — він добре знав, що від спадщини Менендоса лишилися різьки та ніжки, і в душі потішався з незграбних хитрощів боса.

— І все це можете повернути тільки ви!

— Як?

— Негайно, найпізніше завтра вранці, вилетівши до Рима, ви того-таки дня розшукаєте Агнесу і повернетесь з нею сюди!

— Згода, Фреде? — запитав, посміхаючись, Нунке.

— Згода. — Радість у голосі Шульца була неприхована і прозвучала на цей раз абсолютно природно.

— Разом з вами полетить Вайс. Його завдання — будь-що ліквідувати падре Антоніо.

«І наглядати за мною», — додав у думці Фред.

— Збирайтеся: візьміть найкращі костюми, побільше грошей. Якщо ваша спільна з Агнесою подорож сюди стане шлюбною — це буде найкраще! — Думбрайт говорив про шлюб Фреда з Агнесою як про щось абсолютно вирішене.

Шульц повернувся, щоб йти, і раптом згадав:

— А ті негайні завдання, які я мав виконати, передати Домантовичу?

— Домантович дуже пошкодив учора ногу, стрибаючи з парашутом. Він довго пролежить, — сказав Нунке.

— А про які завдання йдеться? — поцікавився Думбрайт.

— Перевірити знання прізвищ місцевих керівників, обстановки у п'яти слухачів групи «А», — пояснив Шульц.

— Це Домантович може зробити і лежачи в ліжку. Передайте йому, кого саме він має проєкзаменувати і ваші спостереження за цими слухачами, — вирішив бос.

— До побачення!

— Щасливої дороги! Пам'ятайте: маєте три дні. Інформуєте Вайса кожного ранку, а він уже забезпечує зв'язок з нами. У вас і без цього там багато буде турбот.

Просто з кабінету Нунке Фред поспішив до Домантовича.

Той лежав у ліжку, вмостивши праву ногу на велику подушку.

— Розумієте, Шульц! Маленький камінчик — і от маєте...

— Треба більше тренуватися, спиратися на носки...

— Ви прийшли як інструктор парашутного спорту?

— Я прийшов не як інструктор, а от у якій справі...

Григорій заговорив про тих п'ятьох, що їх Домантович має перевірити, а в цей же час йшло жваве листування:

«Вилітаю до Рима повернути Агнесу, яка втекла. Інформацію звідти передам».

«Щасливий! Дурнем будеш, коли повернешся сюди. Так і передай мою думку полковнику Титову».

«Справу вирішить він».

«Категорично вимагаю сказати йому, що я й сам тут упораюсь».

«Прощай, Мишко! Пам'ятай про адресу старого цигана».

«Ще б пак!»

«Бережи себе, друже любий! За цей час ти став мені рідніший за брата».

На останню фразу Домантович не відповів. Він притяг Григорія за руку до себе і міцно-міцно поцілував.

Григорій рвучко підвівся і хотів уже йти, але, щось згадавши, витяг новий аркушик наперу і написав:

«Що передати твоїм?»

«Адреса у Титова. Якщо пощастить, поїдь до мами, вона в Мінську. Розкажи, що можна...»

Перший аркушик листування прожував Григорій. Другий — Михайло.

Очевидно, ковтати папір було неприємно і важко. У обох на очах з'явилися сльози...

Розділ дев'ятий НАД МОРЕМ

Як тільки літак одірвався від землі, Григорій у знемозі прихилився до спинки крісла і стулив повіки. Тяжка втома ніби вдавляла його в сидіння. Так навалюються на пілота перевантаження при зміні траєкторії польоту на великих швидкостях. Ця аналогія промайнула і згасла, бо мозок теж почала сковувати втома.

Не думати! Ні про що не думати! Зараз є змога не думати...

Григорій так і не зрозумів, був це сон чи коротке забуття, цілюще не тривалістю часу, а саме своєю глибиною. Але повернувся він до дійсності, немов омитий у семи купелях.

Літак уже набирив висоту. Сліпучо-білі хмари, збиті вітром у легкі кучугури пуху, пливли під крилом. Часом вони тоншали, ставали майже прозорими, потім знову громадилися, утворюючи химерно-примарні пейзажі, що ніби виринали з хаосу первозданного творіння.

На тлі цього хисткого, вируючого в безперервному русі світу, Григорій ніби збоку побачив літак, на якому він летить, і жахнувся: таким він здався йому матеріально грубим. І водночас його душа затремтіла від захвату перед світлим генієм людського розуму, здатним підкорити собі і сили, і стихії природи.

Та з захмарних, у справжньому розумінні слова, високостей його повернуло до грішної землі огидливе хропіння, що почулося ззаду.

Григорій повернув голову і побачив Вайса. Позеленілий, з виряченими почервонілими, мов у кроля, очима, той блював...

Гончаренка пересмикнуло од відрази.

У цій огидливій постаті ніби уособилась для нього вся бридота того світу, звідки він вирвався.

Блювотиння! Так, так — блювотиння всі ці думбрайти, нунке, ворони, вайси, що прагнуть споганити землю...

Він з Домантовичем зробив лише крихітну частку того, що треба зробити, щоб цьому запобігти, щоб очистити світ від міазмів, вивержених ненаситними пельками цих покидьків людства. Бр-рр, як це було гидко й важко! А проте... Що ж, на долю санітарів завжди припадає чимало брудної роботи! Але вона спрямована на те, щоб оздоровити навколишній світ. Змити з землі увесь бруд і нечисть. Вишкребти її так, щоб не лишилося куточка, де могла б плодитися всяка погань.

Мій любий друже Михайле! Як тобі важко і як ти заздриш зараз мені! Якби не цей дурний нещасливий випадок з вивихом ноги! Ти б міг бути вже дома...

Подумати тільки: від якогось дрібного камінця, що випадково потрапить під ногу, залежить успіх чи неуспіх задуманого, а може, й доля людини!

А під мої ноги звалився цей клятий Вайс... Що ж мене врятувало? Теж випадок? Історія з Середою, який спалив таверну і цим навів Думбрайта і Нунке на фальшивий слід? Втеча Агнеси? Як добре, що я з нею побачуся і зможу передати її в надійні руки...

Про всяк випадок вони послали зі мною Вайса... О, в Римі, в Італії, я знайду можливість його позбутися!

Курт, Матіні, гарібальдійці... любі друзі, ціла армія людей доброї волі! Я знаю, ви мені допоможете в усьому. Хазяями-бо землі є ви, а не вайси...

Ні, не випадок нас рятує, веде до перемоги! Усім серцем я відчуваю закономірність перемоги добра над злом.

Хай здобуваєш її в муках, хай цей шлях до перемоги політий потом, слізьми і кров'ю. Але по ньому йдуть мільйони, він здіймається все вгору і вгору. А з височини, згори виднокруг перед людьми, що рушили в похід за правду, розширюється далі й далі...

І ніби на підтвердження цієї думки, літак прорвався крізь хмари. Яскрава голубизна неба і моря, вся просякнута сонячним промінням, злилася в один неосяжний простір.

А попереду замерхтіли обриси землі.

Завжди прекрасної землі, на якій народилася і утвердилася *ЛЮДИНА!*

Кінець другої книги

З М І С Т

Пролог	3
--------	---

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ перший. Примхливі долі людські	.36
Розділ другий. Помста Агнеси Менендос	.60
Розділ третій. Тераріум біля Фігераса .	.73
Розділ четвертий. Таємничий вантаж	.85
Розділ п'ятий. Гобелени бувають різні...	.114
Розділ шостий. Ворон без гнізда	.137
Розділ сьомий. Одверта розмова	.149

ЧАСТИНА ДРУГА

Розділ перший. Обманута і одинока .	.166
Розділ другий. Думбрайт інспектує .	.172
Розділ третій. У клітці без ґрат .	.191
Розділ четвертий. Двобій	.205
Розділ п'ятий. Круків збивають у зграї	.228
Розділ шостий. Будні школи «лицарів благородного духу» .	.249
Розділ сьомий. Несподіване одруження Артура Шредера	.268
Розділ восьмий. Острівець серед трясовини .	.284

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Розділ перший. Гер Шлітсен втрачає рівновагу	.297
Розділ другий. Містер Думбрайт вимагає активності	.309
Розділ третій. Усі шляхи ведуть до Рима...	.327
Розділ четвертий. За семи вітрами	.339
Розділ п'ятий. Завірюха в тераріумі	.361
Розділ шостий. Над прірвою	.373
Розділ сьомий. Клітка лишається порожньою	.386
Розділ восьмий. Місяць великих несподіванок	.394
Розділ дев'ятий. Над морем	.408

Літературно-художнє видання

ДОЛЬД-МИХАЙЛИК
Юрій Петрович

У ЧОРНИХ ЛИЦАРІВ

Пригодницький роман

Головний редактор Н. Є. Фоміна
Художній редактор Б. П. Бублик
Технічний редактор Г. С. Таран
Комп'ютерна верстка: І. Л. Цибульник
Коректор Л. І. Вакуленко

Підписано до друку 11.03.08. Формат 84 × 108 ¹/₃₂.
Палір офсетний. Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 21,84. Умов. фарбовідб. 22,26. Облік.-вид. арк. 19,52.
Тираж 2000 прим. Замовлення № **98-08**

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 502 від 21.06.2001 р.

ТОВ «Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 683 від 21.11.2001 р.

61057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61057, Харків, вул. Донець-Захаржевського, 6/8
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 502 від 21.06.2001 р.

Дольд-Михайлик Ю. П.
Д65 У чорних лицарів: Пригод. роман / Худож.-оформлювач Є. В. Вдовиченко. — Харків: Фоліо, 2008. — 411 с. — (Укр. літ.).
ISBN 978-966-03-4246-0.

Юрій Дольд-Михайлик (1903—1966) — український письменник, автор збірок повістей та оповідань. Найбільшу популярність йому приніс роман «І один у полі воїн» про подвиги розвідника Григорія Гончаренка у фашистському тилу в часи Другої світової війни.

У пригодницькій книжці «У чорних лицарів» розповідається про подальшу долю цього героя. Дія роману відбувається в повоєнні роки в Іспанії, в західній розвідшколі. Звичайна приватна поїздка за кордон обернулася для Григорія несподіваною зустріччю з тими, хто знав його під ім'ям барона Генріха фон Гольдрінга...

ББК 84(4 УКР)6

Ю. Дольд-Михайлик

Юрій Дольд-Михайлик (1903—1966) — український письменник, автор збірок повістей та оповідань. Найбільшу популярність йому приніс роман «І один у полі воїн» про подвиги розвідника Григорія Гончаренка у фашистському тилу в часи Другої світової війни.

У пригодницькій книжці «У чорних лицарів» розповідається про подальшу долю цього героя. Для роману відбувається в повоєнні роки в Іспанії, в західній розвідшколі. Звичайна приватна поїздка за кордон обернулася для Григорія несподіваною зустріччю з тими, хто знав його під ім'ям барона Генріха фон Гольдрінга...

ISBN 978-966-03-4246-0

9 789660 342460

У К Р А Ї Н С Ь К А Л І Ш Е Р А Ш У Р А